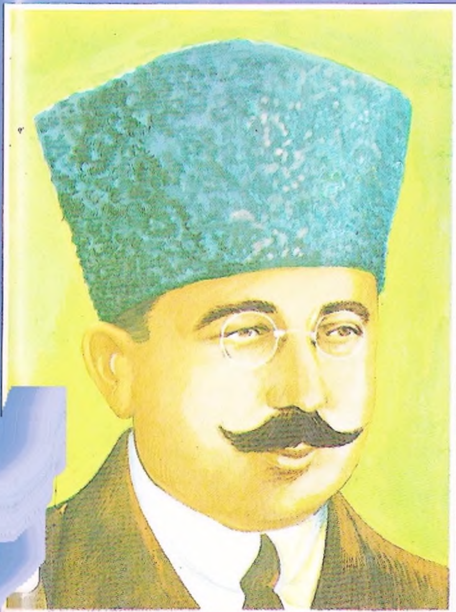
Kadir Mısıroğlu

Trabzon Meb'usu Şehid-i Muazzez

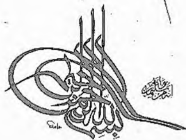
Ali Şükrü Bey

Bu Bir Sebil Yayınıdır

BİR «İBRETLER MEŞHERİ» OLAN TARİHİN EHEMMİYETİ, İÇİNDE YAŞADIĞIMIZ HÂDİSELERİN SEBEP VE NETİCELERİ, İTİBARİYLE DAHA BERRAK BİR SÛRETTE KAVRANMASINA VE İSTİKBÂLİN EMNİYET BAHŞEDECEK BİR TARZDA İSTİKAMETLENDİRİLMESİNE YARAMASINDADIR. TÜRKİYEMİZDE ONUN, İHTİMAL BU ROLÜ OYNAMASINI İSTEMEYENLER, VUKUATI KASDEN VE ÂDETA GİRİFT BİR BİLMECE HALİNE GETİRMİŞLERDİR. GARİPTİR Kİ, BİNLERCE YILLIK MİLLÎ TARİHİMİZİN EN KARANLIK VE KARIŞIK DEVRESİNİ; VESÂİKIN SON DERECEDE AZ OLDUĞU ESKİ VE UZAK BAŞLANGIÇ ZAMANLARI DEĞİL DE, SON YÜZ YILLIK KISIM TEŞKİL ETMEKTEDİR.

BU DEVRE'NİN SİYÂSÎ RİCÂLİ ARASINDA EN KAHRAMAN SİMÂ — HİÇ ŞÜPHESİZ — ALİ ŞÜKRÜ BEY MERHUMDUR. BÖYLE OLDUĞU HALDE BUGÜNE KADAR O'NUN ŞAHSİYETİ ETRAFINDAKİ GERÇEKLERİN, YALAN VE NİSYAN BULUTLARI ARKASINDA SAKLANIŞI, FİKİR HÜRRİYETİ HESABINA HAZİNDİR. SEBİL YAYINEVİ, ALİ ŞÜKRÜ BEY, VESİYLESİYLE «YAKIN TARİHİMİZ»İN BİR UFÛNETİNE DAHA NEŞTER VURAN BU KIYMETLİ ESERİ NEŞRETMEKTEN ŞEREF DUYAR.

-ALİ ŞÜKRÜ BEY-

Yakın Tarihimizde
MEÇHÛL KAHRAMANLAR SERİSİ, Nu: Bir

ISBN 975 - 7480 - 33 - 9

İSTANBUL
1996

KADİR MISIROĞLU

ŞEHİD-İ MUAZZEZ

ALİ ŞÜKRÜ BEY

İKİNCİ BASIM

Sebil Yayınevi

Bâb-ı Âli Cad. Vilâyet Han Kat: 1
Cağaloğlu – İSTANBUL
Tel: 526 38 96 - Fax: 527 20 99

SEBİL YAYINLARI NU	: 213
DİZGİ	: UKAZ
KAPAK	: AYDIN USTAALİOĞLU
BASKI	: UMUT KAĞITÇILIK LTD. ŞTİ.
CİLD	: UMUT KAĞITÇILIK LTD. ŞTİ.

ALİ ŞÜKRÜ BEY
(1884 – 1923)

«Müddei, tarih ve vatandır!..»

بيوك ملت مجلسی طرابزون مبعوثی

ALİ ŞÜKRÜ BEY

İÇİNDEKİLER

İkinci Basımın Takdimi 7
Meçhul Kahramanlar Serisinin Takdimi 9

BİRİNCİ BÖLÜM
ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ŞAHSİYETİ 15

İKİNCİ BÖLÜM
ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN SİYASÎ MÜCADELELERİ 41
Men-i Müskirat (İçkinin Yasaklanması) Kanunu 65
Şer'iyye Encümeni Mazbatası 69
Bursa'nın Sukutu 101
Lozan Müzâkereleri 122

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ŞEHÂDETİ 129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ALİ ŞÜKRÜ BEY CİNÂYETİ YETMİŞ YIL SONRA MECLİS GÜNDEMİNDE 277

İKİNCİ BASIMIN TAKDİMİ

Yakın tarihimizin «en kahraman siması» olan Ali Şükrü Bey, işbu eserin neşri ile bir nevi «ba'sü-bâdelmevt» sırrına mazhar olalı onbeş yıldan fazla bir zaman geçmiş bulunuyor. Bu zamanın tam onbir yılını yâdellerde (gurbette) geçirdiğimiz için, çoktan tükenmiş bulunan bu eseri ancak şimdi yeniden basabildiğimiz için cidden müteessiriz.

Bu arada, şâyân-ı şükran olan bir husus da var: Büyük bir mazlumun nûrânî şahsiyyeti ile birlikte dehşetli bir zulmü de gün ışığına çıkaran eserimiz, bir çok başka şahsiyyetlerin de bu mes'eleye el atmalarına sebep olmuş ve böylece –âdetâ– bir **Ali Şükrü Bey** modası ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu modanın furyasında -bir nevi- «ucuz kahramanlık» sayılabilecek sûrette eserimizin adı anılmaksızın -intihal mahsulü- kopyaları ortaya çıkmışsa da biz, merhuma karşı uyanan alâkanın şumûllenmesinden dolayı, yine de memnunuz!

Bizi asıl memnun eden husus, **Hasan Mezarcı** kardeşimizin bir milletvekili sıfatı ile mes'eleyi T.B.M. Meclisi'ne bir «Araştırma Takriri» ile intikal ettirmiş olmasıdır. Henüz sırası gelip ele alınmamış olsa bile, **Ali Şükrü Bey**'in vefatından tam yetmiş yıl sonra gerçekleşen şu gelişme Türk fikir hayatı bakımından üzerine parmak basılacak ehemmiyetli bir noktadır. Eserin bu basımına **Hasan Mezarcı**'nın teşebbüsü ile ilgili kısa bir bilgi dercedilmiştir. Gerçi **Hasan Mezarcı Bey**'in 24 Aralık 1995 Umûmî Seçimleri'nde tekrar

milletvekili seçilememiş olmasından dolayı O'nun **Ali Şükrü Bey**'le alâkalı «Araştırma Önergesi» (takriri) de kadük olmuş bulunmaktadır. Fakat ne gam!. Bu kadarı da yeter!. Esasen kim çıkıp da bu cinâyetin fâil-i hakikisinden hesap sorabilecek ki... Merhumun bizzat ifâde etmiş olduğu üzere «müddei, tarih ve vatandır!..» Elverir ki hesap soracak şartlar tahakkuk etsin! Görünüşe göre o günler de uzak değil!..

Eseri yeniden basarken O'na herhangi bir ilâvede bulunmak ihtiyacını hissetmedik. Zira mevzuunda, –bir çok taklidine rağmen– yine de «ilk ve tek» kalan eserimiz gayesine ulaşacak bir vasıftadır. Bunun birinci basımından bu yana geçen zaman, şu gerçeği isbata kâfi gelmiştir.

Kadir Mısıroğlu
Göztepe - İSTANBUL
28 Ocak 1996

MEÇHUL KAHRAMANLAR SERİSİNİN TAKDİMİ

Bir «ibretler meşheri» olan tarihin ehemmiyeti, içinde yaşadığımız hâdiselerin sebep ve neticeleri itibariyle daha berrak bir sûrette kavranmasına ve istikbâlin emniyet bahşedecek bir tarzda istikametlendirilmesine yaramasındandır. Türkiyemizde onun, ihtimal bu rolü oynamasını istemeyenler, vukuatı kasden ve âdeta girift bir bilmece haline getirmişlerdir. Garibtir ki, binlerce yıllık millî tarihimizin en karanlık ve karışık devresini; vesâikın son derecede az olduğu eski ve uzak başlangıç zamanları değil de, son yüz yıllık kısım teşkil etmektedir.

Hakikaten «yakın tarih» dediğimiz bu devrenin gerçeklerini örten sis perdesi, kesâfet bakımından bir başkasıyla kıyas bile edilemez. Üstelik -kolayca tahmin olunacağı gibi- bu devrin hâdiselerine aid olmak üzere sahip bulunduğumuz vesâik, başka devirlere müteallik olanlardan pek çok fazladır. Buna bakarak, yakın tarihimiz hakkındaki şu hükmümüzde bir mübalâğa payı vehmedecek olanlar, mevcud vesâikın evsafı ile bu devrin husûsiyetlerini hakkıyle bil-

meyenlerdir. Böylelerinin görüşleri gayet kısa olup Türk tarihinin son asrını dolduran hâdiselerin dehşetinden habersizdirler. Bunlar, bayram nutuklarının şatafatlı, fakat çoğu kere gerçeklerden uzak kısır muhtevası ile şartlandırılmışlardır.

Aralarında, ekseriya bulundukları mevkiden aldıkları cesaretle kendilerini yakın tarihimizin gerçeklerine vâkıf (!...) zannedenler bile mevcuddur. Halbuki, onlar için buna âdeta imkân yok gibidir. Zira bu devrenin gerçekleri, kasden uydurulmuş ve resmen yayılmış yalanlarla öylesine bastırılmak istenmiş ve bunlar, bir takım sinsi zekâlarla ceberrûtî kuvvetlerin müşterek faâliyeti sonunda o ölçüde tanınamaz bir hale gelmiştir ki, işin içinden değil böylelerinin, gerçekten mütehassıs olanların bile çıkması oldukça güçleşmiştir. Nasıl olmasın ki; bu hâdiselerin en ön saftaki âmil ve fâilleri bile çoğu kere yalan yazıp, yalan söylemişlerdir. Bilhassa hâtıratlarda, aynı vak'alara âid olmak üzere birbirlerinden habersizce yazıp söyledikleri karşılaştırıldığında bu gerçek, apaçık bir sûrette ortaya çıkmaktadır.

Bu durum, yakın tarihle uğraşanları ihâta eden güçlük ve imkânsızlığı -tereddüde mahal bırakmayacak bir şekilde- göstermektedir. Ancak bu keyfiyetin sebebi sadece vesâikın gerçekleri tahrif eden bir muhteva ile tasnî edilmiş olmasından doğmamaktadır. Buna bir de hak ve hakikat âşıkının vicdan ve şuurunu bunaltan «kanunî mâniler» ilâve olunmalıdır.

Herkesin kolayca kabul edeceği bir husus varsa o da şudur ki, bugün Türkiye'mizde bir takım gerçeklerin kurcalanması yasaktır. Ağır cezâî müeyyidelerle bir nevî «memnû meyva» haline getirilmek istenen bu gerçeklerin hemen hemen tamamı, yakın tarihimize âiddir. Peki ama bilhassa yakın tarihin

gerçeklerinden bu ölçüde niçin çekinilmektedir?! İşte mes'elenin asıl ehemmiyetli olan noktası da burasıdır. Kanaatimizce bu sualin -aslında- pek uzun ve derin olan cevabı, böyle bir takdimin çok mahdud hacmi içinde şöylece tek bir cümle ile hulâsa edilebilir: Şu son asır içinde milletce mâruz kaldığımız ve tarihimizde benzerine ender rastlanan derin fikrî, içtimâî ve siyasî tahavvüllerin henüz sükûnet bulmamış yani temâdî halinde olmaları ve müstakbel hakkında, bunların âmilleri gibi mukâkıb ve mürevviclerinin de vicdan ve şuurlarını köklü bir endişenin doldurmuş bulunmasıdır.

Aslında, yakın tarih gerçeklerini kalın suru içine alan bir çok cezâî müeyyidenin vaz'ının temel sebebi olan bu endişeyi pek de yersiz saymamak gerektir. Zira inkârı gayri kabildir ki; bir taraftan içtimâî bünyemize sokulan yeni uslûb ve unsurlar, kendisini yıpratıp aşındıran bir takım aksülamellere sebep olmakta, diğer taraftan da otoritesini (sultasını) fevkalâde ahval ve şartlardan alan liderlerden uzaklaşıldıkça, eski usûl ve esasların vaktiyle bastırılmış bulunan mukavemeti hergün biraz daha artmaktadır. Bu gerçeği, çoktan beri karşı karşıya bulunan İslâmcı ve garbcı cephelerden her ikisine birden âid olmak üzere, en güzel bir sûrette ifâdeye medar olacak yeni bir misal, bizzat üzerimizde tecelli etmiş bulunmaktadır. Gerçekten sırf yakın tarihle uğraşmamız yüzünden -eskiden başımıza gelmiş olanlar bir yana- son bir yıl zarfında hakkımızda yüz yıldan ziyade hapsi müstelzim yirmiden fazla davâ açılmış bulunmaktadır. Bu durum iki cephe arasındaki gerginliğin şiddetini hâlâ ne ölçüde muhafaza ettiğini açıkça göstermektedir.

Buna rağmen, tarihin yukarıda işaret etmiş bulunduğumuz, ibretlerle ikaz fonksiyonunun (vazifesinin) -bilhassa günü-

müzdeki- lüzum ve ehemmiyetinden dolayı, okuyucularımızın büyük ölçüde dikkat ve alâkalarını çekeceğine inandığımız yeni bir seriye başlıyoruz. Bu seride –işaret ettiğimiz tehlike ve imkânsızlıklara rağmen- yakın tarihimizi kurcalamaktan ve onun sinesine gömülen gerçeklerden hiç olmazsa bir kısmını –daha fazla gecikmeye mahal bırakmadan- gün ışığına çıkarmaya çalışmaktan nefsimizi men edemedik. Zira, kendimizi bu gibi mevzularda, imanlı gençlerimize karşı vicdanen borçlu hissetmekteyiz. O imanlı gençlerimiz ki, giriştikleri mücâdelede tarih şuuru ile teçhiz edilmedikçe matlup olan neticeye asla yaklaşamayacaklardır. Onlara yakın tarihimizin, hak ve hakikati terennüm etmiş olmalarından dolayı zulümlere mâruz kalmış bir kaç kahraman simasını tanıtmaya kalkışmaktan maksadımız, giriştikleri mücadelede yürümeye mecbur bulundukları yolları tarihin «ibret ışıkları» ile biraz olsun aydınlatmaya çalışmaktan ibarettir.

Bu seri ile matlubumuz olan neticelerden bir diğeri de bazı kimselerin ötedenberi gıyabımızda «kimseyi beğenmediğimiz» yolunda yapageldikleri propaganda ve sinsi bir ithamın fiîlen cevaplandırılmış olmasıdır. Hakikaten meşgul bulunduğumuz yakın tarih mevzuları içinde ele aldığımız pek çok şahsiyet hakkında menfî bir kıymet hükmüne yer verdiğimiz doğrudur. Ancak bunda bir kasıt arayanlar, iyi niyetten mahrum kimselerdir. Zira İslâm'ın bütün tarihi boyunca uğradığı en büyük kayıpların ve yediği en dehşetli darbelerin tekâsüf ettiği devre, bizim yakın tarihimiz olduğuna göre, hiç zan ve tahmin olunduğu gibi bu devrenin ricâli arasında bir çok müsbet şahsiyet bulunsaydı, vukuatın akışı ve çehresi böyle mi gerçekleşirdi?! Bunu hesap edemeyenler ya selim muhakeme veyahud da iyi niyetten mahrum kimseler değil midirler?!

Demek ki yakın tarih ricalinin ekseriyetle menfi olması yüzündendir ki; bir takım menfî kıymet hükümleri sırf gerçeklerin peşinde koşan kalemimizde ma'kes bulmakta ve bu da hakkımızda böyle ithamlara zemin teşkil etmektedir. Bu ithamı dillerine dolayanların bir kısmı, izhar eylediğimiz kanaatlerin afâkiliğinden (objektifliğinden) şüphe edilmesini sağlamak ve binnetice imanlı Türk gençliği üzerindeki -vesile-i iftiharımız olan- tesirimizi za'afa uğratmak gâyesini gütmektedirler. Böylelerine bu seride yayınlanacak olan eserler açıkça gösterecektir ki; yakın tarih ricali arasında bizim de beğenip sevdiklerimiz varmış. Ancak bunların pek çok olmadığı ve haklarında gerçeğin söylenmesinin pek güç bulunduğu da esefle müşahede edilecektir. Üstelik nûranî simaları üzerine resmen çekilmiş bulunan siyah şalı kaldırmaya çalışacağımız bu «meçul kahramanlar» etrafındaki gerçekleri bütün vuzuhu ile ortaya koymaya fiilî ve kanûnî imkânların pek de müsâid olmadığı herkesce azçok takdir edilebilir bir keyfiyettir. Hakikaten bunlar hakkındaki vesikalar son derecede az olduğu gibi, mevcudların pek çoğu da itimada şâyan değildir. Diğer taraftan bunlar etrafındaki gerçeklerin ortaya konulması -tersine bir netice ile- bir takım tabulara dokunacağı ve bunların bağlılarını alabildiğine tedirgin edeceği cihetle bir belâ girdabına dalmaktan farksızdır.

İş bu takdime son verirken şu hususu da belirtelim ki, yakın tarihimizin meçhulleri, bu seride ele alınacak gerçeklere münhasır sanılmamalıdır. Daha doğrusu biz, topyekûn meçhul sayılması bile mümkün olan yakın tarihimizden, mes'elelerin anlaşılmasına yarıyacak bir kaç nirengi şahsiyeti ele almakla iktifa ediyoruz. Zira bu devrenin bütün gerçeklerini meçhul olmaktan çıkarmak, ferdleri pek çok aşan ağır ve külfetli bir iştir. Bunu her gün biraz daha hakka meyleden yakın geleceğin

resmî güçlerinden bekleyerek, şimdilik mücerred hakikat sevgisi meylimizi –bütün okuyucularımızla birlikte- bir nebze de olsa tahmin edecek olan neşriyatımıza başlıyoruz.

Gayret bizden, tevkif hâfız-ı hakikî olan Cenab-ı Allahtandır!...

Kadir Mısıroğlu

28 Ocak 1977

BEYLERBEYİ/İSTANBUL

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ŞAHSİYETİ

Sohbetlerimize iştirak eden veya konferanslarımızı dinleyenler çok iyi bilirler ki, bizim için «yakın tarihimizin en kahraman simâsı» **Ali Şükrü Bey** merhumdur. Bunu, defâetle ifade etmiş bulunmaktayız. O'nun şahsiyyet ve fikirleri hakkında bu eserde yazdıklarımız veya -daha emin bir ifade ile- yazabildiklerimiz bu hükmümüzde ne derecede isabet bulunduğunu ortaya koyacak ve kanaatimizce, görüşümüzün -hiç olmazsa- din ve târih şuûruna bağlı okuyucularımız tarafından aynen ve tereddüdsüzce kabulü neticesini doğuracaktır. Zirâ bu mes'eleyi ele alıştaki mîyârımız, asla enfüsî (sübjektif) değildir. Gerçi, 12 Marttan sonra, son derecede anormal şartlar altında götürüldüğümüz ve muhâkeme edildiğimiz Eskişehir Askerî Mahkemesi kulislerinde «**Ali Şükrü Bey** merhumla aramızda bir akrabalık bulunduğu, **M. Kemal Paşa**'ya, O'nun fecî bir sûrette öldürülmesi hâdisesinin âmili veya methaldârı bulunduğu için düşmanlık güttüğümüz» tarzında bir söylenti dolaşmıştı. İhtimal aynı menşeden yayılmış olmak üzere, bu şâyiâ,

bilâhare başka muhitlerde de kulağımıza çalınmıştır. İşte, bu sebeple, şuracıkta bilvesile ifâde etmek istiyoruz ki; **Ali Şükrü Bey** merhumla aramızda hiç bir kan bağı mevcud değildir. Önce bizim de, O'nu çeşitli vesilerle tanıtma istikametindeki konuşmalarımızdan ve şahsiyetine atfettiğimiz ehemmiyetten galat olarak ortaya çıktığını sandığımız bu şayiâ, «**Ali Şükrü** Mes'elesi» etrafındaki görüşümüzü küçültmek ve basit sebeplere bağlamak istikametindeki kasdî bir temâyülün eseridir. Böyle bir şahsîlik ve hissîlikle alâkamız olmadığını ve olamayacağını anlamak için, yakın tarih mevzûlarını ele alışımızdaki usûl ve esasları sathî bir sûrette de olsa kavramaya medâr olmak üzere te'liflerimizden herhangi birini şöylece bir karıştırmak kâfi iken, bu ölçüde yayılan şu şâyiânın kasıddan başka bir âmile hamledilmesi imkânını göremiyoruz.

Ali Şükrü Bey merhumla aramızdaki -eğer O'nu bu ölçüde dâvâ haline getirmeye sebep teşkil etmesi kabul edilebilirse- sâdece bir hemşehrilik bağı mevcuttur, o kadar... Fakat, mânen -daha doğrusu- dâvâ bakımından -zaman ve zemine müteallik teferruat bir yana- hiç şüphesiz ayniyyet derecesinde bir fikir akrabalığımız mevcuddur. Bu yüzdendir ki; göz nûru, emek mahsulü ilk te'lifimizi de «Millî Mücâdele tarihimizin aziz şehidi, büyük mukaddesatçı, Trabzon meb'usu **Ali Şükrü Bey**'in necip hâtırasına...»[1] diyerek O'na ithaf etmişizdir. Bugün de, O'nun hakkındaki gerçeğin izhâr ve ifadesinin yine nâçiz kalemimize nasip olmasından dolayı iftihar ederiz. Dâvâmızın bu, dünkü mümessil ve müdâfiinin sırf fikirleri yüzünden mâruz kaldığı mağdûriyet ve mazlûmiyeti ortaya koyarak, O'nun şahsiyet ve fikirleri üzerindeki esrar perdesini kaldırma fırsatını verdiği için, Cenab-ı Hakka hamd-ü senâlar olsun!...

1- Bkz: Kadir MISIROĞLU - Lozan Zafer mi, Hezimet mi? İstanbul 1964

Şükrü Bey merhum Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti Reis-i Sânisi iken bahriye üniforması ile

Evet, yakın tarihimizin en kahraman sîmâlarından biri olan ve Büyük Millet Meclisi'nin Birinci Devresinde «Trabzon meb'usu» sıfatıyla vazife görmekte iken -hiç şüphesiz fikirlerinden dolayı- fecî bir sûikasde kurban giden **Ali Şükrü Bey**, Trabzonlu olup 1844 yılında Vakfıkebir'e bağlı Şarli Nâhiyesi'nde doğmuştur. Babası mütekâid Bahriye kolağası (önyüzbaşı yahud kıdemli yüzbaşı) Hacı Hâfız **Ahmed Kaptan**'dır. Âileleri mahallen «Reisoğulları» nâmıyla meşhûrdur.

Asıl mesleği itibariyle bahriye zâbiti olan **Ali Şükrü Bey**, kardeşi **Şevket (Doruker) Bey**'le birlikte Heybeli Ada'daki Bahriye Mektebi'ne kaydolmuş, burasını 1319 (1904) senesinde bitirerek Bahriye Erkân-ı Harb zabiti (Deniz Kurmay Subayı) olarak orduya katılmıştır.

Şahsiyet ve faaliyetleriyle daha genç yaştan itibâren dikkatleri çekmeye başlayan **Ali Şükrü Bey**'i 1325 (1909) yılında kurulan «Donanma-yı Osmanî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti»nin kurucuları arasında görmekteyiz. Kısaca «Donanma Cemiyeti» denilen ve **Ali Şükrü Bey**'in reis-i sâniliğini (ikinci reisliğini) deruhte eylediği bu cemiyetin gâyesi o güne kadar ihmal edilmiş bulunan donanmayı kuvvetlendirmekti.

Gerçekten, İkinci Meşrûtiyet'le birlikte başlayan haksız sövme ve yersiz övme kampanyası içinde bu «donanmayı ihmal etme mes'elesi»nden dolayı da **Sultan Abdülhamid Han** merhûm için söylenmedik lâf bırakılmamıştı. Fakat, burada bir istidrat kabilinden ifade etmek isteriz ki; donanmayı âtıl bırakan **Sultan Abdülhamid Han**'ı bundan dolayı kınamak doğru değildir. Zirâ, O selefi **Sultan Abdülaziz** merhûmun başına gelenleri ve 93 Harbi denilen Türk-Rus Harbi'ni gördükten sonra mevcud ordu ile başarılı bir harb yapmanın imkânsızlığını kavramış ve siyâsetini dâhiyâne bir sûrette sulhu ayakta tutmak esâsı üzerine plânlamıştı. Bu yüzden donanma gibi modası sür'atle geçen gemilerden teşekkül eden

bir askerî varlığa para gömmek yerine, milletlerarası ihtilâfları dikkatle tâkip ve hatta çoğu kere de tahrik yoluna giderek «muvâzene-yi düvel» yani devletlerarası muvâzeneden istifâde sûretiyle ayakta kalma yolunu tutmuştu. Zamanı için en yerinde bir hareket olan bu tavrı beğenmeyenlerin donanmayı daha önce «dünya ikinciliği» seviyesine yükseltmiş bulunan **Sultan** Aziz'i takdir etmeleri gerekmez miydi? Ne gezer!.. Bilâkis O'nun, hayatına kıyanlar ile **Sultan Abdülhamid Han**'ın muârızları arasında tam bir fikrî beraberlik mevcuttur. Gerçi **Sultan Abdülaziz Han**'ın donanmaya ehemmiyet vermesi ve bu uğurda ağır masraf ve külfetleri ihtiyar eylemesi de kınanamaz. Zirâ, Kırım'ı Rusya'dan geri almaya hazırlanan o büyük hükümdârın bu hareketi de devrinin şartları ve tâkib ettiği siyâsetin bir icâbıydı.

Herneyse, şu bir gerçekti ki; 1909 yılına gelindiğinde Osmanlı Donanması çok zayıf bir durumdaydı. Ufukta beliren tehlikeler sebebiyle de bunu takviyesi icâb ediyordu. İşte bu sebepledir ki; halkın da geniş ölçüde yardım ve alâkasını sağlamak maksadiyle «Donanma-yı Osmânî Muâvenet-i Milliye Cemiyeti» adıyla bir cemiyet kurulmuştu. O zaman Türk bahriyesinde birçok yüksek rütbeli şahsiyetler bulunduğu halde, **Ali Şükrü Bey** merhûmun bu cemiyete ikinci reis seçilmesi O'nun şahsiyet ve dirâyetiyle etrafta uyandırdığı alâka ve teveccühü tek başına ispat eden bir keyfiyettir.

Donanma Cemiyeti «Donanma» adıyla bir mecmua çıkarmıştır. Bu mecmuada, açılan yardım kampanyasına iştirâk edenleri gösterir uzun uzun listeler yayınlanmıştır. Toplanan paralarla bâzı gemiler satın alınmış[2] ve başka bir eserimizde izâh etmiş olduğumuz üzere bakiye yüzbinlerce

2- Dağdaki çobanına kadar bütün bir milletin iştirakiyle toplanan bu paraların büyük bir kısmı yine İttihatçıların beceriksizliği yüzünden hebâ edilmiştir. Hakikaten, bilâhare ortaya çıkan Balkan Harbi bizim, donanma itibâriyle komşularımızdan geri bir durumda bulunmamızın acı neticelerini

lira da bilâhare Millî Mücâdelede kullanılmak üzere **Sultan Vahideddin** merhûmun emriyle **M. Kemâl Paşa**'ya verilmiştir.

Ali Şükrü Bey'in dirâyet ve cesâretine, nâfiz şahsiyetine rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmemesi, üzerinde durulacak son derecede ehemmiyetli bir noktadır. Zira, o sıralarda İttihad-u Terakki daha ziyade askerleri safına çekmek gayretleri güttüğünden zabitler için İttihat ve Terakki mensubu olmak hatta mason locasına dahi girmek tabiî addedilmekteydi. Buna rağmen istikamet sahibi ve gâyet dindar bir insan olan **Ali Şükrü Bey**, kötülükleri ortaya çıktıktan sonra değil başlangıçtan beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmemiş ve bunu kendi şahsiyet ve fikirleriyle bağdaştıramadığı için daima müstakil kalabilmiştir.

Ordunun büyük ölçüde siyasetin içine itilmesi ve siyonizmin hâkim olduğu İttihad ve Terakki'nin burada kendinden olmayanı barındırmak istememesi üzerine çok sevdiği askerlikten istifa eden **Ali Şükrü Bey**, yine de mesleğiyle alâkasını kesmemiştir. Donanma Cemiyeti tarafından alınmak istenen nakliye gemileri için Liverpool'a gönderilmiş olmasından istifadeyle İngiltere'de deniz hukuku tetkikat ve tahsili ile meşgul olmuş, meşhur Deniz Hukuku Profesörü **Zibel**'den husûsî sûrette dersler almıştır.

Bu gemi mübayaa işi yüzünden epey bir müddet Liverpool'da kalan **Ali Şükrü Bey** siyasî mahfillere de girip

---

gözler önüne koymuş, bu sebeple fukara halk Donanma Cemiyeti'ne yardım hususunda birbirleriyle âdeta yarışa girmişlerdi. Toplanan paralarla İngiltere'ye ısmarlanan gemilerin bedelleri tamamen ödenmiş, fakat gemiler teslim alınmadan Birinci Cihan Harbine dâhil olunmuş bulunduğundan, İngiliz Hükûmetinden bedelini aldığı gemileri teslim etmemesi gibi bir emrivâki ile karşılaşılmıştır. İngiltere ile aramızda münâzaalı olan bu duruma son vermek ve milletin dişinden tırnağından artırarak Donanma Cemiyetine hediye eylediği milyonları İngiltere'ye bağışlamak da, son devrin sahte kahramanlarından **İnönü**'nün, Lozan'daki mârifetlerinden biri olmuştur. (Bkz: **Kadir MISIROĞLU**, - Lozan Zafer mi, Hezimet mi? C. II. sh. 496).

çıkarak oralarda Türk dostluk ve hayranlığını uyandırmağa muvaffak olmuştur. Bu seneler, İtalyanlar'ın Trablusgarb'a çıkarma yaparak burasını işgale kalkıştığı devreye rastlamıştı. Türkiye'nin hiçbir propaganda vasıtası olmadığından İtalyanlar, Avrupa efkâr-ı umûmiyesini aleyhimize çevirmek için her tarafta neşriyat yaptırıyorlardı. **Ali Şükrü Bey** bulunduğu mıntıkada neşredilen «Liverpool Times» gazetesiyle teşrik-i mesâi ederek İtalyan iddia ve iftiralarına müteselsil makalelerle cevaplar neşretmiş ve hadiselerin gerçek veçheleri üzerinde İngiliz efkâr-ı umûmiyesinin yanıltılmasını önlemiştir. O derecede ki; İtalyanlar kendisini imzasız tehdid mektuplarıyla tâciz etmeye başlamışlardır. Bunun üzerine elindeki delillerle Liverpool zâbıtasına müracaat eden merhum, onların yardımları sâyesinde hiçbir tehlikeye mâruz kalmadan İtalyanlar'ın aleyhimizdeki neşriyatlarını cevaplandırmaya devam etmiştir.

Bilâhare yurda dönen **Ali Şükrü Bey**, siyâsî hayata atılmış ve bu sahada metin ahlâkı, medenî cesâreti ve şuurlu muhafazakârlığı ile kısa zamanda temâyüz etmiştir. İşte O'nun şahsiyyet ve dirâyetinin asıl tezâhürü, bu sahada ve zikrettiğimiz vasıflarla olmuştur. Bu hüviyetiyle bir devre ve onun hâkimlerine ters düştüğü için **Ali Şükrü Bey** hakkında kaynaklarımızın çoğu meskûttur.

Bunların başında **M. Kemal Paşa**'nın meşhur Nutkunu zikredebiliriz. Hakikaten onu okuyanlar, meşhur Sakallı **Nureddin Paşa**'nın Bursa'da meb'us seçimlerine müstakil olarak girmesi dolayısiyle neşrettiği beyannâme mâhiyetindeki propaganda broşürüne karşı serdedilen sayfalar dolusu cevabî mütalaaya kadar pek çok teferruata rastlayabilecekleri halde, **Ali Şükrü Bey** merhumun feci bir sûikaste mâruz kalışı hadisesinden bir tek kelime ile dahi bahsedilmemiş olduğunu hayretle görürler. Yakın tarih vukuatı için «tarih muhâkemesi» önünde ifâde ve beyanda bulunması gereken şahsi-

yetlerin başında gelen **M. Kemal Paşa**'nın kaleminden (!) çıkan Nutuk gibi bir eserde normal seçim beyannâmesinden[3] ibâret olan **Nureddin Paşa**'nın bu broşürüne on iki sahifelik bir cevap verilmesi, dikkat çekici değil midir?! Bunun, broşürdeki «İzmir Fâtihi, Karahisar ve Dumlupınar Muhârebeleri Gâlibi Gâzi **Nureddin Paşa** Hazretleri'nin terceme-i hâli» ibâresinin kapağa dercedilmiş olmasından doğan bir aksülâmel eseri olduğu Nutk'un 443. sahifesindeki asabî cevaplardan sarahaten anlaşılmaktadır. Hiç kimse, **Ali Şükrü** vak'asının, **M. Kemal Paşa**'yı **Nureddin Paşa**'nın seçim beyannamesi üzerine «İzmir Fâtihi..» ibâresini kondurmasından daha az alâkadar ve hattâ tedirgin ettiğini söyleyemez ya!. O halde, Nutk'un **Ali Şükrü Bey**'in şahsiyeti ve hazin âkibeti hakkındaki sükûtu asla tabiî addedilemez!.. Esâsen başka kaynaklarda yer alan ifâdeler bu suîkasdin, reisinden en gayrı faal azasına kadar bütün bir meclisi nasıl tedirgin ettiğini ve heyacana boğduğunu göstermektedir.[4] Hadisenin tafsilâtına girdiğimiz sırada aksettireceğimiz Meclis zabıtları[5] bile bu durumu açıkca göstermektedir.

M. Kemal Paşa'nın «Maraz-ı hâcette (gerektiğinde sükût cevaptır» kâidesinin ışığı altında değerlendirilmesi icab eden bu son derecede mânidar sükûtuna rağmen yine **İnönü** ileride temas edeceğimiz üzere hatıralarında **Ali Şükrü Bey**'in hiç olmazsa, mâruz kaldığı sûikastden tahrifkâr bir üslûb ve yanlış kıymet hükümleriyle de olsa bahsetmekten ictinab etmemiştir.

3- Bkz: **M. Kemal Paşa** – Nutuk, Ankara 1927 sh. 442 vd.

4- Meselâ Bkz: **Dr. Rıza Nur** – Hayat ve Hatıratım sh. 1170 vd. – İleride temas edilecek olan **Ali Fuad Cebesoy**'un (İstanbul 1957) Hatıraları'nın gerek Lozan müzakerelerine âid kısımları ve gerekse «**Ali Şükrü Bey**'in şehâdeti» serlevhalı (sh. 259 vd.) kısımdan itibaren yer alan mufassal ifadeler – Ayrıca **İnönü**'nün hatıraları (Ulus Gazetesi'nde 1968 yılında yayınlanan kısım) – v.s.-

5- Bkz: Zabıt Ceridesi (İlk tertib) C. 28, sh. 215 vd.

Hakikaten **İnönü** 1968 senesinde Ulus Gazetesi'nde neşredilen hatıralarında bir ara **Ali Şükrü Bey** Vak'asına da temas etmiş, hadiseyi şimdiye kadar hemen hemen bütün resmî ağızlarda görüldüğü şekilde muharref bir sûrette takdim etmekle beraber merhumun şahsiyeti hakkında şu beyanda da bulunabilmiştir:

«**Ali Şükrü Bey**, Meclisin en sert bir üyesi ve özellikle **Atatürk**'e karşı son derece insafsız ve kırıcı ifâdeler ve hareketlerle muhalefet eden bir unsuru idi.»[6]

Bu umûmî mülâhazalardan sonra şunu söyleyebiliriz ki, o devrin hadiselerini ele alan tahlihî eserler veya hatıratlardan çoğu, bu mühim vak'aya temas etmekten kendilerini müstağnî addedememişlerdir. Üstelik, böylelerinin ekseriyeti, **Ali Şükrü Bey**'in imanlı dünyasına yabancı kimselerdir. Bunlardan son derece dikkat çekici bir misal verelim.

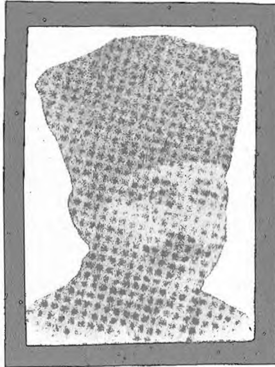
M. Kemal Paşa'yı putlaştırmakta en çok emeği geçenlerden biri de **İsmail Habib Sevük**'tür. O'nun en âdi dalkavuk vâyeleriyle lebâleb olan bir eserinde[7] **Ali Şükrü Bey**'in o diri şahsiyyetini aksettiren ve hem de O'nu **M. Kemal Paşa** ile ciddi bir çatışma anında tasvir eden şu satırlara tesâdüf etmekteyiz:

«... Sahne bütün canlılığıyla olduğu gibi gözümün önündedir. Büyük zaferden birkaç ay önce, Malta dönüşünden sonra **Fethi Bey**'in yeni Dahiliye Vekili olduğu zamandı. Trabzon'a askerî bir kumandan vâli vekili tâyin edilmiş. İkinci Grup O'nun harekâtı hakkında Dahiliye Vekili'nden istizahta bulunuyor. Mes'elenin dışı hiçten gibi, fakat içi...

İcra Vekilleri Hey'etine birkaç vekil intihab ettirecek kadar -çünkü o zaman vekiller teker teker Meclis tarafından seçilirdi-

6- Bkz: İnönü'nün Ulus Gazetesi'nde 1968 yılında tefrika edilen hâtıraları.
7- **İsmail Habib** - **Atatürk** İçin, İstanbul 1935 sh. 64 vd.

hemmiyetleri artan ikinci grupçular, vâli vekili işini vesile yaparak, bütün kuvvetleriyle hükûmeti, daha doğrusu hükûmetin arkasındaki Şefi sarsmağa çalışıyorlar. O günkü heyecanın tadını hâlâ unutamam. Meclisin nâdir görünür, fevkalâde günlerinden biri. Müzâkere o kadar heyecanlı ki, herkes yemeği filân unutmuş, gecenin onu olduğu halde, harıl harıl münakaşaya devam ediyor. Değil meb'uslardan, değil bizim gibi gazetecilerden, seyircilerden bile Meclisi terkeden yok. Kürsü durmadan işlemektedir. Ruhlar, telleri gergin rübablar halinde hassaslaşmış, asabî elektrikle dolu, çalkantılı bir hava içindeyiz.

● **Ali Şükrü** Merhum'un mâruz kaldığı feci sûikast hadisesinden sonra cesedinin bulunması üzerine o zaman kendisinin Ankara'da çıkarmakta bulunduğu «Tan» gazetesinin 2 Nisan 1923 tarihli ve 63 sayılı nüshasında neşredilen en son resmi...

İstizâhı Trabzon meb'usu sıfatıle -Büyük zaferden epeyce sonra **Topal Osman** sûikasdine kurban giden- merhum **Ali Şükrü** idare etmektedir. Dolgunca endamlı, geniş omuzlu, ablak ve pembe yüzünde kumral bıyıklarının gürbüzlüğüyle sempatik bir çehre taşıyan hatib, iyi kurulmuş bir parlamento tâbiyesi içinde bol, kolay ve dalgalı konuşuyor. Müzâkerelerin son safhaları **Ali Şükrü** ile **Fethi Bey** arasında münâvebeli bir düello halini aldı.

Meb'us heyecanlı saldırdıkça Vekil de hiç istifini bozmadan tok tok ve soğukkanlı cevab veriyor. Meb'usta uğultulu hücum, Vekilde heykel rükûdeti. **Fethi Bey** saatlerce kimbilir kaç defa kürsüye çıkıp kaç defa kürsüden indi. Hep aynı sabır. Bir zerre asabileştiği yok. Hep o lenfavî itidal. Eğer «Efendiler, ben daha yeni vekil oldum, mes'ul tutulamam!...» deyiverirse şıp diye kendini kurtaracak. Fakat demedi, demiyor ve belki demiyecek de.

Fethi Bey kimbilir kaçıncı defa kürsüye çıkmağa hazırlanırken ve **Ali Şükrü** henüz kürsüdeyken birdenbire bir lâv patlamış gibi Gâzi'nin sesi duyuldu:

«– Reis Bey, söz isterim!» Gâzi Meclis'te çok defa, kapıdan girince sol tarafta bulunan **Diyab Ağa**'nın yanında otururdu. **Diyab Ağa** seksenlik, uzun ve süt gibi beyaz sakallı, okuma yazması olmayan, fakat Gâzi'ye hep «Kurban olam Paşam!» diye hitabı itiyad edinmiş, iyi yürekli bir Şark meb'usuydu. Şef yimdi gene O'nun yanında apansız ayağa kalkmış:

«– Reis bey, söz isterim!..» diyor. Belli, saatlerdir, mes'uliyeti kendinden alıp Şefe kadar götürtmemek için arkadaşı **Fethi Bey**'in gösterdiği tahammüle artık kendisi tahammül edemez hale gelmiştir.

Onun ânî bir infilâkla «Söz isterim!..» diye ayağa kalkması üzerine bütün Meclis tarabını durmuş bir kalb gibi sustu. Çıt yok. Baktım kürsüde duran **Ali Şükrü**'nün yüzü sapsarı. «Söz isterim!..» diyen ses infilâkında devam ediyor:

«– Dahiliye vekili yenidir. O'nu niye sıkıştırıp duruyorlar? Mes'eleyi ben bilirim, eğer mes'uliyet varsa bana sorsunlar, ben cevap vereceğim!»

Ali Şükrü yumuşak ve sâkin cevap veriyor:

«– Meclis reisimizden istizah hakkımız olduğunu bilmiyordum ve sanıyordum ki, böyle bir hakkımız yoktur!»

Doğru, Meclis reisi demek, fiilen devlet reisi demekti. Devlet reisinden istizah olunur mu? Âniden bunun farkına varan Şef, o şaklar gibi çıkan sesiyle devam ediyor:

«– Yalnız Meclis Reisi değil, aynı zamanda Başkumandanım; o sıfatla istizah edebilirler!»

Yooo... Bu hiç olmadı. Baktım **Ali Şükrü**'nün benzi yerine gelmiştir. Mantığın kendisinde olduğunu bilen bir insan emniyetiyle cevap veriyor:

«– Mes'ele askerliğe âid bir iş değil ki; Başkumandandan istizah edelim!»

Şefteki infilâk yeniden hizaya gelmiş bir hamleyle gürledi:

«– Ne demek! İstizaha mevzu olan zat yüksek rütbeli bir askerdir. Ordunun şerefli bir uzvu hakkında söylenmedik söz kalmadı. Bu kürsüden bunları mı işitecektik?»

Bu sefer verilecek cevap daha kolay, nitekim **Ali Şükrü** de kolayca cevap veriyor:

«– Biz O'nun harekâtı hakkındaki istizahı asker olduğu için değil, sıf vâli vekili olduğu için yapıyoruz.»

A... Şef oturuverdi.»[8]

İleride Meclis'teki mücâdeleri tafsil edilirken bir çok benzerine rastlanacak olan bu vak'a hakkındaki şu düşman satırları, O'nun nâfiz şahsiyyetini son derecede bâriz bir sûrette aksettirmiyor mu?!.

Ali Şükrü Bey'den ancak -belki de- tarafsız gözükmek

8- a.y.

maksadıyla bahsetmek mecburiyetinde kalanlar, ne yazık ki, -pek az istisnasıyla- O'nun mâruz kaldığı siyâsî cinâyeti hem mâhiyeti ve hem de fâilleri itibariyle değiştirmişlerdir. Fakat bunların dost-düşman hepsinin de müşterek olan tarafı merhumun temiz karakteri, vatansever ve cesur şahsiyyetini açıkça ifâde etmeleridir. Bunlardan birkaç misal verelim.

Birinci devre meb'uslarından **Zamir Bey** (sonradan **Damar Arıkoğlu**) **Ali Şükrü Bey**'in fizikî ve mânevî portresini şöyle çizmektedir:

«– Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü Bey** İstanbul Meb'usan Meclisi'ne 36 yaşında iştirak etmişti. Kendisi bahriye kurmay binbaşılığından müstâfî', iyi İngilizce bilir, etine dolgun, uzunca boylu, gözleri miyop, kalın camlı gözlük kullanır, çenesi biraz kısa, hafif elmacık kemikli, sert bakışlı, ifâdesi düzgün, iyi konuşan, sözünü dinleten, kendi bildiğinden şaşmayan bir hatipti. Sosyal durumuna gelince, muhafazakâr, hem de fazla muhafazakâr hattâ mutaassıptı. Cemiyet hayatımızda değişikliğe mütehammil olmayıp kadınlarımızın cemiyet içinde vazife almalarına taraftar değildi. Bu hususta ileri fikirli olan **Hamdullah Suphi** (Antalya)'nin fikirlerini dâima tenkid ve muâheze ederdi. Hocalar ve muhafazakâr meb'uslar üzerinde itibarı büyüktü. Nefsine itimadı vardı, iyi düşündüğüne inanmıştı. Mecliste Men-i Müskirat Kanunu bu zâtın teklifiyle kabul edilmiştir. Hükûmeti tenkid etmekte dâima ön safta gelir, kanaatlerini çekinmeden söylerdi. Times Gazetesi'nden tercümeler yapar, bize taallûk edenleri kürsüden anlatırdı. Hükûmet lehinde konuşanları dalkavuklukla ittiham eder, ikinci defa meb'us seçilememek korkusundan böyle hareket ettiklerini sohbet arasında açıkça söylerdi. Çok gururu vardı. Ömür boyunca Trabzon'dan meb'us seçileceğini dâima meb'us olarak Meclis'te bulunacağını da söylerdi.»[9]

İnkilâbcı kalemşörlerin çoğu, resmî görüşün dümen su-

9- **Damar Arıkoğlu** – Hatıralarım, İstanbul 1961, sh. 3[illegible]

طاك

تاریخ تأسیسی : ١٩ كانون ثانی ١٣٣٩ — صایی ٤٠

اداره یری

انقره‌ده علی شكری مطبعه‌سی

تلغراف آدرسی : انقره « طاك »

آبونه شرائطی : توركیا ایچون سنه‌لكی ١٠٠٠ ، آلتی آیلغی ٦٠٠ غروشدر

نسخه‌سی (٥) غروشدر

❁ صالی ❁

صلحه عائد دوشونجه‌لردن | عالم اسلامك فداكار اوچ شخصیتی

Son derecede mücâdeleci bir insan olan **Ali Şükrü Bey** merhum Ankara'da kendi adıyla anılan bir matbaa kurmuş bir de mâruz kaldığı feci sûikast hadisesine kadar devam eden günlük «TAN» isimli gazete çıkarmıştı. Yukarıda bu gazetenin 6 Mart 1923 tarihli ve 40 numaralı nüshasının başlığını görüyorsunuz.

yunda gitmenin sağladığı ten rahatını, hakikat sevgisine tercih etmiş olan kimselerdir. Bunlardan biri de **Feridun Kandemir**'dir. Sırf **İnönü**'ye muhalefetinden dolayı çoğu kere, bizden sanılan **Feridun Kandemir**!. Yakın tarih mevzularını, hiç birinin derinliğine inmeden ve gerçeklere sâdık kalmadan ele alan ve bu meşgaleyi bir nevi geçim vasıtası haline getiren bu zatın «Siyasî Cinâyetler» isimli eserciğinde en fazla **Ali Şükrü Bey**'e yer verilmiştir. Fakat vaktiyle Yenigün Mecmuasında, **Enver Paşa**'yı, **M. Kemal** adına tâkibe memûr bir casus olduğunu ifadeden bile içtinâb etmemiş olan bu zat daha ziyâde meclis zabıtlarını aktarmış olmakla beraber, şâyet kendisine inanılabilir ise, **Recep Peker**'in **Ali Bey** hakkında şöyle dediğini nakletmektedir:

«– Çok temiz, mert ve vatanperver bir arkadaş!... Yalnız sinirli!... Coştumu kabına sığmıyor!.. Tuhaf değil mi, Paşa da bu hâlini beğeniyor, içinden geleni pervâsızca bağırışı, samimiyeti!.. Kaç defa, ağzından işittim: «Herkes **Şükrü Bey** gibi düşüncelerini, fikirlerini böyle pervâsızca söylese, kimseden şüphe edilemezdi...» dediğini. Hakikaten öyle amma, gel de sen bunu kafasızlara anlat!.. Herifler evet efendimciliğe alışmışlar. Herkesin de öyle olmasını istiyorlar. Olmadı mı, vay hâin vay, küfür hazır!.. Geçenlerde bana bile yaptılar.. Albümler için dörder fotoğraflarını istemiştim. Getirmediler. Israr edince, abuk sabuk cevaplar vererek münakaşaya vardılar ve bu arada Paşa'nın emri var mı? dediler. Paşa'nın bu işlerle alâkası olmadığını söylediğim zaman da, bir anda, mes'ele yapmak istediler. Paşa'yı bana karşı müdafaaya kalktılar... Düşün bir kerre, bana karşı Paşa'nın müdâfii kesilişlerini?.. O Paşa ki, bunların yüzünü bile görmek istemez... Kendileri de bunu bilmez değiller... Fakat işlerine böyle geliyor, Paşa'nın adamı gibi görünüp fırıldaklar çevirmek hevesindedirler. Hakikaten illallah bu mahlûklardan..»[10] de-

---

10- **Feridun Kandemir** – Siyasî Cinâyetler - İstanbul 1955 sh. 6

mekte ve ilâve etmektedir:

«**Recep Bey** gittikten sonra merak ettim, **Ali Şükrü Bey**'in bırakmış olduğu müsveddeleri aldım. Dokunulmasından endişe ettiği beyanatına göz gezdirdim. Bu, hakikaten şiddetli bir tartışma idi. **Ali Şükrü Bey**, yine, pervasızca, alabildiğine konuşmuş, sağa sola çatmış, şiddetli tenkidlerle bulunmuştu. Esasen, **Ali Şükrü Bey**, henüz muhalefet diye bir şeyi bulunmayan Mecliste, hemen hemen tek başına muhalefet bayrağını açmış görünüyordu..»[11]

Ali Şükrü merhûmun şehâdeti esnasında Başvekillik makamında bulunan **Rauf** (Orbay) **Bey**'in yine **Kandemir** tarafından kaleme alınan hâtıratında[12] da bu hadiseye oldukça yer verilmiş olmakla beraber işin gerçeği ifâde edilmemiş bulunmaktadır, ki burada yer verilen görüşlere ileride temâs edilecektir. Ancak, bu hâtıratın, **Ali Şükrü Bey**'in müsellem olan şahsiyyet ve cesâreti hakkında bir hükme yer vermemiş bulunması câlib-i dikkattir. Çünkü **Rauf** Bey, daha ziyâde **Ali Şükrü Bey**'in liderliğini yaptığı ikinci grupun adamı sanılmaktaydı.

Kuva-yı Millîye devrini tahlîlî bir sûrette yazmış bulunan **Samet Ağaoğlu** da eserinin sonunda o devrin şahsiyetleri hakkındaki kıymet hükümlerini hülâsa ederken, merhum **Ali Şükrü Bey** için şu görüşlere yer vermiştir:

«Birinci Büyük Millet Meclisi'nin tarihinde oynadığı rolden çok, âkibeti ile kendisine unutulmaz bir yer ayrılacak bir yüz var. Bu, Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey**'dir.

Bir deniz subayı olan **Ali Şükrü**, Millî Mücadele'nin samimî insanlarından birisidir. Samimî diyorum, çünkü sonuna kadar saltanatçı ve hilâfetçi olduğunu gizlemedi. Bunun içindir

---

11- a.y.

12- Bkz: **Feridun Kandemir** - Hatıraları ve Söyleyemediklcriyle **Rauf Orbay** - İstanbul 1965, sh. 106 ve müt.

ki; Saltanat ve Hilâfet'in yerine devletin başına başka bir makamın ve şahsın yerleşmesine her zaman karşı durdu.

Ali Şükrü, aynı zamanda gerçekten kuvvetli bir tenkidçi olarak gözükmektedir. Gensoru konusu yaptığı bütün mes'elelerde ilgili bakanları ağır şekilde hırpalamaya muvaffak olmuş ve hemen her zaman tenkidlerini müsbet bir sonuç ile bitirmiştir. Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bakanların, gensoru ve sorularından en çok çekindikleri meb'uslardan biri de **Ali Şükrü** oldu.

Topal **Osman Ağa** tarafından, sebebî hâlâ meçhul kalmış öldürülmesi, **Ali Şükrü**'yü İkinci grupun bir şehidi haline getirdi..»[13]

Aynı yazar bilâhare kahramanlarının âkıbetlerini sıralarken de:

«Trabzon meb'usu **Ali Şükrü, Atatürk**'ün daha Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı ilk günlerde yaptığı konuşmalarındaki sözler arasından devletin gelecekteki şeklini sezerek: «Fakat bu Cumhuriyettir!..» diye bağıran, zaferden sonra Mudanya Mütarekesi'ni tenkid ettiği sırada **Atatürk**'ün yakasından tutarak sarsması üzerine «Ne yapayım, ne yapayım ki; karşımda bir kahraman var» diyerek geri çekilen bu koyu Saltanatçı, Hilâfetçi, cesur askerin boynuna, **Topal Osman**'ın meşhur kemendi bir yılan gibi dolandı!»[14] demektedir.

Bilâhare tafsilâtıyla temâs edileceği üzere **Ali Şükrü** vak'ası hakkında doğruya en yakın mâlûmatı vermiş bulunan **Dr. Rıza Nur** da merhumdan muhtelif vesilelerle bahsetmiştir. Bunlardan O'nun karakterine taalluk eden bazı ifâdeleri arzediyoruz:

Dr. Rıza Nur Ankara'da Millet Meclisi'nin teşekkül ettiği sıralarda meb'usların bir nevi kışla gibi geniş yatakhaneler ha-

---

13- **Samet Ağaoğlu** - Kuva-yı Millîye Ruhu - İstanbul 1964, sh. 221

14- **Samet Ağaoğlu** - a.g.e. sh. 233

line getirilmiş olan Dâr-ül Muallimîn'in üst katında yatışlarını anlattıktan sonra:

«– Bizim kışla hayatı ayrıca kayda lâyıktır. Bizim odada yirmibeş kişi yatıyoruz. Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü** de kaçıp gelmiş, yataklarımız yanyana. **Yusuf Kemal** yanımda. Biraz ötede **Yunus Nâdi** ile İzmit Meb'usu **Süreyya** (Abazadır) yanyana. Karşıda **Tunalı Hilmi**. Geceleri **Yunus Nâdi** ve **Süreyya** içiyor ve bir düzüye kumar oynuyorlar. **Tunalı Hilmi** esasen sarhoş geliyor, koltuğunda da bir şişe. Sabaha kadar yine içiyor. Uyuduğu yok. Ekseri gece rakısı bitiyor. «Rakın var mı?» diye şunu bunu da uyandırıyor. Günde galiba bir okkadan fazla içiyor. Biz uyuyoruz. Bende okuyup-yazma da yok. **Ali Şükrü** orta boylu, güzel yüzlü, miyop olup gözlüklü, namuslu bir adam. Hayatı muntazam. Vaktinde yatıyor, vaktinde uyanıyor. Aslâ rakı içmiyor. Bahriye zâbiti imiş ve İngiltere'de de bulunmuş; fakat pek fazla bir taassub halinde dindarlığı var. Çok da asabî bir adam.

Bir gece yarısında bir gürültü bir kıyamettir koptu. Dayak patırdısından yataktan sıçradım. Gözlerimi açtım. Ne göreyim. **Ali Şükrü, Hilmi**'yi almış eline eşek sudan gelinceye kadar döğüyor. **Hilmi** öyle sarhoş ki; mukavemet değil belki hissi rakıdan iptâl olmuş, yediği dayakları bile duymuyor. Acıdım, araya girip âdi herifi kurtardım. Şimdi **Şükrü** yatağına oturmuş, hâlâ öfkesini alamamış.

«– Yahu! Ne oldu?» dedim.

«– Ne olacak!.. Eşek gibi içmiş, bu yetmemiş de beni uykudan uyandırdı. Ne o dedim. Rakın var mı? dedi. eh artık, İllallah. edepsizi iyice döğdüm. Sen yetişmeseydin geberecekti.» dedi.

Herkes de uyanmış dinliyordu. Hakkı vardı. Her gece herkesi uyandırırsın ama bir gün de işte böylesine tesadüf edersin. Eşek diyesin bari rakı isteyeceksen, rakı içen adamdan iste..»[15]

15- **Dr. Rıza Nur** - Hayat ve Hatıratım, C. I. Frankfurt 1982, sh. 448.

حباب

من عمان القرآن الحكيم

لسعيد النورسی

آنقره : « علی شکری » مطبعه‌سی

١٣٤١ — ١٣٣٩

Ali Şükrü Bey merhum'un Ankara'da kurduğu «Ali Şükrü Matbaası»nda basılan kitaplardan birinin kapağı. **Saidi Nursî** merhum'un yazdığı «Hübbab» isimli eseri. Merhumun **M. Kemal Paşa** ile münakaşa etmesine sebep olan mebusların namaz kılmaları hakkındaki meşhur beyannâmesi de bunun içindedir.

Dr. Rıza Nur, **Ali Şükrü Bey**'in öldürülmesi istikametinde daha önce vâkî olmuş ve akim kalmış bir teşebbüsü kendisine atfen naklettikten sonra:

«**Ali Şükrü** demek bu teşebbüsten korkmamış, çünkü şiddetle muârazada devam ediyordu. Hakikaten kabadayı bir adamdı. Hem de güçlü kuvvetli..»[16] demektedir.

TBMM.nin Birinci Devresi'nde zabıt kâtipliği vazifesinde bulunmuş ve bu sebeple en hararetli gizli celselere de iştirak etmiş olan **Mâhir İz Bey**, son zamanda «Yılların İzi» adıyla yayınlanan hatıratında merhum **Ali Şükrü**'ye «Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü**» serlevhasıyla müstakil bir fasıl ayırmıştır. **Mâhir İz**, O'ndan müspet olarak bahseden kaç kişiden biridir ve hakkında oldukça doğru tafsilât vermiştir. Bu bahse:

«**Ali Şükrü Bey**, İstanbul Meclis-i Meb'usân'ından Birinci Büyük Millet Meclisi'ne iştirak edenlerdendi. Bahriye binbaşılığından emekli olmuştu.[17] İstanbul Donanma Cemiyeti İkinci Reisi idi. İngiltere'de okumuştu.»[18] girizgâhıyla başlayan **Mâhir İz**, daha sonra **Ali Şükrü Bey**'in şahsiyyetini şu satırlarla belirtmektedir:

«– Bir kanunun müzâkeresi sırasında söz isteyenleri riyâset divanı yazmaya başladı. Neticede Reis **Hasan Fehmi Bey**:

«– Efendim ondört kişi söz aldı, isimleri okuyorum» dedi. Daha liste tamamlanmadan, gözlüklü ve Osmanlı bıyıklı genç bir zât, salon kapısının sağ tarafındaki orta köşesinden haykırdı:

«– Reis Bey! Söz istiyorum. Ben üçüncü olarak söz almıştım, sekizinci sırada okudunuz, lütfen listeyi tashih buyurun!..» dedi. Reis:

«– Efendim! Biz burada Divân kâtipleri beylerle üç kişiyiz,

16- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. C. III, s.

17- Binbaşılıktan emekli olmamış evvelce bildirildiği gibi istifa edip ayrılmıştır.

18- **Mâhir iz** - Yılların İzi, İstanbul 1975, sh. 89

sizden daha iyi görürüz, listede yanlışlık yoktur!.» deyince:

«– Reis Bey! Ben söylediğim sözü bilirim. Dikkat etmiştim, üçüncü olarak söz aldım, hakkımı istiyorum!» dedi.

Reis bunun üzerine:

«– **Ali Şükrü Bey**! Müzâkereyi ihlâl ediyorsunuz, hakkınızda nizamnâme-i dâhiliyi tatbik edeceğim!..» dedi. **Ali Şükrü**, hak istemeye devam edince:

«– Rica ederim **Ali Şükrü Bey**! Obstriksiyon(*) yapıyorsunuz, hakkınızda..» derken **Ali Şükrü Bey** salonu terketmişti. Ben o zaman zabıt müdîri olan mümeyyiz **Zeki Bey**'e:

«– Bu zata dikkat edelim, küçük bir hakkını korumak isteyen bu zat, ileride çok mes'ele çıkaracaktır!..» demiştim. Öyle de oldu.»[19]

Mâhir İz Bey'in bu mevzudaki beyanlarına bilâhare avdet edeceğiz. Şimdilik, **Ali Şükrü** merhumun şahsiyyetini tebâruz ettirmeye çalıştığımızdan O'nu yakinen tanımak fırsatını bulmuş olan bir diğer yazarın şahâdet ve beyanına geçiyoruz. Bu yazar, fikirlerinin mâhiyeti herkesçe mâlum olan **Fâlih Rıfkı Atay**'dır.

O'nun bir nevi hâtırat demek olan «Çankaya» isimli eserinde **Ali Şükrü**'den muhtelif vesilelerle bir kaç kere bahsedilmiştir. Bunlar, su katıksız bir İslâm düşmanının ifâdeleri olarak -velev tahkir ve tezyif makamında serdedilmiş bile olsalar- yine de O'nun nurânî simâsını çizmektedirler. Hakikaten **Falih Rıfkı Atay**, Birinci BMM'deki muhafazakârları anlatırken:

«– Mecliste **Mustafa Kemal**'den kuşkulanan en tehlikeli ve azgın grup muhafazakâr takım idi. Mütâreke yıllarında Osmanlıca irtica dediğimiz gericilik İstanbul'da da, Anadolu'da da

(*) «Müzâkerelerde tıkanıklığa sebep oluyorsunuz» mânâsına bu Fransızca tâbir, aynen kullanılmıştır. **M.İ.**

19- **Mâhir İz** - a.g.e. sh. 90.

alıp yürümüştü. İttihatçılar Şer'iye mahkemelerini Şeyhülislâmlık dâiresinden adliye dâiresine taşımayı devrimsi bir hareket saymışlardı. Yukarıda yazdığım üzere bu tartışma bile geri alınmıştı. İstanbul Maârif Nâzırı okuma kitaplarından «Türk» kelimelerinin kaldırılarak yerine «Osmanlı» sözü konmasını emretmişti. Ankara'da Maarif Vekilliği resim dersini, çizgi dersine çevirmiş, alabildiğine yeni medrese açmıştı. Anadolu'da Tanzimat'tan da öncesini hatırlatan bir hava vardı. Şâir **Âkif**, sarıklı hocalardan çoğu, Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü**, bu grupta idiler. **Ali Şükrü**, bir deniz kurmayı olduğu halde en azılı olanlardan biri idi. 36 yaşında Meclise gelmişti. Cür'etli ve atılgandı. Bir sağlık kanunu tartışmasında: «Kadınlarımızdan ne ister bunlar? Yüzlerini açtırmayacağız!» diye haykırmıştı.»[20] demektc ve daha sonra ilâve etmektedir:

«Men-i müskirat adlı içki yasağı kanunu deniz kurmayı **Ali Şükrü**'nün teklifi üzerine bir şeriat kanunu olarak çıkmıştır.»[21]

Ali Şükrü Bey'in şahsiyyetini asıl, O'nun bilâhare ele alacağımız, «siyâsî mücâdelesi» içinde müşâhede edeceğiz. Zira, Meclisteki âteşin konuşmalarıyla cesûrâne davranışları mücâdelesinin seviyesi kadar millî, dinî ve vatanî istikametini de gözler önüne koymaktadır. Merhumun şahsiyyetini belirtmeye ayırdığımız bu birinci faslı bitirmeden bunlardan birisine de kısaca temas etmek istiyoruz:

Meclisin henüz açılmış bulunduğu ve siyâsî, hukukî mes'elelerin çoğunun henüz meb'usların pek azı tarafından kavranılmış olduğu bir sırada O'nun ilk hükûmetin programı üzerine yaptığı şu konuşma, kendisini en güzel bir sûrette ifâde etmektedir. Mâlûm olduğu üzere «uslûb-i beyan, ayniyle insan»dır;

«**Ali Şükrü Bey** (devamla) - Efendim, bugünkü vaziyeti ar-

20- **Falih Rıfkı Atay**, Çankaya - İstanbul 1969, sh. 261.
21- **Falih Rıfkı Atay** - a.g.e. sh. 262.

zetmiştim. Tekrar uzun uzadıya izaha hâcet yoktur. Sonra vaziyeti kurtarmak için lâzım gelen tedbiri düşünüyoruz ve tatbikinde ne kadar müşkülât olduğunu da görüyoruz. Sonra memleketin nef'ine (faydasına) müteallik arzularımız, temenniyatımız var. Fakat fiiliyatta bunun tatbiki imkânını görmüyoruz. Bugün düşüncemiz ve yegâne vazifemiz memleketi kurtarmaktır ve bunun için cephede lâzım gelen müdâfaatı yapacak ve memleketi kurtaracak bir ordumuz vardır. Fakat askerimiz firar ediyor. Açık görüşelim. Memleketin bir çok yerlerinde halk bize pek de lâzım geldiği kadar merbut (bağlı) bulunmuyor. Binâenaleyh hükûmetin programı bu gibi esâsâtı (esasları) düşünüyor ve bunu ortaya atıyor. Fakat bu program halkın rûhunu tedkik nokta-i nazarından noksandır. Bir defa efendiler, onüç sene evveline ircâ-ı nazar edersek görürüz ki, o vakitki inkılâbları yapanların zihninde âmil olanlar efkâr (fikirler), sırf Garp efkârı idi. O inkılâb kahramanları, o inkilâbçıları takbih etmiyorum, ictihadlarını söylüyorum. Bundan evvel daha büyük inkılâb yapmak istemişlerdi. Tanzimatçılar; bunların efkârı da yine Garp efkârı ile mâli (dolu) idi. Bunlar sırf Garb'a bakıyorlar, memleketi arkaya atıyorlar ve Garbı taklid ediyorlardı. İşte o nokta-i nazara göre hareket ettikleri içindir ki; halkın ruhunda yer edemediler. Binâenaleyh halkı teceddüde sevkedemediler. Yalnız az bir zümre müte-ceddid göründü ve bu itibarla tâ Tanzimat devrinden bu âna kadar eski tas, eski hamam ve belki de daha fena bir vaziyet aldı. Şimdi bendeniz bu hususta ufak bir mâruzatta bulunacağım.

(Vakit yok sesleri) Vakit yok biliyorum. Yalnız bir misâl arzedeceğim. Çünkü bugünkü en mühim mes'ele; müdâfaa mes'elesidir. Bunun bir çok hututu vardır. Meşrûtiyet'in bidâyetinde yani son inkılâbta, 1324 inkılâbında, memleketin müdâfaaya âid olan mesâile şiddetle taalluku olmak itibariyle, bir ukde, bir gâye olarak dediler ki: Vatan bizim canımızdır.

Vatanı müdâfaa edeceğiz ve bunu, bizim fikren teâli etmemiş, tenevvür etmemiş, vatan kelimesinin mânâsını değil, kendisini bilmeyen halka bir gâye olmak üzere vermek istedik. Zavallı Mehmedçik yolda gelirken vatan bizim canımız diye şarkı okudu. Fakat bunu kat'iyyen anlamıyordu.

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) – Mükemmel anlıyordu.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Bendeniz, bizzat gördüm, asker bulunuyordum.

Hamdullah Suphi Bey (Antalya) – Mükemmel anlıyordu, mükemmel anlıyordu.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Müsâade buyurun. Balkan Harbi'nden kaçan askere, hemşehrim nereye kaçıyorsun? dediğim zaman, vatanı müdafaa etmeğe gidiyorum diyordu. O sırf evinin olduğu yeri vatanı biliyordu. Bütün askerimiz böyle idi. (Gürültüler)

Reis: Görültü etmeyin! Söz isterseniz söz vereyim.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Halbuki bizim askerimizden o ânâ kadar, gerçi nizâmının bozukluğu yüzünden ve sû-i idâre yüzünden ara sıra kaçanlar da vâki idi. Ve memleket bu tehlikeye düştüğü zaman tâbiri mahsûsiyle sancağı şerif kaçırıldığı vakit, millet yekvücud olarak harbederdi. Yeniçerilerin ilgâsı... bilirsiniz kim ilgâ etmiştir? Ahali, esnaf vesâiredir. Binâenaleyh bizim dinimiz bidâyetten beri açıktır. Din uğruna ya şehid ya gâzi olmaktır, bunu gerçi bir tarafa atmadık. Tabiî Avrupa'daki vatan mes'elesini ileri sürdük ve gösterdik. Halkımızın ruhunda bu yer etmediği için, netice itibariyle bugünkü felâketlere mâruzuz. Elyevm yine kaçanlar, meselâ Konya köylerinden birisi kaçtı mı, kendi evini müdafaa etmeğe gidiyor.

Sonra bugün efendiler; bilirsiniz ki; Dünya'da din kaydından âzâde hiç bir kavim yoktur. Bundan onbir sene evvel İngiltere'nin tereddîsinden (gerilemesinden) bahseden eâzımı (büyükleri) bir anket yapmışlardı ve bu ankete İngiltere'nin

Ali Şükrü merhumun muhterem refikası:
EMİNE KAMER HANIM

çok eâzımı cevap vermişlerdi. Milleti kurtarmak için ne lâzımdır, diye... Bendeniz bunlardan yüzon-yüzoniki tane kadar okudum. Hepsi halkın râbıta-i diniyesini takviye etmek merkezindedir. Kolleksiyonlarım mevcuttur, isteyenlere gösterebilirim. Buna cevap veren bir çok dinsizler de vardı. Fakat bizim halkımızın maatteessüf râbıta-i diniyeleri gevşemiştir. Bendeniz bu itibarla diyorum ki: Uzun söylemek lâzım gelir. Fakat kısa keseceğim. Vakit dardır. Hükûmet programını yaparken, bir defa halkı, yani avamı bağlıyacak, avamı insan gibi hareket ettirecek bir kayıd yapsın! Bir kayd-ı ilâhî olan din hususuna ehemmiyet versin bu kayıtları buraya ilâve etsin. Bir bu efendim, (Ne gibi sesleri, gürültüler)

İsmail Suphi (Burdur) – Din kanunu ilâhîdir!.. Din hakkında kanun yapılmaz. O'nu karıştırmayınız!

Maliye Vekili Ferit Bey – Nedir bu? Biz bundan bir şey anlamadık. Hükûmet lâzım gelen esâsat-ı diniye (dinî esaslar) dairesinde kavânîn (kanunları) vaz'eder.»[22]

Ali Şükrü Bey merhum'un şahsiyyetini belirtmek maksadıyla buraya kadar naklettiklerimiz, O'nun «merd, dürüst», «dindar» ve «vatansever» bir şahsiyyete sahip bulunduğunun herkesçe kabul edildiğini göstermektedir. Bu «herkes» tâbirine, fikren O'nun, tam karşısında bulunanların da dahil olması dikkat çekicisidir. Böyleleri için O, hiç olmazsa «samimi bir muhalif»[23]tir.

Bu sûretle merhumun şahsiyyeti etrafında bu yazdıklarımızı kâfi addederek O'nun «siyâsî mücâdeleleri» faslına geçebiliriz.

22- Bkz: TBMM. Zabıt Ceridesi C. IV (İkinci basılış) Ankara 1942 sh. 182 vd.

23- Bak: Ord. Prof. Dr. Sâdi Irmak – Türkiye Cumhuriyetinin Ellinci Yılı Dolayısiyle Atatürk ve Çevresi, İstanbul 1924 Sh. 147.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN SİYÂSÎ MÜCÂDELELERİ

Ali Şükrü Bey faal siyasî hayata, Son Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda başlamıştır. Parlâmento tarihimizin, en kısa ömürlü (12 Ocak 1920 - 16 Mart 1920) ve en dehşet verici gâilelerle hitam bulan meclisi olan bu mecliste O, yine «Trabzon Meb'usu» olarak vazife görmüştür.

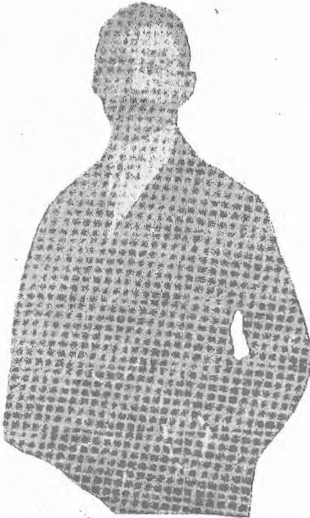
İstanbul düşman işgâli altında iken toplanan bu meclisin uzun ömürlü olmayacağı baştan belliydi. Fakat hâdiselerin son derecede vahim bir seyir takip etmesi karşısında mes'ûliyetleri daha geniş bir kadroya tevzi ve teşmil etmek mecbûriyeti vardı. Bu sebeple çoktanberi feshedilmiş bulunan meclisin yapılacak dürüst bir seçimle yeniden teşekkül ettirilmesi arzu edilmişti. İttihad ve Terakki Partisi mensuplarının hâkim olduğu ve biraz da bu sebeple feshedilmiş bulunan daha önceki meclisin yerini bu defa «bulaşık» olmayan insanlardan müteşekkil bir meclisin alacağı kuvvetle ümid edilmekteydi. Bu «bulaşık» tâbiri, İttihad ve Terakki Parti'sine son derecede düşman olan devrin Pâdişahı **Sultan**

Vahideddin tarafından bu parti ile alâkası olanlar için nefret makamında kullanılmakta idi.

Başta padişah olmak üzere devrin idarecilerini «İttihatçısız bir meclis» ümidine sevkeden pek çok sebep vardı. Bir kere bu partinin liderleri, hesaba çekilmekten korkarak başka başka ülkelere kaçmış bulunuyorlardı. Efkâr-ı umûmiye ise, mâruz kalınan açlık, işgâl ve her türlü musîbetin müsebbibi olarak gördüğü İttihad ve Terakki mensuplarına amansız düşmandı. Fakat seçimlerin neticesi umulduğu gibi çıkmamıştı. Şöyle ki:

Üçüncü **Damad Ferid Paşa** Kabinesi'nin yıkılışından sonra teşekkül eden **Ali Rıza Paşa** Kabinesi vâki işgâl ve istilâlara rağmen hakikaten tarafsız ve serbest bir seçimi gerçekleştirebilmişti. Ancak ne yazık ki; elinde imkân bulunan hükûmet seçimlere asla müdâhale etmediği ve hile karıştırmadığı halde bunu, «ortadan kalktı, silindi» sanılan İttihad ve Terakki mensupları yaparak ekseriyetle kendi adamlarının seçimini sağlıyabilmişlerdi. O derecede ki; bazılarının namzed oldukları dahi öğrenilmeden, el çabukluğuyla ve gizlice dağıtılan listeler sonucu meb'us seçilmiş bulundukları görülmüştü. Bu duruma infial duyanlardan biri de **Lütfi Fikri Bey**'di. Kendisi İstanbul meb'usu seçilmişti. Fakat en şedid bir İttihatçı düşmanı olarak bilinen **Lütfi Fikri Bey**, bu durumu protesto için meb'usluktan istifa etmişti.

Bu istidradı yapmaktan maksadımız şudur ki; bilâhare vâki olacak düşman tazyiki karşısındaki, kendi kendini feshederek Ankara'da toplanmak üzere dağılacak olan bu meclisin mensuplarının kaahir ekseriyetle İttihatçı olması, Ankara Meclis-i Meb'usanı'nın da bu vasıfla teşekkül ve iştihar eylemesini intac eylemiştir. Ancak bu meclisin daha ziyâde İttihatçı kimselerden teşekkülünde Ankara'da tebellür etmeye başlıyan «Kuva-yı Milliye» cilerin de tesirleri olduğu muhakkaktı. Zira başta **M. Kemal Paşa** olmak üzere bütün hey'et-i tem-

● **Ali Şükrü Bey** merhumun Donanma Cemiyeti'nde çalıştığı sırada, sivil elbiseyle çektirdiği bir resmi.

siliye ve Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti mensupları her tarafta namzedlerin tespit ve seçimleri ile alâkadar olmuşlardı. O derecede ki; bu meclise seçilenler arasında **Rauf Orbay** ve **Hüsrev Gerede** gibi **M. Kemal Paşa**'ya yakınlıkları ile bilinen pek çok kimse vardı.

İleride görüleceği üzere **Rauf Orbay** ve emsali şahsiyetlerin bu meclise iştirakleri bir «siyâsî faaliyet merkezi» olarak İstanbul'u çökertip, mub'usları Ankara'ya gitmeye zorlamak içindi. Bu husus, **M. Kemal Paşa** ile birlikte plânlanmıştı. Yine görüleceği üzere buna mâni olmak için tek başına mücâdele eden de, **Ali Şükrü Bey** olacaktır.

Sultan Vahideddin merhum ise, bu plân ve hazırlıktan habersiz bulunduğu halde, Meclis'in çalışmalarına böyle menfî bir bünye ile başlamasını önlemek için çâreler aramaktaydı. Gerçi **Ferid Paşa** kabinesini iskat ile yerine **Ali Rıza Paşa** kabinesini kurdurmakla güttüğü gayelerden biri de, İstanbul ile Ankara arasındaki sürtüşmeyi önlemek ve Kuva-yı Milliye'nin desteklenmesini sağlamaktı. Ama bunu yapayım derken, ekseriyeti İttihadçılardan ibâret bir meclise vücud vermiş olmak da O'nun için arzu edilmeyen bir neticeydi.

Hatıralarını büyük bir dürüstlükle kaleme almış bulunan **Ali Fuad Türkgeldi** bu hususta şu malûmatı vermektedir:

«Yeni kabine Anadolu ile husûl-i itilâftan (anlaştıktan) sonra meb'usan intihabâtına şürû eyledik (başladık). Her tarafta intihab icra olunarak meb'uslar peyderpey İstanbul'da toplanmaya başladılar. Zât-ı şâhâne iptidaları Meclisin küşâdını mürevvic görünmekte ve intihab kılınacak meb'usların muhtelif fırkalara mensup zevat-ı mutebereden olmalarını tervic etmekte bulunduğu halde, İstanbul intihabâtı neticesinde İttihad ve Terakki namzedlerinin galebe etmesi ve bâhusus ameleden **Numan Usta**'nın meb'us intihab olunması kendisinde İttihadçıların yine hükûmeti ele alacakları endişesini uyandırarak Meclisin küşâdı emrinde (açılması

işinde) taallül göstermeye (yavaştan almaya) başladı. Fakat her taraftan intihab olunup İstanbul'da toplanan meb'uslar **Ali Rıza Paşa**'yı tazyik etmekte, o da Saray'a gelerek meclisin yevm-i küşadının (açılış gününün) tâyini için ısrar eylemekte idi.

Bir gün akşam üzeri zât-ı şâhâne **Tevfik Paşa** ile birlikte oturdukları halde beni huzuruna çağırıp:

«– Benim hatırıma bir şey geldi; Paşa hazretlerine açtım; onlar da muvaffak buldular; siz ne dersiniz?» diyerek «Muhtelif fırkalar rüesâsısını, (reislerini) toplayıp meclisin hâl-i hazırı ile küşâd edilmesi mi, yoksa içlerinden bazılarının istifaya dâvet ile yerlerine diğer fırkalardan da bir kaç kişi alınmasını mı muvafık olur? Bu cihetler hakkında beyinlerine itilâf (uzlaşma) hasıl ettikten sonra meclisi açmak münâsib olmaz mı?» dedi.

Ben de:

«– Bunun zamanı geçmiştir efendim, her taraftan gelen meb'uslar İstanbul'da toplanarak Meclis'in küşadına muntazırdırlar. İctimâ edecek hey'et aralarında itilâf hasıl edemezlerse o zaman ne yapılır?» dedim. Bunun üzerine zât-ı şâhâne itiraz edemedi.

Ertesi gün, akşam üzeri Sadr-ı âzam gelerek Meclis'in yevm-i küşâdının tâyini için tekrar ısrarda bulunduğu ve bu taallülâtı **Ferid Paşa**'nın tesvilâtına (aldatmasına) hamlederek kendisi zaten o makama hâhişkâr olmadığından müşârünileyhin sadarete getirilmesi arzu buyuruluyorsa fikr-i hümâyun açıkca beyan buyurulduğu halde derhal çekileceğini ihsas etti. Zât-ı şâhâne teheyyücle yanındaki masanın üzerine eli ile bir hatt-ı müstakim çizerek:

«– Benim öyle bir niyetim olsa böyle dosdoğru yürürüm ve kimseden çekinmem!.» dedi.

Bunun üzerine tarafeyn yumuşayıp Zât-ı şâhâne teemmül

etmek üzere kendisine yirmidört saat kadar vakit bırakılmasını ve yarın kat'î kararını vereceğini beyan etmesiyle **Ali Rıza Paşa** ile birlikte huzûrdan çıktık.

Ertesi sabah Hünkâr beni çağırıp:

«– Sadr-ı âzâm Paşa'ya bu sabah görüşeceğimizi bildirmiştim. Halbuki şimdi birisi ile görüşmek icab etti. Kendileriyle ikindi vakti görüşeceğim. Bâb-ı âli'ye bir yâver gönderin, keyfiyeti tebliğ etsin!.» dedi.

Gönderdiğim yâver başka yoldan giderek **Ali Rıza Paşa** ise başka tarikle gelerek yolda birbirlerine tesâdüf edemediklerinden sadr-ı âzam vakt-i muayyende çıkageldi. **Ferid Paşa** da daha evvel gelip otomobili Harem kapısının önünde durmakta idi. Hünkâr sertabib **Reşad Paşa**'yı gönderip:

«– Efendimiz selâm ettiler, bu sabah birisi ile görüşmek icab ettiğinden zât-ı âlilerin ikindi vakti teşriflerini rica ediyorlar!» deyince **Ali Rıza Paşa** hemen oturduğu koltuktan fırlayıp tehevvürle kapıya doğru giderek hademeye:

«– Getirin paltomu!..» dedi.

Gördüm ki; iş fenaya gidiyor. Sadr-ı âzam istifa edecek, **Ferid Paşa** gene sadarete gelecek, bir dereceye kadar kesb-i sükûn eden ahvâl yeniden karışacak, buna meydan vermeden hemen yakasından yakalayıp:

«– Gitmiyeceksiniz Paşa!» diye çeke çeke götürüp sandalyasına oturttum. Sertabibe de:

«– İşte hâli görüyorsun. Bu adam gidip istifa edecek, netice vahim olacak. Ahvâli efendimize anlat ve şimdi kabul ettirilmesi çaresini bul!..» dedim.

Sadr-ı âzamların Saray'a vürûdunda (gelişinde) taam ihzar edilmek mutad olduğundan kendisini işgal için yemeği hazır etmelerini de hademeye ihtar ettim. Sertabib giderek cereyanı hali arz etti. O sırada Harem kapısının önünde duran otomobil de gitti. Sertabib avdetinde:

«- Efendimiz, taam buyursunlar da şimdi kendilerini kabul ederim buyurdular» cevabını getirdi ve bu derece had bir şekil almış olan hâl şu sûretle bertaraf olundu. Taamı müteakip Zât-ı şâhâne **Ali Rıza Paşa**'yı kabul ederek Meclis-i Meb'usan'ın küşadı için emr-i kat'î verdi. Ertesi gün nâm-ı şâhâneye olarak kıraat edilecek nutk-ı iftitahi (açış nutku) müsveddesi Bâb-ı âli'den vürûd ederek lede'l-arz kabule iktiran eyledi. Fakat Hünkâr ziyâde müteheyyiç olmasiyle hastalık bahâne ederek Meclis'te bizzat isbat-ı vücûd etmedi ve dört beş gün Harem dairesinden çıkmadı. Hatta küçük mâbeyne çıkmadığı günler beni Harem'de kabul etmek mu'tadı olduğu halde o müddet zarfında beni de kabul etmeyip ma'ruzâtı Harem Dairesi'ne gönderdim. Hastalığına dâir hergün Sadaret mârifetiyle resmî rapor da neşr olunurdu.

Meclis'i Meb'usan'ın 12 Kânûn-i sânî 1338 Pazartesi günü ba'd ez-zuhur (öğleden sonra) saat ikide küşâdı tekarrur etmiş olduğundan vakt-i muayyende üniformayı lâbis (giymiş) bulunduğum halde alay arabasiyle Meb'usan dâiresine azimetle beyannâme-i hümayunu Sadr-ı âzam Paşa'ya teslim ettim. O'nun tarafından da Dahiliye Nâzırı **Şerif Paşa**'ya tevdî olunarak kürsü-i hitabette kıraat ettirildi. Meclis-i Meb'usan riyâsetine ibtidâen Hariciye Müsteşar-ı esbakı **Reşad Hikmet Bey** intihab olunmuş iken bir müddet sonra kanser illetinden vefatı vukuuna mebnî yerine **Celâleddin Ârif Bey** intihab kılındı. Âyan riyâsetine de Sadr-ı esbak **Tevfik Paşa** tâyin olundu. Hükûmet-i hâzıramızca umde-i siyâset ittihat olunan «Misak-ı Millî» bu Meclis-i Meb'usan'da taht-ı karara alındı.»[24]

Bu son Osmanlı Meclis'i Meb'usanı'nın İttihadçılık rûhu ile muallel bulunduğu bu hâlin, bilâhare nüvesini teşkil ettiği Ankara'daki Meclis'e de intikal ettiği ve O'nun icraatının da malûm istikamette ilerlemesinde en büyük âmil bulunduğu,

24- **Ali Fuad Türkgeldi** - Görüp İşittiklerim, Ankara 1951 sh. 252 vd.

her türlü şüpheden berîdir. Bu mecliste **M. Kemal Paşa** ve arkadaşlarının bir nevi mümessili demek olan **Rauf Orbay** ve arkadaşlarının müessiriyetini ve takib ettikleri hattı hareketi gösteren şu sözler, bizzat **Rauf Bey**'den sâdır olmuştur:

«– Biz ilk iş olarak, Kuva-yı Milliyeci arkadaşlardan seksen kadariyle –esasen Ankara'da iken konuşup kararlaştırmış olduğumuz– «Felâh-ı Vatan» grubunu kurduk. Bütün meb'usların sayısı yüzkırk olduğundan, grubumuz mevcudun yüzde altmışını teşkil ediyordu. Meclis çok müşkül şartlar altında çalışıyordu. Meb'uslardan bir kısmının, henüz durumu lâyıkıyle kavramamış ve bilhassa Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile, O'nu kuvvetle desteklemekte devam eden Padişah'ın tesiri altında kalmış olmalarından dolayı, sık sık anlaşmazlıklar oluyor ve her konuda tam bir birliğe varmak kolay olmuyordu. Ben bir taraftan meclis dışındaki, henüz millî hareketimizin mânâsını kavrayamamış olanlarla da uğraşmak zorunda kalıyordum. Tıpkı Pâdişah ve etrafındakiler gibi nedense bir türlü içinde bulunduğumuz durumun fecaatini lâyıkıyle anlayamadıkları için, ancak düşmanların merhametine sığınmakla kurtulunabileceğini sanmak gafletine düşmüş meselâ **Prens Sabahaddin Bey** ve sâire gibi niceleri vardı ki, ben İstanbul'daki vaziyetim icabı temas ettiğim bu gibileri de elden geldiği kadar uyarmağa çalışıyordum. Meclis, İstanbul Hükûmeti'nin İngilizler'e âlet olarak harekâtta bulunmaması ve onların elinde oyuncak hale gelmemesi için azamî dikkat ve titizlikle çalışarak murakebe vazifesini de yaparken en esaslı işlerimizden biri olan «Misak-ı Millî» dâvâsını da ihmâl etmemiştik.

2 Ocak günü gizli toplantıda kabûl ve imza edildikten sonra 1 Şubat'taki açık oturumda tekrar reye konup alkışlarla kabul edilen «Misak-ı Milli» Millî Mücâdele'nin «gâyesi» olarak elde tutulup, böylece tarihe devredilmiştir.»[25]

25- **Feridun Kandemir** – Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile **Rauf Orbay**, İstanbul, 1965 sh. 46 vd.

Evet, yalnız **Rauf** Bey'in değil, herkesin kabûl ve ifâde ettiği üzere «Millî Mücadele'nin gâyesi»ni teşkil eden «Millî Misak» bu son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nde kabûl ve ilân edilmiştir. Fakat, haklarımızın -hiç şüphesiz- asgarisini tesbit eden bu misakın bilâhare 18 Haziran 1920 de Ankara'da T.B.M. Meclisince de aynen kabûl ve ilân edilmesi, bu iki meclis arasındaki -işâret etmiş olduğumuz- fiilî ve fikrî berâberliği ve birinin, diğerinin devamı olduğu gerçeğini ortaya koymuyor mu.!. Ancak, son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin bir millî misakı kabûl ve ilân ederken bunun muhtevasını «asgarî»ye inhisar ettirmesini tabiî saymak -bir dereceye kadar- mümkündür. Zira harbden yeni çıkılmış olduğu malûmdur, amma Ankara'nın yeni ve zinde bir hamleyi temsil etmekte olmasına rağmen hiç olmazsa bundan «bir miktar daha fazla»sını taleb eylemek yoluna gitmemesini anlamak ve izah etmek cidden müşküldür. Hele Lozan'da Yunan'a karşı hâlâ anlatıla anlatıla bitirilemiyen şu meşhur zafer (!.) kazanılmış olmasına rağmen bu asgarinin dahi gerçekleştirilememesi ve son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin -tâbir câizse- ölüm ânında bile râzı olmadığı bir takım tâvizlerle, Millî Misak'ın yamalı bir bohça hâline getirilmesi ve binnetice muhtevasının daha da asgariye indirilmiş bulunması hazindir. Bu keyfiyeti de, bilâhare T.B.M. Meclisi'nde konferans müzâkerelerinin inkıtaı sebebiyle vâki müzâkereler hengâmında yine en güzel bir sûrette **Ali Şükrü Bey** merhum ifâde edecek ve «Mehmedciğin süngüsü ile kazanılan muazzam zafer, Lozan'da hebâ edilmiştir.»[26] diyecektir.

Bu son Osmanlı Meb'usan Meclisi ile alâkalı olarak üzerine parmak basılacak en ehemmiyetli hâdise -evvelce bir nebze temas etmiş olduğumuz üzere- Meclisin fesbi ile meb'usların Ankara'da toplanmak üzere dağılmalarıdır ki; **Ali**

26- **Ali Fuad Cebesoy**'un Siyâsî Hâtıraları - İstanbul 1957 sh. 281.

Şükrü Bey merhum, buna müteallik karara muhâlif kalmış ve bunu önlemeye çalışmıştır. Acaba niçin?!. Evet, acaba niçin?! Bu suale verilecek cevap yakın tarihimizin kördüğüm haline getirilmiş en girift mes'elelerinden birini çözeceği gibi, **Ali Şükrü Bey** merhumun şahsiyyet, dirâyet ve ileri görüşlülüğünü de ortaya koyacaktır. Zira bu, yakın tarihin anlaşılmasında -tâbir câizse- «anahtar hâdise»lerden biridir. Şöyle ki:

Bu meclisin İstanbul'da 12 Ocak 1920 de toplandığı malûmdur. Düşman işgali ise, bundan çok daha önce gerçekleşmişti. Hakikaten 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütârekenâmesi'nin üzerinden iki hafta bile geçmeden 13 Kasım 1918 de ellibeş parça harb gemisinden mürekkeb müttefik düşman donanması, İstanbul Limanını doldurmuş, 23 Kasımda da İşgâl Kuvvetlerine mensup kumandanlardan **Franse Desperey**, İslâm - Türk tarihinin büyük hükümdarı **Sultan Fâtih**'i güya takliden ve bir nevi intikam almak hissiyle aynen O'nun gibi beyaz bir at üstünde ve ekalliyetlerin alkış, yaşa varol gibi şamataları arasından şehre girmişti. Şimdi aradan tam birbuçuk yıl geçtikten sonra ve zâhirde hiç bir sebep yokken 16 Mart 1920 de -bilhassa İngilizler'in- İstanbul'da ani bir sûrette ve tâbir câizse «işgâl içinde işgâl» mahiyetinde bir takım hareketlere kalkışmaları neyin nesiydi?!..

Hakikaten durup dururken anî bir kararla ve gece baskını sûretinde önce Şehzâdebaşı'ndaki karakolu basmaları, oradaki bir kısım mızıkacı efrâdını uyurken şehid etmeleri, ertesi gün de, Meb'usan Meclisi'nin kapısına süngüyle dayanmaları, bazı meb'usları sürgün veya habsetmek istemeleri, kısaca Meclis'i çalışamaz hâle getirmeleri acaba ne gibi sebeplere müsteniddi?! İşte bu hususları bir nebze şerh ve izah etmek istiyoruz:

16 Mart 1336 (1920) günü İstanbul'un İngilizler tarafından yeniden ve ânî bir sûrette işgâline müteallik hâdiselerin

ağırlık merkezini Meb'usan Meclisi'ne tatbik ettikleri baskı teşkil etmiştir. Hattâ denilebilir ki; asıl hedef burasıydı. Şehzadebaşı Karakolu'nu basmak ve uykudaki mâsum gayri muhârib mızıkacı efradını süngülemek, dikkatleri esas hedef dışındaki herhangi bir noktaya çekmek içindi. Nitekim aslî gâyenin bu olduğu az sonra tebeyyün etmiştir.

Şöyle ki, Meclis-i Meb'usan'ın kendi kendini feshi ile meb'usların Ankara'da toplanmak üzere dağılma kararını vermeleri üzerine şiddet hareketlerinin arkası kesilmiş, düşmanın, arzusuna nâil olmuş bulunmaktan dolayı yatışmış ve sakinleşmiş olduğu görülmüştür. Bunun tahmin ve tavsif ettiğimiz gibi olduğuna dâir pek çok delil mevcuttur. O derecede ki; bunlardan bazıları, İngilizler'in bu «işgâl içinde işgâl» mâhiyetindeki anî hareketlerinden matlublarının son Osmanlı Meb'usan Meclisi'ni dağıtmak ve meb'usların Ankara'ya girmelerini teminden ibâret olduğunu ifâdeden madâ bu hareketin Ankara ile anlaşmalı olarak cereyan ettiğini bile ortaya koyacak bir vuzuh taşımaktadır. Bunlardan bir ikisini dikkatlerinize arz edelim:

Bu meclise «Sivas Meb'usu» sıfatıyle katılmış bulunan **Rauf Bey**'in Ankara'da temerküz etmeye başlayan «Kuva-yı Milliye»nin «İkinci adam»ı olduğu gizlenemiyecek bir gerçekti. Zira bu hareketi Erzurum ve Sivas kongreleri adına yürütmeğe memur dâimî bir hey'et olan «Hey'et-i Temsiliye»nin mensubu ve bu hey'ette ismi **M. Kemâl Paşa**'dan sonra zikredilmekte olan bir kimseydi. Kendisi hâtıralarını tesbit ve neşreden **Feridun Kandemir**'e hem bu aslî İngiliz maksadını ve hem de bu maksadın husûlünde Ankara ile birlikte hareket edilmiş olduğunu açıkça ifâde ve itiraf eylemiştir. Gerçekten şu satırlar bundan başka türlü bir tefsire müsâid değildir:

«... **Rauf Bey**'in bu işte de üzerine aldığı «Anadolu'da Millî Meclis'in ve dolayısıyle Millî Hükûmetin'in kurulmasını temin

için, İngilizleri İstanbul'da toplanacak Meclis'i basmağa tahrik için gerekirse nefsini fedâ etmek..» vazifesinin yine bir büyük fedâkârlık ve hatta **Kâzım Karabekir Paşa**'nın ifâdesiyle «millî kahramanlık»dan başka bir şey olmadığı âşikardır.»[27]

Mütehakiben yine **Rauf Bey**'den dinlediklerîyle hükmeden **Kandemir**:

«Bu sûretle yer yer seçimler yapılırken **M. Kemâl Paşa** Erzurum'dan, **Rauf Bey** de Sivas'dan milletvekili olmuşlar, fakat aralarında verdikleri karar gereğince, **M. Kemâl Paşa** Hey'et-i Temsiliye'nin başından ayrılmıyarak Meclis'e O'nun temsilcisi olarak **Rauf Bey** gidecekti...»[28] demektedir.

Gerçi adı geçen hâtıratta (Bk. sh. 9) **M. Kemal Paşa**'nın **Rauf Bey** ve arkadaşlarına İngiliz tazyiki karşısında «gizlice kaçıp Ankara'ya gelmeleri» husûsunda bir telgraf çektiği, **Rauf Bey**'in ise bunu doğru bulmayarak mukavemeti düşündüğü, zira bu tarz bir hareketin İngilizler'i Dünya umûmî efkârı önünde küçük düşüreceğinin bildirildiği, bu sebeple **M. Kemal Paşa** tarafından şu cevabın verildiği kaydedilmektedir:

«İngilizler'in tevkif kararına, muhâliflerin yaygaralarına karşı Meclis'in cesâretle nihâyete kadar vazifesine devamı pek nâfi (faydalı) ve parlaktır. Ancak zatıâlinizle beraber, vücudları ilerdeki teşebbüslerimiz ve hareketlerimiz için elzem olan arkadaşların neticede bize iltihakları esbabı, behemehal müemmen (mutlak teminat altında) olmak şarttır. Aksi takdirde grubun birlik ve azim dairesinde hareketini tanzim edebilecek zatların şimdiden vazifelendirilmeleriyle sizlerin hemen buraya gelmeniz elzemdir. Buraya gelecek zatlar arasında, memleketi temsil vasıflarını hâiz olanlarla icabında hükûmet teşkil ve idare liyakatindekilerin bulunması mühimdir.»[29]

27- **Feridun Kandemir** – a.g.e. sh. 45

28- a.y.

29- **Feridun Kandemir** – a.g.e. sh. 49

Bu hatıratta müteâkiben de bu mes'eleyi daha fazla vuzuha kavuşturan şu satırlara yer verilmektedir:

«... Nitekim Meclis'in basılıp, benim de terfik ile Malta'ya sürülüşüm neticesinde husûle gelen vaziyet, tamamiyle istediğimiz sonucu vermiş ve böylece hemen o günden itibaren Anadolu'da millî Meclis'in ve hükûmetin gâyet müsâid şartlar içinde kurulması kabil olmuştur.»[30]

Burada ehemmiyetli olan hiç şüphesiz belli bir takdirin eseri olarak İngilizler'in Meclisi basıp bazı meb'usları alıp Malta'ya götürmeleri, diğer bir kısmının kaçıp Anado'ya gitmelerine göz yummaları ve hattâ bir kısmını da «hey'et-i nâsıha» nâmı altında[31] güya **M. Kemal**'e nasihat ederek O'nu başladığı hareketten döndürmeye çalışmaları için Ankara'ya serbestçe ve bizzat uğurlamalarıdır. Zira **Rauf Bey** Malta dönüşünde T.B.M. Meclisi'nde oradaki sürgün hayatından bahsederken İngilizler'in kendilerine kat'iyyen esir muâmelesi yapmadıklarından bahisle şöyle demiştir:

«... Bu taarruza cür'et eden düşman, bize ne esir ne de tutuk muâmelesi yapmaya cesaret edemedi. Elinde bulunduğumuz yirmi ay müddet içinde herhangi birimizin izzet-i nefsimizi incitecek her türlü teşebbüsten çekindi ise de..»[32]

İngilizler'in Malta'ya sürgün eyledikleri, daha ziyade Ankara'ya gittikleri takdirde **M. Kemal Paşa**'ya itaatleri melhuz bulunmayan eski İttihatçılardı. **Rauf Bey** gibi kimseler ise, hâdiselerin ortaya çıkardığı bir zarûretle ve biraz da kendi ihtiyarlarıyla bu kervana katılmıştı. Bu sürgünlere hepsinin beyanları ile sâbit olduğu üzere asla esir muâmelesi yapılmadığı, içlerinden **Ali İhsan Paşa** gibi bazı şöhretlilerin kaçabilmesini dahi mümkün kılacak tarzda gevşek bir sulta altında tutuldukları ve hâdiselerin cereyan tarzından bunların

30- **Feridun Kandemir** – a.g.e. sh. 50
31– Bkz. **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. C. I, sh. 437.
32- **Feridun Kandemir** – a.g.e. sh. 55-56

zâhiren mâkul telâkki edilecek bir esbab ile ifâdelerinin sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır.

Gerçekten sanâyide en ileri gitmiş bir ülke durumunda olmaları sebebiyle komünizme karşı en şedid bir tavır alan İngilizler Batum'a çıkartma yapmışlardı. Buradaki kuvvetlerin kumandanı **Ravlison**'du. Bu zat ünlü İngiliz Hâriciye Vekili **Lord Gürzon**'un yeğeni idi. Günün birinde kalkıp Erzurum'a **Kâzım Karabekir Paşa**'nın yanına gitmiş ve O'nun tarafından göz habsine alınmıştı. Bilâhare de dayısı **Lord Gürzon**'un gayretleri (!) sonunda Malta'daki bu Türk esirleriyle mübâdele olunmuştur. Bu hareket acaba ekseriya bâtını zâhirine uymayan İngiliz siyâsetinin «setr»lerinden biri icabı mıydı?! Doğrusu araştırılmaya değer bir mes'ele...

Son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin zabıt ceridesinde İngilizler'in Meclis'i bastıkları 16 Mart 1920 tarihine âid müzakerelerin kaydı mevcud değildir. İşgâl kuvvetlerinden duyulan endişe ile o gün Meclis'teki heyecanlı konuşmaların zaptı neşredilmemiştir. Bu hususu artık, ancak bu hâdiselerin içinde yaşayanların hâtıratları yardımıyla aydınlatmak mümkündür. Bu son ve tarihî celse için şimdiye kadar yazılanların en teferruatlısı, İttihatçıların namlı kalemşörlerinden **Ziya Şakir**'in «Saltanatın Son Günleri» adlı eserinde yer almış bulunmaktadır.

Bu bahse son devrin dinî ve siyâsî şahsiyyetlerinden biri olan Balıkesir Meb'usu **Abdülaziz Efendi**'nin hayat ve şahsiyyeti dolayısıyle temas eden **Osman Ergin**, Muharrir **Ziya Şakir Bey**'in 1936 yılında Tan Gazetesi'nde de tefrika edilen yukarıda adı geçen eserinden uzun uzun iktibaslar yapmış ve mes'eleyi bir hayli açıklığa kavuşturmuştur. Bu iktibaslarla son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin İngiliz tasallutu altında yaşadığı buhranlı saatleri ve bu esnadaki heyecanlı müzakerelerin seyrini göstermiş ve müteâkıben de şahsî mütelaalarına yer vererek Meclis Reisi **Celâleddin Arif**

Bey'in meb'uslara hitâben herkesin başının çâresine bakmasını isteyen bir tezkere yazıp bırakarak bir tarafa savuşup gitmesini; tenkid zemininde ele aldıktan sonra, yukarıda **Rauf Bey**, istisnaden (ki bunları vefatından sonra yayınladığı için **Osman Ergin** pek tabii olarak görmemiştir) vardığımız hükmü aynen teyiden şöyle demektedir:

«Şu var ki, benim tahkikime göre, reis **Celâleddin Arif Bey** bunu kendiliğinden değil, vakit vakit Anadolu'dan aldığı ilhamlara binâen yapmıştır. Meşhur tarihî nutuktan öğreniyoruz ki; **Atatürk** son meb'us intihabında iki maksad gözetmiştir. Biri kendisinin meb'us seçilmesi, öteki de Meclis reisliğine tâyin edilmesidir. Filhakika Meclis reisliğine seçilmiş de, İstanbul'a gelmediğinden, daha doğrusu gelemediğinden reis olamamış ve bu vaziyet karşısında Meclis'in serbestçe müzâkereler yapabilmesi için Anadolu'nun bir yerinde toplanmasını ileri sürmüştür. Fakat âzanın çoğu, bu fikre ve teklife taraftar olmamış ve tabiatiyle Meclis İstanbul'da toplanmıştır.

Bununla beraber **Atatürk**'ün bu teklifine taraftar olan pek az meb'us herhangi bir hâdise çıkartmak sûretiyle, Meclis'i dağıtmak ve bu sûretle Anadolu'ya gidip **Atatürk**'e iltihak etmek prensibini müdafaa ettikleri için İngilizler'in meb'uslardan birkaç kişi alıp Malta'ya götürmek istemelerini iyi bir vesile sayarak, bunu âdetâ körüklemişler, hattâ silâhla müdafaa etmeye ve bu yüzden birkaç meb'usun sürgüne, hattâ öteki Dünya'ya gitmelerine bile râzı olmuşlardır.

Bu prensibe taraftar olduğu sanılan Reis **Celâleddin Ârif Bey**'in de böyle birdenbire mûhitinde hayretler uyandıran mektubu yazarak, ortadan kaybolması ve nihâyet Anadolu'ya geçmesi de: «İstanbul'da asâyiş ve emniyet yoktur ve Meclis'in serbetçe toplanıp müzâkereler yapmasına, ve kararlar vermesine imkân da yoktur. Meclis Reisi'nin İstanbul'u terk ederek Anadolu'ya geçmesi de bunu gösterir, binâenaleyh Meclis'i tâtil ederek, bütün meb'usların Anadolu'ya geçip

müzâkerelere orada devam etmeleri zarûridir ve bu bir vatan borcudur.» yollu bir hükmü ve bir mânâyı tazammun eder.» Dedikten sonra ilâve etmektedir:

«... **Atatürk**'ün nutkunda görülen birkaç fıkra, bu görüşü ve bu kanaati biraz aydınlatacak mâhiyettetir. Meselâ bir yerinde deniliyor ki:

«Merkez-i Devletin, Düvel-i İtilâfiye tarafından resmen işgali kuvve-i teşriiye, adliye ve icrâiyeden ibâret olan kuva-yı milliye-i devleti muhtel etmiş ve bu vaziyet karşısında Meclis ifâ-yı vazifeye imkân göremediğini Hükûmet'e resmen tebliğ ederek Meclis-i Meb'usan dağılmıştır. Şu halde makarr-ı devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve devletin tahliyesini temin edecek tedâbiri teemmül ve tatbik etmek üzere, millet tarafından selâhiyet-i fevkalâdeyi hâiz bir meclisi Ankara'da içtimaa dâveti ve dağılmış olan meb'usan'dan Ankara'ya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zarûrî görülmüştür.»

İşte bu mûcip sebepler üzerine, oniki maddelik bir tâlimat yapılarak, ona göre yeniden ve kısa yollardan gidilerek meb'uslar seçilip Ankara'ya gönderilmiş, ve Büyük Millet Meclisi'nin temeli bu sûretle atılmıştır.

Fakat ne şekilde olursa olsun, dağılmış olan bir meclisi toplantıya çağırmak ya hükümdara, yahud böyle fevkalâde bir zamanda o meclisin reisine âid vazifelerden olmak lâzım geldiğinden, o sırada zaten Anadolu'ya geçmiş olan Meclis Reisi **Celâleddin Ârif Bey**'i arayarak, millete bir beyannâme neşrini ondan rica ediyor, fakat bir türlü anlaşamıyorlar ve işte o zaman **Atatürk** bir adım daha atarak, bunu bizzat yapıyor ve bunun neticesinde Reis **Celâleddin Ârif Bey**'in rolü ikinci plâna geçmiş oluyor. **Atatürk**'ün İstanbul'daki Meb'usan Meclisi'ne reis olmak istediği, hatta buna o kadar muhakkak nazarıyla bakmış olacak ki, intihab keyfiyeti tahakkuk eder etmez hemen işe başlamak üzere İzmit'e gelip orada beklediği, fakat O'nun buraya gelmesini kendisi için de, Meclis

için de tehlikeli gören bir kısım meb'uslar **Atatürk**'ü bu fikrinden vaz geçirmek maksadıyla **Rauf** ve **Doktor Adnan Bey-ler**'i İzmit'e gönderdikleri mâlûmdur. **Atatürk** nutkunda bu cihetleri şu satırlarla anlatıyor:

«Beyanat-ı umûmiyem meyânında bir iki noktada benim İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan'a reis intihabım husûsuna âid mes'eleden, ve bundaki maksaddan bahsetmiştim. Bunun temin edilmemiş olmasından, küçük bir müşkil ile karşılaştığımı da arzetmiştim. Filhakika İstanbul'da Meclis, dûçar-ı tecâvüz olup dağılınca, meb'usları toplayıp, ve bâhusus izah ettiğim vechile bir meclis tesisine tevessül edebilmek için bir an tereddüd ettim. Meclis-i Meb'usan reisi bulanan **Celâleddin Ârif Bey**'in Ankara'ya gelip gelmiyeceğini bittabi bilemiyordum. Gelmesi halinde O'nun muvasalatına intizar ettim ve dâveti O'nun vasıtasıyla yaptırmayı düşündüm. Fakat vakit pek çok sür'at ve isticâli âmir (aceleyi gerektirir) bulunuyordu. Meçhûl bir ihtimâle intizâren, izaa-i vakit etmeyi muvafık-ı ihtiyat (vakit kaybetmeyi ihtiyatkârlığa uygun) bulmadım. Fakat vereceğim kararın temin-i tatbikatı için de, bir iki gün telgraf başında bütün kumandanların mülalâalarını dinlemek ile vakit geçirmeye mecbûriyet hissettim. **Celâleddin Ârif Bey**'le Martın 27-28. gecesi Düzce'ye muvasalatında irtibat hâsıl olmuştu.»

Nutuk'ta bundan sonra **Atatürk**'ün **Celâleddin Ârif Bey**'e çektiği telgrafta vaziyet hulâsa edildikten sonra «....intihâbatın tesriiyle (seçimlerin sür'atlendirilmesiyle) ictimaın bir an evvel temini için bu nokta-i nazarımızın taraf-ı âlilerinden dahi kısa bir beyannâme şeklinde efkârı umûmiyeye şimdiden tebliğ ve ilânını faydalı addediyoruz. Cevâb-ı âlilerine muntazırım.» deniliyorsa da, **Celâleddin Ârif Bey** işi nazariyata döktüğünden, **Atatürk**, O'nu bir tarafa bırakarak, işi ele alıyor ve malûm olan cereyanı veriyor.

Celâleddin Ârif Bey beyânnameyi neşretmekle beraber,

Ankara'da **Atatürk**'ün dâvetiyle toplanmış meb'uslarla birlikte işe başlamıştır. Bu meclise **Atatürk** Reis, **Celâleddin Ârif Bey** de reis-i sânî intihap edilmiştir.»[33]

Osman Ergin, Ziya Şâkir Bey'den iktibas ederek son Osmanlı Meb'usân Meclisi'nin İngiliz tasallutu karşısında kendi kendisini fesih kararı alışını ve bu esnâdaki karışıklıkları uzun uzun nakletmiştir. Bu arada **Ali Şükrü Bey** merhumun bu fesih kararına ve buna müncer olan hâdiselere muhâlefetini de şöyle anlatmaktadır:

«... Mevcud meb'uslar müzâkere salonuna geçmişlerdi. Hepsi de ayrı ayrı, içinde yaşanılan hâlin heyecanını göstermektelerdi. Trabzon Meb'usu **Şükrü Bey** kürsüye çıkmış, asabiyet ve teessüründen sarsıla sarsıla bir nutuk söyleyerek sonunda:

«– Burada tek bir şahıs kalmayıncaya kadar ölmeyi göze almalıyız. Bir tek arkadaşımıza fedâ etmeyiz.» demişti.

Fakat köşelerin birinden cılız bir ses yükselmişti:

«– İngiliz Donanması karşımızda duruyor.»

Titrek bir ses bu sözleri tâkip etmişti.

«– Memleket altüst olur.»[34]

Ali Şükrü Bey her kafadan bir ses çıkan bu karmakarışık münakaşayı bastıracak gür bir sesle şöyle bağırmıştır.

«– Korkuyordunuz da buraya neye geldiniz!»[35]

33- **Osman Ergun** – Balıkesirli **Abdülaziz Mecdi Tolun** İstanbul 1942 sh. 122 – Ayrıca **Dr. Rıza Nur** da bu hadiseyi şöyle ifâde etmektedir: «O gün orada bulunan arkadaşlar hikâye etti. Ezcümle Gümüşhâne Meb'usu **Zeki** anlattı. **Zeki** bizzat bir ev bulmuş, hazırlamışlar. **Rauf** ile Kara **Vâsıf**'ı kaçırmak istemişler. İmkân da pek güzel varmış. Tecrübe de yapmışlar. Tamam **Rauf** kaçmak istememiş. Teslim olmuş. Dikkate şâyân bir şeydir. Tabii sebebini **Rauf** kendi bilir.» (Bkz: a.g.e. C. I, sh. 432)

34- **Osman Ergin** – Balıkesirli **Abdülaziz Mecdi Tolun** – Hayatı şahsiyeti, İstanbul 1942. sh. 144

35- a.y.

Bu mecliste «Sinop Meb'usu» sıfatiyle vazife gören **Dr. Rıza Nur** da, şahsî müşâhedelerine istinâden **Ali Şükrü Bey** merhumun son Osmanlı Meb'usan Meclisi'nin feshiyle meb'usların Ankara'da ictima etmek üzere dağılmaları kararına muhalefetini şöyle anlatmaktadır:

«.... Bu vak'a benim dimağımı alt üst etti. Böyle bir darbeyi yiyen meclis artık meclis değildir. Haysiyeti yoktur. İş göremez. Ortadan kalkmalıdır. Hem de düşündüm. Yarın, öbürgün bu Meclis'e süngü altında bir şey imzalatmak ihtimali var. Bu meclisi kapatmalı; büsbütün kapatmak da iyi değil, bir daha intihap yapmak da güç olabilir. Bu halde muvakkat kapatmalı ve meb'usları dağıtmalı. Zarurî **Mustafa Kemal**'in pençesine altına gidilecek. Ne yapalım. Vatan herşeye müreccah. Şimdi yapılacak şey şudur: Arkadaşlara müttefikan bir muvakkat sed kararı verdirmeli. Aynı zamanda İngilizler'in bu darbesini de teşriî bir meclise, hürriyete karşı bir cinâyet göstererek bütün Dünya meclislerine protesto ve tazallüm-ü hal göndermeli. İşe başladım. Hemen kimse buna yanaşmıyordu. İşledim. İki gün çalıştım. Hummalı bir gayretle ve durmaksızın uğraştım. Çoğunu ikna ettim. Üçüncü günü muhâlif sade iki kişi kaldı: Biri Trabzon mebusu **Ali Şükrü**, diğeri **Tunalı Hilmi. Hilmi**'yi de kim mebus yapmış bilmem. Bunun kadar âdî, değersiz, ahlâkı zayıf bir adam azdır. Câhil, dalkavuk, sarhoş. Sâde biraz nesir ve şiir de yazar. Bunlar da kıymetsiz şeylerdir. İkisi tutturdular. «İllâ olmaz, meclis kapatılamaz!» Esbabını, feci bir âkıbeti izah ediyorum. Hayır, anlamıyorlar. Nihâyet Fındıklı'da fırka odasına bütün meb'usları topladım. Yeşil çuhalı at nalı bir büyük masa var. Burası eskiden İttihat ve Terakki odası idi. Yalnız **Celâl Ârif** korkup savuşmuş. Ankara'ya kaçıvermiş, o eksik. **Muhsin-i Fâni Kâzım** ve **Mecdi** reis vekili. Onlar işleri idâre ediyorlar. Padişaha, sadrazama gidip geliyorlar.

Şimdi ben söylüyorum. Galeyana gelmişim. Yeşil masanın

üstüne fırladım. Artık oradan söylüyorum. Bu iki kişi hâlâ şiddetle muhalefet ediyorlar. **Hilmi**'yi biliyorum, korkak bir herif. O'nu tepelemek lâzım. Hem bu hareketim **Ali Şükrü**'ye de tesir eder, O'nu da yumuşatması mümkün. **Hilmi**'ye hitap ettim, rica ettim. Hayır da hayır. Şiddetli bir makamla küfre başlayıp üstüne atladım ve dedim ki:

«– Be herif, bu kadar insan râzı. Sen mi kaldın? Seni gebertirim.» Titredi.

«– Pekiyi, pekiyi! Kabul ettim!» dedi.

Şimdi **Ali Şükrü** kaldı. O böyle değil, asabî, cebbar, anûd. Böyle bir muâmele O'nu büsbütün azdırır. Sanki kızan ben değildim. Derhal yumuşak, tatlı dilli bir adam oldum. **Ali Şükrü**'ye yanaştım. Sarıldım, yüzünü öptüm, yanağını sevdim.

«– Hadi sen de kabul et!» dedim. O da bu sefer hiç tereddüt etmeyip kabul etti. Eh, ittifak hasıl oldu. Bu iki kişisiz de iş olurdu ama, bütün Avrupa'ya protesto edeceğiz, ittifakla olması iyi. O gün kaç saattir göbeğim çatladı, anamdan emdiğim süt burnumdan geldi. Sebebi en ziyade bu iki kişidir.»36

Ali Şükrü Bey işbu sûretle İstanbul Meclis-i Meb'usanı'ndan Ankara'ya intikal edenlerdendir. Resmî kayıtlarda iltihak tarihi 23 Nisan 1920 gösterilmektedir. Buna göre açılıştan evvel gelmiş ve Hacıbayram-ı Veli Câmii şerifindeki merâsime iştirak etmiş demektir.

Meclis'in ilk iki günü tanışma ve **M. Kemal Paşa**'nın 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütârekenâmesi'nin imzasından itibâren cereyan eden hâdiselere mütedâir tafsilâtlı konuşması ile geçmiştir. Bu Meclis'te **Ali Şükrü Bey**'in ilk faaliyeti, 25

36- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. C. I, sh. 437 vd. **Dr. Rıza Nur**'u teyid eden ve iki Meclis arasındaki bilfiil beraberliği gösteren pek çok resmi vesika da mevcuddur. Bunlardan birini dikkatlerinize sunuyoruz:

Nisan tarihinde birkaç arkadaşiyle birlikte Meclis Riyâseti'ne takdim eylediği bir takrirle başlamıştır. Bunda meb'usların

Ankara'daki Meclis'in, İstanbul'dakinin bir devamından ibaret olduğu bu sebeple onun Celâleddin Ârif Bey tarafından toplantıya davet edilmek lâzımgeldiği hususunu teyid ve isbat eden M. Kemâl Paşa'nın el yazısıyla tanzim olunan yukarıdaki tamimde aynen şöyle denmektedir:

« **YİRMİNCİ KOLORDU KUMANDANLIĞINA**

İstanbul fâciasını müteakip Anadolu'da çalışmak üzere istihlâs-ı nefse muvafık olan meb'uslardan bir kısmiyle temas hâsıl olmuştur. 21-22 Mart gecesi vâsıl olan ve şarka doğru yürüyüşe devam eden işbu zevat Yozgat Meb'usu **İsmail Fâzıl Paşa**, Meclis-i Meb'usan Reisi **Celâleddin Ârif**,

henüz birbirlerini lâyıkı veçhile tanımamaları sebebiyle hükûmeti teşkil edecek olanların seçilmesinde acele edilmemesi, bunun husûsi bir encümence gerçekleştirilmesi istenmekteydi.

Bununla icra ve teşrî kuvvetleri arasında matlûb olan ayrılığa işâret edilmekte ve bunun sağlanması gayesi güdülmekteydi.[37]

Bu takrir üzerine açılan müzâkerede Bursa Meb'usu **Muhiddin Bey**'in söylediği sözler siyâsi ve idârî durumun henüz ne ölçüde tavazzuh etmiş bulunduğunu açıkca göstermektedir. **Muhiddin Baha Bey** bu takrir üzerindeki konuşmasının bir yerinde aynen şöyle diyordu:

«Beyefendiler!... Pek âlâ biliyorsunuz ki, bizim hükûmetimiz Osmanlı Hükûmeti'dir. Bizim hükûmetimizi idâre eden, Makam-ı Celil-i Hilâfet (Yüce Hilâfet makamı) ve saltanattır. Binâenaleyh, bir hükûmet teşkil ediyor değiliz. Bizim hey'etimiz, hey'et-i millîyedir. Buraya gelmemiz bir hükûmet teşkili için değil, hukûku pâyimâl edilen (ayaklar altına alınan) bir hükûmetin, re'sikârında (işbaşında) bulunan hükümdarı ve halifesi esir edilen bir hükûmetin hukuk-i mağsûbesini (gasbedilmiş haklarını) müdafaa ve istirdad etmek içindir. Binâenaleyh, burada bir hükûmet teşkili mevzûubahs olamaz. Hukuku gasbedilen millet efradı hukukunu müdafaa ve istirdad için yine millet sıfatiyle icra-yı faaliyet edecektir. Bu iti-

Kırşehir Meb'usu **Rıza**, Saruhan Meb'usu **Reşit Bey**'lerdir. Fevkalâde bir meclisin içtimaa dâvet olunduğu hakkında verdiğimiz malûmata karşı âtideki cevabı i'ta eylemişlerdir.

«Tertibatınız mahz-ı isâbettir. Cenâb-ı Hak milletimizin selâmeti namına muvaffakiyet ihsan buyursun!. Bununla beraber zaten bizim oraya gelişimiz ancak böyle bir meclis-i kübra-yi millete iştirak ile son vazifemizi ifâ eylemekten ibârettir. Muvaffakiyeti Cenab-ı Hak'tan temenni eyleriz.»

Arkadaşların emin bir mıntıkaya vüsulüne kadar işbu mâlûmatın hafî tutulmasını temenni eyleriz.

Heyet-i Temsiliyye Nâmına
M. Kemal

37- Bkz: Zabıt Ceridesi, C. I. Ankara 1940, sh. 55

barla bir hükûmet teşkili teklifini bir hükûmet-i muvakkate'ye isim vermek teklifini muvâfık bulmuyorum..»[38]

Ali Şükrü Bey merhumun birkaç arkadaşına daha imzalattırarak Meclis'in iki günlük muvakkat riyâsetine takdim eylediği yukarıda bahsi geçen takrir, O'nun parlamento hayatında tecrübeli ve bilgili bir insan olduğunu gösteriyordu. Nitekim bundan üç beş gün sonra Vekiller Hey'etinin yani hükûmetin teşkili hususunda zamanın tanınmış hukukçularından biri olan **Celâleddin Ârif Bey**'le münakaşa ettiği ve O'na karşı bugünkü en ileri idârî ve siyâsî prensipleri müdafaa ettiği görülmüştür.

Hakikaten **Celâleddin Ârif Bey** de,[39] Ankara'ya İstanbul Meb'usan Meclisi'nden intikal etmişti. Hatta fazladan olarak bu meclisin İngilizler tarafından çalışamaz hâle getirildiği tarihte, fiilen reisi bulunmaktaydı. Demek ki, O da tecrübeli bir kimseydi. Ayrıca hukuk profesörü idi. Böyle olmasına rağmen İcra Vekilleri Hey'etinin yani hükûmeti teşkil edecek kim-

38- a.y.

39- **Celâleddin Ârif Bey**, 93 Harbi denilen 1877 - 78 Türk – Rus Harbi'ne Şark cephesi kumandanı **Gâzi Ahmed Muhtar Paşa**'nın yanında iştirak etmiş ve müşâhedelerini «Başımıza Gelenler» ismi ile neşretmiş bulunan **Ârif Bey**'in oğludur. Son İstanbul Meb'usan Meclisi'ne memleketi olan Erzurum'dan seçilmişti. Bu meclisin ikinci reisliğini deruhte etmekte iken birinci reisin vefatı üzerine O'nun yerine geçmiştir. Sonradan bu meclisin Ankara'da toplanmak üzere dağılmasıyle Ankara'ya gitmiş ve orada da Meclis İkinci Reisliğine seçilmiştir. Birinci Reis, aynı zamanda İcra Vekilleri Hey'eti Reisi olan **M. Kemal Paşa** idi.

Celâleddin Ârif Bey bu Meclis'te hâdiselerin sevkiyle teşekkül eden bir nevi muhâlefet partisi demek olan «İkinci Grup»tandı. Bu grupun en dikkate değer simalarından biri olan **Celâleddin Ârif Bey**, yukarıya alınmış olan sözlerinden anlaşılacağı üzere Millî Mücâdele'nin muvakkat bir hükûmet mârifetiyle gerçekleştirilmesini ve bütün icrâî faaliyetin, bu hey'ete bırakılmasını ancak hey'et mensuplarının tek tek Meclis'ce seçilmesini istemekteydi. Meclis'te oldukça hürmet gören ve itibarlı bir mevkii bulunan **Celâleddin Ârif Bey, M. Kemal Paşa** ile fiilî ve hukukî olarak ilk ihtilâfa düşenlerden biridir. Bilâhare bir punduna getirilerek Roma Elçiliği sıfatıyla Ankara'dan uzaklaştırılmış ve orada vefat etmiştir.

selerin tek tek Büyük Millet Meclisi'nin Umûmî Hey'eti tarafından seçilmesi lâzım geldiği fikrini müdâfaa ediyor ve şöyle diyordu:

«... Madem ki, Meclis-i âlimiz hem icra ve hem de teşri' mâhiyetini hâizdir, bunun mantıkî olan neticesi yine icra hey'etini kendisinin intihab eylemesi lâzım gelir. İcra ve teşri mâhiyetini hâiz olan meclis, kendisi tamamiyle işlerin kâffesini icra edemiyeceği için bazı rüfekâsına (arkadaşlarına) vekâlet verir ve o vekâlet dairesinde intihab olunacak zevat da tedvir-i umûr ederler. Bu icra ile teşri'in birleşmesinden tahassül eden bir netice-i mantıkıyyeden başka bir şey değildir.»[40]

Ali Şükrü Bey'in, **Celâleddin Ârif Bey**'e bu sözleri söyleten tenkidleri şu noktada toplanmaktaydı.

«... Hey'et-i icrâiyyeyi (hükûmeti) teşkil edecek vekilleri hey'et-i umûmiye (Meclis) intihab ediyor. Halbuki bir de içtihad arasında bir takım münâsebet olmak ve bir de arada bir samimiyet olmak üzere işlerin muntazam cereyan etmesi için lâzımdır, buyurdular. Binâenaleyh bu tarzda hey'et-i icrâiyye reisi (Başbakan) kendi arkadaşlarını intihab etmek lâzımgelir. Bu tarzda intihab edilmelidir ki; kendisini mes'ûl tutabilelim. Biz kendileriyle çalışmıyacak olan refiklerimizi kendimiz verecek olursak heyet-i icrâiye riyâsetini nasıl mes'ul tutabiliriz? Tutmak da zaten insafa muvafık değildir. Çünkü, biz icbar ediyoruz. Şu efendilerle çalışacaksınız diyoruz. O da onu kabûle muztardır.»

Ali Şükrü Bey'in bugünkü parlamento usûl ve esaslarına uygun olan bu görüşü kabûl edilmemiş ve hükûmeti teşkil eden vekillerin tek tek meclisçe seçilmesi kanunlaşmıştır. Fakat çok geçmeden bunun pek büyük mahzurları bulunduğu anlaşılmış ve bilâhare bugünkü normal sisteme dönülmüştür.

40- Zâbıt Ceridesi, C. I Sh. 160
41- a.y.

MEN-İ MÜSKİRAT (İÇKİNİN YASAKLANMASI) KANÛNU

Ali Şükrü Bey, TBMM'nin en faal âzâsından biri idi. Meclis'in açılışını müteâkip başlayan siyâsî ve idârî münâkaşalarda O'nu dâima söz alan ve en yapıcı istikamette konuşan bir kimse olarak görmekteyiz. Açılıştan üç gün sonra yani 27 Nisan 1336 (1920) tarihinde Bursa Meb'usu **Şeyh Servet Efendi**'nin teklifi ile Meclis'te bir «İrşad Encümeni» kurulması kararlaştırılmıştı. Bundan maksad halkın Millî Mücâdele'ye inandırılması ve çeşitli düşman faaliyet ve propagandalarının tesirsiz hale getirilmesi idi.

17 Mayıs 1920 târihli celsede okunan encümen mazbatasında, **Ali Şükrü Bey**'in bilâhare «İzmir Sûikasdi» hadisesinde başrolu oynıyacak olan **Ziya Hurşid Bey** ile birlikte «İrşad Encümeni» âzâlığına seçildiği, aynı gün okunan diğer bir mazbatada da merhumun bu encümenin mazbata muharrirliğini deruhte edeceği bildirilmiştir.[42]

Ali Şükrü Bey'in birçok encümelerde birden vazife gördüğü anlaşılmaktadır. Hakikaten bu târihten iki gün önce yani 15 Mayıs 1336 (1920) târihli celsede okunan Hâriciye Encümeni mazbatasında da O'nun «Kaanûn-ı Esâsi Encümeni» ne yâni bugünkü mânâsıyla Anayasa komisyonuna seçildiği görülmektedir.[43]

Merhûmun Meclis'teki ilk ve ehemmiyetli hizmeti Birinci BMM'nin aşağı yukarı ilk kanunlarından biri olan «Men-i Müskirat Kanunu»nun çıkarılmasına önayak olmasıdır.

Hakikaten Meclis'in altıncı mesâi gününde yani 28 Nisan 1336 (1920) târihli celsede Meclis Riyâseti'ne takdim eylediği «Men-i Müskirat Kanunu» metni okunmuş ve müsta'ce-

42- Zabıt Ceridesi, C. 1. Sh. 322
43- Zabıt Ceridesi, C. 1. Sh. 314

liyetle çıkarılması kabûl olunarak derhâl alâkalı encümenlere havâle edilmiştir. Bu husustaki müzâkereyi Meclis zabıtlarından aktararak dikkatlerinize arzediyoruz:

«Trabzon Meb'usu Ali Şükrü Bey'in Müskirâtın Men'i Hakkındaki Teklif-i Kanûnîsi

Reis – Bazı teklifler var efendim.

Kâtip Haydar Bey (Kütahya) – Efendim, Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü Bey** tarafından bir lâyiha-yı kanûniye (kanun tasarısı) teklif ediliyor.

Dîn-i mübinimizce tahrim edilmiş olan işretin halkımız arasında taammüm-ü istimâlinden (kullanılmasının yaygınlaşmasından) tevellüd eden (doğan) fenalıklar, felâketler, tâdad edilemiyecek (sayılamıyacak) derecede çok mühlik (helâk edici) ve muhrib (harab edici)dir. Sâlik bulundukları din men etmediği halde milletini bu beliyye-yi uzmadan (büyük belâdan) bir kanun-i mahsus (husûsî kanun) ile kurtarmış olan Cemâhir-i Müttehide-i Amerika (Birleşik Amerika Cumhuriyetleri) hükûmeti cidden takdîre ve nümûneyi imtisâle (örnek olmağa) lâyıktır. Cehâlet-i amîkası (derin cahilliği) hasebiyle içki hususunda hâd ve hudud bilmeyen, binâenaleyh her dem hânumânsız (yuvasız) felâketlere dûçâr olan memleketimiz halkını bu müthiş belâdan kurtarmak için âtideki mevaddın (aşağıdaki maddelerin) kanun şeklinde kabulünü teklif eylerim.

Madde 1. Memâlik-i Osmâniye'de her nevi müskirâtın imâl, ithâl, füruht (satış) ve istimâli, sûret-i kat'iyede memnûdur.

Madde 2. Müskirât imâl, ithâl ve füruht edenler (satanlar) nezdinde yakalanacak olan müskirâtın beher kıyyesi için elli lira cezâ-i nakdî alınır ve mevcud müskirât müsâdere olunur.

Madde 3. İşret ettiği görülenler ya hadd-i şer'î ile te'dîb olunur (Şer'î cezası ile cezalandırılır), veyahud elli liradan ikiyüz elli liraya kadar cezâ-yı nakdiye mahkûm edilir. (Bravo sedâları)

Madde 4. Bu kanunun tasdik ve neşriyle beraber mevcud içkiler müsâdere ve imha edilir.

Madde 5. Bu kanun tarih-i neşrinden itibaren mer'îdir.

Madde 6. Bu kanunun icra-yı ahkâmına (hükümlerinin yürütülmesine) bilumum zâbıta-i mülkiye ve adliye ve mehâkim-i nizâmiye (nizâmiye mahkemeleri) memurdur.

Abdülkadir Kemali Bey – (Kastamonu) – Lâyiha encümenine...

Reis – Zannederim ki, encümenler teşekkül etmiştir. Encümenlere gönderelim efendim. (Muvafık sadâları)

Evvelâ bunu Adliye, Mâliye, Sıhhiye encümenlerine havâle edelim.

Sağdan Bir Mebus – Umur-ı Şer'iye (Şerîat işlerine bakan encümen) de teşekkül etmiştir. Onunla da alâkası var.

Soldan Bir Meb'us – Lâyiha encümenine gitmek icâb etmez.

Sabri Bey – (Kastamonu) – Müsta'celiyet kararı ile gönderelim, ehemmiyetlidir.

Reis – Müsta'celiyet kararını kabul buyuruyor musunuz? Kabûl edenler... Ellerini kaldırsın. (Eller kalkar) O halde Adliye, Mâliye, Sıhhiye ve Şer'îye encümenlerine havâle ediyoruz.»[44]

Bu sûretle alâkalı encümenleri havâle edilen «Men-i Müskirât Kanunu» tekrar 17 Mayıs târihinde Meclis huzuruna gelmiş ve müzâkereye vaz olunmuştur. Şimdi de bu husustaki müzakereleri ve alâkalı encümenlerin mazbatalarını

44- Zabıt Ceridesi, C. 1. Sh. 114

dikkatlerinize arzediyoruz:

«**Kâtip Haydar Bey** – Efendim, işretin men'ine dâir **Ali Şükrü Bey** tarafından bir lâyiha-i kanûniye teklif edilmişti. Bu lâyiha hey'et-i celîlenizin kararıyle Mâliye, Adliye, Şer'îye, Sıhhiye encümenlerine havâle edilmiş, encümenler de bu babtaki nokta-i nazarlarını hey'et-i âliyenize birer mazbata ile arzetmişlerdi. Emir buyururlarsa mazbataları okuyalım. Arzu ederseniz mazbata muharirleri gelsinler izahat versinler.

Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir) – Mazbatalar okunsun efendim.»[45]

Bu girizgâhdan sonra önce **Ali Şükrü Bey** merhumun teklifi, esbâb-ı mûcibesiyle birlikte aynen okunmuş, bilâhare de alâkalı encümenlerin mazbataları Meclis Umûmî Hey'etine arzedilmiştir. O günkü Meclis'in hissiyat ve anlayışını aksettirmesi ve Millî Mücâdele'nin hangi mânevî hava içinde gerçekleştirilebildiğini gösterebilmesi bakımından bu zabıtlardan bir kısmını dikkatlerinize arzediyoruz:

İlk olarak Adliye Encümeni mazbatası okunmuştur. Bu mazbatada, böyle bir kanunun «akla ve Şerîata uygunluğu görülmüş ise de...» girizgâhıyla söze başlanarak bu teklifin «şimdilik kaydıyla reddi ve tabiî durumun avdetinden sonra ele alınmasının» münâsib görüldüğü bildirilmiştir. Bu hususta Ceza Kanunu'ndaki 265. maddenin tam mânâsıyle tatbikinin kâfi olduğu, ayrıca husûsî bir kanun çıkarmaya ihtiyaç bulunmadığı ifâde edilmiştir.

Adliye Encümeni'nin mazbatasından sonra okunan Sıhhıye Encümeni mazbatası da, içkinin kötülüklerini sayıp dökmekle beraber bu hususta yeni bir kanun çıkarılmasından ziyâde Ceza Kanunu'nun 265. maddesinin tâdil ve takviyesi görüşünü ortaya koyuyordu.

Mâliye Encümeni mazbatasında ise, içki ithalinin gümrük

45- Zabıt Ceridesi, C. 1. Sh. 329

resmine tâbi olduğu, bu sûretle tahsil olunan meblâğın devletin bir takım borçlarını karşılamak üzere ecnebilere hasr ve tahsis edildiği, bu hususta milletlerarası mukaveleler bulunduğu bildirilmekte ve işbu sebeplerle «devletin içki imâl ve içilmesini azaltmaya çalışması tabiî görülmüşse de ithaline manî olunmasının tecviz edilemiyeceği» bildirilmekteydi.

Bundan sonra Şer'iye Encümeni mazbatası okunmuştur. Bu mazbata ile diğerleri arasındaki fark âşikârdı. Zira evvelkiler hepsi de İttihad ve Terakki artığı veya **Sultan Vahideddin** merhumun tâbiriyle bulaşığı kimselerin imzalarını taşımaktaydı. Şer'iye Encümeni mazbatası ise hocalar tarafından tanzim edilmişti. Bu itibarla da dinî gerçekleri aksettirmekte ve Meclis'e zaferin kazanılışına kadar hakim olan manevî havayı göstermekteydi. Bu bakımdan onu buraya dercetmeyi faydalı buluyoruz.

ŞER'İYE ENCÜMENİ MAZBATASI

Müskiratın Men' ve İstimâli Hakkında Kanun Lâyihası. Hakâyik-ı eşyayı taharri (varlıkların gerçeklerini araştıran) ve tedkik ile iştigâl eden zevâtın (kimselerin) malûmu olduğu üzere, bu âlemde tesadüfî ve abes olarak vücûda gelmiş hiçbir şey yoktur. Herşey'in hilkati bir sebebe müstenid ve her hilkate (yaratılışa) bir gâye müterettebtir. (Tertib olunmuştur.) Hattâ her zerre bile, bir kanun ve intizam dâiresinde kendi hilkatiyle münâsib bir vazife ifâ etmekte ve o vazifeye bir gâye terettüb eylemektedir.

Sırr-ı tekvînin (yaratılış sırrının) zerrâttan şumûsa (zerrelerden güneşlere) kadar bütün eşyaya sirâyeti (varlıklara yayılması) ve her şey'in tab'an ve fıtratan (tabiat ve yaratılış itibariyle) mükellef olduğu vezâifi (vazifeleri) hüsn-i ifâya mecbûriyet ve ecnâsın envâda, (cinslerin nevilerde) envâın efradda (nevilerin fertlerde) kemâl-i intizam üzere tecelliye

mahzariyeti sâyesinde ihtivâ ettiği bînihâye mehâsin ve bedâyi (sonsuz güzellikler) ile şu silsile-i kâinata sâha ârâ-yı vücûd olduğu (varlığına yer bulduğu) şüpheden vârestedir.

Bu âlemde vücûdunu asla hissedemediğimiz herhangi bir zerrenin bile tekliften âzâde olarak vücûda gelemediği sâbit ve mütehakkak (gerçekleşmiş) bir kaziye (hüküm) olmasına binâen ekmel-i mahlûkat (mahlûkatın en mükemmeli) olan insanın sebepsiz nihâde-i âlem (âleme ayak atmış) olamadığı evveliyetle sâbit olur.

Sırr-ı teklifi anlamak isteyen erbâb-ı fazl-u kemâlin (dinen mükellef olmanın sırrını anlamak isteyen fazilet ve olgunluk sahiblerinin) netice-i tetebbuât ve tedkikâtında (inceleme ve araştırmalarının neticesinde) teklifin ancak bir vazifeden ibâret olduğu ve bu vazifeye terettüp eden hakkın yani fevâidin (fâidelerin) haşâ Şâri' hazretlerine (Şeriat sahibine yani Allah'a) âid değil mükellefe âid olduğu ispat olunmuştur.

Şu avâlimde (âlemlerde) herşey kendi istidâdiyle mütenâsib tekâmülüne hizmet edecek bir kanun ve bir vazife vaz' ve tayin olunduğu gibi insanın da kendi hilkat-i kâmilesine mütenasib (olgun yaratılışına göre) teâlî ve terakkisine medar olabilecek (yükselip yücelmesine yarayacak) Ahkâm-ı Şeriyye (Şeirat hükümleri), vezâif-i diniyye (dinî vazifeler) va'z buyurulmuş (konulmuş) ve bunlara ittibâ ve riâyet edenlerin kadir ve şerefi ne rütbe âlî olduğu görülmüştür. Bunun içindir ki, dînen memur olduğu vezâifi ifâ eden ve nehyolunduğu (yasaklandığı) şeylerden ictinab eyliyen (kaçınan) herhangi bir müslim her vechile mes'ûd ve her yerde memduh (metholunmuş) olmuştur. Birâenaleyh Din-i Mübin-i Ahmediye'nin (İslâm'ın) emrettiği şeylerin menfaati, mahza (sırf) nehyeylediği ef'âlin mazarratı (yasakladığı fiillerinin zararları) sırfa olduğu bugün cihanın müsellemidir.

Hilm ve tevâzû, adâlet, hukuka riâyet, ırz ve nâmusa hürmet, zuafâya (zayıflara) merhamet, fukaraya muâvenet,

her mahlûka şefkat, her fiil ve kavilde (sözde) sıdk (doğruluk) ve istikâmet, sûrî (şeklî) ve mânevî bütün umûrda (işlerde) ciddiyet, israf ve tebzirden (har vurup harman savurmadan) kat'iyyen mücânebet (kaçınma), her hususta iktisâda riâyet, her zaman sa'y ve amele ikdam (çalışmaya) gayret ve nefsi lağviyat ve fuhşiyattan ve her türlü sefâhetten sıyânet, kemâl-i tahâret ve nezâfetle (tam bir temizlikle) evkât-ı muayyenesinde (muayyen vakitlerde) Hâlik'a ibâdet İslâm'ın kanun-u esâsisi'nin muhtevî olduğu maddelerin en mühimlerindendir.

Kanunun emrettiğini yapmamaklığın ve men ettiğini yapmaklığın cürüm olduğu müttefekun aleyhtir. Milel-i mütemeddine (medenî milletler) erbâb-ı cerâim (suç işleyenler) hakkında cezalar tertib ederek mücrimînin ıslâh-ı nefsine ve müskiratın men'iyle insanların her vechile evc-i bâlâya (en yüksek derecelere) irtikâ ettirmeye (yükseltmeye) ez can-u dîl (can ve gönülden) sa'y ettikleri şu son asr-ı medeniyette Dîn-i İslâm ve müslimînin ötedenberi hâdim ve hâmisi olan hükûmetimizin de çalıştığına asla şüphe edilmez. Ruh-i insana verdiği mânevî lezzet, kalbe bahşettiği safvet ve nezâhete ve bedene temin eylediği sıhhat ve saâdet ile herkesin gıpta ettiği bu kanun ahkâmının maattessüf tatbikinde gösterilen lâkaydî ve betâet neticesinde milletimizin kemmiyeten ve keyfiyeten (maddî ve manevî olarak) dûçar-ı tereddî olduğunu (gerilediğini) gören bizler kan ağlamaktayız.

İrtikâb olunan (işlenen) cerâimin (suçların) sîne-i ümmette açtığı rahnelerin (yaraların) tedâvisine ehemmiyet verilmedikçe ve mücrimînin cürmü ile ona terettüb edecek ceza arasında nisbet-i âdile gözetilmedikçe ıslâh-ı nefs etmeleri hâriç ez-imkân (imkân harici) addedilerek müskirâtın men'i hakkındaki teklif üzerine Adliye Encümeni'nce ittihaz buyurulan karar, encümen-i âcizânemizce başka bir şekle ifrağ edilmiş ve sahib-i teklifin (teklif sahibinin) fikri tercih olun-

muştur. Çünkü Adliye Encümeni Kanun-i Cezâmızdaki mevcud olan mevaddın (maddelerin) kifâyetini kabûl etmiş, bu maddeler ise müskirâtın istimâl ve imâlini değil, yalnız alenen sarhoşluk etmeyi menetmiştir. Ümmül-fesâd (fesadın anası) semmül-ibâd (insanların zehri) olduğunda âlem-i insâniyetin bugün ittifakı bulunan müskirâtın Âlem-i İslâmiyet'te daha bidâyette tahrim edildiği halde bu hürmeti meskût bırakarak yalnız sarhoşluğu halka göstermemeyi emirden ibâret görülmüştür. Binânelayeh müskirâtın imâl ve istimâlinin men'ini bilumum tebeanın sıhhat ve ahlâkı ve müslümanların dinleri noktasından derece-i vücubta (vâcib derecesinde) addederek zaten memnû olanın kuvve-i teyidiyesini izhar ve tehiyeyi, mûcib-i emr-i şer'i vazife addeyledik. Vâki müskirâtın men'ine bazı mülâlazât-ı mâliyeden (mâlî düşüncelerden) dolayı taraftar olmayanlar da bulunabilir. Lâkin bunun men'iyle istimâlinden dolayı sarfolunan mebâliğin (meblağların) efrâd-ı milletçe tasarruf edileceği münâsebetiyle müskirât rüsûmu kendisine tahsis edilmiş bulunan dâirece cibâyet olunan (tahsil edilen) diğer rüsum üzerine zammolunarak telâfisi kabil olanacağı cihetle işbu mülâhazat dahi gayr-ı vârid addolunmuştur. Müskirat imâl ve istimâli cürmüyle mütenâsib ve ahkâm-ı esâsi-i şer'iyye'den (şeriatın esas hükümlerinden) müstenbat (çıkarılmış) mücâzâtı mübeyyin (cezaları gösteren) olarak zirdeki maddeleri tahrir ve tasdikine arzeyledik.
15 Mayıs 1336

Şeriye E. Reisi, **Müfid**
Maraş, **Refet**
Abdullah
Ankara, **Mustafa**
Aydın, **Ahmed Şükrü**
Kayseri, **Ahmed Âlim**

Denizli, **Hasan**
Amasya, **Rıza**
Kayseri, **Sabit**
Feyyaz Ali

Bundan sonra da **Ali Şükrü Bey** merhumun vâki teklifi ufak tefek değişikliklerle takdim olunmaktaydı.

Dikkat edilirse Meclis açılalı henüz onbeş yirmi günlük bir müddet geçmiş bulunuyordu. Bilâhare «Birinci» ve «İkinci» grup olarak belirecek olan ayrılığın burada nüvesini görmek mümkündür. Şer'iyye encümeni mensupları yani bir kısım hocalarla çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden müdevver asker ve sivil eşhas arasındaki görüş ayrılığı ilk defa bu kanun dolayısıyle ortaya çıkmıştır.

Şer'iyye encümeninin bu mazbatasından sonra açılan müzakerede Maliye Vekili **Hakkı Behiç Bey**, birtakım mâlî mülâhazalar serdederek teklifin uzun uzun aleyhinde konuşmuş, **Ali Şükrü Bey** de cevap vermiştir. Nihayet mes'ele bir usûl müzâkeresi şekline dökülerek uzayıp giderken Men-i Müskirât Kanunu'nun bir kere de Hey'et-i Vekilece yani hükûmetçe tedkikine müteallik riyâsete verilen bir takrir okunmuş ve bilâhare de müzâkerenin kifayeti reye vaz'olunarak celseye son verilmiştir[46]. Bu kanun Hey'et-i Vekile'de görüşüldükten sonra tekrar Meclis huzuruna getirilecekti.

Gerçekten Men'i Müskirât Kanunu 12.7.1336 (1920) tarihinde tekrar Meclis'e gelmiş ve müzâkereye konulmuştu. Teklifin tab'edilerek meb'uslara dağıtılmamış bulunduğu yolundaki itiraz üzerine bu müzâkerelerden bir netice alınamamış, gösterilen usûlî eksikliğin giderilmesinden sonra ele alınması kararlaştırılmıştır.[47]

Bilâhare bu teklif 12.8.1336 (1920) tarihli celsede tekrar

46- Zabıt Ceridesi, C. 1 Sh. 329 ve müteâkip
47- Zabıt Ceridesi, C. 2. Sh. 345 ve d.

ele alınarak müzâkereye konulmuştur. Şimdi bu müzâkerede cereyan eden hâdiselerden ve ileri sürülen fikirlerden de bir nebze bahsetmek istiyoruz. Zira Men'i Müskirât Kanunu, Birinci B.M. Meclisinin umûmî havasını aksettirdiği kadar meb'usların tek tek şahsiyyet ve istikametlerinin de kavranmasına yarayan bir mâhiyet arzetmektedir. Bu bakımdan bunu, **Ali Şükrü Bey** dolayısıyle tipik bir vak'a olarak seçmiş bulunmaktayız. Yoksa merhumun Meclis'teki her teklif ve mücâdelesi hakkında bu kadar uzun uzadıya izahat verecek değiliz.

Bu celse İkinci Reis **Celâleddin Ârif Bey**'in riyâseti altında cereyan etmiştir. Önce muhtelif mevzularda bazı ehemmiyetsiz kanun teklifleri müzâkere edilmiştir. Men-i Müskirat Kanunu'na sıra gelince **Celâleddin Ârif Bey** söz alarak:

«**Reis-i Sâni Bey** – Müskirat Kanunu'na geldik. Evvelce bu hususta söz istemiş olanlar vardı ve kendilerinin de bu husustaki hakları mahfuzdur, demiştim. Şimdi isimleri yazılı olanları okuyacağım. Sonradan isimleri olmayanlar ve söz isteyenler ayrıca isimlerini yazdırsınlar.

Haydar Bey (Kütahya) aleyhinde, Doktor **Suad Bey** (Kastamonu) lehinde, **Mehmed Şükrü Bey** (Kastamonu) lehinde, **Mehmed Şükrü Bey** (Karahisar-ı Sâhib) aleyhinde, **Râsih Efendi** (Antalya) lehinde, **Ali Şükrü Bey** (Trabzon) lehinde, **İsmail Subhi Bey** (Burdur) aleyhinde, **Sırrı Bey** (İzmit) lehinde...

Şimdi efendim söz isteyenler söylesin, sıra ile birer birer yazalım, söz isteyenlerin isimlerini okuyalım:» demiş ve Men'i Müskirat Kanunu'nun müzâkeresine başlanmıştı.

Bundan sonra lehte ve aleyhte konuşmak istiyenlerin isimleri okunmuş, bazıları söz almak için müracaat etmiş oldukları halde isimlerinin okunmadığını beyan etmişler, bunun üzerine onların isimleri de ilâve edilmiştir. Bilâhare vâki teklif

üzerine Şer'iyye ve Sıhhiye Encümenlerinin teklifiyle «Muvâzene-i Mâliye Encümeni»nin mazbatası okunmuştur. Bu son encümenin mazbatasında da teklifin birtakım mâlî mülâhazalarla aleyhinde bulunulduğu, maksadın Ceza Kanunu'ndaki alâkalı maddenin derpiş eylediği cezaların arttırılmasıyle husûlü teklif edildiği görülmüştür.

Reis, söz alanların kendilerine sorarak leyhte veya aleyhte konuşacaklarını tespit ve kayıttan sonra müzâkerelere geçmiştir.

Bundan sonraki müzâkereleri şahısların hissiyât ve efkârını ayna gibi aksettiren zabıttan aynen takdim ediyoruz:

Haydar Bey (Kütahya) – Efendiler, alkolün hayat-ı beşer üzerine îkâ ettiği (husûle getirdiği) tahribat,

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) – Fransızca yok.

Haydar Bey (Devamla) hakikaten pek müthiştir. Hatta kûul (alkol) aleyhinde Cemiyet-i Tıbbiye Liyon'daki son ictimaında, üzüm müstahsilâtından (ürünlerinden) gayrı mevaddan (maddelerden) istihsâl edilmiş olan ispirtoların sem (zehirleyici) olduğuna karar vermiş ve neşrettikleri istatistiklerde, üzümün gayrı mevaddan, (maddelerden) istihsâl edilen ispirtolardan Fransa'nın bağ olmayan eyâletlerinde adam başına beş ilâ dokuz litre yani takriben üç ilâ yedi okka isâbet ettiği halde pek elîm tahribât ikâ ettiğini delil ve misâl olarak göstermişlerdir. Binâenaleyh memâlik-i ecnebiyeden (ecnebî memleketlerden) gelen ispirtoların sem olmasına nazaran bunların **Ali Şükrü Bey**'in teklifleri vechile, idhâl ve istimâl ve füruhtunun (alım satımının) men'i lâzım ve lâbüd (şüphesiz) ise de mâlûmunuz olan mevâni (mânialar) dolayısıyle bunun şimdilik kabil olsa bile ileride tatbiki kabil olup olmıyacağının takdiri hey'et-i âliyenize âid pek mühim, pek esaslı bir keyfiyettir.

Efendiler, Meşrûtiyet'in ilk senesinde Meclis-i Meb'usâ-

nımız sıhhat-ı beşerî muhâfaza ve bağcılığı inkırazdan vikâyeten (çökmekten korumak için) memâlik-i ecnebiyeden gelecek olan müskirât ve ispirtoların bilâkayd-u şart Memâlik-i Osmaniye'ye ithâl ve bu gibi ispirtolardan meşrubât-ı küûliye (içilecek alkol) imâl edilmemesi için bir kanun yapmıştı. Bu kanun uhud-i kadimeye (eski anlaşmalara) dokunmadığı halde sırf Avrupa'nın menâfiine (menfaatlerine) dokunduğu için vuku' bulan müdâhale ve tazyik üzerine bir hafta sonra kapitülasyonlar bahâne edilerek, bir hafta mevki-i tatbikte (mer'iyyette) kaldıktan sonra geri alınmıştır.

Halbuki efendiler, bu kanunun kapitülâsyonlara muhâlif hiçbir maddesi yoktu. Çünkü sem olan bir şeyi kapitülâsyonlar himâye etmediği gibi, hiçbir devlet de diğer devlete nîm sem (yarı zehirleyici) olan müskirât ve ispirtolarımı teb'ana içireceksin, gibi bir teklifte bulunmaz ve bulanamaz da... Efendiler!. (İngilizler yapar sadaları) Fakat hak kavinin olduğu için, bu haklı olan dâvâlarımızı da Avrupalılar'a dinletmek bizim için kabil olamadı ve kanunun mevki-i tatbikden alınmasıyla daha ferdâ-yı meşrûtiyette hürriyet ve istiklâlimize dehşetli bir darbe indirildi. Halbuki efendiler, biz bu kanun ile memâlik-i ecnebiyyeden senevî memleketimize gelmekte olan yirmi milyon kilo ispirto ile milyonlarca müskirâtın gelmesine mani olmuyorduk, yalnız memâlik-i ecnebiyyeden gelecek olan muzırussıhha ispirtolardan meşrubat-ı kuûliye imâl edilmemesi için bunları gümrüklerde asetonmelin mahlutları (karışım) ile karıştırarak yalnız sanâyide istimâl ettirmek ve müskiratı da bir takım ahkâm ve kuyûda (kayıtlara) tâbi' tutmak istiyorduk. Fakat maatteessüf efendiler, o medenî denilen Avrupa, kendi menafi-i hasîsasını bizim hayatımıza tercih ederek, kanunun mevki-i tatbikten alınmasında ısrar etti. Nihâyet şu izahattan maksad, Düyûn-u Umumiyyenin (Osmanlı Dış borçları İdâresinin) muvafakatı alındıktan sonra bir çok tedkik ve tetebbû neticesi olarak yapılan ve

kapitülâsyonlara kat'iyyen dokunmayan bir kanunun, yalnız ecnebî birkaç fabrikatörün menâfiine (menfaatlerine) dokunması dolayısıyle kabiliyet-i tatbikiyesi olmazsa, bilmem ki; vâridâtımıza (gelirlerimize) Düyûn-u Umumiyemize, mahrem kararnâmesine ecnebî ve menâfi-i hukukuna şiddet-i taallûku olan **Ali Şükrü Bey**'in bu teklif-i kanunisinin nasıl kabiliyet-i tatbikiyesi olabilir?[48]

Ali Şükrü Bey (Trabzon) Demek siz şimdiden kapitülasyonları kabûl etmiş bulunuyorsunuz?

Haydar Bey (Devamla) – Hal böyle iken muhterem İlmiyye ve Sıhhiye encümenleri **Ali Şükrü Bey**'in lâyihasını esas itibariyle kabûl ve fakat hey'et-i muhteremenize takdim ettikleri esbab-ı mûcibeli mazbatalarla bazı tâdilât teklif ediyorlar. İlmiyye Encümeni, **Ali Şükrü Bey**'in lâyihasındaki idhâl ve fûruht (alıp satma) kelimelerinin tayyı (kaldırma) ile memnûiyyetinin yalnız imâl ve istimâl edenlere hasrını, İlmiye Encümeni de Kanun-i Ceza'nın 265. maddesi makamına kaim olmak üzere teklif ettikleri maddelerin kabûlünü istiyorlar.

Halbuki efendiler İlmiye Encümeni'nin teklifi vechile memnûiyeti (yasaklama) yalnız imâl ve istimâle, Avrupa'dan mâmûlen gelen milyonlarca müskirâtın serbestçe füruhtine müsâade edecek olursak, bilmem ki, ecnebileri kuşkulandırmaktan başka hiçbir fayda temin etmeyen şu imâl kelimesine bilmem lüzum kalır mı! Çünkü efendiler müskirât mamûl ve serbest olarak memâlik-i ecnebiyyeden memleketimize füruht ve müskirât bâyilerine rekabet kabûl etmiyecek derecede ucuz bir fiyatla mal temin edildikten sonra artık imâl kelimesine ne ihtiyaç kalır! Binâenaleyh hem arzettiğim esbâbtan (sebeplerden) ve hem de Kanun-ı Esâsi'nin ticâret serbesttir, maddesine muhâlefetten ve sonra da mem-

48- Birinci Büyük Millet Meclisi'nin mânevî ahvâlini aksettiren bu beynamaz özürlerine dikkat editsin!.

leketimizdeki ecnebî âmillere cihet-i taalluktan nâşi, kabiliyet-i tatbikiyesi (tatbik kabiliyeti) olmıyan şu «imâl» kelimesi ortadan kalkınca İlmiye ve Sıhhiye encümenleri men-i istimâl hususunda (kullanılmasını yasaklama) birleşmiş oluyorlar ki; imaldeki mahzur ve mevânii, imaldeki adem-i kabiliyet-i tatbik (imaline müteallik mânilerden dolayı tatbik kabiliyetinin olmaması) bilumum memâlik-i Osmaniye'deki bil'umum teb'aya seyyânen (eşit olarak) tatbiki dolayısiyle istimâlde daha ziyâde vârittir.

Efendiler, muhtelif tâbiyette meselâ bir Rus bir İtalyan Hadd-i Şer'iyyeyi (Şer'î Cezayı) icab edecek derecede sarhoş olsalar, huzur-i hâkime (hakim huzuruna) sevkedilseler, hâkim-i Şer'î bunlara siz hadd-i Şer'iyeyi icab edecek derecede sarhoş olduğunuzdan dolayı sizin hadd-i Şer'i ile te'dibinize (cezalandırılmanıza) hükmettim, dese acaba bunların mensup olduğu devletler kendilerince memnû (yasak) olmayan şu fiilden dolayı mahkeme-i Şer'iyyeden verilen şu hükmü infaz ettirecekler mi!

Remzi Efendi (Kayseri) – Onlara şâmil değildir. Onlar hakkında yoktur. Bu Hadd-i Şer'i onlara şâmil değildir. Hadd-i Şer'i kime lâzımsa ona yapılacak.

Haydar Bey (Devamla) Onları kanun istisna edemez.

Remzi Efendi (Kayseri) – Hadd-i Şer'i müslümanlara âidtir, ecnebilere lâzım gelmez.

Haydar Bey (Devamla) – Efendim, sizi nizamnâme-i dahilî (içtüzük) ahkâmına değil kanun-ı münâzara ahkâmına (münakaşa usullerine) uymaya dâvet ediyorum.

Reis-i Sâni Bey – Kalkar burada izah edersiniz.

Haydar Bey (Devamla) – Fakat efendiler siz Amerika nasıl men etti diyeceksiniz? Bir kere Amerika bizim gibi mukayyed (kayıtlı) bir hükûmet değildir. Sâniyen Amerika işret-i men'e (içki içmeyi yasaklamaya) teşebbüs ettiği tarihten altmış

küsur sene sonra bugünkü kanunu mecâlis-i teşriiyyesinden geçirmeye muvaffak olmuştur. (Gürültüler)

Reis-i Sâni Bey – Kesmeyelim efendiler. Sözü kesmeyiniz rica ederim. (Gürültüler)

Reis-i Sâni Bey – (**Remzi Efendi**'ye hitaben) hakkınızda nizâmnâme-i dahiliyi (İçtüzük) tatbik ederim. Herkes söylemekte hürdür. Buraya gelir söylersiniz.

Remzi Efendi (Kayseri) – Niçin kıymetli vakitlerimizi zâyi' ediyoruz.

Reis-i Sâni Bey (**Remzi Efendi**'ye hitaben) Efendim susacak mısınız? (**Haydar Bey**'e hitaben) devam.

Haydar Bey (Devamla) – Fakat efendiler bugünkü kanunu, mecâlis-i teşriiyyeden (kanun yapan meclislerden) geçirmeye muvaffak olan Amerika zennediyor musunuz ki; kanunu tatbike muvaffak olmuştur. Bilâkis efendiler meyhâneleri kapatayım derken bütün evlerin meyhâne olmasına sebep olmuştur.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Delil göster.

Refik Bey (Konya) – Rica ederim kesmeyelim efendim.

Reis-i Sâni Bey – Efendim not edersiniz, sonra söylersiniz. Niçin hatibin sözlerini kesersiniz? (Devam, devam sedaları)

Haydar Bey (Devamla) – Delilim işte elimdedir. Efendiler Amerika Meclis-i Meb'usanında cereyan eden müzâkerât, bu gayr-ı kabil-i tatbik olan kanun yüzünden Amerika'nın senevî 532 milyon dolar servet gâib ettiğini ve bu kanunun gâyet vâsi' (geniş) bir mikyasta kaçakçılık ve sûistimâlâta sebebiyet verdiğini ve Amerika'da men-i müskirat mes'elesinin bir mes'eleyi, bir mes'ele-i ictimâiyye ve hayâtiye değil bir mesele-i siyâsiye şekline girdiğini bize pek vâzıh bir sûrette isbat etmektedir.

Müfid Efendi (Kırşehir) – Encümen nâmına müsâade buyurur musunuz?

Reis-i Sâni Bey – Bitirsin efendim.

Haydar Bey (Devamla) – Hele efendiler, Sıhhiye Encümeninin 20. asırda tatbik etmek istediği tanzifat (temizleme) işlerinde istihdam cezası, **Abdülhamid** zamanındaki tımarhâne ve serseri kanunundaki darb cezaları gibi İlmiye Encümeni'nin... (Gürültüler) (Alkışlar) (Sürekli gürültüler, sözünü geri al sadaları)

Remzi Efendi (Kayseri) – Olmaz kabûl etmeyiz, aşağı indirin.

Haydar Bey (Devamla) – (**Remzi Efendi**'ye hitaben), buraya gel.

Reis-i Sâni Bey – Peki efendim susun!

Remzi Efendi (Kayseri) – Bizim burada lüzumumuz yoktur. Ahkâm-ı Şer'iyye aleyhinde... (Bu millet şer'îatla kaimdir sedâları)

Bir Hoca Efendi – Kat'iyyen kabûl etmiyoruz. Çekil oradar, utanmıyor musun? (Nedir bu yahu. Hepimiz müslümanız sadaları)

Hüsrev Bey (Trabzon) – Herkes hürdür. İstediğini söyler. (Gürültüler)

Refik Bey (Konya) – Efendiler rica ederim ne oldunuz. Kâinat'a karşı rezil mi olacağız?»

Öğleden sonra yine İkinci Reis **Celâleddin Ârif Bey**'in riyâseti altında açılan celse, aynı elektrikli hava içinde geçmiştir. Önce **Haydar Bey** sözlerinin yanlış anlaşılmış olmasından bahsetmişse de, gürültüden konuşmaları pek iyi anlaşılamamış şiddetli gürültüler cereyan ederken **Ali Şükrü Bey**'in söz istediği görülmüş, **Celâleddin Ârif Bey** ise kimseye söz vermiyerek riyâsete takdim edilen bir tekliften bahsederek bunu okuyacağını bildirmiştir. Okunan takrir Men-i Müskirat Kanununun şiddetli münakaşalara sebep olması dolayısiyle müzâkeresinin müsâid bir zamana ta'likine müteallikti. Isparta Meb'usu **Hacı Tahir** tarafından verilmiş

bulunuyordu.

Bu takrir de, mevcud gürültü ve karışıklıkların artmasına sebep olmuştur. Zira muhafazakârlar, Men-i Müskirat Kanunu'nun bu sûretle yani münakaşaların kırıcı bir hâl alması bahânesiyle rafa kaldırılmak istendiğini anlamışlardı. Bu celse Birinci Büyük Millet Meclisi'nde en sert münakaşalara sahne olan celselerinden biridir. Şimdi bu celseye dâir kısa bir zabıt parçası daha takdim ediyoruz:

«**Rıza Efendi** (Yozgat) – Red, Red!... (Gürültüler)

Emin Bey (Erzincan) – Usûl-i müzâkere hakkında söz istiyeceğim. (Şiddetli gürültüler)

Reis-i Sâni Bey – Takrir hakkında mı söyliyeceksiniz, mes'ele hakkında mı?

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Bu gibi mecâlis-i teşriiyyede (kanun yapan meclislerde) her türlü mevad müzâkere edilir. Bu gibi mevaddın gâyet ehemmiyetlileri, gâyet ehemmiyetsizleri, dâire-i şümûlü itibariyle gâyet vâsileri vardır.

Herkes ehemmiyet-i mahsusası olan ve bu ehemmiyeti bütün âleme şamil olan bir yerde mes'ele hakkında söz söylerken, rica ederim, sözü tartsın ve öyle söylesin. Bendeniz kanunu teklif eden olduğum için, tabiî lehindeyim. Kabûl edilmesi için elimden geldiği kadar çalışacağım. Söz söylemek herkesin hakkıdır. Yukarıdan aşağı ne biliyorlarsa onu söylesinler ve buna karşı kimsenin itiraza hakkı yoktur. Burada çıkar söyler, fakat söz söylerken bu gibi mesâilde, dikkat etmek lâzımdır. Hattâ sürç-i lisana mesâğ yoktur. (Şiddetli gürültüler)

Sesler (Herkes sözünü ne sûretle söyliyeceğini bilir.) (Gürültüler.. Muhtelif sesler..)

Reis-i Sâni Bey – Rica ederim efendim, oturalım. Efendim, müsâade buyurun.

(Şiddetli gürültüler) (Ayak patırtıları) (Reye koyun ses-

leri)

Hüsrev Bey (Trabzon) – Usûl-i müzakere hakkında söz isterim. (Şiddetli gürültüler).

Sesler (Şiddetli gürültüler) (Böyle şeyler ayıptır sesleri).

Hüsrev Bey (Trabzon) – Müsaade buyurun efendim. Isparta meb'usu **Tahir Bey** bir takrir vermiş, bunun hakkında arz-ı malûmat edeyim. Zannedersem takrire sâik olan, Meclis'te görülen halet-i rûhiyedir. Öyle hissediyorum ki; **Haydar Bey** kardeşimizin buradaki sözü sû-i telâkkiye uğramıştır. Bu halde bendenizin de dâhil olduğum halde hep müteessifiz. Bu teessürle müzâkeratı devam ettiremiyeceğimizi görüyorum. Binâenaleyh görüşelim, sükûnet-i dem hâsıl olsun. Bu iş memlekete ve millete nâfi' (faydalı) ve muvafık olarak çıksın. (Pek âlâ muvafık sesleri)

Reis-i Sâni Bey – Teklifi kabûl edenler ellerini kaldırsınlar (Eller kalkar) Kabûl edildi efendim.

Bir ses – Biraz daha uyuyacak...

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Uyuyacak. Parlamanto daleverası.

Emin Bey (Erzincan) – Bütün bu fesatların menbaı sensin.. (Gürültüler)

Gürültünün şiddetlenmesi üzerine celse cumartesi ictima' edilmek üzere tatil olundu.»[49]

Men-i Müskirat Kanunu 13 Eylül 1336 (1920) tarihinde tekrar müzâkereye konulmuştur. Reis bu kanun hakkında söz istemiş olanların isimlerini okuyunca, bunun pek uzun bir liste teşkil ettiği görülmüştür. Bunun üzerine bazı meb'uslar usûl hakkında söz alarak bu kadar kimsenin konuşmak istemesi halinde müzâkerelerin anormâl bir sûrette uzayacağını ileri sürmüşlerdir. Emsâline kıyasen, daha fazla encümenlerden

49- Zabıt Ceridesi, C. 3 sh. 179 vd.

geçirilmiş ve oralarda müzâkere edilmiş böyle bir kanunun alâkalı encümenler adına birer kişinin konuşturulmasıyla ihticac edilmesi (yetinilmesi) teklifinde bulunmuşlardır.

Saruhan meb'usu **Refik Şevket** ve Menteşe Meb'usu **Tevfik Rüştü Bey**'ler tarafından ileri sürülen bu teklif, karara bağlanmadan celse on dakika için tatil edilmiştir.

Bilâhare celse açıldığında, İstanbul Meb'usu ve Mâliye vekili olan **Ferid Bey** söz alarak uzun uzun bu kanunun çıkarılmasıyle mâni olunacak rüsumun ehemmiyetinden bahsetmiştir. Yer yer İslâm tarihinden de misâller vererek içki yasağının hiçbir zaman tam mânâsıyle tatbik edilemediğinden, bu kanunun da bihakkın tatbik edilemiyeceğinden bahsetmiştir.

Ferid Bey'in Rusya ve Amerika'daki durumundan bahsederek büyük ölçüde gürültülerle kesilen konuşması «bir avukatın evine on tâne müsellâh (silâhlı) bolşevik..» cümlesiyle inkıtaa uğrarken, **Ali Şükrü Bey**'in yerinden müdâhale ederek «mes'ele-i müstehire» yani geciktirici bir mes'ele hakkında söz istediği görülmüştür. Gürültüler arasında devam eden konuşmasından Maliye Vekili **Ferid Bey**'in:

«– Tehir mi ediyoruz, devam mı Reis Bey?» diye sorması üzerine Reis'in mes'eleyi reye koyacağını bildirdiği görülmüştür. Bunun üzerine **Ali Şükrü Bey**'in mes'ele-i müstehire hakkında söz istemek hususunda ısrar ettiği görülmüştür. **Ferid Bey** Men-i Müskirat Kanunu'nun ruznâneye (gündeme) dâhil olup olmadığını sormuş, Reis bunu reye koyacağını bildirmiştir. Hâzırunun «Dâhildir!..» tarzındaki müdâhaleleri üzerine bundan vazgeçilerek Maliye Vekili **Ferid Bey**'in konuşmasına devamı sağlanmıştır. **Ferid Bey** konuşmasının devamında her türlü keyif verici maddeler için tarihte konulmuş olan yasakların asla ciddî bir sûrette yürütülemediğinden bahsettikten sonra:

«Maâlesef aksâm-ı Memâlik-i Osmaniye'den (Osmanlı

mülklerinin kısımlarından) bazılarının düşman istilâsı altında bulunmasını nazar-ı dikkat ve mütalâaya almış olsak bile, yalnız şu Men-i Müskirât Kanununu kabûl etmek sûretiyle bütçeye vuracağımız darbe lâakal (enaz) bir milyon liradır. Efendiler, bugün bir milyon lirayı istihkar edecek (azımsayacak) vaziyette değiliz. Hey'et-i âliyenize arzettim. Bütçemizin yirmi milyon açığı var. Bu yirmi milyon açık Hey'et-i âliyenize teklif etmiş olduğum bu kavanindeki (kanunlardaki) vâridat da dâhil olduğu haldedir. Eğer bunları kabûl buyurmayacak olur iseniz o zaman bütçeyi kat'iyyen tevâzun ettiremeyiz. (Denkleştiremeyiz.)»[50]

Maliye Vekili'nin yaptığı uzun konuşmasının ruhu bu cümlelerde toplanmaktaydı. Beyânatına devamla demiştir ki: «... Düşününüz, bir Men-i Müskirat Kanunu vasıtasıyla o mükellefiyeti lağv edeceğiz. O mükellefiyet nedir efendim? Müskirâtı itiyad edenlerin mükellefiyetini, müskirat içmiyenlerin üstüne yıkacağız. Dünya'da bundan gayrı makûl şey olur mu?»

Bu suâle **Ali Şükrü Bey**'in oturduğu yerden verdiği cevap şuydu:

«– Bir milleti kurtarmak için râzıyız!»

Daha sonra söz alan Operatör **Emin Bey**, Birinci Meclis'in aşırı ilericilerinden olmasına rağmen Sıhhiye Encümeni nâmına söz alarak Mâliye Vekiline, Men-i Müskirat Kanununun kabûl edilmesi hâlinde mâruz kalınacak bir milyon lira vergi kaybını telâfi edebilecek yolu bizzat göstermiştir. Bu da, tababette kullanılan alkollü maddelerin vergisini arttırmaktı.

Daha sonra söz alan **Ali Şükrü Bey**, tenkidleri şu suretle cevaplandırmıştır:

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Efendim, müskirât mes'elesi, bunun aleyhinde herkes bulunuyor. Hattâ Men-i Müskirat Kanununun kabûl edileceğinden korkan Maliye Vekili Beyefendi

50- Zabıt Ceridesi, C. 4 Ankara 1942 Sh. 101 ve devamı

bile bunun fenalığında bizimle müttehiddir. İslâm oldukları, insan oldukları için bunun men'ine taraftardır. Vereceğim cevap iktisâdî mes'ele olmak itibariyle en ziyade sâhib-i selâhiyet olan Mâliye Vekili Bey'edir. Müskiratın men'i esasını herkes kabûl ettiği için yalnuz bu noktaya cevap vereceğim. Efendiler, **Ferid** Beyefendi de buyurdular ki, bazı memleketlerde bazı teşebbüsât yapılıyor. Teşebbüsât değil efendiler, fiiliyât.

Amerika sûret-i kat'iyyede bunu men etmiştir ve bugün bizim limanlarımıza gelen Amerikan gemilerine gidiniz, sudan başka hiç bir meşrubat bulamazsınız. Bulunduğu takdirde her türlü cezaya razıyım. Yoktur. Kanun her sûretle men etmiştir. Evet her yerde olduğu gibi Amerika'da da müskirat istimâlini itiyad haline getirmiş ayyaşlar vardır. Fakat bunlar hakkında o kadar fazla takibat yapılıyor ki; milyonlarca dolar sarfediliyor ve men'i dolayısıyla tayyare vesâire ile kaçakçılık yapmak istiyorlar. Bugün Amerika'da içki içenler Küba'ya, Meksika'ya falan yerlere giderler içerler. Çünkü zengin adamlardır. Seyahat masrafına tahammül ederler. **Ferid** Beyefendi buyurdular ki; Amerikalılar bunu men edemediler. Çünkü bunu bir mes'ele-yi siyâsiyye yaptılar. Bilâkis Amerikalılar bunu mes'ele-yi siyâsiye yapmaktan fevkalâde korkuyorlar. Bundan tamamiyle müçtenibdirler.

Amerika'nın en büyük intihabı Reisicumhur intihabıdır. Reisicumhur intihabı münâsebetiyle, bugün müskirât âmilleri (imâl edenleri) sendikasına istinad eden parti bile, intihâbât (seçimler) icrası için men-i müskirât mes'elesini programına koyamıyor. Efkâr-ı umûmiyenin galeyanından korkuyor. Gazetelerde, resmî nutukları vardır. İnanmazsanız yarın getirir gösteririm. Binâenaleyh ezberden, işitme olan, menedememiş de, teşebbüs etmiş gibi sözler doğru değildir. Men etmiştir efendiler ve Amerikalılar bugün bu mes'eleyi siyâsî propagandalarına esas yapıyorlar. Amerika tröstlerinin kudretini,

kuvvetini hepiniz bilirsiniz. Halbuki o tröstlere istinad eden Demokrat Fırkası rey kaybedeceğinden korkuyor ve bunu programına koyamıyor.

Sonra Rusya'dan bahsettiler. Rusya da men etmiştir. Fakat Rusya'nın teşkilâtı Amerika'nın teşkilâtı gibi değil... Çünkü onlar yeni bir inkılâb geçiriyor. Yalnız şuna nazar-ı dikkati celbederim ki, Ruslar Dünya'da en ziyâde içki kullanan bir millettir. Sonra Ruslar'ın dinleri de bunu men etmemiştir. Yani onlarda bir kayd-ı dinî oktur. Bu itibarla Ruslar da, bu inkılâb kahramanları müskirâtı yüzde yirmi men etmişlerse çok iyidir, bahtiyardırlar. Fakat bu inkilâb böyle devam ederse, emin olunuz ki, yüzde yüz muvaffak olacaklardır.

Sonra mes'elede en ziyâde aleyhtarların nokta-i istinadı, kabiliyet-i tatbikiyesi yoktur demeleridir. Bu nokta, bilhassa bir hükûmet memuru için, kabiliyet-i tatbikiyesi yoktur demek, bir dereceye kadar züldür. Tatbik edemiyen çekilir.

Maliye Vekili **Ferid Bey** – Bendeniz şimdi çekilirim.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Müsaade buyurun, böyle hayâl ile lâf olmaz. Ben sizin sözünüzü kesmedim. Bana ihtar ettiniz, sustum.

Maliye Vekili **Ferid Bey** – O halde zül tâbirini geri alın.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Ben kanunun tatbik edemem diyen bir hükûmet bence hükûmet mevkiinde durmaya lâyık değildir. (Gürültüler) Rica ederim müsaade buyrun. Kabiliyet-i tatbikiyesi yokdur demek ne demek.»[51]

«Mâliye Vekili **Ferid Bey** – Sözünü geri al, çünkü aynı sûretle ben de sizi tahkir ederim!...

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Hangi hükûmet ki...

Mâliye Vekili **Ferid Bey** – Yalnız şeyden ibâret...

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) – **Şükrü Bey** , sürçü lisandan

51- A.g.e. sh. 106

bile ihtiraz edelim, demiştiniz.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – **Hilmi Bey** müsaade buyurun, bugün Meclis-i Âli'yi bu millet şuraya göndermiş; mukadderâtını kurtarmak için!.. Mukadderatı kurtarmak için her men mümkünse yapınız demiş ve Meclis-i Âli bir Hükûmet intihâb etmiş ve kendisi o Hükûmetin murâkıbıdır. Meclis memleketin menfaati için muvâfık gördüğü bir kanunu yapar ve tatbiki için Hükûmet ben bunu yapamam derse, o Hükûmet yerinde duramaz. (Alkışlar) Şimdi bu itibarla...

Hamdullah Subhi Bey (Antalya) – Mes'elede ağır kelimeler üzerine istinad etmek de doğru değildir. (Devam devam sesleri)

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Şimdi bizim elimizde bir takım kanunlar var. Bizim o kanunlar hakkında kudret-i tatbikiyemiz ne ise, elbette bu Meclis'in yapacağı kanunlar da odur. Çünkü bir kanun için nasılsa, diğerleri için de öyledir; yoksa her kanun için ayrı ayrı kuvve-i tatbikiye aranmaz. Bugün, meselâ aşı kanunu, aynı mes'eledir. Biliyorsunuz ki aşı kanunu tatbik edilmeden evvel bu memlekette binlerce adam çiçek hastalığından ölürdü. Aşı kanunu mecburî bir şekilde tatbik edildiği zaman, bizim halk, itiyatsızlığından dolayı, keçi gibi dağlara kaçıyordu. Maahaza bu kanun, mümkün mertebe tatbik olunabilen bu kanun, memleketimize hiç olmazsa, onbin çocuk kazandırmadı mı?. Aşı Kanunu, Avrupa'da olduğu gibi tatbik edilemiyor diye bu kanunu bırakalım mı? Veyahud böyle bir kanun yapmamak mı lâzımdır? Rica ederim.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Efendiler izah edeyim. (Gürültüler)

Tunalı Hilmi Bey (Bolu) – O, bununla kabil-i kıyas değildir.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Efendim, sözümü kesmeyiniz. Mes'elenin farkı yoktur. Aşı kanunu da sıhhat-ı umu-

miyyeyi muhâfaza için ortaya konmuştur. O kanun, halkın itiyatsızlığı, yahud cehâleti dolayısıyle tamamen tatbik olunamıyor. Kısmen tatbik olunuyor diye bu kanunu mevki-i mer'iyetten kaldıralım da ufak tefek elde ettiğimiz menâfiden de mi vazgeçelim, diyorum. Şimdi biz de bu kanunu, nesl-i âtimizi ve sıhhat-ı umûmiyemizi düşündüğümüz için koymak istiyoruz. Zaten hangi kanunu tatbik ediyoruz ya... Haydi yüzde yirmi veya yüzde otuz tatbik etsek bundan zarar mı görürüz rica ederim?

Efendiler, şimdi bir de Hristiyanlık mes'elesi mevzuubahs oldu. Evvelce Amerika ve Rusya ve son zamanlarda Avustralya gibi hükûmetler bunu tatbik etmişlerdir. Bugün Avustralya'nın cenub hükûmetleri bile tatbik etmişlerdir. O hükûmetler, Hristiyan olmak itibariyle sırf sıhhat-ı umûmiyeyi ve sıhhat-ı beşeriyeyi muhâfaza için böyle bir kanun tatbik ettiği halde biz ne için kendi milletimizi muhâfaza için koymak istediğimiz bir kanunda tebaamız olan hristiyanları ayıralım? Kanunun tatbikini sıhhat-ı umûmiye nokta-i nazarından istiyoruz. Hristiyanların bu husustaki şikâyetleri dinlenemez, çünkü onların medar-ı istinadları olan Amerika gibi Hristiyan bir hükûmet kabûl etmiştir. Ermenilerin makam-ı şikâyeti Amerika idi. O kabûl ettikten sonra, makam-ı şikâyet yoktur. Kimse birşey diyemez... Hristiyan mes'elesi mevzuubahs değildir.

Ferid Bey (Çorum) – Bize dediler maalesef.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Vaktiyle demişlerdir. Şimdi diyemezler. Bir de buyurdular ki; Mâliyenin kadrosu bu kanunu tatbike müsâid değildir. Yani bu kanunu tatbik ettirmek için kâfi derecede inzibat yapamaz.. Rica ederim, şimdi bunu söyleyen Mâliye Vekili Beyefendi, rüsumun tezyidini taleb ediyor. Halbuki bence bu kanunun tatbiki için ne kadar kuvve-i inzibâtiye lâzım ise, rüsum arttırıldığı zaman husûlü tabiî olan kaçakçılığın men'i için de o kadar lâzımdır. Resme zammedersek, o zaman kaçakçılığa revaç vereceğiz ve bugünkü resmi

de alamıyacağız. Ben söylenen sözlere cevap veriyorum. Kuvve-i zâbıta itibâriyle bu kanunun kabiliyet-i tatbikiyesi için elimizdeki kuvvet ne ise, bugün yine odur. Bu kanunun kabiliyet-i tatbikiyesi efendiler halkın ruhuna tevafukundadır, halkın an'anâtına tevafuktadır. Herbiriniz bilirsiniz ki; efendiler, bizim içimizde içkiye mübtelâ olan hiç bir kimse yoktur ki, Allah belâsını versin, nerden alıştım dememiş olsun.

Bunu söyleten binüçyüz senelik itiyadın temâdîsidir. Bu itiyadla bizim halkımızın ruhu böyle bir kanunu hazme müsâiddir. Size misâl söyliyeyim: İstanbul'dan fekk-i irtibat eden Balıkesir ve havâlisinde, yani hükûmet nüfuzu üzerlerinden kalkıp da halk sırf kendisi işini bir dereceye kadar idâreye başladıkları zaman, bunu men etmişlerdi. Buna karşı efendiler isyan çıkmamıştır. (Doğrudur sesleri) ve nerede kanun yapar, şiddetle tatbik edersek ve şiddet gösterirsek, halk buna karşı isyankâr bir ruhla hareket etmiyecektir. Mutlaka buna mütavaat edecektir. Fakat halkın elindeki fazla parayı ve silâhı al, gör nasıl kıyam eder. Bununla istinas etmiştir. Bu itibarla kanunun kabiliyet-i tatbikiyesi vardır. Zira hiç bir müslüman yoktur ki, kendisine karşı tatbik olunan tedâbir-i zecriye karşısında, hayır ben yapacağım diye isyan etsin!. Binâenaleyh bu, halkın ruhuna tamâmıyle tevâfuk eden bir kanundur. Bu kanunun hasbî nigehbânı da vardır, yani bütün millet... Buna riâyet etmeyenleri, hatta bendeniz bile görürsem, derhâl polise haber veririm. İster ahâliden ister memurinden olsun. Hatta Mâliye Vekilini bile!.

Mâliye Vekili **Ferid Bey** – Siz onu göremezsiniz, ben aksini görürüm. (Handeler)

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Ferd mes'elesi değil.. Binâenaleyh bu işin zâbıta memurları çoktur. Herkes bu işin zâbıtası, nigehbânıdır. Bu kanun zannediyorum ki, eğer ciddî tutulursa diğer kanunlara nisbeten kabiliyet-i tatbikiyesi belki yüzde yüzdür. Sonra bir de bağcılık cihetine, yani işin iktisâdî

noktasına geçtiler. Bağcılık mes'elesi şüphesiz bir mes'ele-i iktisâdiyedir. Efendiler bugün maatteessüf bağlarımızın kesretle mevcud olduğu yerler elimizde değildir. İnşallah bu yerler tabiî bizimdir ve bizim elimize geçecektir. (İnşallah yakında sesleri)

Bu itibarla bağcıların hukukunu muhâfaza, milletin hukukunu da muhâfazadır. Bugün görüyorsunuz ki, memleketin ve bütün Dünya'nın geçirmekte olduğu büyük bir inkılâbta, birçok muazzam teşebbüsât-ı mâliyeyi, hükümet millete veriyor. Bugün şimendiferler, kömür ocakları filân hepsi millîleştiriliyor. Birde bunu millîleştirebiliriz. Hükûmetin yahud milletin kontrolü altında bir sendika hâlinde, bir şirket hâlinde müstahsillerin üzümlerinden ispirto istihsâl edilir ve ihraç edilebilir. Bunu ben ona karşı bir mes'ele olmak üzere telâkki etmem. Benim elimde üzüm gibi mahsûlüm olsun. Ondan her vechile istifâde ederim. Üzümden mutlaka rakı yapmak, şarap yapmak lâzım değildir.

Sonra, bunun için zaten evvelce, Meclis-i Meb'usan'da ispirto hakkında bir kanun müzâkere edilmişti. Bu kanunu buraya getirir, burada müzakere ederiz. Bu kanun hariçten ispirto idhâlini men ediyordu. Dâhilî ispirtolara revaç veriyordu. Onu da elde ederek tesbit ederiz. Bu itibarla o kanunu tatbik edecek olur isek, elimize geçtiği zaman üzüm müstahsillerini memnun edecek bir şeyi yaparız. Zaten hazırdır. Bugünkü vaziyet-i mâliye itibariyle **Ferid Bey** Efendi'nin rakamı pek büyük zannediyordum. On milyon lira gâip edeceğimizi zannediyordum. Meğer gâip edeceğimiz bir milyon lira imiş. Bu hiç bir şey değildir. Evvelce ikiyüz bin lira yevmiye (günlük) sarfiyâtımız olduğunu söylemişlerdi. Yevmiye ikiyüzbin lira yanında, bir senede gâip edilecek olan bir milyon lira hiçtir. Sonra yine kendileri buyurdular ki: Bütçe'nin açığı yirmi milyon liradır. Efendiler eğer bu ispirto veya içki resmi bütçenin açığını kapatmış olsaydı –ilelebet değil– bu sene için razı olur-

dum. Bütçenin açığını tamamıyle kapatmadıktan sonra, ancak yirmide birini kapatabiliyor. Maliye Nâzırı Beyefendi yirmi milyon lirayı, daha doğrusu ondokuz milyon lirayı her nereden bulacaksa lütfen bir milyon lirayı da oradan bulsunlar, memleketin nüfusunu, sıhhatını muhâfaza buyursunlar.

Maliye Vekili **Ferid Bey** – İçmeyenlerden...

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Haa hatırıma getirdiniz. Demin bir arkadaşımız, ayyaşların vereceği parayı biz mi vereceğiz dediler. O halde frengi hastahanelerini kaldıralım. (O başka sadası) Bir adam keyfi için frengi olmuş, o halde ben neden tedâvisi için para vereyim? Halbuki cemiyet kendi azâsından bir kısmının frengi yüzünden mahva mahkûm olduğunu, hezale mahkûm olduğunu, biliyor ve onu kurtarmak için ona muâvenet ediyor. (Alkışlar) Bunu kendi cebinden feda edip veriyor. (Alkışlar) Binâenaleyh rica ederim; bugün içkinin tahribâtı, frenginin tahribâtından aşağı mıdır? Bilâkis beş on misli fazladır. Zavallı malûl bir takım vatandaşlarımızı kurtarmak için biraz daha fazla para verirsek ne olur? Zaten veriyoruz.

Dr. Mazhar Bey (Aydın) – Borcumuzdur.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Şimdi efendiler, bu rakam üzerinde biraz durmak istiyorüm. Evet hazine-i mâliyeye bir milyon lira girecek, gerçi istatistik yapmadım fakat bir arkadaşımın söylediği tabiî doğrudur. Memlekette yüz yirmi milyon kilo meşrubat sarfolunuyormuş, yüzyirmi milyon kilonun Rum ve Ermeniler'in cebine verdiği para... Rica ederim.

Refik Bey (Konya) – Apartman yaptırıyorlar.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Bu bir milyon ile kabil-i kıyas mıdır, değil midir? **Fevzi Paşa** hazretleri geçenlerde bilmünâsebe demişlerdi ki, berâ-yı teftiş Erzurum'a gittiğim zaman, Erzurum halkının ileri gelenleri memlekette işret istimâlinin harbden evvelki zamana nazaran iki misli olduğunu söylemiş-

lerdi. O vilâyette birçok nüfus zâyi olduğu halde!... Tahkikat icra ettim. Gördüm ki, üç tane rum bunu yapıp satıyor. Rica ederim. Zannederim ki, İbranoszâdelerin Ermenistan için istikraz yaptığını gördünüz.

Refik Bey (Konya) – Aşağı yukarı Yunanistan da böyle yükseldi.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Yunanistan'ı yükselten bizim verdiğimiz paralardır. Mâliye bir milyon lira kazanacak diye birçok insanın hezâle uğraması bahasına olarak bize açıkça düşmanlık eden Hristiyanlar'ın cebine laâkal (en az) on milyon lira para girecektir.

Dr. Mazhar Bey (Aydın) – Aferin **Şükrü Bey**, âferin!..

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Şimdi bu bir milyon lira gözünüzü korkutmasın. Bugün hepiniz bilirsiniz ki, hapishanede bulunan adamların kısm-ı azâmı, ister katil olsun, ister bir cünha ile mahkûm olsun, ister diğer bir cinâyetle mahkûm olsun ekseriyet itibariyle içki yüzünden hapishâneye girmiştir. Hapishanelerdeki mahpusların mevcudunu düşünecek olursanız, atâlete ve akâmete mahkûm olan müstahsil kolların adedini düşünecek olursanız bu yüzden servet-i umûmiyenin dûçar olduğu zararı takdir buyurursunuz. Hapis olanların kıymet-i istihsâliyesini, ya ölen adamların kıymet-i içtimâiyesini bir düşününüz; zannederim ki, hükûmetin, bu fenalıklar önüne geçilmek dolayısıyle, edeceği kâr pek büyüktür, yani bir milyon lirayı maaziyâdeten (fazlasıyle) tazmin edecek bir şeydir.

İkincisi; içki yüzünden memleketin hayat-ı ictimâiyesini düşününüz. İçki yüzünden mahkûm-i akâmet olanların kuvve-i istihsâliyesinden cemiyetin mahrum kalmasını düşününüz. Rica ederim, bir milyon liranın buna karşı kıymeti ne olabilir? İşret yüzünden hapis olan kimselerin çalışmaları itibariyle verecekleri temettü vergilerini, âşarı ve sâireyi düşünün. Zannederim ki, bunlar bile o menhus bir milyon lirayı telâfi edebilir. Sonra, bu itiyadın sevkiyle ve her akşam içmek dolayı-

sıyle dimağdaki kudreti ve kuvveti gâib etmek yüzünden istihsalât-ı maddiyedeki noksanı da Hazineye ve servet-i umûmiyeye ilâve ediniz. (Yıkılan hâneler sesleri) Sonra bundan başka bilhassa bizim memleketimiz için nüfus-i umûmiyeye indirilen darbeyi düşününüz... Efendiler bu yüzden bir çok talâk (boşanma) yapılıyor, hânumanlar yıkılıyor. Bir arkadaşımız geçenlerde kız oynatmak mes'elesinin önüne geçmek istiyordu. İçkinin önüne geçsin. Cinâyeti tahfif etmek (azaltmak) istiyorsanız evvelâ işretin önüne geçiniz. Son söz olmak üzere şunu söyliyeyim ki; benim böyle bir kanun lâyihasını takdim etmekten maksadım, sırf neslimizi bu müthiş belâdan kurtarmak içindir. Dinî ciheti herkes için malûmdur. Şimdi âtinin zulmetini ve gidilen yolun vehâmetini anlatmak için bir misâl söyliyeceğim. Yirmi sene evvel...

Emin Bey (Erzincan) – Hikâye istemeyiz.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Trabzon'un Büyük liman (Vakfıkebir) nahiyesinden çıktığım zaman orada zannederim ki, azamî üç kişi içiyordu. Bunlar da alenî değil! Efendiler, bugün sizi temin ederim ki, bugün yedi yaşından itibaren içiyorlar. Her fındık ağacının dibi bir meyhânedir. Bizim Trabzon imâl etmeyi bilmez. Eğer oraya sevkederlerse alır içerler. Çünkü para vardır. Binâenaleyh imâl ve füruht ve idhalini men edecek olursak bunlar bunu bulamazlar. Bu itibarla nesli bir dereceye kadar kurtarırız. Efendiler; meselâ Konya'da bir köylü müstahsalâtını alıp şehre getiriyor, satıyor. Parasıyla bir binlik rakı alıp gidiyor, efendiler; rakıyı pek kolay bulduğu içindir. Eğer köylü yumurtasını yağını sattığı vakit günlerce arayıp bulamayacağına, gizli yerde, bin türlü korku altında yarım okka rakı bulacağına kani olsa, imkânı yok rakı almadan köyüne gider.

Refik Bey (Konya) – Yalnız Konya değil...

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Yalnız Konya değil evvelce kendi memleketimden bahsettim. Şimdi bu itibarla efendiler,

arkadaşlardan birisi diyor ki, ve zannedersem Nâzır Beyefendi de iştirak ediyor, bu bir ahlâk mes'elesidir. Bunun için fazla söz söylemiyeceğim. Ahlâk ve irfan itibariyle ahlâk-ı islâmiyemiz yüksektir. Fakat şu maddî irfan itibariyle biz Amerikalılar'ınkine vâsıl olmak için daha çok zaman ister. Amerikalılar'ın yaptıkları milyonlarca müessesât mevcud olduğu halde, işretin önüne ancak bu tarzda zecrî tedâbir ile geçebiliyorlar. Binâenaleyh, biz de bu şekilde kanunî bir şey yaparsak ahlâk nokta-i nazarından başka bir şey olmayız.

Bir de bazı şeyler işitiyorum. Evvelce söylenmişti, yirminci asırda şöyle oluyor, böyle oluyor. Efendiler, size ispat ederim ki, zaten hepiniz de bilirsiniz. Dünya'da bizden fazla serbest millet yoktur. Bu ahlâkiyât itibariyle... Bugün Amerika'da size gösterebilirim ki, bazı hükûmetler; pazar günü kiliseye gitmeyenlerden ceza-i nakdî alır. Efendiler Amerika bugün medeniyette derece-i kusvaya (en yüksek dereceye) vâsıl olmuş bir millettir. Rica ederim; ahlâka bırakalım. İlim ve fenne bırakalım. Memleket tenevvür etsin, sonra kendi kendine kurtulur demek doğru değildir. Çünkü o ilim ve fenne vâsıl olabilmek için bir çok seneler ister. Bunlar bu dereceye vâsıl oldukları halde, bir ferdi yaptığından bütün insanlığın müteessir olduğu mesâiden sarfınazar hattâ şahsın mes'ul olduğu mes'elede bile hükûmet ceza-i nakdî alıyor. Onun için bunu tefeyyüzşikenânedir (feyiz kırıcı) diye tenkid eden arkadaşlara bu sûretle cevap vermiş oluyorum.

Bendeniz son olarak iddia ediyorum; bu kanunla neslimizi kurtarmış olacağız. Şimdilik yüzdeyüz vaziyette Amerika, Avsutralya, Bolşevikler içkiyi men ettikleri bir sırada, zaten Kanun-i Esâsisinde, dini, Din-i İslâm olan Büyük Millet Meclisi dinen tahrim edilmiş olan bu mes'eleyi, sûret-i kat'iyyede men eder ve bu kanunu çıkarırsa, emin olunuz, Avrupa ve Amerika Maliye Nâzırının dediği gibi bütçemize değil, pek insânî olan bu muvaffakiyetimize hayretle bakar ve mevki-i

siyâsimiz bilhassa âlem-i İslâm'da dübâlâ (iki kat) olur.

(Bravo sesleri, alkışlar, müzâkere kâfi sesleri.)»[52]

Ali Şükrü Bey'in konuşmasının bu noktasında «Bravo, alkışlar ve müzâkere kâfi!.» sesleri birbirine karışmış ve konuşulanları anlaşılmaz hale getirmiştir. Fakat müzakereye devam olunması hususunda yükseltilen itirazlar üzerine celse tatil edilmeyip münkaşalar öğlen tatiline kadar devam etmiştir.

Öğleden sonra Men-i Müskirat Kanunu'nun münakaşasına İkinci Reis **Vehbi Efendi**'nin riyâseti altında devam olunmuştur. Zaman zaman elektiriklenen bir hava içinde o gün geç vakte kadar açık olan Meclis, müzakereleri nihayete erdiremediğinden 14 Eylül 1336 Salı günü yine aynı kanun lâyihasının (tasarısının) görüşülmesine devam etmiştir:

«**Reis** – Efendim, dünden mübâşeret etmiş olduğumuz (başlamış bulunduğumuz) Men-i Müskirât Kanunu'nun birinci maddesi kabûl oldu. İkinci maddesini müzakereye gidiyoruz.» diyerek müzakereyi açmış, ancak, Bursa Meb'usu ve o günkü ilericilerin en belli başlılarından biri olan Operatör **Emin Bey** söz alarak evvelki gün kabûl olunan birinci maddenin kabûlü sırasında resmî bir vazifeyle Meclis haricinde bulunduğundan bahisle maddede bir yanlışlık yapıldığını söyledi ve buna bir ilâve teklifinde bulundu. İddiasına göre «müskirât» kelimesi şarab ve birayı şumûlüne almıyormuş. Bunlar müskirattan sayılmazlarmış. Bu sûretle sadece rakı ve konyak men edilmiş bulunmaktaymış. Bu itibarla maddeye şarap ve biranın da menini sağlamak üzere «mevadd-ı muhammere» (tahammur etmiş, mayalanmış maddeler) kelimelerinin ilâvesi gerekliymiş. Bunun üzerine teklif reye konulmuş fakat ekseriyetçe reddolunmuştur.

Müteâkiben Men-i Müskirat Kanunu'nun ikinci maddesi okunarak müzakereye arzolunmuştur. İlk olarak söz alan Sa-

52- Zabıt Ceridesi, C. 4 Ankara 1942 sh. 106 - 107 ve devamı

uhan Meb'usu **Refik Şevket Bey** şu mütalaayı serdetmiştir:

«**Refik Şevket Bey** (Saruhan) – Efendim ikinci maddede zâid bir kelime var, bir fıkra var müskirat imâl, ithâl ve füruht edenler nezdinde yakalanacak olan... Bu «yakalanacak olan» tâbiri, elinizdeki malları hemen kaçırınız, tavsiyesinden maada birşey değildir. Herhangi bir müskirat âmilini veya gümrüklerden kaçırmak sûretiyle memalik-i ecnebiyeden ithâle muvaffak olan bir hırsızı edille-i lâzımesiyle (lüzûmlu delilleriyle) elimize geçirdiğimiz halde madde-i kanuniyeye tevfikan evinde yakalanmadı diye mahkûm edemeyiz.

Onun için bendeniz «nezdinde yakalanacak» fıkrasının tayyını (çıkarılmasını) hey'et-i muhteremeden rica ediyorum ve diyorum ki; «müskirat imâl ve füruht edenlerden müskiratın beher kıyyesi için elli lira ceza-yı nakdî alınır ve mevcud müskirat müsâdere olunur» sonra müsâdere ve imha olabilir.

Şükrü Bey – Müsâdereden sonra imhadır.

Refik Şevket Bey (Devamla) – Mevcud müskirat müsadere ve imha olunur demek doğru değildir. **Besim Bey**'in teklifi gibi ve mevcud müskirat imha olunur demek kâfidir. Çünkü, imha için mutlaka elde etmek lâzımdır.

Operatör **Emin Bey** (Bursa) – Arapça değil mi, uydur uydur söyle...

Refik Şevket Bey (Devamla) – Yalnız **Emin Bey** biraderimizin mevadd-ı muhammere (tahammur ettirilmiş, mayalanmış maddeler) teklifi var.

Şarapla biranın müskirattan ma'dud olmadığına dair fennî mütâlaata bendenizce mevadd-ı muhammereyi koyup esrar gibi mevadd-ı duhaniyeyi (yakılarak içilen maddeler) koymamak câiz değildir. Müskirat tabiri âmillerin imâl edilemiyecekleri vaziyette bulunsun, mevadd-ı duhaniyeden olsun, ne olursa olsun bendenizce yalnız bunun zabıt ceridesinde tefsirî bir sûretde bulunması kâfidir. Zannederim, gerek şarap, gerek bira müskirata dahildir. Binâenaleyh bu tabir kâfidir. Ayrıca bir

madde koymağa lüzum yoktur.

Tunali Hilmi Bey (Bolu) – Afyon ne olacak?.

Tahsin Bey (Aydın) – Efendim müskirat ekseriya satıldığı yerlerden ziyade naklolunurken derdest edilir. Onun için «bir mahalden diğer bir mahalle, bir kasabadan bir kasabaya nakledilirken nakledenlerden» dahi kaydının ilâvesini ve bir de müskirat âmil ve nâkillerinin meselâ, araba gibi vesait-i nakliye veyahud kazan gibi alâtın da müsadere edilmesini teklif ederim.

Mehmed Şükrü Bey (Karahisarı sahib) – Onun aşağıda yeri var.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Efendim, bendeniz pek kısa söyleyeceğim. Bizim teklif ettiğimiz maddede müskirat kelimesi müskir olan (sekir, sarhoşluk veren) herşeye hattâ esrara da şâmildir. Bunun için afyon da dahildir. Sekir veren herşey memnudur...

Bir meb'us – Ya tütün?.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Tütün müskirattan değildir, sekir vermez..»[53]

Sırf Birinci Büyük Millet Meclisi'nin mânevî yapısı fiilen belli olsun diye bu müzakerelerden uzun uzun iktibaslar yapmış ve dikkatlerinize arzetmiş bulunmaktayız. Bu kadarını kâfi telâkki ederek mezkûr son celsedeki münakaşaları takdimden sarfı nazar ediyoruz. Ancak, şu kadarını söyleyelim ki, serdedilen bunca şer'î ve millî menfaatlere müteallik görüşe rağmen Men-i Müskirat Kanunu'nun büyük bir tehalükle karşılanmadığı ve o günkü hava içinde millete karşı böyle bir kanunu reddetmiş bir duruma düşmek istenmemesinden dolayı bu teklifin kanunlaşabildiği meydandadır. Bu durum da Birinci Büyük Millet Meclisi'nin fikrî ve siyasî temayülleri hakkında evvelce serdettiğimiz mütalaayı teyid edici olduğu meydandadır.

Birinci Cihan Harbi esnasında gizli düşman faaliyeti eseri olarak millet efradı arasında içki kullanılmasının gitgide geniş-

53- Zabıt Ceridesi, C. 4 Ankara 1942 sh. 122 vd.

lemekte bulunması münevver çevrelerde büyük bir endişe doğurmuş ve bildiğimiz «Yeşilay» teşkilâtı bu endişenin mahsulü olarak vücûd bulmuştu. Millî Mücadele gibi buhranlı bir devirde halkımızın sıhhatı ve fikrî selâmeti üzerinde son derecede müessir bir mes'elesinin Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde böylesine isteksiz bir sûrette ele alınması ve zoraki olarak kabûl edilmesi, bu Meclis'in ekseriyetle İttihadcı olan mensublarının siyasî ve fikrî temayüllerini en güzel bir sûrette gözler önüne koymaktadır.

Bu meclisin ekseriyetle İttihadçı olan meb'uslarının fikir, fiil ve hissiyat itibariyle tamamen garplı oldukları, bu sebeple de içkiyi alafrangalık icâbı telâkki ederek içmeye ve hattâ müdafaa eylemeye mütemâyil bulundukları muhakkaktı. Esâsen, Men-i Müskirat Kanunu'nun müzâkeresi sırasında ortaya çıkan bu gerçek, o günkü şartlar sebebiyle yine de pek vâzıh değildi. Zira, düşmana karşı muvaffakiyet elde edebilmek için milletin hissiyâtına hürmet etmek ve alafrangalıklarını bir dereceye kadar gizlemek mecburiyetindeydiler. Ancak, bunların pek çoğu, daha sonra yazıp bıraktıkları hâtıratlarıyla o günkü şartlar icâbı olarak ne ölçüde ve nasıl tâvizler verdiklerini açıkça ifade etmişlerdir. Bunlardan sadece iki örnek takdim etmek istiyoruz. Bu iki örnek de birinci devre ilerici meb'uslarından olan iki şahsa âiddir ki, tâviz mecburiyetleri ortadan kalktıktan sonra Men-i Müskirat Kanu'nundan şöyle bahsetmişlerdir:

Birinci devre meb'usları içinde bakanlık ve murahhaslık vazifelerinde en çok bulunmuş olanlardan biri de **Dr. Rıza Nur**'dur. Bu zat, uzun ve teferruatlı hâtıratında «Men-i Müskirat Kanunu» ve onun meclisdeki müzakerelerine temasla şöyle demektedir:

«Millet Meclisi içkiyi yasak etti. Ve bu husus şiddetle takip edildi. Bunu yapanların başı **Ali Şükrü** idi. İkinci derecede Şâir **Mehmed Âkif**'ti. Bunlar Mecliste dinî bir parti yapmak peşinde idiler. Rakıyı yasak etmeleri, hele o esnada

maddî ve manevî çok iyi bir iş olmuştur, fakat hükûmetin takibatına rağmen kat'î sûrette önü alınamamıştır. İmbikler toplandı, amma bazı nüfuzlu memurlar, hükûmetin muhafazası altında bulunan bu imbiklerden bir kısmını alıp evlerine yerleştirdiler. Bunların biri Ankara Müdürü **Dilâver**, diğeri şimdi Bursa Valisi olan **Fatin**'dir. Mükemmel rakı çıkarıp iyi ticaret yaptılar. **Dilâver** Rumelilidir. Galiba Arnavut. **Fâtin** Giritli. Bunların ikisi de **Mustafa Kemal**'in gözdeleridirler. Zaten böyle olmasalar meyhanecilik yapamazlar.

Mustafa Kemal'in rakılarını da bunlar yaptılar. Nihayet **Dilâver** İskân Vekâleti muhâcirlere arâzi ve emlak verirken sahte vesikalar yapıp, Ankara'da onbeş-yirmi hâne ve dükkân, Ankara civarında birkaç çiftlik alıp ağniyadan oldu. Halk da derhal iptidâî bir imbik uydurdular: Bir büyük tencereye tenekeden bir kapak yaptırıyorlar, kapağın bir kenarından içine bir boru geçiyor, kapağın üstüne de soğuk su koyuyorlar. Borunun iç ucunu kaşık gibi, tencereye tahammur etmiş üzümü koyup ısıtıyorlar. Küûl ve su tebahhur edip kapağa çarpınca üstteki soğuk su tesiriyle temeyyil ediyor ve borunun kaşığına, oradan hârice akıyor. İşte rakı. Fakat taktirin fenalığından yüksek küûlleri çok, ve âdî, sıhhate mûzır bir rakıdır. Bu memleketin her tarafına yayıldı. Üzüm bulamayanlar başka şeyleri, hatta koca yemişi tahammur ettirip rakı yaptılar. Bolşevikler de ilk devrede içkiyi yasak etmişlerdi. Bu yasak o kadar şiddetli idi ki, idam bile ediyorlardı. Moskova'da **Çiçerin**, muâhede yaptığımız zaman bize bir ziyâfet vermişti. Bu yasağın neticelerini kendisinden sordum dedi ki:

«– Hiç!.. Baş edilemiyor. Köylü ve halk imbik gibi birşeyler uydurup yine votkalarını yapıp içiyorlar. Yasak, bilâkis muzır oldu. Çünkü yaptıkları votka fena cinsi oluyor. Daha ziyade zehirleniyorlar.»

Bizde de aynı şey oldu. Yine hemen herkes içti.»[54]

54- **Dr. Rıza Nur** - a.g.e. C. II, sh. 547-48.

Birinci Büyük Millet Meclisi'ndeki garpçı meb'uslardan bir diğeri de **Falih Rıfkı Atay**'dır. O'nun bir nev'î hâtırat mahiyetindeki «Çankaya» isimli eserinde meclisin efkâr ve hissiyâtı umûmî bir sûrette belirtilirken bir ara «Men-i Müskirat Kanunu»na da temas edilmekte ve şöyle denilmektedir:

«Men-i Müskirat adlı içki yasağı kanunu deniz kurmayı **Ali Şükrü**'nün teklifi üzerine bir şeriat kanunu olarak çıkmıştır. Maliye Vekili boş hazinenin bu yüzden yirmi milyon lira daha kaybedeceğini boş yere anlatmaya çalıştı:

«– Ağır vergi koyalım!..» diyordu.

Hatta kiliselerde dinleri gereği hristiyanların şarap bulundurma hakkı bile tanınmamıştır. Bir hoca:

«– Kiliseleri meyhaneye çevirip müslümanları soyarlar!..» diyordu.

Başkanlık eden hoca **Vehbi** hadd-i şer'î denen dayak cezasını da teklif etti. İlk defası için 80 değnek vurulacaktı. Bir milletvekili:

«– Yahu dört kadeh içene dört kere seksen sopa! Nasıl dayanır bu insan!» diye haykırdı.»[55]

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin bu kanunu güçlükle kabûl ettiği hususunu isbat eden diğer bir husus da şudur; bu kadar uzun müzakere ve münakaşadan ve memleket gerçekleri gözler önüne konulduktan sonra yapılan reye başvurmada 71 kabûl, 71 red 3 de müstenkif bulunduğu görülmüştür[56]. Bu durumda kanunun kabulü istikametinde ekseriyet temini bile mümkün olamadığı meydandadır. Ancak, red ve kabûl reyleri müsâvi olduğundan riyasetin dahil olduğu taraf bir fazla sayılmak âdet olduğundan ve riyâset de bu kanunun kabulü istikametinde rey kullanmış bulunduğundan mezkûr teklif kanunlaşabilmiştir.

55- **Falih Rıfkı Atay** – Çankaya, İstanbul 1969, sh. 262

56- Zabıt Ceridesi, C. IV. sh. 137

Sırf bu durum bile Men-i Müskirât Kanunu'nun Meclis'den nasıl kıl payı ile geçebildiğini göstermiyor mu?

Bu rey durumu dolayısıyla üzerine parmak basılacak bir diğer husus da Meclis'in burada görüldüğü gibi 150 civarında bir aza mevcudu ile müzakereleri yürütebildiği hususudur. Halbuki, Meclis mensublarının müretteb adedi 400'ün üstünde idi. Bu sırada bazı kimselerin cephe kumandanlığı ve sair suretlerle Meclis'e devam edememeleri bahane edilerek mutlak ekseriyet aranmadan kanun müzakere edebilmek imkânını sağlamak üzere «Nisab-ı Müzakere Kanunu» kabûl edilmişti. Buna göre adi ekseriyetle kanun kabulü mümkün kılınmıştı. Ancak, askerleri firardan men ve halkı cepheye koşmaya teşvik veya isyan halindeki bazı mıntıkaların ahalisini sükûnete davet gibi hizmetler için Meclis'deki muhafazakâr meb'uslardan sık sık hey'etler teşkil edilir ve bunlar bu gibi vazifeler bahanesiyle Meclis'den uzaklaştırılırlardı. Bu suretle Meclis'deki Avrupalılaşma taraftarı İttihadçı grupun muhafazakârlar aleyhine olan sayı üstünlükleri daha ziyade takviye ve garanti edilmiş oluyordu. Buna rağmen harb nihayetine kadar taşvibine ihtiyaç hissedilen halkın hissiyatı rencide edilmemek için yine de nisbeten gayrı islâmî tavırlardan ictinab ediliyordu. Men-i Müskirat Kanunu'nun müzakere ve kabûlüne müteallik hadiselerin ortaya koyduğu tarihî gerçeklerden biri de budur.

BURSA'NIN SUKUTU

Ali Şükrü Bey merhum, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin en faâl meb'uslarından biri olmak dolayısıyla, pek çok def'a kürsüye çıkmış, müzâkere ve münakaşalara faâl bir sûrette katılmıştı. Fakat biz onun meclis içindeki bütün faaliyetlerini uzun uzadıya anlatmak yerine, tipik bir-iki heyecanlı celse seçerek bu celselerdeki tutum ve davranışlarını göstermeye öylece de merhumun cesur ve vatansever şahsiyeti üzerine

çekilen nisyan perdesini kaldırmaya çalışacağız. Ele almakla iktifa edeceğimiz bu celselerin başında Bursa'nın Yunan palikaryalarınca işgâli üzerine Meclis'de kopan fırtına ve alenî celsede başlayıp gizli celsede devam eden münakaşalar gelmektedir. Sonra da merhumu Lozan Konferansı inkıtaa uğra-dıktan sonra meclisde cereyan eden müzâkerelerde oynadığı vatansever rolü gösterecek sûrette ele alacak ve nihayet mâruz kaldığı feci suikast ile bunun husûle getirdiği siyâsî çalkantıları naklederek araştırmamıza son vereceğiz.

Birinci Büyük Millet Meclisi en acıklı konuşmalara Bursa'nın Yanun palikaryaları tarafından işgâle mâruz kaldığına dâir haberler gelmesi üzerine sahne olmuştur.

Bursa 8 Temmuz 1920 târihinde Yunanlar tarafından işgâl ve istilâya mâruz kalmıştır. İşgâl Kuvvetleri Kumandanı ve **Venizelos**'un oğlu olan **Sofokles** –sonradan öğrenileceği üzere– devletimizin velî bânisi **Osman Gâzi Hazretleri**'nin sandukasını galiz küfürlere tekmeleyerek:

«– ... Kalk da milletini kurtar!» diye bağırmış ve sandukanın başında gazetecilere poz vererek «hâtıra resmi» çektirmiştir.

Aynı gün **İsmet Paşa**, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi, yani Genelkurmay Başkanı sıfatıyla öğleden sonraki celsede cephedeki durum hakkında umûmî bir izahatta bulunmaktaydı. Bu sıralar, Ankara oldukça ümitsizlik içinde yüzüyordu. Belki de bu karamsar havayı dağıtmak için meşhur «Yeşil Ordu» efsânesi uydurulmuş, bununla Rusya'dan Türkiye'ye yardıma gelecek müslümanlardan müteşekkil bir ordu hayâli ihdâs edilmişti..

İsmet Paşa, askerî vaziyet hakkında verdiği izahatın sonunda bu meb'usların mâneviyâtını takviyeye medâr olacak Yeşil Ordu'yu imâ ederek şöyle demiştir:

«**Miralay İsmet Bey** (Devamla) – Bir malûmat arzedeyim efendim. Azerbaycan'dan Nahcivan cihetinden Anadolu'ya

muhtelif bir kuvvet, Azerbaycanlılar'la ittisâli (birleşmeyi) temin etmiş omak ve iştirâki izhâr etmek üzere bir kuvvet hareket etmiştir. Arâzimiz dâhiline girip ilerledikçe Hey'et-i Celile'ye arz-ı malûmat edeceğim. (Alkışlar)

Bir Meb'us: – Nerede bulunuyorlar, miktârı malûm mudur efendim?

Sırrı Bey (İzmit) – Hâdisât bendenizi bir kere daha huzurunuza sevkediyor. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Beyefendi hazretlerinin beyânatı bizi kısmen mahzun ve kısmen memnun etmiştir. Mahzun etti, çünkü memleketimizin birçok yerlerinde düşman ayakları bulunduğunu haber veriyor. Memnun etti, çünkü bizin için bir refah temin edecek şarktan bir nur ışıladığını söylediler. Şıkk-ı evvele (ilk şıkka) göre mahzûniyetimizi icâb ettirir ahvâl mevcud mu değil mi? Bunu bendeniz kasir (kısa) aklımla muhakeme edeceğim. Haritaya bakıyorum. Elimizde kalan memleketin henüz otuzda biri bile düşman ayağı altında kalmamıştır. Tarihi muhâkeme ediyorum, daha yakın zamanda belki Karadağlılar, Sırplılar, Belçikalılar gibi milletler büsbütün harita-i âlemden silinmişlerdi. Fakat kalbleri, îmanları hiçbir vechile tezelzüle uğramadığı için onlar tekrar yine uzviyyet-i siyâsiyelerini daha mükemmel bir sûrette muhafaza ettikleri halde âile-i düveliyeye dâhil oldular. Memleketimizin otuzda birinin bile düşman istilâsı altında kalması bizi neden mahzun etsin, kuvve-i mâneviyemizi haleldâr etsin? Elbette etmemiştir ve bu istilâ hilâfı intizâr olarak (beklenenin aksine) daha ziyâde ilerlerse ilerlesin, düşmanın her ileri attığı adım bir derece daha bizim mâneviyâtımızı takviye edecektir.

Buna her ferdimizin alelinfirâd (ferd ferd) îman ettiğimize ben kaniim. Binâenaleyh, Bursa da düşse, hiç zerre kadar kıymeti yoktur, ileri de gelse kıymeti yoktur. Yunan hiçbir zaman kalbimizdeki kaleyi fethedemez, ona ayak basamaz, bizi daha îmanlı, daha kavi bir sûrette hâdisâta bakmaya sev-

kedecek icâbat vardır. O da şimdi istibşâr ettiğimiz (müjdelendiğimiz) Azerbaycanlılar'la beraber bir kuvvetin buraya gelmek üzere bulunduğu haberidir. Bu Meclis-i Âli teşekkül ettiği andan itibâren...

Soldan Bir Meb'us – Azerbaycan'dan ordu geliyor. Biz ne için kımıldamıyoruz.»[57]

Sözlerine devam eden **Sırrı Bey** mes'eleyi biraz daha açarak Yeşil Ordu ve komünizmin «İsmini vermeyeceğim» diyerek meth-ü senâsını yapmış, konuşması alkışlarla son bulmuştur. Bundan sonra söz alan Bursa Meb'usu **Şeyh Servet Efendi**, uzun ve âyetlerle süslü konuşmasında komünizmi açıkça müdafaa etmiş ve bu ideolojiyi islâmî esaslarla bağdaştırmak gayreti güderek:

«... Bunlar, müdellelen (delilli olarak) kütüb-i fıkhiyyede (fıkıh kitaplarında) musarrahdır. Eğer bolşeviklik bu ise, bu bir fazilet-i insaniyeden (insanî faziletten) ibârettir. Mezhebimiz bu meziyetleri kabûl eder. Bu sefil kalmış beşerin âdî tabakalarını, en ağır işler gördükleri halde, birşey kazanamayan en sefil tabakaları izaz etmekliği İslâm prensiplerine pek yakın biliriz ve hattâ hakayık-ı İslâmiyeye (islâmî hakikatlara) bir hatveli (adımlı) takarrub (yakınlaşma) addediyoruz. İstibşâr ederiz (müjdeleriz.)»[58] (alkışlar). demiştir.

Bundan sonra konuşan **Besim Atalay**'ın biraz bedbinâne beyanda bulunması üzerine, **M. Kemâl Paşa** kürsüye gelerek sarsılmakta olan mâneviyatları tamir gayreti güden uzun bir konuşma yapmış ve:

«Binâenaleyh iki karış yer işgâl edilmiş, üç-beş köy tahrib edilmiş diye burada feryada lüzum yoktur. (Alkışlar) Ben size açık söyleyeyim, Efendiler, bazı yerler işgâl edilmiştir ve bunun üç misli daha işgâl olunabilir. Fakat bu işgâl hiç bir vakitte, bizim îmânımızı sarsmayacaktır. (Alkışlar)»[59] diyerek

57– Zabıt Ceridesi, C. II. S. 205
58 – A.g.e. S. 207
59 – A.g.e. S. 209

Meclisi Bursa'nın sukutu mevzuûndaki gerçeğe hazırlamak gayreti gütmüş ve biraz daha sonra:

«Binâenaleyh Bursa'nın sukutu mevzûubahs olamaz. Belki Bursa civarında bulunan Kuva-yı askeriye (askerî kuvvetler) ileri geri şimâle cenuba gidebilir. Böyle bir haber ve şâyiaya kendimizi alıştırmalıyız ve böyle bir hâdise ve şâyia karşısında hiçbir vakit telâşa lüzum yoktur.»[60] tarzındaki ifadesiyle Bursa'nın sukutu hakkındaki acı gerçeği ifadeye sisli bir sûretle de olsa biraz daha yaklaşmıştır. Halbuki resmî kayıtlara nazaran **M. Kemâl Paşa**'nın T.B.M.M.'de bu konuşmayı yaptığı 8 Temmuz 1920 târihinde Bursa, Yunan kuvvetleri tarafından resmen işgâl olunmuş[61] ve Sofokles yukarıda ifade edildiği gibi **Osman Gâzi Hazretleri**'nin türbesinde yukarıda nakledilmiş bulunan denâeti irtikâb eylemiş bulunuyordu. Daha sonra görüleceği üzere bu acı gerçek pek fazla gizlenemeyecek ve T.B.M.M'de müthiş bir kıyâmet kopacaktır.

Hakikaten, Bursa'nın Yunan işgâl ve istilâsı altına girdiği husûsundaki haber memleketin her tarafında bomba gibi yayılmış ve umûmî bir infiâle sebeb olmuştur. Bu infiâlin en şiddetli bir sûrette cereyan edeceği sâha da şüphesiz T.B.M.M. olacaktı.

10 Temmuz 1336 (1920) Cumartesi günkü celsede «Trabzon Meb'usu **Hâmid Bey**'le arkadaşlarının Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgâli dolayısıyla celsenin yirmi dakika tatil edilmesine ve riyâset kürsüsünün bir pûşide-i siyah (siyah örtü) ile örtülmesine dâir» bir takrirleri olduğu bildirilmiş ve bu takrir celseyi idâre etmekte bulunan birinci reis **Celâleddin Ârif Bey** tarafından okunmuştur.

31 imzayı ihtivâ eden bu takrir, hararetle alkışlanmış ve ittifakla kabul edilmiştir. Bunun üzerine reis riyâset kürsüsünü siyah bir örtü ile örttürmüş ve celseyi yirmi dakika tâtil etmiştir.[62]

---

60 – A.y.

61 – **Gothard Jaeschke** – Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara 1970 C. 1. S. 107

62 – Zabıt Ceridesi, C. II. Ankara 1940 Sh. 218

Yeniden açılan celsede birçok takrir meyânında «Burdur Meb'usu **İsmail Suphi Bey**'in Bursa'yı işgâl eden Yunanlılar'ın yaptıkları mezâlim ve fecâyiin (fâciaların) her tarafa neşrine dâir» bir takriri de bulunduğu görülmüştür.

Okunan bu takrir üzerine müzâkere açılmış ve meb'uslardan pek çoğu söz alarak Bursa'da Yunan askerlerinin sivil halka karşı irtikâb ettiği alçaklıkları uzun uzun anlatmışlardır. İlk olarak söz alan takrir sâhibi **İsmail Suphi Bey** uzun ve acıklı konuşmasını şu sûretle nihâyete erdirmiştir:

«Yunanlılar Bursa'ya giriyorlar, eşrâfı Ulu Câmi caddesine diziyorlar. Siz Bursa'yı bizden zaptettiğiniz zaman bizden şu kadar kız aldınızdı, onları bize vereceksiniz, diyorlardı. O kadar kız alıyorlar ve bunları palikaryaların kollarına vererek eşrafın önünden geçiriyorlar. Sonra efendim, bizim en nefis, en mukaddes mâbedimizi, bütün Cihân'ın hayrân olduğu ve bir hücresinin Ayasofya'yı yaptıracağını söyledikleri o mâbed-i nefîsemizi telvis ediyorlar (kirletiyorlar). Bombalarla tahrib ediyorlar. Hiçbir şeyi afvetmiyorlar. Efendiler, **Nilüfer Sultan**'ın kabrini, vaktiyle sen bir Türk'e vardın diye yedi asır evvelki vak'ayı afvetmeyerek bombayla atıyorlar. Bu, efendiler cephe gerisinde kalacaklar için ibret olmalıdır. Efendiler, Bursa dört gün evvel uyanıklık göstermiş olsaydı dört tabur asker teçhiz edebilirdi. Bursa nasılsa gaflet gösterdi. Binâenaleyh her tarafa bağıralım: Sivaslılara, Kastamonululara, Ankaralılara, Konyalılara, işte diyelim efendiler, işte düşman budur. Düşman ne yapıyor, görünüz ve ona göre hazırlanınız.

Garbın cebîn-i zâlimi (korkak zâlimi) affetmedim seni

Türk'üm ve düşmanım sana, kalsam da bir kişi»

Bu, bizim şiârımız olsun dâima.» (Alkışlar)[63]

Bundan sonra daha birçok kimse söz alarak bu faciâlar üzerinde konuşmuş ve müteakiben «Konya Meb'usu **Refik**

63- a.g.e. Sh. 223

Bey'le (Koraltan) arkadaşlarının Müdafaa-yı Millîye Teşkilâtının bir an evvel takviyesi husûsunda alınacak tedâbirin (tedbirlerin) bir celse-i hafiyede (gizli celsede) müzâkeresine dâir takriri» okunmuş ve müzâkereye konulmuştur.

Takrir, yirmi bir imzalı olduğu için dahilî nizamnâme gereğince celsenin gizliliği kat'îleşmiş olduğundan bu husûsun ikinci reisçe beyan edilmesi üzerine mes'ele karara iktirân eylemiştir.

12 Temmuz 1336 (1920) Pazartesi günkü celsede «Diyarbekir Meb'usu **Kadri Bey**'in cephelere teftiş için birer hey'et gönderilmesine dâir takriri» okunmuş ve kabul olunmuştur. 12 Temmuz târihli celsede yine Konya Meb'usu **Refik Bey**'in gizli celse yapılması husûsundaki takriri müzâkereye konulmuştur. Söz alanlar, Bursa fâcialarından, ordunun durumundan uzun uzun bahsederek gizli celsenin yapılması husûsunda temennilerde bulundular.

Hatipler arasında Bursa fâcialarını bizzat görmüş bulunan **Mahmud Celâl** (Bayar) **Bey**'in sözleri Meclis'i heyecan ve teessüre garketmiştir.

Müteakiben söz alan **İsmet Bey** (İnönü) askerî durum hakkında ileri sürülen tenkidleri cevaplandıran uzun bir konuşma yapmıştır.

İnönü'nün konuşmasından sonra celseyi idâre eden ikinci reis **Celâleddin Arif Bey**'in müzâkerenin kifâyeti hakkında bir takrir bulunduğu husûsunu beyan etmesi üzerine **Ali Şükrü Bey** yerinden:

«– Bu hallolunmalıdır bu akşam!..»[64] diye bağırmıştır.

Cereyan eden münâkaşalar sonunda müzâkerenin kifayeti kabûl olunmayıp, mes'elenin ertesi gün de münâkaşasına devam edilmesi kararlaştırılmıştır.

Refik Bey'in istizaha (güven oyuna) müncer olan takririnin

64– a.g.e. Sh. 263

o günkü müzâkeresi münâkaşalı ve heyecanlı başlamış ve ilk söz alanlardan biri olan **Ali Şükrü Bey** merhum, reisin dâveti üzerine şu konuşmayı yapmıştır:

«**Ali Şükrü Bey** (Trabzon) – Efendim, zannediyorum ki, hâdisat-ı ahîre (son hâdiseler) Meclis'i, fevkalâde bir hâle dûçar etti. Her halde gerek icrâ hey'eti olsun, gerek hey'et-i muhteremeleri olsun, ifrattan, tefritten, kendimizi kurtaramıyoruz. Dün yapılan müzâkerede, orta yerde bir takrir vardır ve birisi takriri izah ederken birtakım teferruata girdi. O teferruat tabiî takririn icâbâtından idi. Müdafaa-i Millîye mes'elesi idi ve Müdafaa-i Millîye mes'elesini hallederken birtakımları yine bu mesâille (mes'elelerle) alâkadar olan vekâletlere biraz dokundu. Binânelayeh onları ikiye ayırmak mes'elesi mevzuubahs değildir. (**Ali Şükrü Bey** merhumun bu fikri ileri sürmesinin sebebi celse açıldığında ilk olarak söz alan **M. Kemâl Paşa**'nın böyle bir teklifte bulunmuş olmasıydı.) Bendeniz dünkü müzâkerenin devamı şartıyla buna devam edeceğim, nokta-i nazarımı ispat edeceğim. Müsaadenizle..

Reis-i Sâni Bey – Müsaade buyurun, Meclis karar vermiş ve ayırmıştır.

Ali Şükrü Bey (Devamla) – Tenkid için de hiçbirşey diyemem, takrire âiddir. Takrir, müteferrîdir. Verilen izahat başka birşey değildir. Onun hâricinde değildir.

Reis-i Sâni Bey – Hayır efendim. Takrirde sorulan istizahı tamamiyle izah eylediler. Onların neden ibâret idüğü malûmdur.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Hârice çıkarsam o zaman söylersiniz. Bir def'a Müdafaa-i Millîye Vekâleti vazifesini ifa etmedi, denildi. Nefsülemirde (gerçekte) bu ittihamı doğrudan doğruya vârid görmüyorum. Çünkü daha orta yerde Müdafaa-i Millîye Vekâleti'nin faaliyeti zamanı iki aya yahud üç aya münhasırdır. Sonra vesâitimiz (vasıtalarımız) mâlûmdur. Dün Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi **İsmet Bey**'in söylediği

veçhile, celse-i aleniyede (açık celsede) söylenemeyecek bâzı esbâb (sebebler) ve mesâil (mes'eleler) vardır ki, maâlesef kısmen söylenmiştir. Bu esbâb dolayısıyla Müdafaa-yı Milliye Vekâletini lâyıkıyle tenkid edip ne için şunu yapmadınız diyemeyiz. Çünkü o da bize, ne için vermediniz, diyebilir. Bunun ne olduğunu tasrih etmeyeceğim. Tabiî anlamışsınızdır.

Yalnız bunu böyle demekle berâber Müdafaa-i Milliye Vekâleti veyahud Erkân-ı Harbiye Riyâseti tamâmiyle vazifesini ifâ etmiştir, diyemeyeceğim. Çünkü arkadaşlar, devâiri intihabiyelerine (seçim bölgelerine) gitmiştir. Bendeniz de Bursa tarafında bulundum. Ve Bursa tarafındaki hâdisâtı (hâdiseleri) reyülayan (gözümle) gördüm. (Halledildi sesi). Kim diyor halledildi?

Dr. Mazhar Bey (Aydın) – Takrirle alâkası yoktur efendim. (Devam, devam sesleri)

Ali Şükrü Bey (Devamla) – O vekâyiin (vak'aların) şâhidi olmak itibariyle gördüm ki; vesâit her ne ise, maatteessüf matluba muvafık bir şekilde kullanılmamış. Bunu görmek için asker olmaya erkân-ı harbiyeden olmaya lüzum yoktur. Bendeniz şahıstan, kumandandan, isimden bahsetmiyorum. Yalnız şunu arzetmek istiyorum ki: Bursa hey'et-i umûmiyesiyle, ahâli tabiî bîhaber, memûrin-i mülkiye ve askeriye on–on iki gün meçhûliyet içinde kalmıştır. Düşmanla temas yok, düşmanın nerede olduğu bilinememiştir ve bunu temin edecek vesâit varken başka tarafa gönderilmiştir.

Sonra, cephede çözülen, yine bunun tafsilâtına girmeyeceğim, cephede fedakârâne müdafaa ettikten sonra gelen efrâd-ı muntazama ve nizâmiye ve Kuva-yı Millîye efrâdı hiçbir yerde tevkif edilip tahşid edilmek (yığınak yapılmak) teşebbüsüne mâruz kalmamıştır ve bunların bu şekilde kalıp çekilmesi, Bursa'nın ve civarının tamamiyle kuvve-i mâneviyesini kırmış ve halk gâyet tabiî olarak çekilmiş ve müthiş bir burûdet (soğukluk) hâsıl olmuştur. Maatteessüf bir tek rum veya iki

kişi vazife-i millîyesini kendince ifâ ediyor, telgraf ve telefon hatlarını kesiyor. Teres ile muhâbere edilemezse, düşman girmiştir, deniliyor. Düşmanın nerede olduğunu kimsenin bildiği yok. Binâenaleyh eğer işittiğim sahih ise, orada bulunan ve vaziyeti idâre etmek mecburiyetinde olan zevat bu vak'adan sonra tekrar iş başında ibka edilirse ondan sonra biz Müdafaa-i Millîye Vekâleti'ni tahtie edebiliriz (suçluyabiliriz), sual edebiliriz de. Bizim bugünkü devrimiz, devr-i intibah olmak lâzım gelir. Çünkü orta yerde bir hakikat var. O da memleketin vesâit ve icâbatına göre müdafaa edilmemesidir. Bu müdafaada ihmâl ve tekâsül edenler tabiîdir ki, işbaşında bulunanlardır. Hiç şahıs mevzûbahs etmiyorum. Bunlar sual edilmezse o vakit biz bunu istizah edebiliriz. Müdafaa-i Milliye Vekâletini, Dahiliye Vekâleti'ni ilâahırî... Onun için bunlar hakkında söylenecek birşey yoktur.

Sonra Dahiliye Vekâleti'ni mevzuubahs ettiler. Dâhiliye Vekâleti lâzım gelen cevâbı izah etti zannediyorum. Cevabı bir dereceye kadar mukni idi. Çünkü biliyorsunuz ki; orta yerde hiçbir şey yokken bütün memûrînin (memurların) mâhiyetini gösteren siciller İstanbul'da iken ve yine bizlerin delâletiyle azil ve nasıb yapılmış. Bendeniz öyle görüyorum, bunda bizlerin delâletiyle yapılan azil ve nasıplara müsaade etmemeli idik, ve etmiyeydik. Hatâ ettik. Birçok kişileri gördüm. Binâenaleyh bizlerin delâletimizle yapılan nasıb ve tâyinlerde doğrudan doğruya Dâhiliye Vekâleti'ni tahtie etmekle (suçlamakla) berâber kendimizi de tahtie etmeliyiz. Sonra bütün teşkilâtı belki itmâm etmiş (tamamlamış) bulunur. En mühim mes'ele Konya mes'elesidir ki, vâli mes'elesi olduğunu mevzuubahs ettiler. Konya mes'elesinden dolayı Dâhiliye Vekâleti dâhil değildir. Kabinenin hey'et-i umûmiyesine âiddir. Binâenaleyh yalnız Dâhiliye Vekâleti değil, onun hey'eti icraiyye, var ise.. Şimdi o itibarla bu mes'eleyi istizah sûretine kalbetmeye lüzum yoktur.

Kalbetmiyelim, vaziyette müterakkip olacağız. Şimdilik... Tekrar bekleyeceğiz, bakalım. Bendenizce sûiidâre vardır, müsebbibler kimler ise, her kim suiidâreyi yapmış ise o vakit tecziyesi lâzımgelir. Tecziye edilmezse o vakit tabîidir ki hakk-ı istizâhımızı istimâl eder ve lâzımgelen şeyi yaparız efendim.»[65]

Ali Şükrü Bey'in bu konuşmasını müteakip «Konya Meb'usu **Refik Bey**'le on arkadaşının» istizah takrirleri okunmuş ve müzâkereye konulmuştur.

Konya Meb'usu **Refik** (Koraltan) **Bey**'in hükûmet hakkında itimad reyine mürâcaat olunması şekline dönüşen meşhûr takriri o gün öğleden evvel ve öğleden sonra geç vakte kadar uzun uzun münakaşa edildi. Nihâyet **Ali Şükrü Bey**'in şu takriri okundu:

«Riyâset-i Celîleye

Bu âna kadar devâm eden müzâkerattan hey'eti vekîle arasında tecânüs-i efkâr (fikir birliği) mevcud olmadığı anlaşıldığı cihetle müzâkere şimdilik kâfi görülerek bir «parlâmento tahkik hey'eti» vasıtasıyla hey'eti vekile (hükûmet) hakkında tahkikat icrâsını ve bu hey'etin vereceği rapora göre akdedilecek bir celse-i hafiyede (gizli celsede) karar ittihâzını teklif ederim.

13 Temmuz 1336
Trabzon Meb'usu
Ali Şükrü

Sesler – Red. Red.!

Reis Paşa – Reye koyuyorum. (Red, red sadâları) reddolundu.»[66]

Ertesi gün Dâhiliye Vekili **Câmi Bey**'in istifa ettiğinin bildirilmesi ve buna dâir Meclis Başkanlığı'na verilen is-

65 – a.g.e. Sh. 269 vd.
66– Zabıt Ceridesi, C. II, Ankara 1940 sh. 279

tifanâmenin okunması üzerine başlayan münakaşa enâsında söz alan **Ali Şükrü Bey** merhum, şu mâruzatta bulunmuştur:

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Efendim, iki gün devâm eden müzâkere neticesinde Hey'eti Vekileye bir itimad kararı verilmiştir. Bendeniz bu karar verilmeden evvel vermiş olduğum takrirden, cereyan eden müzâkerattan Hey'et-i Vekile arasında maatteessüf fikir muvafakati olmadığının anlaşıldığını arzetmiştim. Fakat daha evvel burada beliğ bir nutuk irad eden arkadaşımız bu hey'et-i muhteremenin hissiyâtını heyecana getirdi. Fakat hissiyâtı üzerine icra-i tesir etti. Bu itibarla bendenizin gâyet sarih olarak ortaya atmış olduğum bu adem-i tecânüs (fikir ayrılığı) mes'elesi ki, Hey'et-i Vekileye mensup hiç birisi tarafından reddedilmedi, demek ki, vardı. Bu, nazarı itibare alınmadı. Rüfekadan (arkadaşlardan) red, red cevâbı ile kapatıldı.

Bunun için haklı olarak rüfeka-yi kirama serzeniş edeceğim; yani beliğ ve heyecanâmiz bir nutkun vereceği tesir üzerine değil, akıl ve mantık üzerine, düşünerek karar verelim. Dün, müsaade buyurunuz, rica ederim, dün verilen bir itimad reyi üzerine görüyoruz ki, bu gün bir istifanâme var. Demek ki; bendenizin takririmdeki adem-i tecânüs vâki imiş. Peki nasıl oluyor da, Hey'et-i muhtereme Hey'et-i Vekileye bu şerâit dahilinde tedvir-i umurda (işleri görmekte) devâmına itimad bahşediyor? Binâenaleyh, bendenizin teklifim diyorum ki, Hey'et-i Vekile arasında bir ihtilâf mevcud olursa, bu, ihtilâfı halledecek Hey'et-i Muhtereme-i Meb'usan'dır. Meclis-i Millîdir. Binâenaleyh yine tekrar ediyorum.

Reisi Sâni Bey – Takririniz Meclis tarafından reddedildi.

Ali Şükrü Bey – (Trabzon) – Müsâade buyurunuz efendim.

Reisi Sâni Bey – Bu istifanın kabul veya adem-i kabulü hakkında söyleyiniz.

Ali Şükrü Bey (Trabzon) – Rica ederim, istifa mes'elesi

bendenizce mevzuubahs değildir. Bir muhterem arkadaşımız istifa eder. Yerine başka birisini intihab ederiz. Fakat ortada bir adem-i tecânüs vardır ki, bunu zımnen bütün Hey'et-i Vekile itiraf buyuruyorlar..»[67]

Diyerek sözlerine devâm eden **Ali Şükrü Bey**, mes'elenin böylece sırf Dâhiliye Vekili'nin istifasıyla kapatılamayacağını hükûmet içindeki fikrî insicamsızlığın giderilmesi gerektiğini, ve asıl ehemmiyetli olanın da bu nokta bulunduğunu belirtmiştir.

Bu mes'ele ve müzâkerelerin müncer olduğu gizli celse hakkında **M. Kemâl Paşa**'nın nutkunda şu malûmata rastlanmaktadır:

«B.M.M.'nin 13 Temmuz 336 günü, 41. içtimâında taksirât (kusurlar) ve idâresizliklerinden dolayı Bursa Kumandanı **Bekir Sâmi** ve Vâlisi **Hâcim Muhiddin Bey**'lerin ve Alaşehir Kumandanı **Âşîr Bey**'in ne için bir dîvana tevdî edilmediklerinden dolayı Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye riyâsetinden ve Dâhiliye Vekâleti'nden istizah takrirleri okundu.

Bu takrir sâhibi Afyonkarahisar Meb'usu **Mehmed Şükrü Bey**'di, Sinop Meb'usu **Hakkı Hâmid Bey**'in serîan tecziye (sür'atle cazalandırma) hususundaki ısrarı «bravo!» sesleriyle karşılanıyordu. Sahib-i takrir olan **Mehmed Şükrü Bey**'in:

«– Biz mes'ul edildiğini görmek istiyoruz!..» feryadı üzerine istizah kabul olunuyor. İstizah günü olarak tesbit edilen 14 Ağustos 336 da, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi cevap verdi. Fakat bir türlü kanaat ve sükûnet hâsıl olmuyordu. Karahisar Meb'usu **Şükrü Bey** anket istiyor. Diğer bir hatib bazı zabitân ve kumandanların tecziyeleri (cezalandırılmaları) tabiî olduğundan bahsederek müteaddid misaller tâdad ediyor (sayıp döküyor.) Diğer bir hatip, asker ric'at ederken bir kumandanın 36 deve eşya götürmüş

67– a.g.e. Sh. 296

lduğunu söylüyor. Başka bir hatip de Yunan Ordusu'nun kısa bir zaman zarfında Akhisar'dan Marmara sahillerine varıncaya kadar, bütün şehirler ve köyleri yıldırım sür'atiyle istilâ eylediğinden bahsederek Bursa felâketi dolayısıyla uğramış olduğumuz müthiş ziyân, cihan nazarında Anadolu'da müdafaa denilen şey'in bir göz dağı olduğuna umûmî bir zehab uyandırmış diyor ve mutantan (tantanalı) hezimetin mes'ullerinin tecziyesini talep ediyordu.

Efendiler, uzun ve harâretli devam eden münakaşâta (münakaşalara) benim de karışmam icâb etti. Vâki olan elîm vaziyette Meclis'in teessür ve alâkasını takdir ettikten sonra, efkâr ve hissiyâtı tatmin maksadıyla beyânat ve izahatta bulundum. Benim sözlerime karşı da vuku bulan ufak tefek târizlere cevap verdikten sonra izâhat-ı umûmiye kâfi görüldü.»[68]

M. Kemâl Paşa, bundan sonra gizli celsedeki sözlerinin hikâyesine devam ederek askerî durum ve Bursa'yı müdafaa etmesi lâzım gelen kuvvetlerin ric'ati hakkında tafsilât vermekte ise de O'nun bu celsede söylediklerine karşı vâki olan târizler kendisinin ifâde ettiği gibi pek öyle «ufak tefek» değildi. Celse açıldığı zaman **M. Kemâl Paşa**'dan başka Garp Cephesi Kumanda'nı **Ali Fuad Paşa**'nın da Meclis'te hazır bulunduğu görülmüştü. O târihte Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti bugünkü tâbiriyle Genelkurmay Başkanlığı da bir nev'î müstakil vekâlet mâhiyetinde idi. Bu sırada Garp Cephesi Kumandanı **Ali Fuad Paşa**'nın da Meclis'te hazır bulunduğu görülmüştü. O târihte Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti bugünkü tâbiriyle Genelkurmay Başkanlığı da bir nev'î müstakil vekâlet mâhiyetinde idi. Bu sırada Garp Cephesi Kumandanı bulunan **Ali Fuad** (Cebesoy) **Paşa**'yı bizzat **M. Kemâl Paşa** dâvet etmiş ve bu celsede hazır bulunmasını sağlamıştı. **İsmet Paşa**'ya hücumda ileri giden muhâlifleri,

68- a.y.

O'nun bir asker ve şimdiye kadarki münakaşalara karışmamış bir insan sıfatıyla teskin ederek muvâzene rolü oynayabileceği hesâb edilmişti.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi sıfatıyla ilk olarak söz alan **İsmet Paşa**'nın askerî durumu ve Bursa'nın sukutunu gerektiren sebepleri izah etmesi üzerine muhâliflerin tenkidlerine geçilmiştir. İlk olarak söz alan Karahisarî Şarkî Meb'usu **Mehmed Şükrü Bey** (sonradan kendisine bizzat teşkil eylediği milis alayı ile ifâ eylediği hizmetlerden dolayı **Çelikalay** soyadı verilmiş olan meşhûr Şükrü Hoca) uzun ve heyecanlı konuşmasında ezcümle:

«– ... **İsmet Bey**'in izahlarına göre mes'ul kimse yoktur. Yalnız bir hâdise vardır: Bursa'mız sukut etmiştir. Acaba bu hâdisenin hiç mes'ulü yok mudur? Varsa kimlerdir? Sonra Paşa Hazretleri hepimizin hürmetini taşıyan bir hey'etle beraber tahkikata gittiler onlar da tetkik ve teftişât yaptılar. Onlar da bizlere kumandanların vazifelerini yapmadıklarını söylediler. Bu husûsa **Refik Bey** (Konya Meb'usu) birâderimizi aynı kanaat ve meşhûdâtı (şahid olunan şeyleri) teyid ettiler. Bugün ise, hiçbir mes'ul yoktur demek, hakikatlerin ve hâdisatın mantığına münâfi (zıt) değil midir...»

Şükrü (Çelikalay) **Hoca**'nın bu sert ve heyecanlı konuşmasına **İsmet Paşa**, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) sıfatıyla cevap vererek dedi ki:

«– Harekât-ı askeriye ile alâkası olmayan vekâyiden (vak'alardan) bahsetmekte fayda yoktur. Eğer Hey'et-i Celîleniz (yüce hey'etiniz) îfa olunan vezâifin (vazifelerin) iyi ifa olunmamasından behemehal bizim muâtab (kusurlu) olduğumuzu anlatmak istiyorsanız, her türlü murâkebeye hakkınız vardır.»

İnönü'nün sözlerinin bu noktasında bilhassa kendisinin muhatab alındığını kabûl eden **Şükrü Hoca** oturduğu yerden:

«– İstediğimiz budur, başka birşey değildir.» mukabelesinde bulundu.

İsmet Paşa ise,

«– Bu murâkebenin (kontrolün) esbâbını (sebeplerini) şahıslara teşmil ettirmeksizin kâfi görmenizi rica ederim» dedi.

Daha sonra **M. Kemal Paşa** söz alarak Bursa havâlisindeki harekâtın askerî bir plân dâhilinde icrâ edilmiş bulunduğunu, münferid vak'alar hakkında izahat vermenin doğru olmayacağını, asıl neticelere bakmak icap ettiğini, bunların da sevkulceyş (strateji) icabı zaman zaman ileri gitme veya geri çekilme gibi hareketleri gerektirebileceğini, bu bakımdan lüzumundan fazla hissiyâta kapılmanın doğru olmayacağını iddia ve ifade etti.

Halbuki **M. Kemal Paşa**, Meclis nâmına cepheyi teftişe giden hey'etin başında bulunmuştu. Söz alan hatiplerin konuşmalarından anlaşıldığına nazaran, cephe dönüşü başta Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi **İsmet Paşa** olmak üzere mahallî vazifelilerin hareketlerinde kasıt olmasa da kusur bulunduğunu ifade etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Şimdi, daha önce kuliste söylediklerini tekzip edercesine bunların müdafaasını deruhte etmesinin bir sebebi olmalıydı. Kanaatımızca, **İsmet Paşa** ve arkadaşlarına bu mevzûda muhalefet eden ve onların divân-ı harbe verilmesini isteyenlerin –bir iki istisnâ dışında– tamâmen muhafazakâr İkinci Grup'tan olmaları O'nu endişeye sevketmiş ve birkaç gün önce tenkid etmekte olduğu kimselerin müdâfiiliğine doğru kaymasını intâc eylemiştir.

Müzâkerelerde bu değişikliğin uyandırdığı umûmî hayret zabıtlarda son derecede bâriz olarak müşahede olunmaktadır. Gerçekten, **M. Kemâl Paşa** konuşmasında:

«– Maahâza yine iddianıza iştirak ederek ben de

müzâkerelerin devâm etmesini istiyorum. Fakat efendiler... **Bekir Sâmi Bey**'i niçin ittiham etmeli? Bu ithamda ısrar edilen zâtın ileri sürdüğü mûcip sebepler nelerdir? Müddei (iddiacı) olan lütfen rica ederim benden sual sorsun!...» deyince Trabzon Meb'usu Şehid-i Muazzez **Ali Şükrü Bey**, ayağa kalkarak belki de T.B.M.M.'de şimdiye kadar bir daha emsali görülmemiş bir fikir asâleti ile bağırdı:

«– Müddei târih ve vatandır!.»

T.B.M.M. tarafından cepheye, hâdiseleri yerinde tahkik maksadıyla gönderilen meb'uslar hey'etine mensub olanlardan biri de **Hamdullah Subhi** (Tanrıöver) **Bey**'di. O da muhâlifler arasında yer almış ve Bursa'nın sukutundan mes'ul olanların divân-ı harb'e sevklerini istemişti. Bu konuşmasında, sonradan hududsuz bir sûrette tâbi olacağı **M. Kemâl Paşa** ile de çatışmış ve konuşmasının bir kısmını O'nunla karşılıklı atışmalar sûretinde yürütmüştür.

Hamdullah Subhi Bey:

«– Bursa'dan alınan bütün malûmat, Bursa'dan gelen malûmat bizi temin etmişti: Kumandan, düşman Bursa civârına gelmeden şehirden çıkmış, şehri terketmiştir...

M. Kemal Paşa – Çok aldanıyorsunuz...

Hamdullah Subhi Bey – Hayır.

M. Kemal Paşa – Efendiler, **Bekir Sâmi Bey** Bursa'yı terketmemiştir ve ben kendi imzam altında Bursa işgâl edilmeden evvel emir verdim. Harekât-ı askeriyenin istilzâm ettiği (gerektirdiği) tedbirin doğrusu Bursa'yı terk etmekti.

Nâfiz Bey (Canik) –Şu halde siz de mes'ulsünüz!..»

Müzakereler, gitgide şiddetleniyordu. Bâzı meb'uslar 57. Fırka (tümen) kumandanı **Şefik Bey**'in Denizli'den ayrılması ile Bursa hâdiseleri arasındaki muvâziliğe dikkati çekiyor ve kumandanları mes'ul tutmak husûsundaki temâyül yukarıda Cânik (Samsun) Meb'usu **Nâfiz Bey**'in lisanında ifâdesini

bulduğu üzere, **M. Kemâl Paşa**'yı bile içine alacak bir sûrete şümûllendiriyordu. Bu durumda, **M. Kemâl Paşa**'nın kendisi de dâhil olmak üzere tezâhür etmiş de olsa -askerî harekâtı müdafaa etmek mecbûriyeti âşikârdı. Bu sebeple tekrar söz alarak birçok emirleri kendisinin verdiğini söyleyerek **Şefik Bey** ve diğerlerinin hareket tarzlarının askerlik icabı bulunduğunu, bundan dolayı kimsenin muâheze edilmemesi gerektiğini söyledi. Bir ara, tekrar **Bekir Sâmi Bey**'in durumuna temasla:

«- Efendiler, **Hamdullah Subhi Bey**'in ne için düşman gelmeden kaçtı sualine cevap olarak diyorum ki; şehri daha evvel terketmesi için şahsen ben emir vermiştim.» demesi üzerine **Hamdullah Suphi Bey** oturduğu yerden bağırdı:

«- Bunu daha evvel, vaktiyle söylemeliydiniz.»

Bursa'nın sukutu dolayısıyle icra edilen bu gizli celse, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin en heyecanlı celselerinden biridir. Şu tasvir ettiğimiz şiddete üç gün daha devâm ettikten sonra nihâyet **M. Kemâl Paşa**'nın verdiği izahat, -kerhen ve mecbûren- kâfi addedilerek mes'ele kapanmış gibi göründü. Fakat hakikatde bu münakaşalar Birinci ve İkinci Gruplar'ın bir daha uzaklaşmalarına imkân olmayacak bir sûrette ayrılmalarına sebep olmuştur. Bu ayrılık, Lozan Konferansı müzâkereleri inkıtaa uğrayıp da Meclis'de buna dâir yine gizli celsede münakaşalar başladığında had safhaya varacak, yine muhaliflerin elebaşısı olarak gözüken **Ali Şükrü** Merhum'un câniyâne bir sûrette katledilmesine kadar sürüp gidecektir.

Kısaca ifade edilmek lâzım gelirse, bütün faaliyet ve mücâdeleleri meyânında bu iki gizli celse müzâkerelerindeki münakaşalar O'nun bazı çevrelerce ortadan kaldırılmasını düşündürecek ve istetecek bir menfî siyâsî gelişmeye sebep olmuştur.

Birinci devrede meclis kâtipleri arasında vazife görmüş bulunan **Mâhir İz Bey**, «Yılların İzi» adıyla neşredilen

hâtıralarında bu gizli celselere temasla şöyle demektedir:

«... Gizli celselerin zabıtlarını, Meclisin ilk günlerinde divan kâtipleri tutuyordu. Sonradan bu işe dayanamadılar, çünkü yoruluyorlardı. Kendilerini değiştirecek başka grupları da yoktu, kadro müsaid değildi. Mutlaka genç meb'uslardan yardımcı olmak lâzım geliyordu. Bu her zaman mümkün değildi, teşkilât lâzımdı. Zabıt kaleminin bu işi de yapmasını uygun buldular. Başkâtip **Recep Bey**, Kavânin (Kanunlar) Kalemi Müdîri **Hâmid Bey** vâsıtasıyla bunu bize bildirdi. Fakat, ketûm kalmamız lâzım geldiğini de ehemmiyetle te'kid etti. Zabıt kalemi üç grupluk kadrosuyla onbeş kâtip ve her grupun bir idâre şefi olmak üzere onsekiz kişiden müteşekkildi. Bu işi de üzerine aldı. Gizli celselere girmeye başladık.

Hilâfet'in lağvı lüzumuna dâir olan teklifin müzâkeresine gizli celsede başlanmıştı.'[69] Çok hararetli müzâkereler oldu, gece yarısına kadar devam etti. Teklif eden tarafın sözcüsü, –sonradan «Yavuz-Havuz Dâvâsı»ndan mahkûm olan Bahriye Vekili– İstiklâl Mahkemesi Reisi **İhsan Bey**'di. Buna muhâlif olan karşı tarafın da kendiliğinden meydana çıkan sözcüsü Trabzon Meb'usu **Ali Şükrü Bey**'di. Muhâlifler, söz sıraları gelince kürsüye çıkıp fikirlerini söylediler, mes'elenin müdafaasını yaptılar. Ancak **Ali Şükrü Bey**, teklif sahipleri tarafından kim söz söyledi ise, hemen kürsüye çıkıp cevaplandırdı. İş o hâle geldi ki, **Ali Şükrü Bey** kürsüye belki onbeş kere çıktı.

Artık vakit çok geç olmuş, herkes de yorulmuştu. Fakat **Ali Şükrü Bey** ayakta hatibi dinliyordu. O sırada yine kürsüye yaklaşarak konuşan hatibe cevap vermek üzere söz istedi ve

69- Bu celsenin Hilâfet'in lâğvına müteallik olmasına imkân yoktur. **Mâhir İz Bey**'i hâfızası yanıltmış olacaktır. Zira hâdiselerin kronolojik seyri dikkate alınırsa bu tarihlerde böyle bir şeyin vukuuna ihtimâl verilemez. Hilâfet'in lâğvı, İkinci Meclis'tedir. Birinci Devre'de lâğvedilen saltanattır. Onda da **Ali Şükrü Bey**'in böyle muhalefet ettiğine dâir elde bir delil yoktur. Bu her halde başka bir gizli celsedir.

kürsüye yaklaşmaya başladı. O anda, Mersin meb'usu **Selâhaddin Bey**'in her zaman oturduğu kürsüye yakın ilk sırada ortada **Râuf Bey** oturuyordu. Hamidiye kahramanı **Râuf Bey** herkesin istisnâsız hürmet ve muhabbetini kazanmıştı. O'nun kesin ve keskin sözleri hiç bir zaman redde uğramamıştı. Önüne doğru gelen **Ali Şükrü Bey**'i belinden tutarak,

«– **Şükrü**! Yeter, Yeter! **Şükrü**, artık söz alma!» deyince, **Ali Şükrü Bey** birdenbire **Râuf Bey**'e dönerek:

«– **Râuf**!.. Ben bu işin fedaisiyim, anladın mı?» dedi ve kürsüye çıktı.'[70]

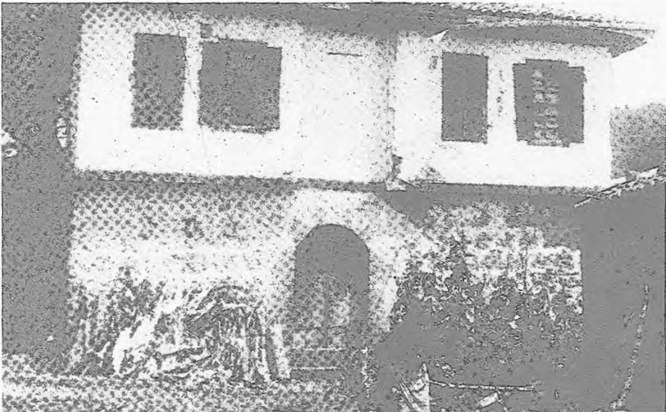
O sırada ben, zabıt müdiri **Zeki Bey**'e:

«– **Ali Şükrü Bey** bu gece idam fetvasını eliyle imza etti» dedim. Nitekim o sözüm de çıktı.»[71]

T.B.M.M. Birinci Devre zabıt kâtiplerinden **Mâhir İz Bey**'in naklettiği bu müşâhede, Lozan Konferansı inkıtaa uğrayıp da murahhaslarımız Ankara'ya avdet ettiklerinde akdedilen alenî ve gizli celselere âid olsa gerektir. Zira, O'nun tasvir ettiği ölçüde gerginlik ancak bu celselerde görülmüştür. Üstelik, **Ali Şükrü Bey** Merhum'un mâruz kaldığı feci sûikast hâdisesi, Lozan'la alâkalı bu müzâkerelerin hemen akabinde ortaya çıkmıştır. Şöyle böyle onbeş-yirmi gün sonra... Bir de bu müzâkerelerde merhum **Ali Şükrü Bey**, tam da, bu Meclis eski zabıt kâtibinin tasvir ettiği gibi muhâlif hatiplerin en başında gözükmüş ve en çok konuşanlardan biri olmuştur.

70– **Ali Şükrü Bey**'in iddiası şuydu: Bütün Dünya'daki İslâm Âlemi tekmil rûhuyla, vicdâniyle Makam-ı Hılâfet'e bağlıydı. Bu kuvveti ihmâl etmek âdeta bir hiyânet-i vataniyye idi. Hafi celsede **Ali Şükrü Bey**'in **Rauf Bey**'e dönerek: «Ben bu işin fedâisiyim, anladın mı?» demesi, bu büyük kuvvetin alemşümûl tesirine inandığı içindi. İngilizler'in de yıpratmak istedikleri bu kuvvet idi. Bu parçalanınca, kavmiyet üzerine kurulan milliyet mefhûmu, dinleri müşterek milletler üzerinde yavaş yavaş tesirini gösterecek ve istenen parçalanma hâsıl olacaktı. (**Mâhir İz Bey**'in notu)

71– **Mâhir İz** – Yılların İzi, İstanbul 1975 sh. 90–91

Ali Şükrü Merhûm'un memleketi olan Beşikdüzü'nün Denizli Köyü'ndeki evinin bugünkü hâli. Ev satılmış ve başkalarına intikâl etmiş bulunduğu gibi halen bu köyde akrabasından da kimse kalmamıştır.

LOZAN MÜZÂKERELERİ

Gerçekten Lozan Konferansı ile alâkalı olup gizli ve açık celseler hâlinde günlerce süren bu müzâkereler, T.B.M.M.'nin pek çok heyecanlı görüşmelere sahne olmuş bulunan Birinci Devresi'nin mânevî havası en fazla elektrik yüklü olanıydı. O derecede ki, bu celselerde Meclis'e başkanlık eden **Ali Fuad** (Cebesoy) **Paşa** karşılıklı tartışıp bağrışanları yatıştırmakta acze düşünce elindeki kampanayı ânî ve insiyâkî bir sûrette, bir kördöğüşü hâlinde bağrışanların önlerine fırlatarak hâsıl olan bir anlık tereddüd ve şaşkınlıktan bilistifâde sesini duyurabilmiş ve celseyi tâdil eyleyebilmişti.

1923 başında Lozan'daki müzâkereler tam bir çıkmaza girmiş ve murahhaslar memleketlerine dönmeye başlamışlardı. Bizim hey'et mensupları da 7 Şubat'ta Lozan'dan ayrılmış, Köstence yoluyla 16 Şubat'ta İstanbul'a, oradan da Ankara'ya gelmişlerdi. Ankara'daki herkes Lozan'da olup bitenleri öğrenmek için sabırsızlanmaktaydı.

21 Şubat Çarşamba günü bu mes'eleyi görüşmek üzere toplanan Meclis'de, **İsmet Paşa** çok uzun ve teferruatlı bir konuşma yaparak Lozan Müzâkereleri etrafında meb'usları aydınlatmaya çalışmıştı. Fakat bu konuşma Meclis'in kısm-ı azamını tatmin etmemiş olacaktı ki, meb'uslar kendisini âdeta bir sual yağmuruna tutmuşlardı.

Bunlar arasında **Ali Şükrü Bey** Merhum'un sorduğu şu sual de vardı:

«– Müttefiklerin projesine mukâbil teklif ettiğimiz muâhede projesi, kabûl ve tatbik edilmiş olsaydı, Trakya ve İstanbul derhal tahliye edilecek miydi, yoksa Musul mes'elesinin haline kadar işgâl altında mı kalacaktı?».[72]

Ali Şükrü Bey'in bu suali sormasının sebebi şuydu:

---

72 – **Ali Fuad Cebesoy**'un Siyâsî Hatıraları – İstanbul 1957 sh. 242

Müttefikler müzâkerelerin inkıtaa (kesintiye) uğramasına tekaddüm eden günlerde murahhas hey'etimize kabûlü imkânsız şartlar ihtiva eden bir muâhede müsveddesi sunmuşlardı. Bunun karşısında hey'etimiz de re'sen mukâbil bir proje ile hissiyâtını ortaya koymuştu ki, muhâlifler bunu asla kabûl etmiyorlardı. Zira, hey'etimizin mukâbil teklifle ortaya koyduğu sulh projesi «Millî Misak»tan bir çok husûslarda ferâgat ve fedâkarlığı ifâde etmekte ve onu zedelemekteydi. Murahhas hey'etimizin bu tâvizleri Meclis'e danışmadan vermesini bir selâhiyet tecâvüzü olarak görmekteydiler. Bu bakımdan en çok tenkid edilen husûs, bu olmuştur.

Meclis'in mukâbil proje üzerindeki hassâsiyeti anlaşılınca, 27 Şubat'ta, murahhas hey'eti ile hükûmet âzâlarının müştereken çalışmalarıyla vücûd bulan yeni bir mukâbil proje Meclis'de müzâkereye konulmuştu. Bu da, Millî Misak'tan ferâgati mutazammın görülerek sert tenkitlere uğramıştır. Bu tenkitler başta **Ali Şükrü Bey** Merhum olmak üzere İkinci Grupun ateşli hatiplerinden Erzurum Meb'usu **Hüseyin Avni** ve Miralay **Selâhaddin Bey** gibi hatiplerin konuşmalarıyla çok sert bir safhaya dökülmüştür. **Rauf Bey**'in hükûmet reisi sıfatıyla yapmaya çalıştığı yatıştırıcı konuşma, gürültüler ve yer yer vâki müdâhalelerle hemen hemen anlaşılmaz bir hâle bilâhare riyâsetçe **M. Kemal Paşa**'nın söz alarak yaptığı konuşmanın bile, sükûnetle dinlenmesi te'min edilememişti ki, bu aşağı yukarı ilk defa vâki oluyordu.

27 Şubat günü Cebelibereket Meb'usu **İhsan Bey** (sonradan Bahriye Nâzırı olan ve Yavuz–Havuz hâdisesi dolayısıyla İstiklâl Mahkemesine verilen zat) söz alarak yatıştırıcı olmaya çalışmışsa da bundan hiç bir fayda hâsıl olmamıştır. İkinci Grup, Millî Misak'tan yapılan fedakârlıkları asla kabûl etmek istemiyor ve en çok «Musul Mes'elesi» ile «Karaağaç İstasyonu» dâvâsı üzerinde duruyorlardı.

Müzâkereler kısmen açık, kısmen de kapalı celseler hâlinde Mart Ayı'nın ilk günlerinde de aynı sertlik ve heyecan atmosferi içinde devam etmiştir. Bu günlerde, İkinci Grupu teşkil eden hatiplerin arka arkaya söz almaları ve müzâkere usûlü hakkında itirazlarda bulunmaları, Meclis'in havasını âdeta bir düello havasına çevirmişti. İki taraf arka arkaya konuşuyor ve birbirleri hakkında ağır ithamlarda bulunuyorlardı. Meb'uslar işi karşılıklı atışma sûretine dökerek konuşmaları kesip araya bir takım suâller sıkıştırıyorlardı. Meselâ; 3 Mart günü, **İnönü**'nün yaptığı uzun konuşmayı:

«– Hey'et-i Celîleye arzuları dâhilinde proje ve konferansın müzâkereleri hakkında tamâmen malûmat îta etmiş bir vaziyette bulunuyoruz!»[73] demesi üzerine **Ali Şükrü Bey** oturduğu yerden:

«– Şimdi sizin vermiş olduğunuz projeyi söyleyiniz!..» diye bağırarak **İnönü**'yü Meclis huzûrunda Lozan'da müttefiklere re'sen verdiği sulh projesini açıklamaya dâvet etmiştir. Müzâkerelerin uzaması yüzünden bu talep:

«– Yarına, yarına!.» sesleriyle karşılanmış ve cevapsız bırakılmıştı. **Rauf Bey**'in, **Ali Şükrü Bey**'i teskin etmek üzere söylediği bir kaç söze karşılık Merhum, kanaat ve arzûsunda mûsır davranarak:

«– **Rauf Bey**'efendi, yalnız bir şey anlayalım, mâdem ki; mütalâa beyân edeceğiz, 12 maddeli bir nota vardır. Onu anlayalım.» karşılığını vermişti.

Bu sırada meb'usların bir kısmı salonu terketmekte olduklarından mes'ele ertesi güne kalmıştı.

Ertesi gün, müzâkereler karşılıklı ve tamamen atışma ve münâkaşalarla aynı şiddetle devâm etmiştir. Murahhaslardan başka, müşâvir meb'uslar da münakaşalara katılmış ve suâllere muhâtap olmuşlardır. Bunlardan **Zülfü Bey**, **Ali**

---

73 – **A. Fuad Cebesoy** – a.g.e. sh. 267

Şükrü Bey'in Musul Mes'elesi üzerinde sorduğu:

«– Musul için siz taraftar değilsiniz, değil mi?» suâline açıkça taraftar olmadığını, mes'eleyi **İsmet Paşa**'nın vicdânına havâle eylediğini bildirmiştir. O gün elliden fazla hatibe sıra ile söz verdiğini kaydeden Meclis İkinci Reisi **Ali Fuad Paşa**, Adliye Vekili **Rıfat Bey**'le müşâvir **Zülfü Bey**'in «tekrar söz alamamaları»nın nazar-ı dikkatini celbeylediğini kaydetmektedir.[74]

İkinci Grupun âteşin hatiplerinin arka arkaya söz alarak murahhas hey'eti ile hükûmeti sıkıştırması Lozan müzâkerelerinin hergün bir evvelkisinden daha sert bir uslûba bürünmesini intâc eylemiştir.

Ali Şükrü Bey Merhum, yaptığı konuşmada **İsmet Paşa**'nın bir diplomat olmadığı için birçok mes'elelerde muvaffak olamadığını ve «Mehmedçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zaferin Lozan'da hebâ edildiğini» söylemiş ve **Lord Kürzon**'un oyunlarına kurban gittiğimizi ifâde eylemiştir. Sözlerine:

«– Bu murahhas hey'etinin sulh mes'eleleri üzerinde sözleri olamaz efendiler.. Artık bunların vazifeleri bitmiştir» diyerek devâm eden **Ali Şükrü Bey**, yeni bir hey'etin teşekkül ettirilmesi lüzumu üzerinde durmuş, 12 Ada ve Musul Mes'elesi etrâfındaki düşüncelerini uzun uzun anlatmıştır.

Celselerin her gün bir diğerinden daha heyecanla geçtiğini gören **M. Kemal Paşa**, 6 Mart günü tekrar kürsüye çıkarak uzun bir konuşma yapmış ve mes'eleyi ağırlığını koyarak halletmek istemiştir. Fakat, umulduğu gibi olmamış, başta **Ali Şükrü Bey** olmak üzere muhâlif meb'uslarla O'nun arasında, sert bir münakaşa ve atışma zuhûr etmiştir.

Sözünü bitirmiş, fakat sorulacak suâlleri cevaplandırmak için kürsüden inmemiş bulunan **M. Kemâl Paşa**'ya karşı söz alan **Ali Şükrü Bey**:

---

74 – **Ali Fuad Cebesoy** – a.g.e. sh. 275

«– **İsmet Paşa**'nın müttefiklere sunduğu mukâbil sulh projesinin **Lord Kürzon**'un Lozan'dan ayrılmasından evvel değil, sonra verildiğini, hâdisenin **M. Kemâl Paşa**'nın izah ettiği gibi olmadığını, anlaşmaya varılamamış mes'elelerin kapitülasyonlarla malî mes'eleler olduğunu, Musul ile Karaağaç İstasyonu'na âid tekliflerimizin İngilizler'ce itiraza uğramadığını» ifâde etmiş ve:

«– Paşa hazretleri inkıta yoktur, diyor. Vardır. Bugün müzâkereyi fiilen açabilmek için evvelemirde Musul'u muvakkaten tâlik, Karaağaç'ı terketmek lâzımdır. Aksi takdirde müzâkereyi açmaya imkân yoktur. Ortada bir proje ve bir hakikat vardır ki, murahhas hey'eti veçhesini Meclis'den alan hükûmetin tâlimatından hariç bir vazifede bulunmuştur. Çünkü Hey'eti Vekile Reisi son almış olduğu telgraf münâsebetiyle bir beyannâme ile inkıta kelimesi telâffuz etmeden avdet etmeleri emrini verdiğini burada söyledi. Müzâkerenin tarz-ı cereyânı itibâriyle ve **Hakkı Hâmi Bey**'in buyurduğu ve **Gâzi Paşa** hazretlerinin o tarz ifâdeye göre vermiş oldukları cevap şeklinde değildir.»[75] demiştir.

Bundan sonra konuşmalar daha da şiddetlenmiş ve karşılıklı atışmalar sûretinde sürüp gitmiştir ki, bunu da o celseyi idâre eden Meclis İkinci Başkanı **Ali Fuad Paşa**'nın hâtırâtından iktibâs ederek dikkatlerinize sunmak istiyoruz:

«**Gâzi Paşa** konuşurken Meclis'e sinirli bir hava hakimdi. **Mustafa Kemâl Paşa** kürsüyü terketmiyor, suâlleri cevaplandırıyordu. Meb'uslardan bir kısmı, bulundukları yerlerden ayağa kalkıyor ve konuşuyorlardı. Bir kısmı da kürsünün etrâfına gelmişler. Gâziye cevap yetiştiriyorlar, suâller soruyorlar, tenkidler yapıyorlardı. Bunlar arasında **Ali Şükrü Bey** de vardı. Paşa sözlerini tamamladıktan sonra **Ali Şükrü Bey**'in:

«– Ben de söyleyeceğim!.» demesi üzerine, **Gâzi Paşa** hid-

75- **Ali Fuad Cebesoy** – a.g.e. Sh. 286

detli bir tavırla:

« «– Bir haftadır söylüyorsunuz, memleketi zarardîde ediyorsunuz.» demiş ve elleri cebinde olduğu halde asabî bir halde kürsüden inmiş ve:

«– Memleketi zarardîde ediyorsunuz, maksadınız nedir?»

Diye bağırarak **Ali Şükrü Bey**'in üzerine yürümüştü. Bu sırada Birinci ve İkinci Grup âzâlarından bâzıları Meclis salonunun ortasında birbirlerine bağırmakta olan meb'usların etrâfını almışlardı. Gürültüler, şiddetli ve asabî hareketler oluyordu. **Ali Şükrü Bey:**

«– Kimseyi ithâma hakkınız yoktur.» Diye bağırıyor, Sinop Meb'usu **Hakkı Hâmi Bey**:

«– Meclis'de emniyet yok mudur?»

Feryâdını basıyordu.

«– Meclis her vakit emniyetini muhâfaza eder. Şimdi de vardır. Susunuz, herkes yerine otursun.»

İhtarıyle müdahalede bulundum. **Ali Şükrü Bey**'in sesi yükseliyordu:

«– Emniyet-i şahsiye mefkud (yok) mudur?»

Emniyet-i şahsiye mefkud olmadığını, herkesin sükûnetle yerine oturmasını, aksi takdirde başka türlü hareket etmek mecbûriyetinde kalacağımı hatırlattım. Lâzistan Meb'usu **Ziya Hurşid Bey** mütemâdiyen usûl hakkında söz istiyordu. Sıra O'nun değildi. Esâsen asas hakkında konuşuluyordu. Bir ara kürsüyü boş bulan **Ziya Hurşid Bey** oraya fırlamış:

«– Reis Paşa hazretleri herkes söylediği sözün vatana hizmet olup omadığını kendisi bilir. Hiç kimseden ders almaya ihtiyâcı yoktur.»

Diye söze başlamıştı. Kestim ve dedim ki:

«– Hem emniyet yok diyorsunuz, hem de kürsüye izinsiz çıkıyor, gürültüyü de devâm ettiriyorsunuz. Efendiler, yer-

lerinize oturunuz. Beni başka türlü tedbirler almaya mecbûr bırakmayınız!.» demiştim.

Müzâkereler çok ehemmiyetli ve ciddi bir şekil almıştı. Müdâhalelerim artık tesirini göstermiyordu. Gürültülerin çoğalmasından birşey anlaşılamaz olmuştu. Herkes ayakta idi. Riyâset kürsüsünün önünde Birinci ve İkinci Grup âzâlarından çok sinirlenmiş olanlar karşı karşıya ve âdeta iki muhâsım cephe teşkil etmişlerdi. Birbirlerini tehdid ve ithâm ediyorlardı. Bu hâlin biraz daha devâmı, müessif hâdiselere sebep olacaktı. Hattâ birbiri aleyhine tabanca ve sâire istimâline kadar vardırılabilirdi, intizâmı iâde maksadıyla Meclis emniyet memurlarını çağıramazdım, çünkü; müzâkereler gizli idi.

Kürsüden inmiş olan Gâzi de onlara katılmıştı. Muhakkak bu vaziyeti süratle önlemek icâp ediyordu, ne yapabilirdim?

Derhal, hatırıma Riyâsetin tarihî çanını iki tarafın ortasına atıp husûle gelecek gürültü ve şaşkınlıktan istifâde etmek gelmişti. Hemen tasavvurumu tatbik ettim. Herkes çanın atıldığı yerden uzaklaşmıştı. Umûmi bir sükûnet ve hareketsizlik hâsıl oldu, ben de bu sâyede müzâkereleri bir ân için tâtile muvaffak oldum.

Müzâkereleri tekrar açtığım zaman hava biraz sükûnet bulmuştu.»[76]

Bundan sonra Riyâsete bir kısım takrirler verildiği görülmekle, bunların müzâkeresine geçilmiştir. Takrirlerden bir kısmı, müzâkerenin kifâyetine, bir kısmı da murahhas hey'eti ile ağız birliği etmiş gözüken hükûmet hakkında «itimad reyi» mâhiyetindeydi. Neticeten hükûmetin Meclis'in itimadına mazhar olduğu görülmekle berâber İkinci Grup tekmil mensuplarıyla (ki bu celselerde sayılarının 60 civarında olduğu anlaşılmaktadır.) rey'e iştirak etmemişlerdir.

---

76 – **Ali Fuad Cebesoy** – a.g.e. sh. 286–288

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN ŞEHÂDETİ

Lozan müzâkerelerine müeallik bu asabî münâkaşalar ve bunlarda Merhum **Ali Şükrü Bey**'in lider durumunda gözükmesiyle O'nun nihâyet 20 gün sonra mâruz kaldığı fecî sûikasd hâdisesi arasında bir illiyet kuranlar vardır.

Lozan Konferansı'nın inkıtaı hengâmında Birinci Büyük Millet Meclisi'nde cereyân eden gizli ve açık celselerdeki münakaşaların **Ali Şükrü** Merhumun mâruz kaldığı feci sûikasd ile alâkası üzerinde duranlardan biri de **Dr. Rıza Nur**'dur. **Dr. Rıza Nur**, **Ali Şükrü Bey**'le alâkalı sûikasd hâdisesine çeşitli safhalarda fiilen dahil olmuş ve çeşitli müşâhedelerde bulunmuş bir kimsedir. Bu itibarla hâdise hakkında en selâhiyetli müşâhidlerden birisi de O'dur. Onun -kendisiyle aynı siyasî görüşleri paylaşmamış olmasına rağmen- **Ali Şükrü Bey** hakkındaki beyanları korkunç ve cumhûriyet târihi için yüz karası bir tablo çizmektedir. Anlaşıldığına nazaran sûikasd teşebbüslerinin bir takım evveliyâtı da vardır ve bunlar murahhas hey'eti henüz Lozan'dan dönmeden önce başlamıştır. Kendisi:

«Bir gün **Ali Şükrü** ile konuşuyorum. Kimse yok. O beni dinsiz diye sevmezdi, fakat nâmusludur, riâyetsizlik etmez ve

hattâ bana sırrını söylerdi. Biz Lozan'dayken başına gelenleri anlattı. Aynen şöyledir:» diyerek mes'eleye girdikten sonra **Kılıç Ali** ile **Topal Osman**'ın adamlarından bâzılarının **Ali Şükrü**'yü öldürmek üzere vazifelendirildiklerini fakat bunlardan biri, **Ali Şükrü Bey**'in uzaktan akrabası olduğundan gidip kendisine haber verdiğini ve «tetik davran!..» diye ikazda bulunduğu hikâye ederek:

«**Ali Şükrü** demek bu teşebbüsten korkmamış. Çünkü şiddetle mûarazada devâm ediyordu. Hakikaten kabadayı bir adamdı. Hem de güçlü kuvvetli...

Dedim:

«– Yahu ihtiyatlı davran! Biraz şiddeti kes!»

Dedi:

«– Bir şey yapamaz. Ben O'ndan bunun intikâmını alacağım. Bu milleti kurtaracağım. Ben O'nu geberteyim de görsün!.» dedi.

Bunları büyük bir heyecan ve şiddet içinde söylüyordu. Mizacı pek asabî ve şedid bir adamdı.

Dedim:

«– Aman bu sözleri iyi sakla, kimse duymasın! Böyle şeyden vazgeç! Henuz sulh etmedik. Bir şer çıkmasın!.»

Günler, belki haftalar geçti. Bir gün Meclis'e girdim. Baktım bütün meb'uslar orada **Mustafa Kemal** kürsüde. Birşeyler söylüyor? Meclis'de bütün meb'uslara oturacak kadar yer yoktu. Mühim celse olup da hepsi gelince bir kısmı sıralar arasındaki yollarda ayakta oturup dinlerlerdi. Bu yollar tıkanmış. Kürsü yakınına kadar ilerleyemedim. Ayakta durdum. Bekliyordum. Bir aralık önümde:

«– Ah deyyus! Seni ne vakit geberteceğim!» dendiğini işittim. Usûl ile başımı öne uzatıp, yandan yüzüne baktım. **Ali Şükrü** yüzü kıpkırmızı, dişlerini gıcır gıcır gıcırdatıyor, ama ne gıcırdama!. Sanki dişleri çene kemikleri kırılıyormuş gibi «gırt

gırt» ediyor. Adale-i muffîfesi öyle bir faaliyette ki; müthiş takallüslerinden (kasılmalarından) avurtlarında birer yumruk gibi olmuşlar. Kuvvetli, adaleli adam. Zaten bu adalede çok kuvvet olur. Bunda büsbütün. Yine geriye çekildim. İçimden dedim: «Oluyor. Bu da **Mustafa Kemal**'i öldürmeye karar vermiştir.» Ama bu cinâyete ilk başlayan ve **Ali Şükrü**'yü sevkeden **Mustafa Kemal**'dir. **Ali Şükrü**'nünki muhafaza-i nefs kaygısıdır. Meşrûdur. Beriki kendini tenkid eden bir meb'usu öldürtmek istiyor. Hâlis tiranlık, hâlis cinâyet, kelime işi...

Yine iyice arası geçti. **Osman Ağa** Ankara'daymış. Sokakta rastgeldim. Yüksekte Çifte Gâzi Mektebi yanında oturuyor. Karaoğlan Caddesi'nde rastgeldim. Nereye gittiğimi sordu:

«– Meclis'e» dedim.

«– Ben istasyona gidiyorum, berâber gidelim» dedi.

«– Peki dedim. İstasyona kadar berâber yürüdük ve konuştuk. Beni severdi, itimadı vardı. Ben de O'nu severdim. Meclis'in önünden geçerken dedi ki:

«– Yahu, Meclis'te birçok vatan hâini meb'us varmış, bunlar memleketi satıyormuş. Niye bana haber vermiyorsun? Meclis'i basıp hepsini keseceğim. Başka çâre yok. Bu kadar emek, bu kadar kan. Memleketi kurtardık. Derken şimdi bunlar çıktı.»

Baktım, kemâl-i sâfiyetle söylüyor. Ben ise işin dehşetinden tüylerim ürperdi...»[77]

Dr. Rıza Nur, Topal Osman Ağa'nın bu düşünceleri üzerinde imâl-i fikr ederek O'nu böyle bir cinâyeti irtikâb etmekten vaz geçirtmek için nasıl dil döktüğünü şöyle nakletmektedir:

«Dedim ki:

---

77 – **Dr. Rıza Nur** – Hayat ve Hâtıratım, C. III, Sh. 1173

«– Bu hâinleri sana kim haber verdi?»

Dedi: «Orasını sorma!»

«– Hayır illâ söyle!» dedim ve zorlandım.

Dedi:

«– Gâzi söyledi.»

İş anlaşıldı: **Mustafa Kemal** İkinci Grup'tan bîzâr, çâresi de kalmamış. **Topal Osman**'a bunları katliâm ettirecek. O, mevkide kalması için, hattâ bütün Millet'in canına kıyar. Eşsiz bir canavardır. Merhamet, ve vicdan öyle şeyler bilmez. Demek bu işi kurmuş, işin de **Osman**'dan münasib ehli yoktur. **Osman** da vatanperverdir, hem de câhil. Zavallının vatan hislerini ele almış, O'nu iyice doldurmuş, kandırmış.

Dedim ki:

«– Ağa, ben seni çok severim. Sen de bunu bilirsin. Bana itamadın var mı, beni sever misin?»

Dedi: «–Vardır, seni çok severim. Sen tam vatanperversin. **Venizelos**'u bile döğdün.»

Dedim:

«– Peki beni dinle! Sana babaca nasihatim var. Sen câhilsin. İşlerin içyüzünü anlamazsın. Bu lâkırdılar aramızda kalacak amma, yemin et!» Yemin etti. Devam ettim:

«– Meclis'de hâin yoktur. Onlar hükûmetin yolsuzluğu aleyhindeler. Biraz azgınlar, amma, iş böyledir. Sakın bu işi yapma! Yazık, bu millete bu kadar hizmet ettin, bunları mahvetme. Bu işi sakın yapma! Millet Meclisi'ni basmak pek ağır birşeydir. Hem de sen bunu kanınla ödersin.»

Dedi:

«– Ne diyorsun?»

Dedim:

«– Böyledir. Bana söz ver! Yapmayacağına yemin et!»

«– Yapmam. İyi ki söyledin!..» deyip yemin etti.

Bu adam câhildi, hunhardı, fakat iyi insandı, pek vatanperverdi. Anlatınca anladı. Ben de böyle dehşetli bir fâciayı izâle ettim diye sevindim. Artık bitti dedim. Hattâ o esnâda istasyonun rıhtımında berâber bir aşağı bir yukarı volta vuruyorduk. Şakalaştım. Gülüştük. O gün de istasyon pek kalabalıktı. Bir istikbâl mi vardı, neydi bilmem.. Bir tesâdüf, bakın ne yapıyor. Çok iş tesâdüfe bağlıdır. Bu tesâdüfler milletin bile tâlihlerini değiştirirler.

İki üç gün geçti, bir gün **Ali Şükrü**'nün meydanda olmadığını söylediler. Kardeşi iki gün beklemiş, bakmış yok, hükûmete söylemiş, **Rauf**'a söylemiş. Hükûmet arıyormuş. Bakıyoruz, **Rauf**'ta bir fekalâdelik var. Hiç durmuyor. Müthiş bir faaliyette. Hey'et-i Vekile'de soruyorum, soruyorlar, kimseye hiçbir şey söylemiyor. Herkes merakta. **Ali Şükrü** ne oldu? Yine bunu **Rauf**'a Hey'et-i Vekile resmen soruyor. Hiç bir şey demiyor. Bir aralık **Ali Şükrü**'yü otomobille Çankaya civârında görmüşler diye bir havâdis çıktı. **Mustafa Kemâl**'in yâveri Arnavut **Bozok Sâlih**'e rast geldim. **Ali Şükrü**'ye dâir malûmat sordum. O da bunu söyledi. Ve o kadar tabii söyledi ki, âdeta inandım. Hınzır kaatil!.. Halbuki kendisi de işde methaldardır ki, sonra anlıyoruz. Demek bu rivâyeti kendileri çıkarmışlar. Bunda muhakkak bir fena şey var? Ana nedir? Anlamak mümkün değil.

O vakit İkinci Grup kuvvetli olduğundan Adliye Vekili onlardan, (Kayseri Meb'usu **Rıfat**), hâkimler, jandarma hep onlardan idi. Adliye şiddetle tahkikata koyuldu. Tahkikat derhal şunu gösterdi:

İki gün evvel **Ali Şükrü** akşam üzeri Karacaoğlan caddesinden hükûmete giden yolda câmi karşısında kahvede imiş. **Topal**'ın adamlarından ismini unuttuğum bilmem ne kaptan denilen adam gelmiş. **Ali Şükrü**'ye:

«– Ağa seni istiyor!..» demiş.

Aynı memleketli olduklarından birbirlerini tanırlarmış.

Kalkmış, berâber gitmişler. Ağa'nın evine girmişler.

Demek, iş geldi, Ağa'ya dayandı. Benim de derhal Ağa ile görüştüğümüz aklıma geldi. Kendi kendime dedim:

«– Mutlaka ağa Meclis'i basmayınca **Mustafa Kemal** O'nu **Ali Şükrü**'yü öldürmeğe ikna etti.» Mes'eleyi öğrenmek için Ağa'yı aradım, yok.

Artık **Rauf** başka işe bakmıyor. Müddeiumûmi ile, jandarmalar ile beraber çalışıyor. Adetâ onlar ile beraber bir polis neferi gibi. Anlaşılıyor ki, **Rauf**'un bunda büyük bir maksadı var. Tâ ötedenberi **Mustafa Kemal**'i yıkmak, yerine geçmek istiyor. Sivas'tan beri türlü hâdise yapmış, fakat becerememiş, türlü fırsat zuhur etmiş, tevessül etmiş, başaramamış. İşi bize hükûmet olduğumuz halde söylemiyor. Ama artık işin ne olduğunu anladık. Onca tam fırsat... Böylesi ele geçer mi? Katili meydana çıkaracak, yakalayacak... Bu da müşevviki itiraf edecek. Müşevvik **Mustafa Kemal**'di. Mâlûm bir şey. **Ali Şükrü** şiddetle O'nun aleyhinde çalışıyordu. Ağa'nın O'nu başka sebepten öldürmesine mahal yoktu. **Rauf** da **Mustafa Kemal**'i alaşağı edecek, âdi bir câni gibi hapse tıkacak. Gâliba bütün gayesi bu.

Kafasız **Rauf**, bunda da aldanıyor. **Mustafa Kemâl** buna gelir mi? Bahusus böyle müthiş bir töhmette. O'nu veya O'nun makamından olan birini alaşağı etmek için vakti vermeden ansızın kuvvetle basmak lâzımdır. Adliye işi günlere muhtaç. **Mustafa Kemal** işin seyrini görüp duracak. Türlü tedbir almak için yol, vakit bulacak. Herif zaten kalbsiz, vicdansız, hele böyle bir cinâyeti örtmek O'nun için hayat-memat mes'elesidir. Bu bapta icabedince en büyük cinâyetleri de işlemeğe mecburdur. Maslahat-ı icab böyledir. **Rauf** farkında değil. Hatta kendi de gümleyecek. Bunu da bilmiyor...

Resmi tahkikat göstermiş ki, Ağa, **Mustafa Kemal**'in yanında imiş. Ankara'daki evini taharri etmişler. Evi karmakarışık bulmuşlar. Kırık sandalyeler, yırtılmış minder

örtüleri varmış. Civar evlerden sormuşlar, iki gün evvel bu evde müthiş savaş ve bağrışmalar olduğunu söylemişler. Demek **Ali Şükrü**'yü **Osman** öldürmüştür. Ve öldürme de kolay olmamış, savaşılmış. Nitekim **Ali Şükrü**'nün cenâzesi bulununca avcununu birinin içinde **Osmanağa**'nın evindeki sandalyelerden birinin hasırının parçası bulunmuştur. **Ali Şükrü** kuvvetli adamdı. Demek uğraşmış. **Osman** cılızdı ve topaldı. Meğerse sonradan öğrenildiğine göre bu işi sekiz on adamı ile beraber yapmış. Boynuna çadır ipi geçirip boğmuşlar. Sonra çadırın içine koyup arabaya yükleterek Çankaya tarafına götürmüş. Tahkikat bu.

Rauf bunları sır gibi hey'et-i vekileden saklıyor. Ama haber alıyoruz. Bu işte Merkez Kumandanı kaymakam Arnavut **Fuad** (Şimdi Tayyare Cemiyeti Reisi) ile muâvini yüzbaşı Rize'li **Rauf** da dahil. Beraber hazırlık yapmışlar. Tertip almışlar. **Salih Bozok** ise elebaşı. İşte bu **Fuad** bu hiyanetinin mükâfatı olarak, meb'us ve Tayyare Cemiyeti Reisi olmuştur. Tayyare kasasını vurup duruyor. Bu günlerde işittim, karısı çok sarhoş imiş. Boşamış. Boşadığı karıya elli bin lira vermiş. Demek **Fuad** mal-i **Karun**'a batmıştır. Yaşasın Cumhuriyet!. Rize'li **Rauf** da meb'uslukla çırağ çıkarıldı. Ve Meclis'te **Halit Paşa**'yı vurdu. **Fuad, Mustafa Kemal**'in metresi ve sonra vurdurduğu **Fikriye**'nin kardeşidir.

Şimdi iş tamam olmak için **Ali Şükrü**'nün cenâzesini arıyorlar. Ve bu taharriyatı Çankaya'da **Mustafa Kemal**'in evi civarında yapıyorlar. Bir faal jandarma zabiti, bir müfreze jandarma ile dolaşıyor. En sıcak mevsimdi. Zabit bakmış Çankaya'da bir sürülmüş tarlanın bir yerinde bir çok sinek yığılmış, bir yere konuyor, uçuşuyormuş. Dikkatini celbetmiş, oraya gitmiş, toprağı koklamış, leş kokuyor. Biraz eşelemiş, eline bir parmak dokunmuş. Epeyce açmış bir insan ayağı. Bütün açmışlar, **Ali Şükrü**... Demek acele ile çukuru derin kazamamışlar. Ve vücûdu derince itmiş, ama bir ayağı adetâ

dışarda kalırcasına sadece dört-beş parmak toprak ile örtülmüş imiş.

İş tamamiyle tahakkuk etti. Müddeiumumi **Osman**'ın tevkifi emrini vermiş. Başvekil **Rauf** bir jandarma müfrezesi ile Çankaya'da **Mustafa Kemal**'in Köşkü'nün yanındaki köşkü basıp **Osman**'ın tevkif edilmesi emrini vermiş. Ne gaflet... Bu **Mustafa Kemal**'e hareket çanının çalındığını bildirmiştir. **Rauf**'a haber yollayıp çağırtmış ve:

«– Bu adamın yanında bu kadar haşarat var, bu iş bu kadar jandarma ile olmaz. Ben askerle yaparım. Yalnız tertibat almak için vakit lâzım. Herifi şüphelendirmesinler. Jandarma gönderilmesin.» demiş. Ona **Rauf** aptalı da kanmış. Jandarma işini bana bizzat **Mustafa Kemal** anlattı. Hakikaten Ağa'nın yanında birkaç yüz adamı vardı ki, hepsi de eşkiya idi. Onları Giresun Dağları'ndan toplamıştı. Bunlar millî harpler zamanında harpler de görmüşlerdi. Keza bunlardan iki yüz kişi kadar da Ağa **Mustafa Kemal**'e vermişti. Bir kaç senedir **Mustafa Kemal**'i bunlar muhafaza ediyorlardı. Yâni bunlar O'nun muhafız taburu idiler. Bu iki adamın ikisi müşterek, mâlûm. Bir müfreze jandarma ile üzerlerine gidilir mi? **Mustafa Kemal**'e de haber vermeden üç-dört tabur asker yollasana...

O vakit Ağa'nın yanında bulunan birinden çok sonra ettiğim tahkikata göre, o günlerde Ağa çok korkmuş, çok telâş etmiş. **Mustafa Kemal** teselli vermiş. Geceleri **Mustafa Kemal**'in yanında geçirirmiş. Demek Ağa cinâyeti yapar–yapmaz cenazeyi en emin yer olarak **Mustafa Kemal**'in köşkünün yanına gömmüş. Kendi de oraya sığınmış...

Vaziyet bu halde idi. Ne olacak kimse bilmiyor. Dehşetli bir vak'aya muntazır olmak icabettiğini görüyorum.. Bakalım ne olacak? Akşam **İsmet**'le Hariciye Vekâleti'nde yemek yedik. O da pek düşünceli. Fakat bana bu hususta hiç bir şey söylemiyor. Ya biliyor, ya bilmiyor, fakat bilse gerek. Bir aralık **İsmet** dedi ki:

«Gâzi çok düşünceli Gideyim, biraz teselli edeyim. Sen beni bekle!» Çünkü yatmaya daima otomobili ile gidiyoruz. Başka vasıtam yoktur. Gitti. Saatler geçti. Gece yarısı oldu ve geçti. **İsmet** yok. Şüphelendim acaba, **Osman** vaziyetini fena görüp, adamlarıyla bir şey mi yaptı.

«– Bu adam beni bu belâya soktu şimdi de teslim edecek. Şunu öldüreyim mi?» deyip Çankaya'yı mı bastı? Henüz sulh olmamış. Alt üst olacağız. Sulh de belki gidecek. Avrupa'lılar bizi böyle anarşi içinde görürlerse onlarda sulh fikirleri kat'î ise bile, istifade için derhal vaz geçerler. Sabırsızlandım.

Bu düşüncelerde iken telefonla beni Çankaya'ya istediler. Otomobil yolladılar. Doğrusu gitmeğe korktum. Ateş içine gireceğim. Bedâva harcanmak var. Çünkü mantıkan böyledir. **Osman**'ın yerinde ben olsam derhal basar **Mustafa Kemal**'i keserdim. Hiç olmazsa intikam alırdım. Sonra da çeker **Rauf**'u filan keserdim. O vakit vaziyete hâkim olur sonra da dağa çıkardım.

Osman bunu en son demde etrafı **Mustafa Kemal**'in adamı **İsmail Hakkı**'nın taburu ile abluka edilince anlamış, döğünmüş. Niçin böyle yaptığına yanmış. Bunu o vakit yanında bulunan birisinden işittim. Fakat iş işten geçmiş idi. Zavallı câhili **Mustafa Kemal** ele vermeyeceğine yemin ederek kandırmış. Sonra da bizzat kendisi kıydı.

Doğrusu korktum, ama gitmekten de kendimi men'edemedim. Belki hâdiselerin önüne geçmek, bu sûretle hizmet etmek mümkün olur dedim. Otomobile bindim, gittim.

Manzara şu: **Mustafa Kemal** büyük salonunda kanapede oturuyor. Rûkû' derecesinde önüne eğilmiş. Yüzü hiç mübalâğasız tamam sarı toprak gibi. Ne kımıldadı, ne bir şey dedi. Elimden tuttu, karşısına oturttu. Baktım, **İsmet** de karşısında oturuyor. Tayyareci **Fuad** ile, sonra Dahiliye Vekili olan **Recep** de ayakta. Bunlar da sap-sarı ve hiçbir hareketsiz. Sanki yeniçeri müzehânesindeki bal mumundan yapılmış iki

heykeldirler. Sade hepsinin bilhassa bu iki heykelin gözlerinde benden imdat umar bir bakış var. Boyunları bükük bakıyor. Bu **Recep** de, **Fuad** da cinayette şeriktir.

Bir çok zaman put gibi durduk. Neden sonra **Mustafa Kemal** bana:

«– Ne yapacağız?» dedi.

«– Bilmem Paşa.» dedim.

«– Bu işi temizlemek lâzımdır.» dedi. Dedim ki:

«– Bu adam buraya hücum edip size bir şey yapmasın. Evvelâ bunu düşünün, bence bir ân bile burda durmayın. Ankara'ya inin!» Dedi ki:

«– **Osman** sâkindir. Ben O'nu oyaladım. Ele vermeyeceğimi va'adettim, emindir. Yarım saat evvel yine burda idi. Yapmaz.»

«– Her halde ihtiyat lâzımdır.» dedim.

«– **Osman** kolay, ama Meclis'te ne yapacağız?» dedi.

Vak'a tamamiyle anlaşıldı. Nasıl olsa **Topal** ele geçecek, **Mustafa Kemal**'in cinayeti meydana çıkacak. Cinayeti örtmek için yeni bir cinayet lâzımdır. **Topal**'ı öldürecek. Zaten adliyeye teslimi gibi bir bahâne de var.

«– Teslim olmadı, silâh istimâl etti. Mukabele edildi. Meyyiten istihsal olundu.» Diyecek. Tahkikat da O'nun ölüsünde duracak. İçimden:

«– Müthiş! Bu ne canavar hırsızdır, eve girmiş, ev sahibi duyunca ev sahibini öldürmüş. O'nu da öldürünce evi yakmış. Cinâyeti cinâyet ile örtüyor.»

Dedim ki:

«– Henüz sulh olmadı. Bu Meclis ile hükûmet zayıftır. Bu Meclis bu işi parmağına dolayacak. Müthiş şeyler olacak. Bu da harice te'sir edecek. Anarşi manzarası verecek. Bu Meclis ile Hükûmet hattâ sıfır demektir. Böyle hükûmetle sulh

yapılamaz. Bu Meclis'i feshetmek lâzımdır.»

Baktım hepsi memnun oldular. Ama ben ne düşünüyorum. Onlar ise bunu kendi cinâyetlerinin setri için istiyorlar. **Recep** dile geldi:

«– Doktor, büyük kararlar recülüdür.» dedi. bu **Recep** mutlaka cinyatten, teferruatından ve esasından haberdar ve onda müşterek idi.

Benim haberim yok, söylemedi. Sade:

«– **Osman** kolay» dedi idi. Meğerse **Mustafa Kemal** zaten tedbirini almış imiş. Biz **İsmet**'le döndük, gittik. Erkân-ı Harbiye'de yattık. Sabaha karşı bir yaylım ateşi gürültüsü ile uyandım. Şafak sökmek üzere idi. Yâni bizim Çankaya'dan hareketimizden üç saat falan sonra idi. Yataktan fırladım. Yanımdaki odada yatan **İsmet**'in odasına girdim. Baktım, pencereyi açmış bakıyor.

«– Nedir?» diye sordum. Sadece:

«– İşte akşamki iş. Müsademe.» dedi. Anlaşıldı. Giyindik, indik. Haber:

«– **Osman**'a teslim ol demişler. **Osman** olmamış, silâha davranmış. Müsademe olmuş. **Osman** maktûl olarak elde edilmiş» bu kadar. **Mustafa Kemal** gece bizden sonra Ankara'ya inmiş, sabaha yakın da müsademe olmuş. O vakit Başvekil **Rauf** istasyon binasında oturuyordu. **Mustafa Kemal Rauf**'un evine inmiş. Bunun sebebi de **Rauf**'u göz hapsine almak, bir şey yapmasına imkân bırakmamaktır.

Sonra **Mustafa Kemal**'e sordum. Anlattı:

«– Plânı çizdim. **İsmail Hakkı**'ya (Muhafız Bölüğü Kuvvet Kumandanı, binbaşı) verdim. Sabaha kadar yhân mucibince mevkileri tuttu. Ben de daha evvel yanımdaki muhâfızlardan **Osman**'ın adamlarını iki kısım ettim. Ankara üzerine eşkıya hücumu var diye birini Çankırı yoluna, diğerini Çubuk istikametine sür'atle sevkettim. Ben de Ankara'ya geldim.

Osman, **İsmail Hakkı**'nın teslim teklifini silâhla mukabele etmiş. Müsademe olmuş, vurulmuş.» Bu **Mustafa Kemal**'in rivayeti.

Sonraki benim tahkikatıma göre –ki orda bulunan birinden yapılmıştır– müsademe olmamış. Yaylım ateşleri mahsus yapılmış ki, herkes müsademe oldu zannetsin. **Osman** ilk hamlede teslim olmuş. **İsmail Hakkı**, **Ali Şükrü** vak'asında **Osman**'a yardım eden sekiz adamıyla **Osman**'ı almış götürmüş, dokuzunu da tabanca ile öldürmüş.

Sonra **Lâtife**'nin bana söylediğine göre **Osman**, **Mustafa Kemal**'in evine kurşun atmıştır. Hattâ dolapta hanımın elbiseleri kurşunla delinmiştir. İşte bu sûretle mes'ele bitmiştir. Kaptan adliyece tevkif edilmişti. Mevkuf olmasaydı orda bulunacaktı. O da şüphesiz imha edilecekti.

Mustafa Kemal, **Osman**'ı canlı olarak adliyeye teslim edemediydi. Şimdi ölüsünü Müdde-i umûmiye teslim etti. Hem de kendisine bundan bir şeref çıkardı:

«– Siz bunu yapamazdınız. İşte ben size yapıverdim. Câniyi böyle yakalarlar!» Halbuki O, Millet Meclisi Reisi'dir. Jandarma kumandanı mı? Nesine lâzım?! Bir de **Mustafa Kemal**'in bu noktada mes'uliyeti vardır. Vazifesi olmadığı halde kaatil takip ediyor, müsademe yapıyor, insan öldürüyor, fakat nerde hakiki hükûmet?!.

Kaptanı el altından tatmin ettiler. Bir şey söylettirmediler. Ve bir kaç gün sonra da **Mustafa Kemal** kaptanı hapishaneden çıkardı. Kaptan İzmir'e gitti. Bilmem orda harcandı mı? Meclis'i feshedince Adliye Vekilini, Müdde-i umûmi'yi, hâkimleri, jandarma zabitlerini, bütün azil ve perişan etti.

İşte **Rauf**'un bir iktidarsızlığı daha. Yapamıyacaksın, bari başlama. Hem beceremez, hem işe girişir. Mademki yapacaksın şöyle yap: Bir iki tabur al, git! Evvelâ bir bahane ile **İsmail Hakkı**'yı ve zabitleri tut. Sonra gider **Osman**'ı basarsın, **Mustafa Kemal**'i yakalarsın.

Meclis'te meb'us, eski vâlilerden arnavut **Haydar** bir takrir ile **Osman**'ın asılmasını teklif etti. Bu teklif kabul edildi. **Osman**'ın cenazesini mezardan çıkardılar ve astılar[1]. Çirkin bir şey idi. Vaktiyle Giresun'da mutasarrıflık eden ve el'an Diyarbakır Vâlisi olan **Nizameddin** ile Ağa'nın arası pek iyi idi. **Nizameddin** O'nun sırlarını bilirdi. Vefalı adamdı. Ağa'nın cenâzesini memleketinde gömmek için istemiş, vermemişler. Bana müracaat etti. O günü Ağa'nın karısı da:

«– Kocamın cenazesini olsun buraya yollayın!» diye bana telgraf çekti. **Rauf**'a dedim ki:

«– Artık bu kadar olmaz. Ölmüş, herşey olmuş, bitmiş. Cenâzesini verin.»

«Oo! Vermeli» dedi. Cenâzeyi aldırttım. **Nizameddin** alıp Giresun'a getirdi.

Zavallı Ağa şu vatana üç, dört yıldır bence büyük hizmetler etmiş kellesi koltuğunda çalışmıştır. Çok ve müthiş hunhar idi. Ama kestiği adamlar da yâni Rumlar da Samsun havalisinde Türkleri müthiş katliâm etmişlerdi. Hem de Türk, vatanperver, gayretli ve müslüman idi. Yine vatan yolunda zannederek, fakat bir haris Şeririn bu tarzda iğfalâtına kapılarak **Ali Şükrü**'yü boğdu. Bu sûretle kendi kellesini de verdi. Su testisi âkıbet su yolunda kırılır. Ama, zavallı, ümmi ve câhildi, fakat akliselimi gâlip bir adamdı, derdi ki:

«– Ben çok iş ettim. Ben kurtulur muyum sanırsınız? Vatana hizmet ettim ama, birgün beni harcarlar.»

Sanki kerameti vardı. Dediği oldu. Cehline kurban gitti. Burda ahlâkî mühim bir ders de var. Şu adam vatana pek çok hizmet etmişti. Pontus İsyanı'nı, Koçgiri İsyanı'nı o

---

1- **Dr. Rıza Nur**, burada da yanılıyor. **Topal Osman** gömülmüş değildi. Halk cesedini Ulus'a kadar sürüklemişti. Hatta biri de başını kesmişti. Başsız cesedi Ulus'ta bugün heykel olan yerde ayağından darağacına asmışlardır.

Nâşir

bastırmış. Giresun Dağları'ndan topladığı eşkıyalardan bir kaç alay teşkil edip, Yunanlılar'a karşı olan harplere iştirâk etmişti. **Mustafa Kemal**'le şahsî hizmeti de gayet büyüktü. O'nun hayatını yıllardan beri **Osman**'ın adamları muhafaza ediyordu. **Mustafa Kemal**'in Ağa'ya minettar olması lâzımdı. Sonra zavallıya hem cinayet yaptırdı, hem de kendi cinayetini örtmek için **Osman**'ı kendi eli ile öldürttü. Hem de yanına sekiz kurban daha arkadaş etti.

Halâ **Osman**'a acırım. Birgün Maliye Vekili **Ferid**'in odasında ve beş-altı vekilin yanında:

«– Ben cahilim, fakat Türk'üm, Müslümanım. Bu iki gayretle iyi yapıyorum diye yapıyorum. Yanlışsa doğrusunu gösterin, öyle yapayım.» demişti. Bu fâciayı, **Osman**'ı hatırladıkça hep bu sözleri kulağımda çınlar. O yeni bir **Köroğ**'lu'dur. Menkıbelerini bir hikâye veya gülgülü opera halinde yazmak istedim. Halâ elim değip yazamadım.

Ziya Hurşid ve daha bazı meb'uslar **Ali Şükrü**'ye büyük bir cenâze alayı yaptılar ve cenâzesini alıp Trabzon'a getirdiler. Yollarda **Mustafa Kemal**'in cinayeti diye teşhir ettiler.

Ali Şükrü'ye de, Ağa'ya da Allah rahmet etsin!... İkisine de yazık oldu. Asıl kaatil ve şerir ise halâ yaşıyor. Hem de büyük bir zevk ve safalar içinde...

Mustafa Kemal koca nutkunda bu vak'aya bir kelimelik bile yer vermemiş. Bununla bu müthiş vak'a unutulur mu? İşte ben bütün tafsilâtıyle tarihe mal ediyorum. Daha işin başka cihetlerini bilenler de yazsınlar.»[78]

Ali Şükrü Bey merhumun mâruz kaldığı fecî sûikasd ile Meclis'de Lozan dolayısıyla cereyan eden sert müzâkereler arasında bir alâka bulunduğunu ifâde edenlerden biri de **Falih Rıfkı Atay**'dır. O'nun «Çankaya» isimli eserinde aynen şöyle dediği görülmektedir:

---

78 – **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. Sh. 1174 – 1175

«Meclis'de sert çatışmalar oluyordu. Bir defasında Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü** kürsüde konuşan **Mustafa Kemâl**'e ağır sözler söyledi. Birbirlerinin üstlerine yürüdüler. Bu olaya çok sinirlenen **Topal Osman** bir adamını yollıyarak **Ali Şükrü**'yü konuşmak üzere Çankaya tarafındaki evine çağırır ve karşısındaki iskemleye oturur oturmaz boğdurur.

Vak'a çok önemli idi. Boğduran **Mustafa Kemal**'in muhafız komutanı. **Mustafa Kemal**'in evini bekleyen erler O'nun adamları. Düşmanlar cinâyeti **Mustafa Kemâl**'den biliyorlardı...»[79]

Evvelce temas ettiğimiz üzere, **Ali Şükrü Bey**'le **M. Kemal Paşa**'nın birbirlerinin üzerlerine yürümek derecesinde münâkaşa etmeleri hâdiseden onbeş yirmi gün evvelki Lozan müzâkereleri esnasındaydı. **Fâlih Rıfkı** gibi bir şahsın, **Topal Osman**'ın bu münakaşalardan dolayı re'sen münfail olarak **Ali Şükrü Bey**'e karşı bu cinâyeti irtikâb etmeye kalkıştığını söylemesi çok normâldir. Ancak burada onun tarafından da tesbit ve ifâde edilmiş olan asıl ehemmiyetli husus, bu münakaşa ile cinâyet arasındaki alâkadır.

İnönü de 1968 yılında Ulus Gazetesi'nde neşredilen hâtıralarının Lozan'a âid üçüncü bölümünde bu alâkayı ifâde etmiş bulunmaktadır. Gerçekten mezkûr hâtıraların 24 Eylül 1968 tarihinden itibaren meclisteki Lozan müzâkerelerine tahsis edilmiş kısmı bu alâkayı açıkça ortaya koymaktadır. Burada müzâkerelerin çok sert geçtiği ifâde edildikten sonra:

«Meclis müzâkereleri tabiatıyle benimle çok çekişmeli geçtiği kadar, **Atatürk** müzâkerelere karıştıkça bütün hücumlar O'na karşı yapılıyor ve O'nun üstünde toplanıyordu. Lozan'dan dönerken, bizim **Atatürk** ile Eskişehir'de buluşmamız bazı zihinlerde tereddüdler yaratmış. Meclis'ten evvel görüşülmüş, birtakım kararlara varılmış olduğu zannıyla benim aleyhimde ve **Atatürk** aleyhinde nihâyete kadar türlü tenkidler, kötülemeler

79 – **Fâlih Rıfkı** Atay– Çankaya, İst. 1969 Sh. 339

yapılmış, mücâdele edilmiştir:

Gizli oturumlar hâlinde devam eden meclis müzâkereleri, hatırımda kaldığına göre 24 Şubatta başladı. Biz **Atatürk** ile olduğu gibi, vekiller hey'eti ile de tamamen mutabakat hâlinde idik.»[80] demektedir.

Daha sonra tenkidlerin asıl hedefinin **M. Kemâl Paşa** olduğunu belirten ve bunu husûsî bir ağırlık vererek anlatan **İsmet Paşa**:

«Bu müzâkerelerin devam ettiği esnada, **Atatürk** aleyhinde esasen birikmiş olan çok husûmet vardı. Bu husûmet iç politikada kendi adamları tarafından beslenmiş ve işlenmiş bütün konularla beraber dile geliyordu. Onların tesiri söylenerek, söylenmiyerek işletiliyordu. Lozan Konferansı'nın, ilk safhasında inkıtaa uğraması bunların hepsinin bütün birikmiş hırsların ve iddiaların ortaya dökülmesi için bir vesile sayılmıştı...»[81] diyerek muhâliflerin meclis içindeki durumlarına geçmekte ve «İkinci Grup» adıyla teşkilâtlanmış bulunan muhâliflerin Lozan'ı vesile ittihaz ederek içlerini döktüklerini ifâde etmekte ve onun hemen arkasından da **Ali Şükrü Bey** vak'asıyla hâtıralarını devam ettirmektedir. Gerçekten:

«Lozan Konferansı'nın inkıtaı sebebiyle Ankara'da bulunduğum esnada cereyan eden fena hâdiselerden biri de Trabzon mebusu **Ali Şükrü Bey**'in öldürülmesi ve bu ölümün yarattığı ihtilâflar olmuştur.»[82] diyerek mes'eleye girmekte ve hâdisenin oluş tarzını bu güne kadar yürütülen resmî görüş ve propagandalar çerçevesinde nakletmektedir.

Bu satırlar ve hâtıraların teselsül zinciri **İnönü**'nün de sûikasd hâdisesi ile Lozan müzâkereleri arasında –fiilî veya hissi– bir bağ olduğunu kabul eylediğini göstermeye kifâyet eder sanırız.

Memleketimizde araştırıcı olarak tanınmış ve «Topal Osman»[83] ismiyle bir kitap telif etmiş bulunan **Ömer Sâmi Coşar**:

80– **İnönü**'nün Hâtıraları, Ulus Gazetesi 24 Eylül 1968 tarihli nüsha.
81– **İnönü**'nün Hâtıraları, Ulus Gazetesi 25 Eylül 1968 tarihli nüsha.
82– **İnönü**'nün Hâtıraları, Ulus Gazetesi 27 Eylül 1968 tarihli nüsha.
83– **Ömer Sami Coşar** – Topal Osman İst. 1971

«**Mustafa Kemal**'i devirmek isteyen küçük grup hemen bu fırsatı yakalamıştı. Ankara'da sinsi sinsi dolaştırılan lâf şuydu: **Ali Şükrü**'yü **Mustafa Kemal** öldürttü. Halbuki onlar da gâyet iyi biliyorlardı ki **Ali Şükrü** tarafından o günlerde «İkinci Grup» sözcülüğünü yapmak üzere çıkarılmakta olan TAN adlı gazetede **Osman Ağa**'nın şahsına ağır hücumlar yapılmıştı»[84] demektedir. Halbuki **Ali Şükrü Bey**'in çıkartmakta bulunduğu TAN Gazetesi nihâyet 67 sayıdan ibârettir. Bu baştan başa tedkik edildiğinde **Ömer Sami Coşar Bey**'in söylediği gibi **Topal Osman Ağa** aleyhine sayılabilecek hiçbir neşriyata rastlanılamaz. Esâsen aynı eserde bir sayfa evvel rastlanan:

«... **Osman Ağa, Şükrü**'nün **Mustafa Kemal**'e devamlı saldırıları karşısında kendisine hakim olamamış ve 27 Mart akşamı adamlarından **Mustafa Kaptan** vâsıtasıyla Samanpazarı'ndaki evine getirttiği **Ali Şükrü**'yü orada kısa bir kavgayı müteâkip boğdurtmuştu»[85] tarzındaki satırlar kendisini tekzib etmektedir. Üstelik mes'elenin böyle bir hissî sâike dayanmış olmak ihtimâli de daha önce başka bir vesile ile cevaplandırılmış, gerçek dışı bir iddiadan ibarettir. **Ömer Sami Coşar**'ın bu eseri yine aynı sayfada **Ali Şükrü** Vak'asının Lozan müzâkereleri esnasındaki sert münakaşalarla alâkasını bile göstermektedir.

Ali Şükrü Bey merhumun hunharca şehid edilişi hengâmında «Başvekil» bulunan **Rauf Bey** (Orbay) hâdiseye muttali oluşunu şöyle anlatmaktadır:

«Lozan müzâkerelerinin kesildiği günlerdi. Murahhas hey'etimiz Ankara'ya dönmüştü. Bu hey'ete, Bahriyemizi temsil eden deniz yarbayı **Şevket** (Doruker) Millî Müdâfaa Vekili **Kâzım Paşa**'yı (Özalp) ziyâretle, Lozan'da bahis konusu olan bazı askerî mes'elelere dhair kendisi ile görüşmüş, **Kâzım Paşa** da bana bunu hikâye ile:

84– **Ömer Sami Coşar** – a.g.e. Sh. 76–77
85– **Ömer Sami Coşar** – a.g.e. Sh. 75

«– Birşeyler söyledi ama, denizciliğe âid olduğu için anlıyamadım, gelsin size anlatsın.» dedi. Ben de kendisini çağırttım, geldi. Kapıdan içeri girer girmez:

«– Millî Müdâfaa Vekiline anlattıklarınız ne idi?» dememe kalmadı, **Şevket Bey:**

«– Beyefendi, ağabeyim kayıp!.» diye ağlamaya başladı ve ağabeyi Trabzon meb'usu **Ali Şükrü Bey**'in üç gündür, yani martın 27'inci salı akşamından beri eve gelmediğini söyledi. Soruşturmuşlar, aratmışlar bulamamışlar. En son Karaoğlan çarşısında, köşedeki kuyulu kahvede otururken, yanına gelen Giresunlu «Topal» diye mâruf **Osman Ağa**'nın muhâfız bölüğü kumandanı **Mustafa Kaptan** ile beraber kalkmış, birlikte gitmişler... Ondan sonra gören olmamış...

Şevket Bey'e:

«– Otur!..» dedim, ve derhâl gereken emirleri vererek aratmağa başladım. Aynı zamanda, **Osman Ağa**'nın adamıyle kahveden gittiğinden, bu ağayı da aratıyordum. Fakat **Ali Şükrü Bey** gibi, o da meydanda yoktu. **Şükrü** bazan atına biner, halkla temas için köylere giderdi. Acaba yine öyle mi yaptı diye, aratmayı köylere kadar teşmil ettim. Yok, yok.

Ankara valisi **Abdülkadir Bey**, jandarma kumandanı, polis müdürü, bütün zabıta kuvvetleri seferber olduğu, hattâ kendi arabamı da arama işlerine verdiğim halde, iz bile bulunamıyor.

Denizci olmakla beraber, daha ziyâde İstanbul'daki Donanma Cemiyeti'nin neşriyatında çalışmış ve matbaa sahibi, gazeteci de olan **Ali Şükrü Bey**, Millet Meclisi açıldığı günden beri her vesile ile yaptığı muhâlefetlerle dikkat nazarını çekmiş bir meb'ustu. Bu sebeple meclisteki muhâlifler, kaybolma haberini alır almaz, olaya bir siyâsî cinâyet rengi vermek istemişlerdi.

Meclise gittim. Bilhassa Erzurum meb'usu **Hüseyin Avni Bey** kendisine has hitâbet edâsiyle, sesini alabildiğine yükselterek:

علی شکری بکك قتلی تحقق ایدییور

قتل حادثه‌سنده مدخلدار اولارق توقیف ایدیله‌نلر آراسنده برده قایدان مصطفی واردر ؛ کیره‌سونلی عثمان آغا قاچمشدر

آنقره، ۳۱ مارت ساعت ۱۷ (خصوصی مخابرمزدن) — طرابزون مبعوثی علی شکری بکك تغیبی ایله ظهور ایدن حادثه درت کوندنبری بوتون آنقره‌یی صارصان جدی دوره‌یی کچیرمکده

و مسئله توضحه باشلامشدر. مع الاسف علی شکری بکك فجیع بر جنایته قربان اولدیغی تحقق ایتمکده‌در. موحی الیه‌نك کیجه‌سنی کیره‌سونلی عثمان آغانك اوده مسافر کچیرمشدی. بو صورتله دسترس اولونان ایزك تعقیبی سایه‌سنده قاتللر تعیین ایتمش کبیدر. تحت توقیفه آلنان اشخاصك عددی ایجه فضله‌در. بونلرك آره‌سنده اك مهم سیمالردن بری قایدان مصطفی نامیله معروف بر شخصدر. کیره‌سونلی عثمان آغاده تحری ایدلمش ایسه‌ده بولونامامش ؛ فرار ایتدیکی آكلاشلمشدر. تفصیلاته توسل ایدلمشدر.

آنقره، ۳۱ مارت ساعت ۱۷ (خصوصی مخابرمزدن) — هیئت وکیله‌نك دون آقشام عقد ایتدیکی فوق العاده اجتماع بو صباح ساعت آلتی‌یه قادار بلافاصله دوام ایتدی.

Sûikasd tahakkuk edince İstanbul gazeteleri haberi böyle verdiler. İşte 1 Nisan 1923 tarihli Vakit Gazetesi.

«– Ey milletin kâbesi!... Sana da mı taarruz?. **Ali Şükrü Bey** günlerdir kayıptır da, hükûmet bulamıyor!.. Böyle hükûmet olmaz. **Ali Şükrü Bey**'e tecâvüz eden, milletin nâmusuna tecâvüz etmiştir. Böyle namussuzlar yaşamamalı, kahrolmalı!.» diye bar bar bağırıyor, muhâlif arkadaşları da:

«– Kahrolsunlar, böyleleri yaşatılamaz!» nidalariyle onu teşci' ediyorlardı.

Hemen kürsüye çıktım. Büyük Millet Meclisi âzasından birinin kayboluşunu, lâyık olduğu önem ve ciddiyetle telâkki ederek dündenberi seferber ettiğimiz zabıta kuvvetleriyle yaptığımız araştırmalardan henüz bir netice alamamış olmamıza rağmen, gece gündüz devam eden çalışmalarımıza hız vererek, behemahal bir neticeye varacağımıza emin olmalarını ve bu arada **Ali Şükrü Bey**'in bir kazaya uğramış olduğunu ümid etmek istediğimi, aksi takdirde bir sûikaste mâruz kalmış ise, çok dilhûn olacağımı ve o takdirde herhalde mübessiblerinin meydana çıkarılıp, bu milletin adliyesine şeref verecek tarzda cezalandırılmalarının hükûmetin mukaddes vazifesi olacağını söyledim ve bunu bekliyerek, sâkin olmalarını bilhassa heyecana kapılarak işi büyütmekten çekinmelerini rica ettim.

Ben teminatıma rağmen bazı muhâlifler, hâlâ şüpheli bir tavırla, itimadsızlık göstererek, hükûmetin daha evvelki bir hâdisede olduğu gibi, bu işi de ört bas edeceğinden çekindiklerini açıkca söylüyorlardı.

Daha evvel olduğunu iddiâ ettikleri hâdise bir müddet evvel bir cinâyete kurban olan Trabzon'un kayıkçılar kahyâsı **Yahya Reis**'in kaatillerinin, hatta bu iş için meclisten bir tahkik hey'eti seçilip gönderilmiş olduğu halde, bugüne kadar meydana çıkarılmamış oluşu idi.

Bazı meb'uslar bunu hatırlayarak bana: Fena misâller var, ddiye bağırıyorlardı. Bunlara da cevap vererek:

«– Merak etmeyiniz!..» dedim. «Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hür adliyesi dündenberi serbest olarak vazifesini yapmakla meşguldür. Her medenî ve müstakil memlekette olduğu gibi burada da bu işin emniyet ve selâmetle takip edilmekte olduğundan emin olunuz. Ben hükûmet başkanı olarak, eğer bu işi yapamazsam hiç tereddüd etmeden yüksek Meclisinize gelir, kudretimin kifâyet etmediğini size söylemeyi bir vazife bilirim. Bundan emin olunuz. Hepimiz bu milletin kurtuluş ve istiklâlini her şeyin üstünde en aziz gaye biliyoruz. Hiçbirimiz bundan başka birşey düşünmüyoruz. Bu itibarla vazife gören selâhiyetlileri zorluğa düşürmemek için neticeyi beklemeyi hikmet-i hükûmet ve hikmet-i adaletle meselenin en sâlim sûrette halli bakımından zarurî görüyorum ve arz ediyorum, çalışıyoruz. Mes'eleyi aydınlatacağız. Aydınlatamazsak, size gelip aczimizi itiraf edeceğiz.»

Benden sonra konuşan Kırşehir meb'usu –Eski ankara valisi– **Yahya Gâlip Bey**:

«– Ankara gibi bir yerde, elli altmış saat geçtiği halde bu kadar mühim bir mes'ele hakkında, hükûmetin hâlâ vaad-ü vaid'de bulunmasına hayret ediyorum. Hükûmet reisi olan beyefendi hâlâ inşallah bulacağız, çalışıyoruz, diyorlar. Niçin bulamıyorlar, bu kadar polis, jandarma, memur ne güne duruyor, ne bekliyer ne yapıyor efendiler?» derken, Lâzistan meb'usu **Ziya Hurşid Bey** de:

«– Fena misaller var, endişemiz bundandır. Uzağa gitmeyelim, şu bizim millî hükûmetimiz zamanında, daha dün denecek kadar yakın günlerde vukua gelen sûikast mes'elesini hatırlamamak imkânı var mı? Trabzon'da güpe gündez hükûmetin ve kışlaların karşısında üçyüz kurşun atılmak sûretiyle yapılan sûikasdin fâilleri bulunmuş mudur? Hâlâ bekliyoruz.» diye ortalığı kışkırtmaktan ve bu arada: «Hükûmet tahkikâtını bitirsin, gelsin olup bitenleri bize anlatsın, ondan sonra mutmain ol-

mazsak, yapacağımız iş basittir» diyerek işi tehdid ile hükûmeti düşürmeğe kadar götürmek isteyenler vardı.»[86]

Hükûmete karşı **Ali Şükrü Bey** merhumun arkadaşlarındaki bu itimazsızlığın sebepleri ve Trabzon kayıkçılar kâhyası «Yahya Reis Hadisesi» neydi?! Bu hususların aydınlanabilmesi için tarih itibariyle biraz daha gerilere gitmek gerekir.

Trabzon, Millî Mücâdele ve ona tekaddüm eden günlerde siyâsî ve ictimâî bakımlardan büyük çalkantılara sahne olmuş yerlerden biridir. Bilindiği üzere bu bölge, Birinci Cihan Harbi içinde Rus işgâl ve istilâsına mâruz kalmıştır. Gerçi Rus orduları buraya yerleşmek niyetiyle girdikleri için önceleri fazla bir zulüm irtikâb etmemişlerdi. Fakat vaktaki, Bolşevik İhtilâli çıkıp da geri çekilmeye mecbur kalınca zabt-u rabtını kaybeden askerler, birçok yağmagirlik ve katliamlar yaptıkları gibi onların gölgesinde Ermeniler de ellerinden geleni yapmaktan geri kalmamışlardır.

Ruslar'ın çekilip gitmesinden sonra, yerli halk, yavaş yavaş avdet edip denizden vâki bombardımanlarla yıkılmış evini barkını tâmire ve yaralarını sarmaya başlamıştı. Bu defa da Ermeni ve Rum çeteciler birtakım tedhiş hareketleriyle bölgenin altını üstüne getirmeye koyuldular. Çeteci Rumlar «Pontus» hayâli peşinde koşuyor, ileride Avrupalılarca yapılacak bir plebisitte Rum nüfusu nisbet itibariyle kalabalık gösterebilmek için ellerine geçirdikleri her Türk'ü kadın, ihtiyar, çocuk demeden katlediyorlardı. Başlangıçta Trabzon'u Ermeniler de taleb etmekteydiler. Bu yüzden önceleri çatışmışlarsa da, sonradan aralarında bir anlaşma hâsıl olmuş ve Trabzon, Ermeniler'ce Rumlar'a bırakılmıştı. Böyle olmakla beraber onlar da tedhiş hareketlerinden geri kalmıyorlardı. Rumlar'a kalsa kurulacak «Pontus Devleti»nin merkezi Trabzon olacaktı.

Mahallî gayrı müslim halkın bu hareketleri, Trabzon'da

86- **F. Kandemir** – Hâtıraları ve Söyleyemedikleriyle **Rauf Orbay**, İstanbul 1965 – sh. 106 vd.

طان

نسخه‌سی (٥) غروشدر

مؤلم بر حادثه

علی شکری بك نه اولدی؟

بیوك ملت مجلسنده مذاکرات

Ali Şükrü Bey merhumun Ankara'da çıkarmakta olduğu günlük «TAN» gazetesinin, hadisenin TBMM'de patlak verdiği 30 Mart 1923 tarihli nüshası.

millî ruhun her yerden daha önce uyanmasına sebep olmuştur. «Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti» adıyla müesseseleşen millî mukavemet hareketi, emsalleri arasında en evvel ortaya çıkanlardan biri olmuştur. 12 Şubat 1335 (1919) tarihinde kurulan bu cemiyetin neşir vasıtası «İstikbâl Gazetesi» idi. Bu gazetenin başyazarlığını o zaman genç bir hukuk talebesi olan **Fâik Ahmed Barutçu** yapmaktaydı.

İleride izah edileceği üzere «İstikbâl Gazetesi» nin neşriyatı ve **Fâik Ahmed Barutçu Bey**'in faaliyetleri ile **Ali Şükrü Bey** hâdisesi arasında yakın bir alâka mevcuddur. Hakikaten **Ali Şükrü Bey** bu gazeteye bizzat yazdığı gibi, cemiyetin mensuplarını da çeşitli vesilelerle hattâ Meclis Kürsüsü'nde bile müdâfaa etmiştir. Bu hususta evvelce Dâhiliye Vekili **Fethi Okyar**'ı nasıl sıkıştırdığına bir nebze temas etmiştik.

«Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti» Trabzon'da iki kere kongre akdetmiştir. Bunlardan birincisi Cemiyetin kuruluşundan on onbeş gün sonradır. 25 Şubat 1919 da toplanan[87] bu «Birinci Trabzon Kongresi» Pontuscu harekete karşı birtakım propaganda imkânlarıyla yapılabilecek çalışmalar plânlamış olmakla pek aktif sayılmaz. Böyle olmakla beraber bu kongre Millî Mücâdele'ye tekaddüm eden günlerde Erzurum'dan Balıkesir'e kadar çeşitli vilâyetlerde toplanan benzer kongrelerin ilkidir. Bu vasfıyla Millî Mücâdele târihinde ehemmiyetli bir yeri vardır.

Trabzonlular gelişen hâdiseler karşısında daha aktif hareket etmenin ve mutlaka silâhlı bir mukavemete girişmenin ehemmiyetini kavramışlar, bunu karar altına almak üzere ikinci bir kongre daha toplamışlardır. «İkinci Trabzon Kongresi» İzmir'in Yunan palikaryaları tarafından 15 Mayıs 1919 da vâki işgâli üzerine bütün vatanda tuğyan hâline gelen millî

87- Gotthard Jaeschke - Türk Kurtuluş Savaşı Kronojisi, Ankara 1970, c 1, sh. 18

hissiyatın bir tezâhürü olarak 22 Mayısta toplanmıştır.

Trabzon denizden düşman taarruzlarına açıktı. Bu bakımdan burada ehemmiyetli bir mukavemeti kökleştirmek güçtü. Bunu dikkate alan «İkinci Trabzon Kongresi» daha şümûllü bir kongrenin Erzurum'da toplanması kararına varmıştır ki, asıl bu hareket, Millî Mücâdele'nin temeli addedilen Erzurum Kongresi'nin belli başlı âmillerinden biri olarak son derecede ehemmiyet taşımaktadır.

Gerçi birbirinden habersiz bir sûrette Erzurum'da da aynı karar alınmıştır. Bu hususu, **Fâik Ahmed Barutçu** ve **Kadirbeyoğlu Zeki Bey** gibi şahıslardan dinlemiş olan bir yazar şöyle ifâde etmektedir:

«... İzmir'in işgâli üzerine Trabzon'da fevkalâde bir kongre toplanmış (28 Mayıs 1335) alınan kararlara göre işgâl azgınlıklarına karşı silâhla mukabele edilmesi, asker toplanması, «Vilâyat-ı Sitte» (Altı Şark Vilâyeti) ile birlikte çalışmak üzere her vilâyetten gönderilecek murahhasların iştirakiyle büyük bir kongre akdi ittifakla kabûl edilmiştir. Bu kongrenin toplanmasını temin etmek üzere Erzurum «Vilâyât-ı Şarkiyye Müdâfaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti» şubesi reisliğine, ayrıca, Van, Diyarbekir, Bitlis, Mamuretülaziz, Sivas Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ne telgraflar çekilerek bu kongreye iştirakleri istenmiştir. Telgraflara heyecanlı cevaplar gelmiştir. Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ise, tamamen aynı mâhiyette bir dâveti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'ne yapmış, birbirinden habersiz fakat aynı gayenin husûlü için yapılan iki teklif müşterek hedefin beliğ bir ifâdesi olmuştur. Cemiyet Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun, Ordu gibi sancak ve kaza merkezlerinde şubeler açmış, silâhlı teşkilât kurmuştur.»[88]

Mahallî vatansever gençlerle bir kısım İttihatçılardan teşekkül eden bu cemiyete mukabil bir de İtilâf Fırkası'na meyyal

88– **Tarık Zafer Tunaya** – Türkiye'de Siyâsî Partiler, İstanbul 1952. Sh. 507

gözüken «Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti» vardı. Aralık 1919 da İstanbul'da kurulmuş bulunan bu cemiyetin sarahaten «Saltanat» ve «Hılâfet» taraftarı olmasına rağmen **Ali Şükrü Bey** bu cemiyetle değil de Trabzon'daki «Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti» ile teşrik-i mesâi eylemiştir. Bunun sebebi, kurucu eşhas ve sâir şartlar itibariyle muvaffakiyet ihtimalinin o cemiyette toplanması idi.

Bu sırada Şark'a tâyin edilmiş bulunan **Kâzım Karabekir Paşa** Erzurum'a giderken Trabzon'dan geçmiş ve «Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti» mensuplarıyla görülmüştü. Bu görüşme «Birinci Trabzon Kongresi»nden hemen sonraydı. Bu sebeple şöyle demektedir:

«Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti merkezi eşraftan yirmibir kişi imiş. Onbiri Hey'et-i Merkeziye, onu Hey'et-i İdâre. Şubatta hükûmetten müsaade alınmış ve kulüp açılmış. 23 Şubatta Trabzon'da ilk kongre yapılmış. İstanbul'a üç kişilik bir hey'et göndermişler ki, İstanbul'daki hey'etin Avrupa'ya göndereceği hey'ete iştirakle Trabzon'u müdâfaa etsinler.»[89]

Kâzım Karabekir Paşa'nın temas ettiği bu İstanbul'daki hey'et kimlerdi?!.. Biliyoruz ki, bu sırada **Ali Şükrü Bey** İstanbul'da bulunmaktadır. Bahriye zabitliğinden istifa edip ayrılmış ve bir matbaa kurmuştur. O da böylesine buhranlı bir zamanda boş durmayıp elbet hem bütün Türkiye ve hem de Trabzon için çalışacaktı. Şimdi bu çalışmalara iştirak etmiş bulunanlardan **İlyas Sami Kalkavanoğlu**'nu dinliyelim:

İlyas Sami Kalkavanoğlu «Millî Mücâdele Hâtıralarım» isimli eserinde İzmir'in işgali üzerine Sultanahmed'de toplanan meşhur mitingi anlattıktan sonra burada karşılaştığı hemşehrileriyle biraraya gelişlerini ve vatan için ne yapılabileceği hususunu görüşerek işe başlayışlarını şöyle hikâye et-

89– **Kâzım Karabekir** – İstiklâl Harbimiz, sh. 19

صاى: ۸۸۲ ■ ٤ نيسان ۱۳۳۹ – ۱۹۲۳

استقبال

يومى غزته ★ طربزون

چهارشنبه ● ۱۸ شعبان المعظم ۱۳٤۱

آنقره ۳ (مخابره مخصوصه‌مزدر) علی شكری مرحومك نعشی یارین (بوكون) طربزون مبعوثی حمدی، ارضروم مبعوثی نجاتی، لازستان مبعوثی ضیا خورشید بكلر معیتیله استانبول طریقیله طربزونه كتوره‌جكدر. مقتول عثمانك جسدی بو صباح مجلس اوكنده صلباً تشهیر ایدلدی

Yukarıdaki tarihî gazete Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin nâşiri efkârı olan «İstikbâl»dir. İstikbâl'e **Ali Şükrü** merhum arada sırada yazılar verirdi. 4 Nisan 1923 tarihli nüsha, **Ali Şükrü Bey**'in şehâdeti karşısındaki infiali gösteriyor.

mektedir:

«... Biz; yani **Velid, Ahmed Cevded, Kalkavanzâde İbrahim Kaptan**, ortağım **Tayyar Ağazade Necip** ve Üsküdar'daki Harmanlık Taburu Kumandanı **Binbaşı Osman Bey**'lerle, o gün mitingden sonra, seller halinde yolları kaplayan kalabalığın ortasından güç halle sıyrılarak, doğru Divanyolu'ndaki «Sulh ve Müsâlemet –Adem-i Merkeziyet» Cemiyeti Merkezi'ne gittik. Yukarda bir odaya çekildik. Odada, tanımadığım bazı kimseler de vardı. **Ahmed Cevded Bey** tanıştırdı. Biri bilâhare Trabzon Mebusu olan bahriye zabiti **Ali Şükrü**, diğeri eski Trabzon Gümrük Müdürü **Nuri Bey**'miş...

Hepimiz ayaktayız. Yalnız **Nuri Bey** masa başına oturmuş not alıyordu. Konuşuyoruz. Her ağızdan bir şey çıkıyor. Lâkin söylenenlerin hepsi, dönüp dolaşarak, bir noktada toplanıyor:

«– Kuru lâf zamanında değiliz. Felâket gelip çattı. Bir dakika bile kaybetmeden, harekete geçmek lâzımdır. Bunun için de evvelâ teşkilât yapmalıyız!»

Bu sırada, **Ali Şükrü Bey** şu teklifte bulundu:

«– İstanbul'da göz önündeyiz. Düşman, maâlesef içimizde ve hâkim vaziyettedir. Bu sebeple, burada teşkilât yapmaya kalkarsak, düşman bunu sezdiği anda, fırınları kapatıp halkı ekmeksiz, boruları kesip susuz bırakabilir ve daha kim bilir, nelere yeltenebilir. Şu halde, en isabetli hareket, şimdilik burayı bırakıp, Anadolu'ya geçmek ve teşkilâtı orada yapmaktır.»

Bu teklif hararetle tasvip ve kabûl edilince, **Kalkavanzâde İbrahim Bey** de, pürheyecan, sesini yükseltti:

«– Sahibi ve süvârisi bulunduğu Kırım Vapuru, şu dakikadan itibaren emrinizdedir. Anadolu'ya geçecekler gibi, sevkedilecek silâh, cephane vesâireyi de meccânen taşımağa âmedeyim!»

İbrahim Kaptan'ın bu civanmertçe hareketi; her halde, Millî Mücâdele başlangıcının ilk feragat örneğini teşkil ediyordu.

Trabzon Mukavemete Hazırdı:

Artık kolları sıvıyarak, faaliyete geçmekten başka yapılacak iş kalmamıştı. Bu düşüncenin verdiği şevk ve kuvvetle oradan ayrılırken yanımızda bulunanlardan **Kalkavanzâde Râsim Kaptan**'a:

«– Bu bahriye zabiti **Ali Şükrü Bey**'i al, yazıhaneye getir, orada görüşelim!..» dedim.

Böylece, hep birlikte **İbrahim Kaptan**'ın Çeşme Meydanı'ndaki yazıhanesine gittik. Orada, **İbrahim Kaptan,** tekrar, Kırım Vapuru'nun Sirkeci'de demirli, harekete hazır olduğunu, kimler gidecekse, derhal götüreceğini söyleyince, aramızda kısa bir müşâvereyi müteakip, ilk evvel **Ali Şükrü** ve **Binbaşı Osman Bey**'lerin Trabzon'a yollanmaları kararlaştırıldı. **İbrahim Kaptan** da, geminin sahip ve süvarisi olarak tabiî birlikte gidiyordu.

Bu karar verildikten sonra, ortağım **Necip Bey**'le beraber kendisini keyfiyetten haberdar etmek maksadıyle, **Velid Bey**'e gittik. **Velid Bey**'i, samimi ve mahrem arkadaşlarından olduğunu söylediği **Emin Ali Bey**'le başbaşa vermiş bulduk. Verdiğimiz kararı anlattık. **Velid Bey** kendini tutamadı. Gözleri doldu, heyecanla yerinden fırladı:

«– Varolun!. En isâbetli kararı vermişsiniz. Böyle feragatkâr ve mert evlâtları olan bir millet düşmana zebun olmaz. Allah da, zafer de bizimledir!..» diye boynuma sarıldı, alnımdan öptü.

Üç gün sonra Kırım Vapuru'na giderek, Trabzon'da Millî Mücâdele'nin temelini atacak olan yiğit arkadaşlarımız **Ali Şükrü** ve **Osman Bey**'leri, Hüdâya emanet ederek, uğurladık.

Vapur kalktı, Karadeniz yolunu tuttu.

Biz İstanbul'da kalanlar da, günleri iple çektiren bir merakla, Trabzon'dan haber beklemeğe başladık.

Hele **Velid Bey** kabına sığmıyor, sabırsızlık içinde müte-

madiyen, haber soruyor,

«– Takip edin, ne oldu?» diye beni sıkıştırıyor, ben de merak etmemesini, mutlaka iyi haberler geleceğini söylüyordum.

Hakikaten de, öyle oldu. Trabzon seferinden dönen Kırım Vapuru, bize şu haberi getirdi:

«– Trabzon'da Nemlizâdelerin evinde Müfti **Mâhir Hoca** ile **Barutçuzâde Hacı Ahmed** ve **Hacı Ali Hafız'ın Hakkı Efendiler**'in iştirakiyle mühim bir toplantı yapılmış ve bundan sonra mülga İttihad ve Terakki Cemiyeti binasında da bir kongre aktedilerek, halkın sür'atle silâhlandırılması karar altına alınmıştır.»

Velid Bey ile diğer arkadaşlara da durumu anlattıktan sonra bu sefer, aynı vapurla ben de, Trabzon'a gittim.»[90] demekte ve ilâve etmektedir:

«İşte silâh ve cephane sevkiyatı bu hâdiseden gayrı, hiç bir ârızaya uğramaksızın böylece devam etti. Bu esnada arkadaşlardan **Ali Şükrü Bey** Trabzon'da kalmış. Binbaşı **Osman Bey** de, millî teşkilâtı takviye için Adapazarı'na gönderilmiştir.»[91]

Her yerde olduğu gibi Trabzonda'da millî ve mahallî mukavemet hareketini gerçekleştiren elebaşılar, ya İttihatçı veyahud da bu partiye temâyülü olan kimselerdi. Mahallî mukavemet için çeşitli namlar altında kurulmuş bulunan cemiyetlerin de bilâhare (Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden sonra) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk-i Milliyye Cemiyeti'nin bir şubesi haline geldiği malûmdur. Trabzon'da da böyle olmuş «Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-i Milliyye Cemiyeti» Anadolu ve Rumeli Müdafa-yı Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin «Trabzon Şubesi» hâline gelmişti. İdârecileri yine aynı kimseler olarak kalmıştı. Kısa bir müddet

90– **İlyas Sami Kalkavanoğlu** – Millî Mücâdele Hâtıralarım, İstanbul 1957, Sh. 10 ve d.

91– **İlyas Sami Kalkavanoğlu** – a.g.e. Sh. 19

sonra bunlarla, mahallî askerî idareciler ve Ankara'daki umûmî merkez mensubları arasında ciddi bir anlaşmazlık başgöstermiştir. **Ali Şükrü** merhumun mâruz kaldığı fecî sûikastle de alâkalı olan bu ihtilâf, Müdâfa-yı Hukuk idare heyetine merkezce vazifeden el çektirilerek yerlerine tepeden inme bir başka heyetin ikame edilmesine ve Trabzon'da bir iki sene müddetle çok gergin bir siyâsî havanın hüküm sürmesine müncer olmuştur.

Bu ihtilâfın başlangıcı Erzurum Kongresi'ndedir. Bu kongrenin toplanmasında en büyük rolü oynayan «Teşkilâtlarını çoktan kurmuş ve hızla çalışmaya başlamış» olmaktan başka civar vilâyetleri bu arada Erzurumlular'ı da teşvikden geri kalmayan Trabzonlulardı.[92] Ancak merkez ve mülhakat murahhaslarından bazıları, daha burada **M. Kemal Paşa**'ya muhalefet etmiş ve bu muhalefeti çok sonralara kadar sürdürmüşlerdir. Bunlar, **M. Kemal Paşa**'nın kongreye reis seçilmesini istemiyorlardı.[93] Bunlardan bilâhare **Kâzım Karabekir Paşa**'nın araya girmesiyle muhalefetten vazgeçen Gümüşhâne murahhası **Kadirbeyoğlu Zeki**[94] **Bey** ile muhalefetini yaşadığı müddetce sürdüren Sürmene Murahhası

92– Bkz: **Cevat Dursunoğlu** - Millî Mücadele'de Erzurum, Ankara 1946. sh. 43; **Mahmud Koloğlu**- Erzurum Kongresi, Ankara 1968, sh. 54

93– «Trabzon delegelerinin kendi aralarında yaptıkları toplantılardan birinde kongre başkanlığına kimin getirileceği konusu ortaya atıldı. Trabzon'un Sürmene delegesi **Ömer Fevzi Bey**, milletin içinden doğan böyle bir kongrenin başkanlığına tanınmış bir kişinin hele bir komutanın getirilmesinin yurtdışında kötü yankılar yapacağını yine bir kişinin peşinde gidildiği şeklinde yorumlanacağını buna kesinlikle karşı olduğunu, delegelerin kendi aralarından birini başkan seçmeleri gerektiğini, delegelerin birbirlerini tanımaları için de kongrenin ilk gününün törenle geçiştirilip başkan seçiminin ertesi güne bırakılmasını ileri sürdü. Bunun üzerine başkanın kim olacağı konusu bir yana bırakılarak başkan vekillerinden birinin mutlaka bir Trabzonlu olmasında karar kılındı...» (**M. Koloğlu**, a.g.e. sh. 68)

94– **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**, müstakil bir mebus olarak girdiği ikinci Meclis'te Hilâfetin ilgasına tek başına muhalefet eden tipik bir şahsiyettir. O'nun hakkında fazla bilgi isteyenler «Üç Hilâfetçi Şahsiyyet» (İstanbul 1995) isimli eserimize müracaat edebilirler.

avukat ve gazeteci **Ömer Fevzi**[95] **Bey**'den Nutuk'da pek iyi bir şekilde bahsedilmediği gibi[96] bunların **M. Kemal Paşa**'yı çok daha sonraları bir hayli meşgûl ettiği anlaşılmaktadır.[97]

Erzurum Kongresi'nde **M. Kemal Paşa**'ya muhâlefet etmiş bulunan Trabzon murahhasları «adem-i merkeziyet» taraftarı ve İttihatçı aleyhtarı idiler.[98] Bu sırada Trabzon'da vali

95– **Ömer Fevzi Bey**, Erzurum Kongresi'ne Sürmene murahhası olarak katılmıştı. Genç bir avukat ve gazeteci idi. Bu kongredeki muhalefetini daha sonra Trabzon, İstanbul, ve bir müddet de Balıkesir'de devam ettirmiş ve bu sebeple yüzellilikler listesine dahil edilmiştir. 93 numaralı notta görüldüğü üzere **M. Kemal Paşa**'nın söylediği gibi «düşman ve casus» olmadığı, olamayacağı gibi «her nasılsa Trabzon vilâyeti dahilinde bir yerden kendisini kongreye murahhas tâyin ettirip» gelmiş olan bir kimse de değildi. İyi konuşan iyi yazan mücadeleci bir insandı. Muhitinin fevkalâde itibarlı bir insanıydı. Trabzon'un eski ve tanınmış bir âilesi olan Eyüpoğulları'ndandı. Erzurum Kongresi'ne reis vekili seçilmiş ve «Hey'et-i Temsiliye» ye dahil edilmiş bulunan **Eyüpzâde İzzet Bey**'in yakın akrabası, Trabzon Muhafaza-i Hukuk cemiyeti faal elemanlarından **Abonozzâde Hüseyin Bey**'in de damadı idi. Esasen kendisi de Trabzon Muhafaza-yı Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nin hem kurucusu ve hem de merkez idare heyetine mensuptu.

Daha önce İstanbul'da toplanan «Saltanat Şûrası»na katılmıştı.

96– «Efendiler hatıra olarak küçük bir noktayı işaret etmek isterim. Benim, bu Erzurum Kongresi'ne aza olarak girip girmemekliğim şâyan-ı tecmmül görülmüş olduğu gibi kongreye dahil olduktan sonra da reis olup olmamaklığım üzerinde izhar-ı tereddüd edenler bulunmuştur. Bu tereddüdü izhar edenlerden bir kısmının mülâhazatını hüsniyet ve samimiyetlerine atfetmek câiz olduğu halde, diğer bazı kimselerin bu hususta tamâmen samimiyetten uzak bilâkis maksad-ı mel'ânet takib ettiklerine daha o zaman şüphem kalmamıştır. Meselâ, DÜŞMAN CASUS olup her nasılsa Trabzon Vilâyeti dahilinde bir yerden kendisini kongreye murahhas tayin ettirip gelen **Ömer Fevzi Bey** ve bunun rüfakası (arkadaşları) gibi.» (Bkz: **M. Kemal Paşa** – Nutuk – Ankara, 1927, sh. 40)

97– Bu meşgûliyetin emârelerinden son derecede câlibi dikkat birini de **Kâzım Karabekir Paşa** nakletmektedir. İstiklâl Harbimiz isimli eserinin 679. sayfasında **M. Kemal Paşa**'dan gelen 29 Nisan 1336 târihli bir şifreyi dercetmektedir ki, bunda **Kadirbeyoğlu Zeki Bey**'in dağılan İstanbul'daki Meclis-i Meb'usan'ın diğer mensupları gibi Anadolu'ya geçmek ve Trabzon'da faaliyet göstermek üzere yola çıktığı, kendisine Ankara'ya gitmesinin ihtârı, imtinaı halinde tarassut altına alınması, mukavemeti halinde tevkif ile hakkında Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun tatbiki çârelerinin aranması talep edilmektedir.

98– **Mahmud Koloğlu** – a.g.e. Sh. 137

استقبال

بو كون طربزون ، حرص وخيانتك قربانى اولان فدا كار مبعوثنك نعشنى كوكسنه چكييور
بو كون طربزون ، بويوك اولادى على شكرينك نعشيله تيتريور بو كون طربزون
او مبارك نعشك حضورنده بيوك ميثاقنى تكرار ايديور .

بو كون طربزون جسم بر هيجان كتلهسى حالنده تيتريور

واپوره طولدى دردنى فقاتى دوكدى

Trabzon'un muhâlif mahallî gazetesi «İstikbal»in **Ali Şükrü Bey**'in defnolunduğu günkü nüshası.

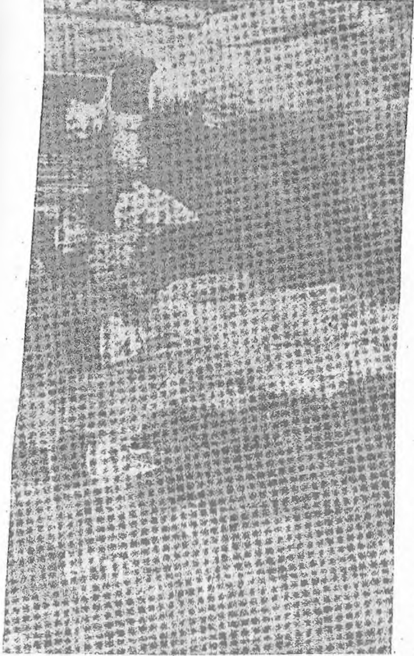
bulunan **Mehmed Gâlib Bey** de bunlarla iyi anlaşan, Saltanat ve Hılâfet tarafları bir kimse idi.

Erzurum Kongresi hengâmında, Trabzon siyâsî hava bakımından fevkalâde hareketli bir durumdaydı. Kongre'yi müteakip Padişah'ın «Selâm-ı Şahâne»si ile birlikte halkı teskin edici ve bu mıntıkanın hiç bir düşmana hiç bir sûretle verilmiyeceğini bildiren bir yazısı (hatt-ı hümâyunu) ulaşmıştı. Vali şehrin müslim gayrimüslim bütün ileri gelenlerini belediyede bir çay ziyafetine dâvet ederek Pâdişah'tan gelen bu «Hatt-ı Hümâyûn»u okutmuş ve gelenlerin saltanat ve hilâfete bağlılıkları teyid ettirilmişti. Toplantı nihâyetinde saraya bağlılık telgrafları da çekilmişti.

Vâli **Mehmed Gâlib Bey**'e önceleri dokunulmamışsa da bir müddet sonra bu gibi hareketlerinden dolayı **M. Kemâl Paşa**'nın emri ve **Karabekir**'in tavassutu ile yerinden alınmıştır. Hem de bu sırada Tümen Kumandanı bulunan Yarbay **Hâlid Bey** (Deli **Hâlid Paşa**)in teşebbüsü ile derdest edilip Erzurum'a gönderilmesi sûretiyle. Bu arada şu hususu ifâde etmek gerekir ki; aslında mert bir asker olan **Hâlid Paşa** *(o zaman yarbay)nın Trabzon havâlisindeki tutumu çok sert ve kırıcı olmuş bu keyfiyet de mahallî muhâlefet havasını ala*bildiğine körüklemiştir. Gerçekten Erzurum Kongresi dönüşü Trabzon'da «Selâmet» adıyla bir gazete çıkarmaya başlayarak **M. Kemal Paşa**'ya muhâlefet eden **Ömer Fevzi**'yi de susturması (!...) için Trabzon Mevki Kumandanı Binbaşı **Ali Rıza Bey**'e kat'î emirler vermesi buradaki muhâlefeti bir hayli tahrik etmiştir.

Bu sıralarda İstanbul'da İttihat ve Terakki reisleri için yapacak bir iş kalmamış, onlar da sağa-sola dağılmışlardı. Bunlardan **Enver Paşa**'nın amcası bulunan **Hâlid Paşa** ile **Küçük Talât** denilen zat da Trabzon'a gelmişlerdi.

Esâsen Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti mensupları da –evvelce ifade ettiğimiz gibi– ya İttihatçı ve-

Batum'a gelişi ve Trabzon'daki Müdafaa-i Hukukçularla teması siyasî bir gerginliğe sebep olan **Enver Paşa**'nın Batum'da bir kısım arkadaşları ile çektirdiği fotoğraf. Sağdaki **Ali Şükrü Bey** merhum, sol baştaki İzmir sûikasdinde asılan Lazistan Meb'usu **Ziya Hurşid Bey**'dir.

yahud da İttihatçılara meyyal kimselerdi. Bu sebeple Erzurum'da başlayan muhâlefet, Trabzon'da kumandanların **M. Kemâl Paşa** aleyhtarlarına vâki baskıları, Trabzon'a tâyin edilen askerî sivil memurlardan Ankara'ca istenmeyen birçoklarının derdest edilerek Erzurum'a gönderilmesi, **Halil Paşa**'nın tesiri birbirlerine eklenince burada «Envercilik» yani **Enver Paşa** taraftarlığı olarak mütalaa edilen bir hareket vücûda gelmişti.

Enver Paşa, Birinci Cihan Harbi nihayetinde vâki hezimet üzerine diğer İttihat ve Terakki reisleri gibi vatanı terketmişti. Önce Ruslar'la teşrik-i mesâi ederek Osmanlı İmparatorluğu eski Başkumandan Vekili ve «Halifenin damadı» sıfatlarıyla İslâm Dünyası'nda bazı baş kaldırma hâdiselerine âmil olabileceğini inandırdığı Ruslar'dan yardım ve kuvvet alarak yeniden bir şeyler yapabileceği ümidini taşımıştı. Bu sırada bir taraftan da Türkiye ahvâlini takip ediyor ve Yunanlılar karşısında bir muvaffakiyetsizlik vâki olur ise, toplayabileceği kuvvetlerle Anadolu'ya geçmeyi tasarlıyordu. Bu bakımdan Türkiye'yle temas sağlayabilmek maksadıyla Batum'a gelmiş bulunuyordu. Batum, Trabzon'dan her gün bir çok gelip gidenin bulunduğu bir şehirdi. Burada Türk-Yunan muhârebesinin seyrini tâkip ve gerektiği anda harekete geçmek mümkündü.

Batum'un Trabzon'a yakınlığı ve arada eskiden beri çok sıkı münâsebetlerin bulunması **Enver Paşa**'nın Trabzon'daki Müdafaa-yi Hukukçularla temasını kolaylaştırmıştır. Trabzonlulardan bâzılarının Erzurum Kongresi'nden beri **M. Kemâl Paşa**'ya muhâlif bir tavır almaları ve onun ileride diktatör olmasından endişe etmeleri de bu gelişmede yardımcı olmuştur. Buna ilâveten Trabzon'a uğrayarak Batum'a geçmiş bulunan **Halil Paşa**'nın da **Enver Paşa**'nın amcası olmak itibâriyle bu gelişmede rol oynamış olabileceğini kabûl etmek gerekir.

Diğer taraftan Trabzon Müdafaa-i Hukuk mensuplarından –hiç olmazsa– bazılarının **Enver Paşa** ile temasa biraz da itil-

diklerini söylemek kaabildir. Çünkü Erzurum Kongresi'nden itibaren Trabzonlular'a Ankara'ca çeşitli vesilelerle itimadsızlık izhar edilmişti. Bunun teferruâtına girmiyoruz. Ancak Trabzon Müdâfaa-i Hukuk mensuplarından bir ikisinin (meselâ bu arada Kayıkçılar kethüdâsı **Yahya Kaptan**'ın) **Enver Paşa** ile temasta olduğunu ve sonuna kadar da O'na bağlı kaldıklarını kabûl etmek mecburiyeti vardır. Bugün ortaya çıkan vesikalar muvâcehesinde bu husus gayr-ı kabil-i inkârdır.

Şöyle ki; Anadolu'ya geçmesine mahâl olup olmadığını Batum'da istim üzerinde bekleyen **Enver Paşa**, Sakarya muvaffakiyeti üzerine böyle bir şeye artık lüzum kalmadığına kanaat getirerek meşhur Türkistan mâcerasına atılınca o güne kadar **Enver Paşa**'nın Ruslar'la arasının iyi olmasından istifade ederek Batum'da emniyetle oturmakta bulunan **Halil Paşa**'nın durumu nezâket kesbetmiştir. Ruslar tarafından yakalanıp tevkif edilme korkusuyla kendini Trabzon'a atmak teşebbüsüne geçerken, Batum'daki Türk millî hareket reislerine yaranmak ve belki de daha evvelki hareketlerinden dolayı afva nâil olarak kendisine hesap sorulmasını önlemek arzusunun eseri idi. Zira, Batum'a geçmeden önce Trabzon'da ikametine Ankara'ca mânî olunmak istenmiş sonradan **Kâzım Karabekir Paşa**'nın tavassutu ile kendisine bu imkân sağlanmışsa da o, dâhil olduğu hâdiselerin gereği addederek kendi isteğiyle Batum'a geçip yerleşmiştir.[99]

Halil Paşa'nın mühürlü olarak Batum şehbenderimize (konsolomuza) teslim eylediği bir dosya, Şark Cephesi Kumandanlığı'na tevdi edilmek üzere Trabzon'daki Onüçüncü Fırka (Tümen) kumandanı **Sâmi Sâbit Karaman**'a gönderilmiştir.

99- **Kâzım Karabekir** – İstiklâl Harbimizde **Enver Paşa** ve İttihat Terâkki Erkânı, İstanbul 1967 Sh. 88 de: «**Halil Paşa** hayli zamandır verdiğim direktifle çalışıyordu. Buna hürmeten dâhilde ikametine müsaadeyi kefâletimle istedim. Müsaade aldım. Fakat **Halil Paşa** Batum'da kalmayı tercih etti.» denilmektedir. Ayrıca Bkz. a.g.e. Sh. 186 vd.

Bunda Trabzon Kayıkçılar Kâhyası **Yahya Reis**'in **Halil Paşa** vasıtasıyla «Ali» müstear adını kullanan **Enver Paşa** ile muhâberesi ortaya çıkmış[100] bu da Trabzon'da **Enver Paşa**'ya zemin hazırlamak üzere ve «taklib-i hükûmet» gayesiyle (Hükûmet devirmek maksadıyla) gizli bir cemiyet'in teşkil edildiğine hükmedilmesi[101] neticesini doğurmuştur. Bu sırada Trabzon'a gelen meb'us **Hâfız Mehmed Bey**'in cepheye sevkedilmek üzere Trabzon'dan bin gönüllü toplanması hususunda Başkumandanlığa mürâcaatı da mevcud şüpheleri arttırmıştır.[102]

Trabzon Kayıkçılar Kâhyası **Yahya Reis**, bu sırada Trabzon'da bir nevi hükûmet içinde hükûmetti. Maiyetinde pek çok adam mevcuddu. Limana gelen mallardan Müdâfaa-i Hukuk adına belli bir rüsum alıyordu. Bu yüzden **Kâzım Karabekir Paşa**, **Kâhya**'nın bu durumunu ifâde için bir yazısında «İskele hükûmeti» tâbiri kullanmaktadır. Trabzon Müdâfaa-yı Hukuk-i Milliye Cemiyeti adına cibâyet olunan bu vergi ve resimlerden doğan münakaşalar nihâyet bahsi geçen vesikaların da ortaya çıkışıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar aksetmiş ve resmî tahkikatlara mevzu teşkil eylemiştir. Şöyle ki:

Trabzon'a tayin edildiği günden beri burada Ankara'nın o gün için pek de kabûl edilmek istenmeyen otoritesini tesis

---

100- **Kâzım Karabekir Paşa** a.g.e. Sh. 157 vd. **Sâmi Sabit Karaman** – İstiklâl Mücâdelesi ve **Enver Paşa**, İzmit 1949 Sh. 84 vd.

101- Bkz: a.y. – **Enver Paşa**'nın amcası **Halil Paşa**'nın Bolşevik takibinden kaçarken Batum Şehbenderliğimize tevdî eylediği mühürlü dosyanın **Enver Paşa**'nın o devirdeki faaliyetlerini ve Trabzon'la temaslarını aksettiren muhtevasını merak edenler:

a) **Sâmi Sâbit Karaman** «İstiklâl Mücâdelesi ve **Enver Paşa**» (İzmit 1949) ile

b) **Kâzım Karabekir Paşa**'nın «**Enver Paşa** ve İttihat Terakki Erkânı» (İstanbul 1967) isimli eserlerine bakabilirler. Bahsi geçen bütün vesikaları derceden bu eserler aynı zamanda Trabzon'da Millî Mücâdele esnasında cereyan eden siyâsî hâdiselere de oldukça teferruatlı bir şekilde yer vermektedirler.

102- **Kâzım Karabekir Paşa** , a.g.c. Sh. 243 vd.

● Trabzon Kayıkçılar Kâhyası **Yahya Reis**. Teşkil ettiği gönüllü alayla Balkan Harbi'ne katıldığı sıradaki haliyle. (Ressam **Aydın Ustaalioğlu**)

maksadıyla bir hayli sert davranmış bulunan Tümen Kumandanı **Sâmi Sabit Karaman Bey** (Paşa) Kayıkçılar Kâhyası **Yahya Reis** ve adamları üzerindeki baskıyı daha da şiddetlendirmiştir.

Esâsen o daha Trabzon'a gelmeden önce de **Kâhya** hakkında pek menfî bir kanat taşıyordu. Bunu bizzat şöyle anlatmaktadır:

«Bir iki gündür Kars'ta bulunan **Kâzım Paşa**, dün ikindi vakti beni çağırmıştı. Selâmlaşmayı müteakip, benzini biraz uçuk bulduğum **Karabekir**, söze şöyle başladı:

«– **Sâmi Bey, Enver** işi azıttı: Ankara benden şüphe eder gibi görünüyor,» dedi. Ve bana bir kâğıt uzattı. Bu kâğıt Batum'a gelmiş olan **Enver** tarafından, Trabzon Kayıkçılar Kâhyası **Yahya**'ya yazılmış bir mektuptu; okudum.

Bu mektubun meâline, neden bahsettiğine geçmeden evvel **Kâhya** hakkında birkaç söz söylemek isterim. Bu adam Trabzon Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin, biri **Küçük Talât** olmak

üzere iki müşâvir azasından biridir. Trabzon'a ilk çıkışımda bana tanıtılan bu adamın, Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti'ne yaslanarak hükûmetin bütün nüfuzunu ele geçirmiş ve rivâyete göre bir de iskele hükûmeti kurmuş ve meselâ ihrâcattan, mezkûr cemiyet nâmına rüsum istifasına başlamış olduğunu öğrenmiştim.

İşte bu **Kâhya**'dır ki, mahallî hükûmetin âciz vaziyetinden de istifâde ederek, son zamanlarda tahliye ettirdiği mahkûmlarla, asker firarîlerinden bin küsûr mevcudlu bir tabur teşkil ve baştan aşağı techiz ve teslih ettirmiş. **Enver**, bu mektubunda anlattığına göre, «**Ali**» nâm-ı müsteârıyle bu taburun başına geçecek ve **Topal Osman**'ı tanziren, güyâ millî mücâhedeye katılmak üzere, Ankara'ya gidecek ve **Deli Halid**'in fırkasına dayanarak, bir darbe-i hükûmetle **Mustafa Kemal**'i alaşağı ederek başbuşluğu ele geçirecek!.

Mektubu kendisine iâde ettiğim **Karabekir**,

«– **Sâmi Bey**, senden başka güvenecek arkadaşım yok» dedi ve ilâve etti: «Seni **Enver**'le uğraşmak üzere, Trabzon'daki Onüçüncü Fırka Kumandanlığı'na tâyin etmek istiyorum. Gider misin?»

Cevap verdim:

«– Bu arzunuzu emir telâkki ediyorum. Yarın hareket edeceğimi arzederim, ancak yâverimi ve erkân-ı harbimi de beraber götürmeme müsaadenizi rica edeceğim.»

Paşa oradaki fırka erkân-ı harbinin çok kıymetli bir arkadaş olduğunu ileri sürdüyse de bu kadar mühim ve nâzik bir vaziyette bana mahrem olacak arkadaşlarımı bizzat tanımış ve itimad etmiş bulunmam icâbedeceğini takdir buyuracaklarını arzetmem üzerine bir an durakladıktan sonra:

«– Peki siz yâverinizle gidiniz, erkân-ı harbiyenizi de kısa bir müddet sonra gönderirim!» dedi ve ayrıldık.»[103]

103– **Generâl Sami Sabit Karaman** – İstiklâl Mücadelesi ve **Enver Paşa**, İzmit 1949. Sh. 30-32

Bir ara vâliliğe de vekâlet eden **Sâmi Sâbit Karaman** (Paşa) gerek **Kâhyâ** ve gerekse Trabzon Müdâfaa-i Hukuk mensupları üzerindeki baskısını her safhada biraz daha şiddetlendirerek yürütmüş ve memleketin eşrâfı olan bu insanları dâimâ bir «şakî» ve «mütegallibe» gözüyle görmüştür. Kendisinin bahsi geçen hâtırâtı ve **Kâzım Karabekir Paşa**'nın «**Enver Paşa** ve İttihat Terakki» isimli eserine dercettiği vesikalar bu durumu açıkca ortaya koymuştur. Vilâyet dâhilindeki hareketlerinden bahsederken:

«Şehir içinde başta vilâyet makamı olmak üzere, vâki ziyaretlerim ve şehrin muhtelif semtlerindeki gezintilerim esnasında, nasıl teşekkül etmiş olduğunu bildirmiş olduğum taburun, ve daha doğru bir tâbir ile haydud çetelerinin, çarşı ve pazarlarda bazan da Trabzon meb'uslarından **Ali Şükrü** ve **Hâfız Mehmed** beylerin peşinde dolaşmakta olduklarını görüyordum.

Buraya muvâsalatımın galiba üçüncü gecesi idi ki, karargâhımın önünden, ellerinde meş'alelerle geçen bir cemm-i gafir:

«– Yaşasın serdar **Enver Paşa**!» feryadını ayyuka çıkarmıştı. Ben bu hâdiseyi ne görmüş, ne de duymuş gibi davrandım.

İlk işim **Kâhya**'yı tevkife teşebbüs etmek oldu. Fakat bu arzettiğim geliş tarzından; belki de **Enver**'in kendi adresine yazmış olduğu mektubun ele geçmiş bulunduğunu öğrenmiş veya hiç değilse bundan şüphelenmiş olmasından, **Kâhyâ** gizlenmişti. O'nu ele geçiremeyince, hüviyetlerini tahkik etmiş bulunduğum –kardeşi de dâhil olmak üzere– belli başlı bir kaç yardağını tevkif ettirdim. Müdde-i Umûmîliğe de bir tezkere yazarak, **Kâhyâ**'nın hapishâneden çıkarttığı mahkûmların bir listesini istedim.

Bu birkaç yüz şâkinin hepsini birden yakalamanın kolay bir iş olmadığını takdir ettiğim için, bura Müdâfaa-i Hukuk'çularına muârız olan kimselerden müftü **Mâhir** ve Belediye

Reisi **Gazazzâde Hüseyin** Efendiler de dâhil olmak üzere, bir heyet toplayarak bu şâkilerin en azılılarından sekizin künyelerine işaret koydum.» [104] demektedir.

Bu zatlar O'nun ifâde ettiği gibi şâki ve mütegallibe olmamakla beraber hükûmetçe âdetâ istenmiyen kimseler hâline gelmişlerdi. Bunun sebebi de Trabzon'daki nüfuzları ve **Enver Paşa** ile tamasları idi.

Gerçekten Trabzon'da bir müddet «İstihbarat Müdürü» sıfatıyla bulunmuş ve **M. Kemâl Paşa** adına **Enver Paşa**'yı takip işiyle uğraşmış bulunan **Kandemir**'in başından geçen şu vak'a **Kâhyâ**'nın nüfuzu kadar Ankara hükûmetinin de Trabzon'da o zamanki otoritesizliğini ortaya koymaktadır:

«Vapurumuz Trabzon'a vardığı zaman ben, işinin başından kaçmış bir bahtsızın ıstırabını duyuyor ve:

«– Yerimde başka biri olsaydı, acaba ne yapardı?!.» diyip durarak, ne olursa olsun bir yolunu bulup tekrar Batum'a dönmek azmimi tazeliyordum.

Enver Paşa'nın Batum'da bulunuşu, Trabzon'un o zamanki mûhitlerinde garip bir hava yaratmıştı. O günlerde Doğu'nun bir takım yerlerinde olduğu gibi, Trabzon'da da hükûmet içinde hükûmet vardı.

Bir derebeyi, bir türedi, bir bilmem ne kâhyası peşine bir sürü gâfil takarak ortaya çıkıyor, kendisini milletin mümessili, devletin kurucusu sanıyor ve öyle satmak istiyordu.

Trabzon'un meşhur **Kâhyâ**'sı da bunlardan biriydi. Bu adam için yurdunu sevmiyordu, diyemem. Fakat hükumetin zaafından, ortalığın kargaşalığından faydalanarak çizmeden yukarı çıktığı ve karşısında:

«– Dur hemşerim, yeter artık, kendine gel»!. diyecek bir kuvvet de görmediği, hele pek de câhil olduğu için azıttıkça

104– **General Sami Sâbit Karaman** – İstiklâl Mücâdelesi ve **Enver Paşa**, İzmit 1949 Sh. 36-37

Topladığı gönüllülerle Balkan Harbi'ne iştirak etmiş bulunan **Kâhya** Manastır'da ittihadcıların ileri gelenleri arasında..

azıtıyor. Böylece «korkunç» hattâ «zararlı» adam hâline geliyordu.

Bu kâhyâ, ilk defa Ankara'dan Trabzon'a gittiğim zaman bir gece maiyetiyle beraber bana gelmiş, palabıyıklarını burarak çetin bir münâkaşa açmış, sonra belinden eksik etmediği tabancasına davranarak, avazı çıktığı kadar bağırmıştı:

«– İçimizde hafiye istemiyoruz. İstihbarat müdürü ne demekmiş? Lüzumu yok burada böyle işin, gizli kapaklı işlerimiz varsa onlar bizim işlerimizdir. Ankara'ya değil ya, istersen Allah'a yaz, Trabzon, Trabzon'lularındır. Daha var mı bir diyeceğin senin? Çık git memleketimizden, yoksa Vallahi yakarım adamı ben!»

Öyle bağırıp gittikten sonra, vaziyeti Trabzon'daki fırka komutanı Albay **Rüştü Bey**'e (sonraları general ve mebus olmuş, nihayet İzmir sûikasdı mes'elesinde istiklâl mahkemesi kararı ile idam edilmiştir.) anlatmış ve ondan şu cevabı almıştım:

«– Ne yapalım evlât!.. Bu gün **Kâhya** ile başa çıkabilecek bir vaziyette değiliz. Bu adam burada hâkim-i mutlaktır. Suyuna gitmekten başka çaremiz yok. Zira isterse bütün kayıkçılara işlerini bıraktırarak hariçle irtibatımızı keser ve bizi âdeta mahsur hâle sokabilir. Maamafih sana bir fenalık yapmaması için ben O'nu idâre ederim.»

İşte **Enver Paşa** daha Batum'a gelmeden evvel Trabzon'da böyle bir hava esiyordu. Şimdi ise bu hava büsbütün sertleşmiş âdeta, fırtına halini almıştı.

Enver Paşa'nın, Anadolu'ya geçmek için güvendiği bu hava ve bu **Kâhya** gibi adamlardı.

İşte bu **Kâhya**, bu defa –bizzat evime gelmeğe tenezzül etmeyerek– adamlarından birini gönderdi, ve bana şu emri tebliğ etti:

«– Derhal Trabzon'la alâkanızı kesip, buradan gidiniz!»

Bu emirde «asarım, keserim» lâfları yoktu, amma haddine düşmüşse «hayır» de bakalım.

Kâhya'nın bu emrini alınca evvelâ sinirlendim. Sonra, kendi kendime,

«– Tam zamanında gelen bir emir» diyerek karşımdaki elçiye döndüm.

«– Ağaya selâm söyle yarın olmazsa öbür gün, muhakkak Ankara'ya dönüyorum.»

O gece tekrar evime gelen ayni mûtemed, **Kahya**'nın cevabımdan memnun olduğunu, hatta bir şeye meselâ paraya ihtiyacım varsa «yardıma hazır olduğunu» söyledi.

Bu adamı, bir şeye ihtiyacım olmadığını bildirerek savdıktan sonra, bu defa hakikaten tehlikeli bir şekil almakta olan yeni yolculuğumu düşünmeye başladım. Bunun teferruatını tesbit etmekle geçirdiğim o gece gözlerimi bir lâhza bile yummadan sabahı ettim.

Kararım şu idi: **Kâhya** adamları ile harekâtımı kolladığı için, birdenbire ortadan kaybolmak şüpheyi davet edebilirdi. Bu sebeple Ankara yoluna çıkar görünmek yâni İnebolu'ya giden vapura binmek lâzım geliyordu. Ertesi günü de şansıma böyle bir vapur vardı. Eşyalarımı alarak ona binecek, vapurun hareketinden biraz evvel, emin adamlarımdan birinin kayığı ile, kimseye görünmeden, sahilin tenha bir noktasına çıkacak ve oradan hiç vakit geçirmeden tekrar –karadan– Batum yolunu tutacaktım.»[105]

Kâhya'nın bu durumu hiç şüphesiz başta **Sâmi Sâbit Karaman** olmak üzere mahallî hükûmet adamlarının uzun zaman şikâyetlerini mûcip olmuş ve Şark Cephesi Kumandanlığı'ndan Ankara'ya kadar defaatle aksettirilmiştir. Şikâyetler umûmiyetle Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarını da içine aldığı ve Fırka (Tümen) Kumandanı **Sâmi Sâbit Ka-**

105- **Kandemir** – **Enver Paşa** Türkistan'da, İstanbul 1945 Sh. 78. vd.

raman (Paşa)'nın tazyikleri onlara da şâmil bulunduğu için cemiyet reisi sıfatıyla Barutçuzâde **Hacı Ahmed Bey** kendisi ve arkadaşlarının geçmiş hizmetlerinden bahseden müteaddid telgrafla BMM'ne, **M. Kemal** ve **Karabekir Paşa**'lara kumandanın selâhiyetini tecâvüz ettiği yolunda şikâyetlerde bulunmuştur. Bu arada **Ali Şükrü Bey**'le de irtibatta olduğu Trabzon'daki olup bitenlerden O'nu da haberdar ettiği, hem **Sâmi Sâbit Karaman**'ın ve hem de **Kâzım Karabekir Paşa**'nın adı geçen hâtıratlarına dercedilen vesikalardan anlaşılmaktadır.

Gerçekten **Sâmi Sâbit Karaman**, Trabzon'daki gerginlik üzerine **Ali Şükrü Bey**'in kendisini ziyâret ederek bu esnada bir çok mülâhazattan sonra muhâvereyi yine **Kâhya**'ya irca ettiğini ve muslihâne bir hâl sûreti bulalım demiş olduğunu belirtmektedir.

Ali Şükrü Bey'in gerek **Kâhya** ve gerekse Müdâfaa-i Hukuk hey'etini korumaya çalışması gâyet tabiî idi. Zira **Kâhya** iskeledeki tahsilâtını Müdâfaa-i Hukuk adına yaptığı gibi bu cemiyetin aynı zamanda bir nevi müşâviri durumunda idi. Üstelik ithamlar her iki tarafa birden yapılıyordu. **Ali Şükrü Bey** de Millî Mücâdele'de ilk kıvılcımı patlatmış olan bu insanların rencide edilmesini asla arzu etmiyordu. Buna rağmen mes'ele mahallî kumandanlıkça dallandırılıp budaklandırılarak sağa sola aksettirilmişti. Buna ilâveten Müdâfaa-i Hukuk mensupları ile **Sâmi Sâbit Karaman**'ın birbirlerini karşılıklı itham etmeleri üzerine mes'elenin mahallinde tahkiki gerekli görülmüş ve Mirliva (Tuğgenerâl) **Ali Said Paşa** riyâsetinde bir hey'et Trabzon'a gelerek resmen tahkikata başlamıştır. Bu hey'et, 9.2.1338 tarihli raporunda:

«......

5- Bu zevatın pek nâzik ve müşkil zamanında Hey'et-i Merkeziye'yi teşkil ve buhranlı anlarda hükûmete zahîr oldukları kabil-i inkâr değildir. ancak başlıca şiarları mülkî ve

askerî memurîn-i mahallîyi birer sûretle arzularına tâbi kılmak veya tebdil ettirmek olduğundan dâima muhayyer hareket eden şimdiki vâli ve kumandan böyle mesâvisi tezâhür edenlerle bittabi teşrik-i mesâi edemiyorlar.

6– Hesapların tedkike ve hassaten **Halil Paşa** vesâireye sarfiyatlarına dâir ağır sualler tevcihine başladığımız dakikadan itibaren içlerinden beş zat Reisle diğer iki refikine muârız bir vaziyet ahz ve dördü istifaya karar verdiler. Bu ihtilâfları sebebiyle Hey'etimizce tedkikat intaç edilmeden evvel müşterek istifa ettiklerini şifahen bildirdiler.

...»[106]

Görüldüğü üzere Tahkik hey'etinin raporu son derecede mülâyimdir. Halbuki işe başladığı andan itibaren sayısız ihbarlar almışlardı. Bu ihbarlarda gerek **Kâhya** ve gerekse Müdâfaa-i Hukuk Hey'eti hakkında akla gelmedik iftiralar yapılıyordu. Muhbirlerden biri de o zaman Trabzon'da «Güzel Trabzon» adıyla bir gazete çıkarmakta bulunan **Ali Becil Bey**'di. **Sâmi Sâbit Karaman Bey**'in hâtıratından anlaşıldığına göre[107] **Ali Becil Bey**, BMM riyâsetine kadar telgraflar çekerek ortalığı velveleye vermeye ve Ankara'ya yaranmaya çalışmıştır. «Güzel Trabzon» ile «İstikbâl» gazeteleri arasındaki çekişme, kendisini Ankara'ya tanıtmış ve bilâhare meb'us olmasını sağlamıştır.

Sâmi Sâbit Karaman Bey'in kendisi de tahkik hey'etine bizzat şu yazıyı yazdığını bildirmektedir:

«Tahkik Hey'eti Riyâsetine

Trabzon, 2.1.338

Trabzon Kayıkçılar Kâhyası **Yâhya**'nın **Halil Paşa**'ya gönderdiği mektubun fotoğrafisi alınmış ve zâhiri tasdik edilerek işbu evraka raptedilmiştir.

106– **Kâzım Karabekir** – a.g.e. Sh. 336–337
107– **Sâmi Sâbit Karaman** – a.g.e. sh. 72 vd.

طربزون مبعوثی

علی بجیل بك

● Ali Şükrü merhum ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-i Milliye mensuplarına karşı çıkarak Ankara'dakilerin gözüne giren ve ikinci devre «Trabzon Meb'usu» yapılan «Güzel Trabzon» gazetesi sahibi
ALİ BECİL BEY

Aslı mahfuz olan bu mektup, **Halil Paşa**'nın Bolşevik takibatına uğrayarak firar ettiği zaman, Batum Başşehbenderliği'ne tevdi zoruna kaldığı mühürlü dosya içinde zuhur etmiştir.

Şark Cephesi kumandanlığı nâmına, Fırkaya (Tümene) gönderilen bu dosya, mezkûr kumandanlığın müsaâdesi ile, mahremiyeti muhâfaza edilmek üzere bizzat tarafımdan açılmıştır.

Mektubun münderecatından **Enver Paşa** ve rüfekası (arkadaşları) hesabına Trabzon'da taklib-i hükümet (hükûmet-i devirme) gayesini istihdaf eden bir cemiyet teşkil edilmiş ve bu cemiyette, mektubu gönderen **Kâhya Yahya**'nın en nâfiz bir âzâ olduğu tamamen tezâhür etmiştir.

Doktor Raik'in cemiyet âzasından olduğu aynı mektuptan anlaşılan, Yomuralı **İmam Rahmi**'ye gönderdiği fotoğrafının

altına yazdığı ibâreden de, mevcûdiyeti teeyyüd eden bu cemiyetin «Bozuk Parti» tesmiye edildiği öğrenilmiştir.

Bu fotoğrafî Şark Cephesi'ne gönderilmiştir.

Bu dosyanın içinde bulunan diğer bazı muhâberât (yazılar) dahi, memleket içinde ve bilhassa Trabzon'da hükûmet-i millîyenin ıskatını emel edinmiş gizli bir cemiyet teşkilât ve teşebbüsâtını meydana koymuş ve **Kâhya**'nın mâhud mektubu münderecatını müeyyid bulunmuştur.

Bu vesikaların bir kısmı, görülen lüzum üzerine muhtelif makamlara gönderilmiş ve tahkik ve tedkike devam edilmekte bulunulmuş ve alelhusus, mes'elenin rûyet mercii yüksek makamlarca henüz tekarrur ettirilmemiş olduğundan, tahkikat ve tedkikatın inkişâf-ı âtisini (gelecekteki gelişmesini) teşviş (karıştırma) ve işkâl etmemek (müşkilleştirmemek) için keyfiyetin mahremiyetine fevkalâde itina zarûreti derkârdır.

Mes'elenin ona göre idâre buyurulması lüzumunu arzederim.

S.S.»[108]

Tahkik hey'etinin mutavassıt bir rapor tanzim etmesine rağmen Müdâfaa-yı Hukuk Hey'eti takip edilen usûl ve muâmeleyi izzet-i nefislerine yediremiyerek toptan istifa etmişlerdir. **Kâhya** ise derdest olunmuş, Ankara'nın iş'ârı üzerine muhâkeme edilmek üzere Sivas'a gönderilmiştir. Sivas'dan berâat ederek Trabzon'a dönmüş bulunmasına rağmen hâdiseler yatışmamış ve **Sâmi Sâbit Karaman**'ın takip ve tazyikinden kurtulamamıştır. İstifa eden Müdâfaa-yı Hukuk Hey'etinin yerine teşekkül eden müteşebbis hey'et'den sonra seçimlerin yenilenmek istenmesi yeniden eski şahısların seçilmesi endişelerini doğurmuş ve bu da gerginliğin devamına sebep olmuştur.

İşte bütün bu hâdiseler üzerine başta mahallî kumandan olmak üzere idârecilerin tutumundan bahisle **Ali Şükrü Bey**

108– **Sâmi Sâbit Karaman** – a.g.e. sh. 134–135

devrin dâhiliye vekili **Fethi Bey**'e (Okyar) meşhur istizâhını yapmıştır. O zaman vekiller tek tek ve Meclis'ce seçilirlerdi. İstifaları da böyle idi. **Ali Şükrü Bey**'in Trabzon'u ve bu şehrin ileri gelen eşrâfını müdâfaa maksadıyla yaptığı heyecanlı konuşmanın O'nun mâruz kaldığı fecî sûikasd hâdisesindeki rolü âşikârdır.

Sâmi Sâbit Karaman, Ali Şükrü Bey merhumun BMM.de Dâhiliye Vekili **Fethi Bey**'e (Okyar) yaptığı istizah yani kendisini bakanlıktan düşürmeye mütedâir konuşma hakkında kendisinin Trabzon'daki «İstikbal» gazetesi sahibi Barutçuzâde **Fâik Ahmed Bey**'e gönderdiği mektubu şu girizgâh ile eserine dercetmekte ve bundan indî hükümler çıkararak O'nu itham etmektedir. Bu vesikayı **Ali Şükrü Bey**'in mahallî muârızlarının bir kısım mürâcaatları ile de takviye eden **Sâmi Sâbit Karaman**'ın bu ifâdesi şöyledir:

«Vilâyetçe bir hey'et-i müteşebbise teşkil edilmiş ve artık Trabzon'da Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti diye bir şey kalmamıştır. Bütün vilâyette sükûn ve âsâyiş, kalblere huzur ve ferah verecek raddeyi bulmuştur.

Şimdi bura Müdâfaa-yı Hukukçuları, mes'eleyi Büyük Millet Meclisi'ne aksettirmiş ve işin ötesini mebuslarına bırakmış bulunuyorlar. Trabzon meb'usu **Ali Şükrü Bey** tarafından, İstikbâl Gazetesi sâhibi ve muharriri **Fâik Bey**'e yazılmış ve bir sûreti elime geçmiş bulunan mektubu aynen dercediyorum:

«**Fâik**, Azizim,

Bizim istizâha âid zabıtların birinci gününe âid olanı tabedilir edilmez aldım, gönderiyorum. Üç dört gün evvel Güzel Trabzon sahibi **Ali Becil** midir nedir, işte o adam, telgrafla Meclis başkâtibinden, acele zabtı göndermesini rica etmiş, fakat usûle muvafık olmadığı için göndermemiş; maahâzâ icabederse bile gazetede bundan bahsetme. Bu meseleyi bana haber veren ve dolayısıyla zabtın gönderilmesine mâni olan

arkadaşa fenalık ederler.

Neyse, her halde zabtı ben daha evvel gönderiyorum, zannederim.

Bu zaptı ve sonraki içtimâa âid olup hazırlanır hazırlanmaz göndereceğim her iki zabtı aynen neşredersen çok iyi olur; hattâ mümkünse gazeteye sayfa ilâve etmek sûretiyle[109]. İstizâhın tarz-ı cereyanı hakkında, **Celâleddin Bey**'in yazdığı husûsî mektupdaki parçayı «istizahda mevcud bulunan bir zâtın tehassüsâtı» diye ilâve et, yani evvelce bunu koy, sonra zabtı.

Eğer ilk gün reye müracaat etseydik, büyük bir ekseriyetle, vekil sukut edecekti; fakat olmadı.

Bundan sonraki, hafî ve alenî olarak devam eden istizah esnasında, **Mustafa Kemâl Paşa** ve bütün hey'et-i vekile, hattâ gece saat onbire kadar hazır bulundular.

Paşa yegân yegân herkesi çağırdı ve itimad reyi vermelerini taleb ve rica etti; bâzısı kabûl etti; kabûl etmiyenler Meclis'i terkedip gittiler, ne lehde ne aleyhde rey atmadılar.

Bu tarzda rey vermemek zorunda kalan rüfekânın adedi asgarî kırk kişidir. (**Hilmi Bey**'in bahsettiği «Kırklar» olacak!)[110]

Her ne ise hak tezâhür etti; fakat parlemento hayatı icâbatından olmak üzere de dâvayı kaybettik.

Ne propagandalar yapılmadı! Meselâ «**Fethi Bey** giderse yerine koyacak adamımız yok, **Fethi Bey** hiç olmazsa askerî

109– İstikbâl Gazetesi hakikaten tam da **Ali Şükrü Bey** merhumun istediği gibi yapmış, bu konuşmayı baştan sona kadar büyük bir âlâyişle neşretmiştir. Hattâ o kadar ki, neşri bir kaç gün süren bu konuşmanın ilk günkü nüshası heyecanla kapışılmış, gazete idârehânesinde bir tek nüsha bile kalmamıştır. Bu yüzden gazete ertesi gün (16 Temmuz 1922 tarih ve 603 sayılı İstikbâl Gazetesi'nde) «Bir gün evvelki nüshayı mûtaddan iki misli fazla bastıkları halde ellerinde bir tek nüsha bile kalmadığını» bu sebeple de okuyucularından «okudukları gazeteleri bedeli mukabilinde kendilerine getirmelerini» ilânen istemek zorunda kalmıştır.

110– **Sâmi Sâbit Karaman**'ın notu.

istibdâda bir dereceye kadar karşı koyabiliyor.»

En mühimmi, celse-i hafiyye müzâkerâtına, hâriç vâkıf olmıyacağı için, **Fethi Bey**'in bu mesâil üzerine sükût ettiği; ve bu sükûtun da, bilhassa, memlekete hey'et-i tahkikiyye gönderilmek istenilen bir zamanda ne kadar fena bir tesir yapacağı ve daha neler neler!

Bütün bunlara, Paşa'nın hey'et-i vekile ile birlikte, saat onbire kadar çalışması inzimam edince; netice âdetâ zorla elde edilen bir ekseriyetle, **Fethi Bey**'in mevkiini muhafaza etmesi olmuştur.

Şu kadarcık izahat, vaziyeti anlatmaya kâfidir zannederim; maahâzâ istizah esnasında hazır bulunan zevattan Trabzon'a gelmesi muhtemel olanlarla görüşseniz daha fazla tafsilât alırsınız.

Zabıt çok noksandı; yalnız perşembe günü yani ilk istizah günü, benim dört saattan fazla söz söylediğimi arkadaşlar kaydetmişler. Kâtipler acemi, ben acele söyledim. Ne ise mevcud olanlar da, hakkın tezâhürüne kâfi gelmiştir.

Hülâsa, zabtın neşri lâzımdır; başka gazeteler de neşredecek.

Sonra zabıtta görüleceği vechile, bana Trabzon'da bulunan hemşehriler hakkında bazı sözler söylediler. İhtimâldir ki, bunlar, gazetelere yazı yazanlardır. Rica ederim beni derhâl haberdar et ve aleyhime yazılan yazıları derhâl gönder. Hatta şimdiden benim, hilâf-ı hakikat söz söylediğime dâir, **Ali Becil** vesâire, Meclis Riyâsetine telgraf çekmişler; henüz telgrafı görmedim; telgrafı görürsem bildiririm.

Bir de Müdâfaa-i Hukuk intihabının mutlaka kazanılması lâzımdır. Asıl dâvâmızı isbât edecek ve halkın hâkimiyetini anlatacak olan mes'ele budur. Bu mektubu pedere ve diğer rüfekaya oku; fakat hârice çıkmasın. Cümlenin gözlerinden öperim. Benim makalelerimi henüz göndermedin, bekliyorum.

Ali Şükrü»[111]

111- **Sâmi Sâbit Karaman** - a.g.e. Sh. 68 vd.

Merhumun bu mektubu yerine gitmeden resmi ellerce postadan çalınmış olmalıdır.

Sâmi Sâbit Bey, bu mektuba aid tefsir tarzını takviye etmek üzere şöyle devam etmektedir:

«**Ali Şükrü** efendi, Meclis müzâkerelerinin cereyan tarzı hakkında ne yazmış, kendisine nasıl bir pâye vermiş olursa olsun, müvekkilleri ile birlikte şapa oturmuştur.

Şimdi o sağa sola başvurmağa başlamış olacaklar ki, memlekette ikilik ihdâsına meydan verilmemesi ricası ile 9.K.O. Kumandanı'ndan bir nasihatnâme, **Kâzım Karabekir Paşa**'dan da bundan bahis bir şifre aldım. Ve şu cevabı verdim:

Trabzon 21.5.338

Şark Cephesi Kumandanlığına!

Trabzon matbûatının neşriyat-ı âhiresi münâsebeti ile, zat-ı devletlerinden, berâ-yı malumat aldığım şifreyi ve K.O. Kumandanı Paşa'nın gönderdiği nasihatnâmeyi dikkatle okudum.

Bendeniz Trabzon'a memur bulunduğum zaman, bütün vilâyet nâmına «nefsi mütekellim vahdeh» bulduğum, **Barutçuzâde** ve şürekâsının mürevvici olan tek bir İstikbâl Gazetesi vardı.

Bu yüzden mütehassil bütün mâzi ve onun bugüne kadar bütün safahatı zât-ı devletlerine hafî değildir.

Şahsiyet-i âliyelerine istinâden burada vücûda getirilen inkılâb, halka söz hakkı verdi ve binâenaleyh Trabzon'da gazete teaddüd etti. Derebeylikten bir türlü ayrılmak istemeyen hey'et-i malûme, ve hakikati iğlâka ve efkâr-i âmmeyi tağlita yeltenerek, muhâfaza-i mevki etmeye el'an da çabalamaktadır.

Trabzon meb'usları olan zevat, başta **Hâfız Mehmed** Efendi olmak üzere, mezkûr hey'etin müdâfaa vekilleridir. Hâsıl ettikleri tesir ile hemen her mes'eleyi, az çok kendi arzuları vechile halle ve bu sûretle idâme-i nüfuza muvaffak oluyorlar.

«İstikbâl» ve «Trabzon» gazeteleri arasındaki münakaşa, eshâs-ı mâddide ile, mübâlağasız, bütün vilâyet halkı

arasında telâkki edilmelidir.

Trabzon'da ikilik yoktur; fakat, bu hey'etin seyyiâtına karşı, hükûmet-i merkeziye müsâmaha ederken, halk da sükûta dâvet edilirse, temin ederim paşa hazretleri, Trabzon mâzisine rahmet okutacak bir hâle gelir.

Hâfız Mehmed Efendi şimdi buradadır. Sıhhiye Vekili'ni **Kâhya**'nın otomobiline bindirmek sûretiyle olsun, şantaj yapmağı ihmâl etmemiştir.

Bu adamların kırılan nüfuz ve sarsılan tahakkümlerinin avdetine mâni olabilmek için hükûmet-i mahalliyenin demir gibi metîn ve hükûmet-i merkeziyenin müzâheretinden az çok emin olması lâzımdır.

Bendeniz için tek bir yol vardır; kanun yolu; tek bir cereyan vardır; adâletin cereyanı.

K.O. kumandanı paşa hazretlerinin imâ buyurmak istedikleri gibi, herhangi bir cereyana kapılmış olmadığımı arzederim.

Ali Şükrü Efendi'nin Mecliste'de partiyi kaybetmesi üzerine, eşraftan ondört imza ile BMM. Riyâseti'ne şu telgraf çekilmiştir.

14.6.338

B.M. Meclisi Riyâsetine

«Müstafi Trabzon Müdâfaa-i Hukuk hey'etinden bir hizb-i kalili muhâfazaten, Trabzon mebusu **Ali Şükrü** Efendi'nin verdiği istizah takriri üzerine cereyân eden müzâkerât esâsında mümâileyh ile bazı rüfekasının, yalnız bu hizb-i kalinin vekil-i müdâfii imiş gibi, sebkeden beyânatı teessüfle görülmüştür.

Âhiren, Meclis-i âlinin ittihaz buyurduğu karar-ı âdil ile bu teessürâtımız zâil olmuştur.

Muhterem meb'uslarımızdan daimâ hukuk-ı vataniye ve menâfi-i milliyeyi muhâfazaya mâtuf söz söylemelerini bek-

Ali Şükrü Bey merhum, Ankara'da sık sık at gezintisi yapardı. Kendisini böyle bir gezintiye çıkarken Beşikdüzü'nden getirttiği seyisi ile görüyorsunuz.

leriz.

Ferman.»[112]

Şimdi de **Ali Şükrü Bey**'in Trabzon'daki hâdiselerle alâkalı olan konuşmasına geçebiliriz:

«Ben bir haksızlığa isyan için buraya çıkıyorum. İstihzahın asıl rûhu, seçim dâirem olan Trabzon'da yapılan sûiistimaller, halka revâ görülen zulüm ve aynı zamanda bu kürsüden halkın efendiliğini, hâkimiyetini ilân eylediği bir zamanda Dâhiliye vekâleti makamında oturan muhterem zatın halka hiç ehemmiyet vermiyecek bir derecede iş görmekte olduğunu meydana koymaktır. Ruh budur.

Trabzon'da bir çok sûiistimaller arasında asıl mühim ve zorla ihdas edilmiş bir mes'ele vardır. Bu mesele yeni ihdas edilmiştir. Vâkıa memleketin hiç bir tarafını, diğer tarafına tercih edemem. Fakat bu mes'ele, yalnız Trabzon'u ve Trabzon'luları değil mahiyeti itibariyle bütün memleketi alâkadar eder. Hiç kimse inkâr edemez ki; Trabzon'lular şu millî heyecan devresinde hiç bir zaman, hiç bir şeyden, hiç bir fedâkarlıktan geri kalmıyarak memleket müdafaasına nefislerini vakfetmişlerdir. Henüz İzmir işgâl edilmeden çok evvel, Trabzon'da Yunan polisleri dolaşır ve Trabzon ile havalisi Pontusculara peşkeş çekilmek istenirken, burada hem de halleri vakitleri yerinde, zengin birçok vatandaşlar, kaçıp başka yerlerde müreffehen yaşayabilecek durumda bulundukları halde oldukları yerde kalıp ve «canımızla kanımızla yurdumuzu müdâfaa edeceğiz!.» diye ortaya atılarak «Trabzon Kongresi»ni kurmuşlar ve hakikaten fedakârânc bir sûrette sonuna kadar çalışmışlardır.

Bu arada, bugün yazık ki; habsedilmiş bulunan «Aziz Çavuş» gibi kahramanlar, yanlarına kattıkları yiğitlerle sahilleri tutmuş, düşmanları yıldırmış ve hep böyle çalışırlar ve

112- a.y.

dâimâ hükûmet büyükleriyle işbirliği yaparak devlete bağlılıklarında devam ederlerken, en sonunda gelen bir fırka kumandanı, bütün bu insanların –yani Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti erkânının– fena olduklarına derhâl hükmetmiş ve haklarında takibata kalkmıştır. Efendiler, sorarım size; o tarihe kadar gelip giden bütün vâliler ve kumandanlar akılsız mı idiler ki, bu vatandaşlarla işbirliği yapmış ve bu adamların hırsız, fena ve namussuz olduklarını anlayamamışlardır? Yeni tâyin edilen zat, üç buçuk gün içinde bunların, hem de bu derece fena olduklarını nasıl anlayabilmiştir?

Bugün itham ve muahaze edilen zevat işte bu fedâkârlardır. Eğer Dâhiliye Vekili Beyefendi, Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarının fenalıklarını yukarıdan aşağı birer birer sayıp dökerken, «Şöyle bir de ufak hizmetleri olmuştur» demiş olsaydı, vallah billâh sesimi çıkarmaz, bu meseleyi buraya getirmezdim.

Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti ile gâyet bâriz ve âşikâr olarak büyük hizmetleri görülmüş olan bu vatandaşlar, en şen'î mahlûklar şeklinde teşhir edilmek istenirse, elbette susamam.

Hattâ bir kısım hemşehrilerimin bana karşı muğber olacaklarını bildiğim halde, yine işte susmuyorum, hakikatı uzun boylu tedkiklerde tesbit ettiğim şekilde bu kürsüden söylüyor, ilân ediyorum. Trabzon'da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin topladığı iâne parası miktarını tahkik hey'eti altmış küsur bin lira gösteriyormuş. Masraf da kırk iki bin lira imiş ve üst tarafının sekizyüz lirası Cemiyet Reisi **Barutçuzâde Hacı Ahmed Efendi**'de, onyedi bin lirası da Kayıkçılar Kâhyası **Yahya**'da imiş ve bu para ihracattan alınmış.

Efendiler, Dahiliye Vekili **Ali Fethi Bey**'e çok hürmetim vardır. Malta'ya İngilizler tarafından sürüldüğü vakit, en çok teessür duyanlardan biri de bendim. Fakat görüyorum ki; uzun zaman Malta'da ve vazife ile başka hâriç memleketlerde bulundukları için bu memlekette mahrumiyetlere katlanılarak

uğraşıldığını bilmediklerinden millî dâvânın ve harekâtın teferruâtına da vâkıf değillerdir. Bilselerdi böyle yapmazlardı.

Efendiler yukarda bahsettiğim Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinin topladığı para, yalnız bu cemiyete münhasır bir şey midir? Sorarım size, bu tarzda vergi almayan, resim almamış hangi Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti vardır?

(Hepsi almıştır. Hepsi.. sesleri.)

Bir tane almamış olan gösterebilir misiniz? Oktruva resmi diye Bursa'da her ay halktan yüzbin lira alınmıyor muydu? Daha ötelerde de hep böyle değil miydi? Ve başka türlü yapmağa, bu millî dâvayı yürütmeğe imkân var mıydı? Efendiler!.. O günleri düşünün!.. Hiç bir kuvvet yok, teşkilât yok, hazine yok, millet kendi başına yapayalnız kalmış; zenginlerin çoğu İstanbul'da ve memleketi kurtarmak için para lâzım. Bunun için de rüsum konmuş.. Konmayıp da ne yapılacaktı? Sonra bu rüsumun kırk gün devam ettiğini, yine Dâhiliye Vekili Beyefendi söylüyor. Fakat ne gariptir ki, aynı Dâhiliye Vekili Beyefendi, Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu rüsum almasını hoş görmezken, bu cemiyetin bunu cibâyete başlamadan evvel Şark Cephesi, yani **Kâzım Karabekir Paşa** tarafından vazedilmiş olduğunu bilmiyorlar...

Cemiyet, ancak Şark Cephesi'nin koymuş olduğu resmi aynen almağa devam etmiştir. Efendiler, bu resim mes'elesi eğer bir suç sayılıyorsa, Tahkik Hey'eti Reisi **Said Paşa** Hazretleri gitsin, evvelâ Şark Cephesi Kumandanlığını suçlandırsın! Eğer bu, bir cürüm ve cinâyetse, memleketin her tarafındaki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yapmış olduğu bir cürüm ve cinayettir; bu sebeple de hepsini tenkid etmek, hepsine hesap sormak lâzımdır.

Şimdi soruyorum size, Dâhiliye Vekili Beyefendi diğer Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetinden hangisinin hesabına bakmıştır? Onların hesabında acaba tedkike değer birşey yok mu? Memleketin her tarafında bir çok Müdâfaa-i Hukuk Ce-

۱۱ ذی القعده ۱۳۴۰ — پنجشنبه

استقبال

تاریخ تأسیسی [۱۳۳۴ — ۱۹۱۸]

بیوك ملت مجلسنده طربزون مدافعهٔ حقوق هیئتی مسئله‌سی

علی شكری بك ورقتاسنك داخلیه وكیل فتحی بكدن واقع اولان استیضاحی اوزرینه جریان ایدن

مذاكراتك ضبط جریده‌سی صورتی

● Ali Şükrü Bey merhum vaki istizâhları üzerine Meclis'de cereyan eden müzakereleri aksettiren «İstikbâl» gazetesinin 11 Zilkade 1340 (1922) tarihli nüshası.

miyetleri varken yalnız ve bilhassa Trabzon Müdâfaa-i Hukukunu ele alıp, onun hesabına bakmaktaki hesap ne olabilir? Daha ileri gideceğim.. Madem ki; iş bu safhaya girdi, soracağım. Hey'et-i Temsiliye hesap vermiş midir? Ben, bununla bu hey'etin hesaplarında sûiistimâl vardır demek istemiyorum. Fakat aranmamış hesaplardır. Mademki Trabzon Müdafaa-yı Hukukundan aranmıştır, neden ötekilerden aranmamıştır diyorum.

Efendiler, bir başka iş daha var... Hattâ, onlara göre, açıkca söylemezler amma, bence muhakkak ki, asıl hesapları tedkike sevkeden en baştaki âmil ve mesele olan, **Halil Paşa**'ya altıyüz lira verilmiş... Yâni Trabzon Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi vermiş. Bu afvedilmiyor. Efendiler, o kadar muztar bir vaziyetteyim ki, kendimi tutuyorum, memleket hesabına daha ileri gitmek istemiyorum. **Halil Paşa**'ya altıyüz lira vermek suç mudur? Vakıa bir vakit hükûmet **Halil Paşa**'nın Trabzon'dan çıkmasını istemişti. Hükûmet emridir diye Müdâfaa-i Hukuk da bu hususta Ankara'ya müzâhir olmuştur. Fakat arkadaşlar, lütfen söyleyiniz! **Halil Paşa**, bu memleketin bir evlâdı; bir generali değil mi? İyi adam, fena adam, o ayrı mes'ele. Bahis mevzuu değil. Bu adam, Trabzon Fırka kumandanının karşısına geliyor:

«– Ben Rusya'ya gideceğim. Fakat cebimde on param yok. Âilem de yanımda.. Aç kalacağım» demiş...

Ne yapacaksınız? Hükûmetin itimadına mazhar olmuş bir fırka kumandanı:

«– Benim param olsaydı verirdim. Fakat yazık ki, yok. **Hacı Ahmed Efendi**, siz verir misiniz?» diyor. Bunun üzerine de Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi **Hacı Ahmed Efendi, Halil Paşa**'ya altıyüz lira verirse cinâyet mi yapmış olur?

İşte bu gibi bir sürü mânâsız meseleleri hâdise yapmağa çalışan bu fırka kumandanı, bugün de vâli vekâletini elinde bulunduruyor. Bundan sonra ne tarzda hareket edeceğini

zâtıâlileri takdir buyurunuz.

«Bu zatın ilk yaptığı iş, memlekette uyuyan muhâlif fikirlileri uyandırıp kuvvetlendirmek olmuştur. Ötedenberi, hattâ kalûbelâdanberi muhâlif olan bir gazeteye, Belediye vasıtasıyla yardım ettiriyor. Bu gazete sahiplerinin, Erzurum Kongresi esnasında **Mustafa Kemal Paşa** ile **Rauf Bey** aleyhinde yazmış olduğu yazıyı, ister misiniz, size göstereyim mi? Yanımdadır.

Böyle adamları himâye edip diriltmek neden? Maksad Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti'ne hücum ve taarruz değil mi? Bu zatın bu gibi mânâsız hareketleri saymakla bitmez.

Şimdi, müsaade ederseniz yalnız hâtime olarak, bütün bu menfî hareketleri tâkip ile önlemeğe çalıştığım için hedef olduğum sinsi taarruzlardan birini gözleriniz önüne sererek, sözlerimi bitireceğim. Bu, aynı zamanda memleketin cennet gibi bir köşesinin nasıl idâre edildiği hakkında ufacık bir misal teşkil eder: Bugün Matbuat Umum Müdürü olan **Ağaoğlu Ahmed Bey** Kars ve Erzurum yolu ile Trabzon'a geldiği zaman Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti'nde bana:

«– **Ali Şükrü Bey**, sen **Enver Paşa**'ya mektup yazmışsın!» demişti. Kulaklarıma inanamadım, şaşırdım ve kendisine bunun nereden çıktığını, aslı olmayan bu işi kimden işittiğini sordum. Dedi ki:

«– **Kâzım Karabekir Paşa** Hazretleri'ne, buradan Trabzon'a çekilmiş resmî bir şifre... Paşa bana verdi, okudum. Buna göre, sen **Enver Paşa**'ya demişsin ki, «Bu işin ehli sensin! Ergeç yine sen geleceksin. **Mustafa Kemâl Paşa** Hazretleri de bunun böyle olacağını itiraf ediyor. Fakat şimdi zamanı değildir. Binâenaleyh hududdan uzaklaşmanızı rica ederim.» Ben mi böyle demiştim, hatta **Enver Paşa**'ya mektup yazmışım? Hayret!... Nasıl da uydurmuşlar. Dikkat buyurun, bu jurnalı Trabzon'dan veriyorlar, veren de bir resmî makam! Anladınız tabiî!. **Ahmed Bey**'e dedim ki; Ben şimdiye kadar

Enver Paşa ile görüşmüş değilim. Fakat hakikaten hududdan uzaklaşması taraftarıyım. Kat'iyyen bu taraflara sokulmasına muârızım. Bu sebeple eğer O'nu hududdan uzaklaştırmak için böyle pöhpöhleyip, koltuk vererek ikaz etmek lüzumunu duymuş olsaydım, böyle bir mektuba tereddüd etmeden imzamı atardım. Amma, ne böyle bir mektupdan haberim var, ne de böyle bir imza atmışım!.. Hatta ne de **Enver Paşa**'ya bir şey yazmayı düşünmüşüm...

Görüyorsunuz efendiler!.. Hem sâde bu kadar da değil, hakkımda çekilen telgraflar, bundan ibâret değildir: «Altmış kişilik bir ziyâfette bendeniz, diğer bir meb'us arkadaşıma, **Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri aleyhinde sözler söylemişim.» Telgraflardan biri de, işte böyle diyor, bu haberi veriyormuş...

Evet, efendiler. Böyle bir ziyâfet oldu. Rusya'dan misafir gelen **General Fronze**'nin şerefine verilen bir ziyâfette vâli, kumandan gibi bir çok şahsiyetler arasında ben de vardım. Başka meb'us arkadaşlar da vardı. Tabiî konuşuldu... Amma, **Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri aleyhinde tek kelime sarfedilmiş değildir. Rica ederim, böyle aleyhte konuşmak isteseydim, yabancıların bulunduğu bir ziyâfette mi konuşurdum? Orası, bunun yeri mi? Bunu idrak etmiyecek kadar kafasız mıyım?

İşte, böyle uyduruyorlar, böyle telgraflar çekiyorlar ve hep aynı kaynaktan çıkıyor bu iftiralar, bu yalanlar... Daha açık söyleyim, işte bu memleket, böyle idâre ediliyor... Bugünlük söyliyeceklerim bundan ibârettir.»[113]

Ali Şükrü Bey'in bu heyecanlı konuşması Trabzon'daki siyâsî ihtilâfların vüs'at ve derecesini pek güzel aksettirmekteydi. Ancak, ne yazık ki; evvelce bahsedilmiş olduğu üzere mahallinde tetkikat yapmak üzere gönderilen Mirliva **Ali Sâid Paşa** riyâsetindeki tahkik hey'etinin çalışmaları da ihtilâfları yatıştıramamıştı.

113– Bkz. Zabıt Ceridesi, C. 20. 7 Mayıs 1338 târihli celse zaptı.

Bu konuşmanın üzerinden iki ay kadar bir müddet geçmişti ki, mahallî fırka kumandanı **Sâmi Sâbit Karaman** (Paşa) ile ihtilâfa düşen ve tahkik hey'etinin baskılarına tahammül edemeyerek istifa eden Trabzon Müdafaa-yı Hukuk Hey'eti'nin bir nev'î müşâviri durumunda olup Liman'dan gelip geçen mallardan onlar nâmına bir rusûm alan Kayıkçılar Kâhyası **Yahya Reis**, 3 Temmuz 1338 Pazartesi günü, askerî kışla binâsının hemen yanı başında şehid edilmiştir. Öteden beri fırka kumandanı ile arasının açık bulunması, cinâyeti O'nun yaptırdığı kanaatini uyandırmıştır. Bu sırada kolordu kumandanlığından ayrılmış ve henüz Trabzon'u terketmemiş bulunan **Sâmi Sâbit Karaman** (Paşa) da hakkındaki iddiaya işâretle:

«Cenâzenin namazı kılınmak üzere, câmiye getirildiği gün, ben câmiin bulunduğu meydanın karşı tarafındaki açık kahvede yer almıştım. Halkı bağırttılar:

«– Kaatili isteriz, kaatili hükûmetten isteriz!»

Artık, yâverim **Cevad** vasıtasiyle tehdidler yağdırılıyor. Buradan geçmesin öldürecekler, şuradan geçmesin pusuya düşürecekler...»[114] demektedir.

Akşam karanlığında vâki olan cinâyetten hemen sonra civarda kaçışan askerlerin görülmüş olması, hâdisenin askerî eşhâs tarafından tertiplendiği kanaatini uyandırmış ve bu sebeple **Sâmi Sâbit Karaman**'dan başka **Kâzım Karabekir Paşa** bile ithâm edilmiştir. Bunu kendisi şöyle hikâye etmektedir:

«Bu esrârengiz cinâyet hakkında bizzat Trabzon'da dahi tahkikat yaptım. Namus ve merbûtiyetine emin olduğum **Sâmi Sâbit Bey**'den şifâhen de sordum. Cinâyetin ne bolşevikler ve ne de **Sâmi Bey** tarafından yaptırılmadığına emin oldum. Meclis'de dahi bu hâdise büyük galeyânı mûcip olmuş, meb'uslardan mürekkeb bir hey'et-i tahkikiye gönderilmiş. Bunların tahkikatı da müsbet bir neticeye gitmiyor. Zan ve tahmin üzerine

114– **Sâmi Sâbit Karaman** – a.g.e. sh. 147 – 148

lmak üzere cinâyetin hücum taburundan bazı zâbit ve efradın yardımı ile yapıldığı merkezinde karar kılıyor. Bu tarzdaki bir fezleke ikinci şık rivâyetlere kuvvet verdi. (**Kâhya**'yı kumandan **Sâmi Sâbit Bey** askerlere öldürtmüş) Hey'etle beraber Trabzon meb'usları da gelmişler. Bunlar da buna kani' olmuşlar ve berâet kazandığına kızdığımdan işi benim yaptırdığıma kadar da vardırmışlar.

Ben Ankara'ya geldiğim zaman Meclis-i Millî'de bir salondaki siyah tahtaya vak'anın krokisini çizmişler, kışlayı da yapmışlar ve üstüne de «Acaba kaatil kim?» yazmışlardı. Trabzon meb'usları esasen eski İttihatçılar olup **Enver**'i getirmeye çalışan insanlar olduğundan, bu noktada dahi gerek **Gâzi Paşa**'ya ve gerekse bana karşı samimi değil idiler. Trabzon'daki gayrı meşrû el ve ayakları olan **Kâhya**'nın bu hâdisesi kendilerini pek meyus etmiş, hâdiseyi bu zâviyeden seyrediyorlardı. O zaman başvekil olan **Rauf Bey**'le bu işi görüştüm. Bu işteki esrar perdesini elbirliği ile kaldırmak lüzumunu anlattım. Ve bu meb'usların benden neden şüphe ettiklerini anladım. Eğer bu işi Gâzi yaptırsa Sivas'a giderken veya gelirken yaptırabilirmiş. Hâdisenin Dahiliye Vekili **Fethi Bey**'in Trabzon'a gelip gitmesinden sonra vukûu, şüpheyi dâi ise de benim haberim olmadan kumandan bu işe cür'et edemezmiş. Benim bu işten kat'iyyen haberim olmadığına ve kahpece adam öldürmek fıtratında olmadığımı ve bunun içindir ki; **Kâhya**'yı resmen derdestle mahkemeye gönderdiğimi anlattım. Şayân-ı hayret bir propagandanın katil hâdisesi esnasında Ankara'da işâa edilmiş olduğunu haber aldım. «Kâzım yamandır. **Kâhya** beraat etti diye herifi harcadı, harcanacak insanları şarka göndermeli..» Bu bana karşı müthiş bir iftira idi. ilh...»[115]

Kâhya'nın katli hâdisesini mahallî adlî merciler aydınlata-

115- **Kâzım Karabekir** – İstiklâl Harbimiz. İstanbul 1960 Sh. 1147

mayınca, Trabzon meb'uslarının müracaat ve sıkıştırmaları üzerine 18 Temmuz 1338 târihinde hükûmet, Bursa Meb'usu **Mustafa Fehmi**, Elâziz Meb'usu **Nâci,** Mersin Meb'usu **Muhtar**, Mülkiye Müfettişi **Kemâl** ve Adliye Sicil Müdürü **Hâmi Bey**'lerden müteşekkil bir hey'eti, mes'eleyi mahallinde tahkika memur etti. Bu hey'et 4 Ağustos 1338'de Trabzon'a gelerek geniş bir tahkikat yaptı. Alâkadarların ifâdelerini aldı ve tanzim eylediği mufassal raporda tuttuğu zabıtları hulâsa ederek kanaatini bildirdi. Bu kanaat şu cümlelerle ifâde edilmekteydi:

«İşbu rapora merbut (bağlı) evrâk-ı tahkikiyede (tahkikat evrakında) görüleceği veçhiyle hâdise-i katil hakkında memleketin sunûf-ı muhtelifesine (muhtelif sınıflarına) mensup birçok kimseler istima ve ifâdeleri ahzolunmuş (alınmış) ve maktulün efrâd-ı âilesi dahi isticvab kılınmış ise de, meseleyi tenvir ve faillerin hüviyetlerini tâyin edecek bir emâreye desterez olunamamıştır..»[116]

İşte **Ali Şükrü Bey** merhumun ânî gaybûbeti karşısında galeyan gelen meb'usların «fenâ misaller var» sözüyle kastettikleri, anlatmaya çalıştığımız bu hâdiselerdi. Şimdi **Ali Şükrü Bey**'in katli hâdisesi üzerine Meclis'de cereyân eden müzâkerelere dönebiliriz.

27 Mart akşamı ortalıktan kaybolan ve yapılan bütün araştırmalara rağmen kendisinden hiç bir malûmat alınamayan **Ali Şükrü Bey**'in durumu 29 Mart 1339 (1923) perşembe günü Meclis müzâkerelerine mevzû olmuştur. Birinci Büyük Millet Meclisi'nin en heyecanlı celselerinden biri olan bu celseye Reis-i sâni (ikinci reis) sıfatıyla **Ali Fuad** (Cebesoy) **Paşa** başkanlık ediyordu. Meclis'in **Ali Şükrü Bey**'e atfettiği ehemmiyeti ve muhalif bir meb'usun katledilerek susturulmak istenmesi karşısında gösterdiği hassasiyeti aksettiren bu ko-

---

116- **Kâzım Karabekir**– Enver Paşa ve İttihad ve Terakki – İstanbul 1947 Sh. 363 v.d.

nuşmaları harfi harfine dikkatlerinize arzediyoruz:

Reis – Celseyi açıyorum efendim.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) – Söz istiyorum.

Reis – Buyurun.

Hüseyin Bey – Efendiler! Bu şerefli kürsü bugün elîm bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin meb'usları bugün kalbleri kan bağlamış bir zavallı, bîçâre gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey kâbe-i millet sana da mı taarruz![117] Ey ârâ-yı millet (milletin reyleri), sana da mı taarruz? Ey milletin mu-

---

117– Birinci Büyük Millet Meclisi'nin kendisinden en fazla bahsedilmiş meb'uslarından biri olan **Hüseyin Avni Bey** öteden beri «İkinci Grup»un lideri ve bu sebeple de muhâfazakâr bir kimse olarak takdim edilegelmiştir. Burada **Ali Şükrü Bey**'in vefatı dolayısıyla kullandığı «Ey kâbe-i millet» ibâresiyle Meclis'i kasdettiği sarihtir. Gerçekten mü'min bir kimsenin bir millet meclisini Kâbe'ye teşbih etmesinin dinen mubâlâtsızlık teşkil ettiği ve bu hâliyle imanlı bir kimsenin irtikâb etmesine imkân olmayan bir hata teşkil eylediği âşikârdır. Bu konuşmanın mütebâki kısımları da bu mantıkla mîzan edildiğinde, daha birçok falsolar görülür. Gerçekten burada O'nun altı buçuk asırlık Osmanlı saltanatı hakkında umûmî bir kanaat izharı şeklindeki sözleri bile bu hükmümüzü ispata kâfidir.

Hüseyin Avni Bey'in muhâlefetinin **M. Kemâl Paşa**'nın diktatörce davranışlarına münhasır bulunduğu, yoksa ortada temel bir fikrî aykırılık mevcud olmadığı, O'nun şer'iye vekâleti bütçesinin müzâkeresi dolayısıyla söylediği sözlerde daha sarihtir.

Hüseyin Avni Bey için câlib-i dikkat bir hareket de 2 Aralık 1922 târihinde T.B.M.M'de görüşülen bir teklif dolayısıyla yaptığı konuşmadır. Bu, bir kısım 2. Grup mensupları tarafından bir kimsenin mebus seçilebilmesi için o günkü hudutlar dâhilinde herhangi bir yerde doğmuş bulunması veya beş sene müddetle aralıksız olarak ikamet etmiş olması şartını getiren teklifti. Bununla kendisi kastedildiği iddiasıyla söz alan **M. Kemâl Paşa**'ya karşı kürsüden cevap olarak söylediği sözler onun bu mevzudaki tutumunu göstermektedir.

Son derecede alttan alan ve böyle düşünülmesine teessüf eden **Hüseyin Avni Bey**'in nasıl bir kimse olduğunu anlamak için yalnız bu konuşmayı tetkik etmek kâfidir. Bir zamanlar Merhum **Nureddin Topçu**'nun kayınpederi bulunması, şöhretinin cephemizde daha da işâa edilmesine sebep olmuşsa da, âhır yıllarını rejimin ağzı kilitli bir noteri olarak geçirmiş bulunması, O'nun şahsiyetinin değerlendirilmesinde ehemmiyeti küçümsenemeyecek bir husustur.

kaddesatı sana da mı taarruz? (Lânet sesleri, bu millet ölmez, zihniyet ölmez, fikir ölmez sesleri)

Osman Bey (Kayseri) – Zihniyet ölmez, fikir ölmez, bu millet ölmez.

Hüseyin Avni Bey (Devamla)– Efendiler! Sizden bir istirhamım var. Heyecanımı zabtedemiyorum. Sözümü kesmeyiniz. Biraz beni dinleyiniz. Hepinizin samimiyyetine kaniim. Hepinizin vicdanına imanına kanaat getirmiş bir arkadaşınız sıfatıyla hepinizin hissiyatına tercüman olacağım. Arkadaşlar! Beni serbest bırakınız, arkadaşlar! Efendiler! Asırlardanberi mahkûmiyetle saltanatların ve onun etrafındaki yaldızlı üniformalı kahrolası haşerâtın ve onun esiri olan hâinlerin mahvı ve Türk Milleti'nin halâsı için bayrağı çektik. Efendiler! Memleketi düşmanlar istilâ ediyordu. Millet kat'iyyen ümidini kırmıyor. Azminde sabitkadem oluyor. İmanından onun halâsını bekliyordu. İşte silâhbaşı denildiği zaman Türk köylüsü bütün mevcûdiyetini feda ederek ve eline silâhını alarak ırzını nâmusunu, hayatını kurtarmakta bir an tereddüd etmedi ve muvaffak da oldu. Efendiler! Muvaffakiyeti onun hakimiyetidir. Hakimiyeti demek onun reyini memleket dâhilinde serbest isti'mâl etmesi demektir. Bir millet nâmusundan bir meb'usu koparır. O meb'usun ağzı, kalemi o milletin nâmusudur. Bu nâmusa tecâvüz eden eller kırılsın! (Kahrolsun sesleri) Bu, milletin ismetidir. **Hüseyin Avni**, murdar bir katre kan değildir. Tecâvüz, arkadaşlarımıza değil, bir milletin nâmusunadır. Böyle namussuzlar yaşamamalı efendiler, kahrolmalı. (Kahrolsun sesleri) Yaşamasın, yaşamamalı, kahrolmalı efendiler!..

Osman Bey (Kayseri) – Millet yaşatmaz.

Hüseyin Avni Bey (Devamla) – Efendiler **Ali Şükrü Bey** iki günden beri gâibdir. Efendiler! Memleketin sâhibi, azametli bir tarih sâhibi, nâmusuna hâkim bir milletin meb'usu kayboluyor. Hükûmet bulamıyor; iki günden beri gâibtir, bulamıyor. (Böyle hükûmet olmaz, lânet sesleri) Efendiler!

Allah'dan çok isterim ki, memleketin elîm zamanlarında bu hâl bir cürm-i âdî neticesi zuhur etsin. Evet âdiyyen zuhur etsin. Ya siyâsî ise efendiler! Ya siyâsî ise... Demek ki, bu memlekette herhangi bir fikrin serdarı ölecektir. Hiç bir zaman ölmez!.

Refik Şevket Bey (Saruhan) – Değildir ve olamaz. (Hepimiz öleceğiz sedâları)

Hüseyin Avni Bey (Devamla) – Efendiler! Bu elîm sahnede bu şenî cinâyete içinizde titremeyen bir fert tasavvur etmem. Öyle bir ferd varsa, alçaktır, meydana çıksın. (Yoktur sesleri.) Yoktur ve olamaz. Bir fikrin timsali bir grupun mensubu olan bir insanın kendi kanaat-i zâtiyesinden, kanaat-i vicdâniyesinden milletin selâmet ve saadeti uğrunda söyliyeceği söz, yazacağı yazı kıymetlidir. Efendiler bu kalem kırılmaz, bu fikir ölmez efendiler!.. Biz de azmetmişiz. Türk Milleti, bir sancak çekmiş. Onu nâmus telâkki etmiş ve onun altında kanunlar neşretmiş. Bu kanunun fevkine çıkan alçaklar kahrolsun efendiler. (Kahrolsun sesleri) Gayr-ı mes'ul, kanunun fevkinde kendini telâkki edenler nâmussuzdur. Kahrolsun bin, bin defa. (Kahrolsun sesleri) Onlar ki, kendilerini kanunun fevkinde telâkki ederler, nâmussuzdurlar.

Osman Bey (Kayseri) – Kanun hâkimdir.

Hüseyin Avni (Devamla) – Efendiler, ben eminim ki, Türk Milleti'nin hukukunu taşıyorsunuz. Hey'et-i ictimâiyyede yekdiğerinin hayatı birbirinin taht-ı tekeffülündedir. Efendiler! Benim hayatım, hey'et-i umûmiyyenizin taht-ı tefekkülündedir. Hey'et-i umûmiyyenizin emniyeti benim taht-ı tekeffelümdedir. Buna tecâvüz, kanuna tecâvüzdür. Yine çok temenni ediyorum ki; esrârengiz bir mâhiyeti hâiz olan cürüm, inşâallah meydana çıksın da bütün Cihan bizi siyâsetten, fikr-i ictihaddan, serbesti-i efkârdan mahrum heyûlâ görmesin. Hayvan sürüsü görmesin. Temennim budur, efendiler. İnşallah meydana çıkacaktır. Yoksa **Hüseyin Avni** bu sancağın uğruna

bin kere fedâ olsun! Bu milletin istiklâlinin uğruna, bayrağın şerefine yüzbin paşa, yüz bin **Ahmed**, yüz bin hoca ölsün. Yalnız bir şey yaşasın! O da istiklâl-i millet, hâkimiyet-i milliye... Âşıkı bulunduğumuz hâkimiyet-i milliye demek efendiler; şunu biliniz ki, memlekette reyini, fikrini serbest isti'mâl etmek demektir. Onların meb'uslarının fikirleri, kanaatleri memlekette her halde muhterem tanınması lâzımdır. Eğer isâbetsizlik varsa o, millettedir. Ben her vakit her meb'usu muhterem telâkki ederim. Her meb'usun sözüne hürmet ederim. Bunun hılâfına hareket etmek, milletine karşı isyan etmek, milletin reşid olmadığını telâkki etmektir. Efendiler! Bu saat, belki ellinci, altmışıncı saat oluyor. **Ali Şükrü Bey** birâderimiz Ankara denilen köy kadar bir yerde zâbıtasıyla, ordusuyla, milletiyle, meclisiyle, hükûmetiyle hepsi mevcud olan Ankara'da, **Ali Şükrü Bey** kaybolmuştur ve bulunamamaktadır. Rica ederim, bu milletin kabiliyeti bu değildir. Bizim açtığımız bayrakla, gittiğimiz hedef bu değildir. O hedef gâyet yüksektir. Bu şekilde bu yola gidilmez.

Hükûmetten çok rica ediyorum. Henüz mahiyyeti meçhûl olan bu cürmü meydana çıkarsın. Çok arzu ediyorum ki, bin tâne **Ali Şükrü**, cürm-i âdî ile ölsün! Fakat siyâset ve kanaatinden, hürriyet-i efkârından dolayı, bir fikrin mücâhidi bulunmak dolayısıyla medeniyetten gayrı bir şekilde vahşiyâne ve câniyâne bir sûrette tecâvüze uğrarsa, O'nun hissiyatını bu millet soracaktır. Bunun tahakkuk etmesini taleb ederim. Ve bu tahakkuk ettiği günde ölecek çok adam vardır. Öldürecek çok eller vardır. Burada kimse mahvolmıyacaktır.

Nâfız Bey (Canik) – Kırılsın kahpe ve gizli eller!..

Süleyman Necâti Bey (Erzurum) – Ya hepimiz namusla yaşıyacağız, ya hepimiz öleceğiz.

Hüseyin Avni Bey (Devamla) – İnkâr edemem. Siz altıyüz senelik bir tahtın etrafındaki efsânelere ve hattâ kendilerini ilâhî tasavvur eden insanların zulmüne, gadrına boyun eğme-

diniz. Ondan eminim. Efendiler! Düşman memleketleri yer yer işgâl ederken sizi burada cem'e tevşik eden kimdi? Her taraftan isyan ediyordunuz ve sizi teşvik eden muhterem ve mukaddes köylünüzden başka birşey değildi efendiler! Bu imanı analarınızdan, bu imanı, köylünüzden almıştınız. Bizi uyandıran, nûr-ı irfan oradan gelmişti. Binâenaleyh o fedâkarlığı ihtiyar ederek ve cihan muvâcehesinde göğsümü açarak buraya geldim. Efendiler! Sizin her birinizin boynunuzda idam fermanları vardır. Boynunuzda hâlâ eski pâdişahlığın idam fermânını taşıyorsunuz. Efendiler! Ondan eminim. Yalnız rica ettiğim şudur ki, Hey'et-i Vekileniz masuniyetinizi (dokunulmazlığınızı) muhâfaza ettiklerine milletin şerefini, nâmusunu muhâfaza edeceklerine burada söz versinler. Vekil-i mes'ûlünüz buraya çıkmalı.

«Efendiler biz nâmuslu adamlarız. Sizin, kanunun emrettiği masuniyetiniz vardır ve bunu muhâfaza edeceğiz. Milletin nâmusu mahfuzdur. Biz bu cinâyeti meydana çıkaracağız. Müsebbibi herhangi şahıs olursa olsun, onları kahredereceğiz. Kanunun kudreti önünde diz çöktüreceğiz, geberteceğiz.» demelidirler. Bunu söylemezlerse nâmussuzdurlar efendiler. Bunu söylemezlerse bu milletin vekil-i meşruu değildirler efendiler! Biz masuniyet isteriz. Bize masuniyet vermezlerse bunu almağa eğer sizde kudretiniz yoksa o sûretle burda oturursanız siz de nâmussuzsunuz. Oturulmaz efendiler. Hiç bir vicdanın bunu kabûl etmiyeceğine kaniim. Cihanla mücâdele etmeliyiz.»

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) – Söz istiyorum paşam.

Reis – Müsâade buyurun efendim.

Yahya Gâlib Bey (Kırşehir) – Sus canım. Açık söyle! Anlayalım. Böyle mühim sözlerden kimse birşey anlamaz ve kimse bunu kabûl etmez.

Yusuf Ziya Bey (Bitlis) – Mühim değildir, açıktır. Susmıyacağız.

حزين برسنهٔ دوریه

عدلیه‌ده اخلال

● Trabzon'da neşredilen İstikbâl Gazetesi'nin **Ali Şükrü Bey** merhumun birinci ölüm yıldönümünü «Hazin bir sene-i devriye» serlevhası ile yâd edişi... Nerede bir yıl evvelki heyecan...

Hüseyin Avni Bey (Devamla) – Kudretini takdir eden bir mecliste ben o kadar ufak bir şey görsem efendiler, esâsen oturamam. Ben meclisin kanunu muhâfaza, vekarımla ve namus-ı millîyi muhâfaza edeceğine kâniim de onun için buraya çıktım söz söylüyorum. Ben hayatımı fedâ etmiş, buraya gelmiştim. Bizim siyânet için, muhâfaza için yaptığımız kanunlara riâyet eden vekiller buraya çıkmalı ve bu cürmü meydana çıkarmalı. Meb'usların masuniyeti olduğunu bir daha burada söylemeli ve bu hangi bir şahıs ise kahr-u tedmir edilmeli. Ondan sonra burada müzâkere cereyan etmeli. Aksi takdirde, efendiler, burada müzakere olamaz. Vekiller kendilerini değiştirsinler. Onların kudretleri yoksa hey'et-i celile âciz değildir. Şerefinizi, nâmusunuzu kanununuzu muhâfaza edecek bir hükûmet teşkil edersiniz. Bu sûretle müzâkereye imkân vardır. Aksi takdirde paydos efendiler! Paydos!.. Biz madem ki; üzerimize aldığımız vazifeyi idâre edemiyoruz, onun için biz paydos edelim. Millete hakkını verelim. O hakkını da şerefini de dinini de muhâfaza eder. Ben de onun bir ferdi olarak iftihar ediyorum efendiler!.

Reis – Efendim! Filvaki **Ali Şükrü Bey** arkadaşımızın iki günde beri nerede olduğuna dâir hiç bir malûmatımız yoktur. Bu münâsebetle **Hüseyin Avni Bey** birâderimiz mes'eleyi izah ettiler. İcra Vekilleri Hey'eti Reisi **Rauf Bey** bu babta söz aldılar. Lütfen kendilerini dinleyelim. Yalnız arkadaşlardan birşey temenni ederim ki, mes'ele tenevvür etmeden hissiyât hâkim olmasın. Söz **Rauf Bey**'indir.

Rauf Beyefendi (Sivas) – Arkadaşlar!. Muhterem arkadaşlarımızdan Trabzon meb'usu **Ali Şükrü Bey** salı günü akşamından beri ikamet ettiği mahalle avdet etmediği, dün sabah 10'da hükûmetimizce malûm oldu. Hükûmetiniz Türkiye halkının ve onların mümessillerinin itimadına mazhar olması lâzım gelen hükûmetiniz, aynı silsileye riâyet eden, milletin akîdelerini, istiklâlini temin vazifesiyle mükellef olan

hükûmetiniz ahad-ı nâsden herhangi bir ferdin hukukunu a'zamî gayret ve fedakârlıkla muhafazaya, siyânete ihkâka hazır olan hükûmetiniz ayrıca milleti temsil eden, memleketin istiklâlini, hürriyetini temin için çalışan meclis-i âlinin bir azasının tegayyübünü lâyık olduğu ciddiyet ve ehemmiyetle telâkki etmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hür olan adliyesi dündenberi hür ve serbest olarak icra-yı vazife ediyor. Dündenberi Türkiye hükûmeti'nin kuvve-i inzibâtiyyesi de hür ve serbest olarak meclis-i âlinin ve milletin itimadına lâyık olacak bir sûrette icra-yı faâliyet ediyor. Ümid ederim ki, en yakın bir zamanda hak ve hakikat tezâhür edecektir. (İnşallah sedâları). Ümid edelim ki; bu kıymetli meb'us arkadaşımız bir sehv ile bir kazaya uğramamış olsun! Eğer sûikasde mâruz kalmış ise, çok dilhûnum, herhalde müsebbiblerinin meydana ihrâcı ve bu milletin adliyesine şeref verecek tarzda tecziyesi sizin emniyetinize mazhar oldukça hükûmetinizin en mukaddes vazifesidir. (Bravo sedâları.) **Hüseyin Avni Bey** arkadaşımız milletin istiklâlini temsil eden hürriyet kelâmiyle çok müteheyyiç olarak beyanatta bulundular. Mes'eleyi iki sûretle telâkki buyurdular. Siyasî cürüm veya âdî cinâyet diye tasvir buyurdular. Bunları şu veya bu diyebilmek için hür ve serbest hareket eden adliyemizin kararına intizar etmek en doğru tarik olur. Ondan evvel bu hususta imâl-i fikretmek ve tezâhüratta bulunmak emin olalım ki, takibât-ı adliyeyi işkâl eder, (müşkülleştirir).

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan) – Fenâ misâller var da onun için.

Rauf Bey (Sivas) (Devamla) – Bu itibarla arkadaşlar! **Hüseyin Avni Bey** arkadaşımızın buyurdukları gibi hükûmetimiz ifâ-yı vazifeden izhâr-ı acz etmiş değildir. Hükûmetiniz her mütemeddin (medenî) her müstakil millet gibi bu vazifeyi âid olduğu hey'etin selâmetle ve emniyetle ifâ ve takip etmekte olduğunu görüyor. Eğer bu vazifeyi yapamazsa hükûmetinizin

aynı zamanda icrâî selâhiyeti hâiz olan meclis-i âlinize gelip kudretinin ne dereceye kadar kifâyet ettiğini ve kaabiliyetini ne dereceye kadar ayarlıyabildiğini ve bundan ilerisinde zekâ ve irfânının kifâyet etmediğini söylemeyi kendine bir şeref bir vazife bilir.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) – Bravo, bravo biz de bunu isteriz, başka bir şey istemeyiz.

Rauf Bey (Devamla) – Hepimiz bir arada bu milletin istiklâl ve istihlâsı vazifesini her şeyin fevkinde en aziz bir gâye olarak biliyoruz. Hiç bir arkadaşımızın bunun fevkinde düşünmesi câiz değildir. Bunun zıddını aklen, kanunen sâbit oluncaya kadar câiz görmüyorum. Bu itibarla efendiler, vazife gören vazifedarları müşkilâta sevketmemek için neticeye intizârı bendeniz hikmet-i hükûmetle ve hikmet-i adâletle ve mes'elenin en selîs ve sâlim bir sûrette halliyle tev'em görüyorum ve arzediyorum. Çalışıyoruz, meydana çıkaracağız. Çıkaramazsak itiraf-ı acz ederek geliriz hey'et-i âliyenize arz ederiz. Hakikaten esrârengiz bir tegayyüb şeklinde görülen ve merkez-i millîmizin bir sokağında hâdis olan bu tegayyüb mes'elesinin müsebbiblerinin meydana ihracı için var kuvvetimizle çalışacağız ve muvaffak olacağız. (Kim olursa olsun sesleri)

Hakkı Hâmi Bey (Sinop) – Muhterem arkadaşlar! Bendenizden evvel söz söyleyen **Hüseyin Avni Bey** arkadaşımız mes'elenin ehemmiyeti hakkında lâzım vechile söz söylediler. Ve meclis-i âlinizi tenvir ettiğine kaniim. Ancak, buna lâyık olduğu derecede ehemmiyet verebilmek için mes'elenin ne kadar azîm olduğunu bir daha hey'et-i celîlenize arzetmeyi bir vazife biliyorum. Arkadaşlar! Bir meb'us demek, hepiniz de pek âlâ bilirsiniz ki, milletin hey'et-i umûmiyesini temsil eden bir zattır. Bu sıfat-ı meb'usiyet onda bulundukça ona uzanacak her hangi bir el, ona değil, doğrudan doğruya milletedir. Efendiler! Yediyüz senelik saltanatın tahribâtı altında hakimiyet-i milliyenin hâr müdâfilerinden birisinin orta yerden kaybolması

Sağ başta **Ali Şükrü** merhum, ortadaki biraderi **Şevket (Doruker) Bey**..

pek ziyâde ehemmiyetle nazarı itibara alınacak mâhiyettedir.

Efendiler! Buna uzanan kirli el **Ali Şükrü**'ye değil, memleketin hakimiyet-i milliyesine el uzatmış ve boynuna kemend atmış demektir. Efendiler!. **Ali Şükrü Bey**'in meclisteki hayat-ı tarihiyyesini bilenler, **Ali Şükrü Bey**'in bugün bu hâle mâruz kaldığını görenler, bu vaziyet karşısında **Ali Şükrü Bey** mes'elesi bütün mâhiyetiyle, bütün üryanlığıyla meydana çıkarılmadığı takdirde efendiler, bu kürsüden hakimiyet-i milliyeden bahsetmek kadar gülünç bir şey olamıyacağı gibi efendiler hürriyet-i kelâmı taht-ı emniyete alınmış olan herhangi bir muhitte mahza tahsisat almaktan başka bir şekil ifâde etmiyecek tarzda oturmak bir zillettir. (Doğru sesleri)

Yahya Gâlib Bey (Kırşehir) -- Hakimiyet-i milliyenin yalnız bir şahıs değil hepimiz müdâfileyiriz.

Hakkı Hâmi Bey (Devamla) -- Efendiler! **Hüseyin Avni Bey** birâderimizin temenni ettiği gibi ben de bunun bir cürm-ü siyâsî olmamasını pek temenni ederim. Eğer **Ali Şükrü Bey**'e hürriyet-i efkârından dolayı bir tecâvüz vukû' bulmuşsa ben bütün Cihan huzurunda o gibi kirli ele derim ki, **Ali Şükrü Bey** gibi bu memlekette memleketin hürriyeti için feryâd edecek daha bir çok beyler vardır. Efendiler! Hiç bir zaman milletin fikr-i hürriyet ve kanaatı silâhla öldürülemez. Tehdid ile söndürülemez. Eğer bunun imkânı olsaydı hey'et-i celileniz bugün burada mevcud olamazdı. Bütün eslihadan tecrid edildiğiniz ve her taraftan tâkibât-ı şedîde icra edildiği halde bugün şu mevcûdiyeti temin eden, sönmeyen ictihadın, ölmeyen kanaatin ittihadıdır. Hepiniz pek âlâ hatırlarsınız ki, meclis-i âlî teşekkül ettiği zaman bu âzâ-yı muhtereme en müthiş bir tehlike karşısında bulunuyordu. Üç seneden beri buraya gelip ifâ-yı vazife edenleri tehdid ile taktil ile vesâir sûretle bunların kelâmını kesmeyi eğer herhangi bir el kastediyorsa o el bilmelidir ki, bu milletin meb'usları ölür, fakat bunların yerlerini dolduracak onun on misli daha meb'us bulunur.

Efendiler! Bizim mücâdelemiz nedir? Bendeniz mücâdeledeki maksadı şöyle görüyorum. Evimde rahat oturmak, evimde rahat yatıp kalkmak, kimseye, kanuna tecâvüz etmemek şartıyla hür olarak ben ve benim kardeşlerimin memlekette yaşamasıdır. Benim hürriyetim taht-ı emniyette olmadıkça bütün söylenen sözler boşadır. **Rauf** Beyefendi mes'elenin ehemmiyeti ile mütenâsib tâkibatta bulunduklarını söylediler. İnşallah, çok teşekkür ederiz. Fakat Ankara gibi bir muhitte altmış saat geçtiği halde bu kadar mühim bir mes'ele hakkında hâlâ va'd ü vaidde bulunmalarına hayret ediyorum. İnşallah çalışacağız, bulacağız. Olmadığı takdirde buraya geleceğiz... Efendiler! Bunlar bir recül-i devletin ağzından işitilmesi arzu edilmeyen şeylerdir. Çalışacağız diyorlar. Niçin çalışmıyorlar? Zâbıtaya verilen bu tahsisat nereye gidiyor? Lüzumsuz yerlerde bir takım murakıplar bulunduracaklarına bu gibi mühim mesâil peşine koştursalar olmaz mı... Ve yine diyorum efendiler, milletin boynuna atılmış bir kemend bir nâmus haysiyet mes'elesidir. Hükûmetin bunu bulması vazifesidir. Bulmadığı takdirde **Hüseyin Avni Bey**'in söylediği sözü maatteessüf bendeniz de tekrara mecbur kalıyorum. Efendiler! Nukât-ı nazar ihtilâfı eğer bu gibi ahvâle sebebiyet veriyorsa, bunun bir çâresi vardır. Efendiler! Niçin bulmuyoruz. (Yoktur sesleri) İnşallah yoktur, temenni ederiz ki, yoktur. Fakat mes'ele gâyet ehemmiyetlidir. Hey'et-i hükûmetten bilhassa rica ediyorum. Hey'et-i celîlenin arzusu da budur. Lâyık olduğu derecede bizi pek serî bir sûrette tenvir etsinler.

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan) – Efendim, bu mes'eleyi müzâkere ederken biraz hissiyattan tecerrüd etmek muvâfık olacağı kanaatindeyim. Bendeniz İcra Vekilleri Hey'eti Reisi Beyefendi'nin beyânâtını kâğıt üzerinde okuyacak olursak görürüz ki, pek büyük bir kıymeti vardır. Fakat hepimiz tarih okuduk. Birçok şeyler olur, birçok vukuat olur fakat bundan sonra bütün re'sikârda (işbaşında) bulunan hükûmetlerden

dâimâ böyle sözler işitildiğini biliyoruz. Fransız Meclisi'nde böyle söylenildi. **Kont Rostor** katlolunduğu zaman Avusturya reis-i hükûmeti böyle söyledi. Tabiî böyle söylenir. Tabiî hükûmet reisinden burada bundan başka bir söz sudur edeceğine intizar edilemezdi. İnsan ne kadar ahmak ve akılsız olmalıdır ki, başka bir şey söylesin... Tabiî öyle söyliyecektir. Hükûmet Reisi Beyefendi söylenmesi lâzım gelen klişeyi burada söylediler. Bendeniz de orada dedim ki; sûimisâl vardır. Bırakalım Dünya'nın eski tarihlerini, hükûmet-i milliyemiz zamanında vukua gelen bir sûikasd mes'elesinden dolayı uzun uzadıya dedikodular olmuştur ve uzun uzadıya tahkikat yapılmıştır. Hükûmetin, kışlaların yanında yapılan güpegündüz alafranga saat dört buçuk raddelerinde üçyüz kurşun atılmak sûretiyle yapılan bir sûikasdin fâillerini, kaatillerini **Rauf** Beyefendi o zaman da hükûmet reisi idi va'd-ü vaîdde bulundular. Hâlâ va'd-ü vaidini bekliyoruz ve böyle bekliyeceğiz. Bu yanlış bir şeydir.

Sâniyen Ankara'daki bir yerde vukû bulan bir tegayyübden altmış saat geçtiği halde hükûmet ne yapmıştır? Hükûmetin vazifesi böyle bize klişe okumak değil, yaptığı şeylerle bizi tatmin etmektir. Biz dışarıda birçok şeyler dinliyoruz. Burada hepsini söylemek belki tahkikatı işkâl edebilir! (güçleştirebilir) Hükûmet eğer celse-i aleniyede mevzu bahs edilmesini muvâfık görmüyorsa hafî (gizli) celsede söylesin. (Millet dinlesin sesleri)

Müsaade buyurun! Bendeniz bu mes'elenin anket usûlüyle Meclis-i Âli tarafından yapılması taraftarıyım. Adliye Encümeni bu işe vaz'iyyet edip kendisi tahkikat yapmalıdır. Bizim B.M. Meclisi'nin bu şeklidir beni düşündüren. Milletin bütün işlerini görecek, milletin hakkını arıyacak ve müdâfaa edecek bir meclistir. Meclisimiz aynı zamanda hükûmettir de. İcra selâhiyeti de ondadır. Mes'eleyi en iyi şekilde takrir ede-

bilmek için çâre yoktur. Meclis icra vazifesini yapmalıdır. İşte B.M.M.'nin icrâî ve teşriî selâhiyeti o zaman meydana çıkar. Ben buna taraftarım ve bu fikirde musırrım. Hükûmetin birşey yapmadığına da kanaat-i tâmmem vardır. İşte isbâtı meydandadır. İsbât, delâil, tarih meydandadır. Okuyunuz. Mesele bundan ibârettir. Adliye Encümeni bu işe vaz'iyyet etmelidir.

Durak Bey (Erzurum) – Efendiler! Bu mes'ele hakkında arkadaşlarımız kâfi derecede söz söylediler. Şimdilik zannediyorum ki, bu mes'ele hakkında burada her bir arkadaşımız değil saatlerce, günlerce söz söyliyebilecektir. Fakat bendeniz zannediyorum ki; bu sözlerin söylenecek zamanı değildir. Çünkü arkadaşlarımızın da söyledikleri ve hey'et-i vekilenin söylediği gibi henüz aradan uzun zaman geçmemiştir. Tahkikat henüz devam ediyor. Bir dereceye kadar intac edilsin. İntac edildikten sonra eğer hakikaten bazı hatıra gelen şeyler gibi siyâsî bir cürüm olduğu tahakkuk ederse, herkes gibi hak ve hukukunu muhâfaza eder ve hiç kimse geri durmıyacaktır. Çok söz söylenecek, belki birçok şeyler de olacaktır. Onun için bendeniz de rica ederim hiç bir hissiyatla burada söz söylenilmesin ve bugün müzâkereyi burada kapıyalım. Hükûmet tahkikatını yapsın ve ümid ederim ki; hükûmet üç dört güne kadar bunu meydana çıkarır. Çıkarmıyacak olursa vazifesini ifa etmemiş olur. (Ne olur sesleri)

Durak Bey (Erzurum) – Düşüreceğiz efendim. Ne olur, ne demek? Bunun için çok rica ediyorum. İtidâlimizi muhâfaza edelim. Hükûmet tahkikata koyulmuştur. Bu babta biz de ileri geri söylersek belki tahkikatı işkâl etmiş, (güçleştirmiş) oluruz. İnşallah iki üç güne kadar bu mes'ele intac edilir ve intac edildikten sonra burada uzun uzadıya söz söylenir. Eğer bir cürm-i âdî olmazsa, inşallah bir cürm-i âdî çıkar ve o zaman uzun uzadıya söze ihtiyaç kalmaz. Fakat bir cürm-i siyâsî çıkarsa inşallah çıkmaz, çıkarsa belki günlerce bunu müzâkere

eder ve bunu intac ederiz. Onun için şimdilik müzâkereye lüzum yoktur zannediyorum.

Hey'et-i Vekile Reisi Rauf Bey (Sivas) – Rüfekâ-i muhteremeden (muhterem arkadaşlardan) **Hakkı Hâmi Bey, Hüseyin Avni Bey** arkadaşımızın nukât-ı nazarını başka şekilde ifâde buyurmuş olmak itibâriyle kendilerine ayrıca nokta-i nazar ifâdesini lüzumlu görmüyorum.

Evvelki beyânâtımda ısrar ediyorum. Yalnız **Ziya Hurşid Bey** arkadaşımız buyurdular ki; hâlâ neden bulmadılar? Çalışacağız diyorlar. Neden çalışmıyorlar? Bunda bir sûitefehhüm (yanlış anlama) olsa gerektir. Hâlâ neden bulmadığımızı, şu saatte bulacağız dememek için, bunun imkânsızlığından dolayı söyleyemiyoruz. Gâipten haber vermek iktidârında değiliz, Müphemiyeti, sırrı keşfetmek için uğraşıyoruz. Avn-i hakla inşallah keşfedeceğiz. (İnşallah sedâları) Ve avn-i hakla inşallah keşfedeceğimizi kuvvetle ümid ediyoruz. (İnşallah sedâları) Bunun gayri saatte ne zaman ne vakit bulacağımızı bilemeyiz. Beşeriz ve beşeriyetin fevkında mâlûmat arzını size karşi –kime karşı olursa olsun– müteahhid değiliz. Çalışacağız, diyoruz. Evet çalışacağız. Başka ne yapabiliriz? Vüs'atimizin yettiği kadar. Kanaatlerimizce sizin gibi düşüncelerimizle aynı hissiyatla çalışıyoruz ve çalışacağız. Bu meyanda, rüfekâ-yı muhtereme meyânında **Ziya Hurşid Bey** beylik sözler buyurdular. Efendiler! Eskiden hükûmetin ismi beylik idi. Gâliba ondan böyle bir teârüf vardır. Beylik sözler diye efendiler, sözlerim hükûmet sözüdür. Bütün şümûlüyle istikametiyle bilerek ve mes'uliyetini müdrik olarak söylenilmiş hükûmet sözüdür. **Ziya Hurşid** arkadaşımız, hükûmetin müsbet bir şey söylemesi lâzım gelir. Dışarda şunu bunu istiyoruz diyorlar. Dışarıda şu veya bu işitilebilir. Onu biz de işitiriz, takip edenler de işitir. İcâbında, lüzumunda

nazar-ı dikkate alarak tâkibat-ı adliyeyi, polis tâkibâtını işkâl etmeden (güçleştirmeden) teshil için burada benim şurada burada işittiklerimi söylemekte fazla bir fâide yoktur. Aksi bir tesir hâsıl olabilir. Yani ben de filândan şunu işittim, bunu

علی شکری بکك قبرینك یاپیلماسی حقنده :

والی طاهر افندی حضرتلرینك والی و بلدیه رئیسلکی زماننده حکومت ولایتجه
جامع دوشه و ایلچی سنده بو دیلکجه وریلمسه و والی بلدیه یه حواله ایتدیلر. بعده کن
او زمان بلدیه یازی ایشلری مدیری ایدم

(دیلکجنك متنی)

قاتللری یالدیزلی و ایشیغلی مزارلرده یاتارکن بو قهرمان وطن اولادی
بو طاشده محرومدر. اگر بلدیه نك بوتچه‌سی یاپاجق پاره‌سی یوقسه مساعده
ایدلسون ده بز یاپدیره‌لم)

(بلدیه‌نك جوابی)

شو دورده بویله بر تخصیصات یوقدر. اوگرندیکی سنه
بودجه‌یه تخصیصات قونولورسه مساعده‌لری حرفیله ولایت مقامته
بو دیلکچه بلدیه‌یه اعاده ایدلمشدر.

بلدیه تحریرات مدیرلکندن امکلی
سلیمان باروت اوغلو

Ali Şükrü Bey Merhum'un Trabzon'un Boztepesi'ndeki mezarının yapılması ile alâkalı olarak Trabzon Belediyesi'ne yapılan bir müracaat hakkında Muhterem Süleyman Barutoğlu'nun verdiği mâlûmatı hâvi mektup.

işittim demekle sizin arzunuzu tatmin etmek de vârid değildir. Fakat aksi vâriddir. Onun için söylemekte fâide yoktur. Bir arkadaşımız, hükûmet hafî celsede söylesin, dedi. Hayır efendiler, hiç gizli bir şeyimiz yoktur. (Bravo sesleri) Açık celse olacak ve her şey açıkca söylenecektir. Bu hafi celse işi değildir.

Hüseyin Avni Bey (Erzurum) – Evet Türk Milleti'nin namusudur bu.

Rauf Bey (Devamla) – **Ziya Hurşid Bey** arkadaşımız inkılâb tarihimizden bir misâl zikretmiş olmak için milel-i mütemeddin-i ecnebiyle de hâdisâtı tekrardan sonra bir ifâdede bulundular ve bu İcra Vekilleri Reisi böyle söylediği halde el'an bulamadı dediler. **Ziya Hurşid Bey** arkadaşımıza hatırlatmağı, bu millet nâmına hatırlatmayı bu çok fâideli görürüm ki; kendileri gibi bu gibi beyânatta hissiyâta kapılmadan mütâlaatta bulunsunlar. **Ziya Hurşid Bey**'in ifâde buyurdukları Trabzon hâdisesinin şekl-i cereyanı mûcib olduğu izah ve istizahlar benim olduğu gibi hepimizin de aynen ve harfiyyen hatırınızdadır. Binnetice Meclis-i Âliniz kuvve-i icrâiyyesine istinâden bir hey'et-i tahkikiyye ilzam etti. (Gönderdi)

Ziya Hurşid (Lâzistan) – Selâhiyetsiz bir hey'et-i tahkikiyye.

Rauf Bey (Devamla) – O hey'et-i tahkikiyyeyi cihanın bilmesi lâzım gelecek.

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan) – Trabzon'da öğrendik ne kadar selâhiyeti olduğunu.

Rauf Bey (Devamla) – O hey'et-i tahkikiyye cihanın bilmesi lâzım gelecek vechile bağırıyorum ve diyorum ki, tamamiyle serbest hareket etmiştir ve kemâl-i serbestiyetle ifâyı vazife etmiştir.

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan) – Hiç bir zaman... Bir jandarmayı tutamamıştır.

Reis – Susunuz rica ederim.

Rauf Bey (Devamla) – Efendiler! O hey'et-i tahkikiyyenin vazifesi derdest değildir.

Ziya Hurşid Bey (Lâzistan) – O, hey'et-i nâsiha idi, hey'et-i tahkikiyye değil.

Rauf Bey (Devamla) – Hükûmete verdiği rapor hükûmetçe harfiyyen tatbik edilmiştir. Efendiler! Çok rica ederim hepinizin çok hissiyatla iddia ettiğiniz, fakat bizim de aynı hissiyatla iştirak ettiğimizi bu milletin istiklâli mevzuubahs olurken kanunları mevzuubahs olurken hürriyet ve masumiyet-i şahsiyye ve hayatiyyesi mevzuubas olurken milletin hürriyet-i kelâmı mevzuubahs olurken grup, fırka mes'elesi mevzuubahs edilmemelidir ve o nakta-i nazardan ifâdatı velev sürç-i lisan olarak izhar etmemelidir. (Doğru doğru sesleri) Mevzuubahs olan ve onun istiklâli ve vatanın selâmet ve saadeti kanunların hâkimiyeti ve adâletin mutlak olarak tecellisidir. Başka bir şey yoktur. Hepimizin vazifesi odur. (Doğru sesleri) Grup varsa, fırka varsa, hizip varsa bu mes'ele de yoktur. Bunu gözümüzün önünden kaçırmayalım. Mutlak muvaffak olacağız. Bunu gözümüzden kaçırmıyalım. Hissiyata kapılmıyalım. Sükûneti muhâfaza edelim. Tekrar ediyorum, hükûmetiniz, adliyeniz, Adliye Vekil-i Muhteremi Bey arkadaşımızdan tam mânâsıyle eminiz.

İhsan Bey (Cebeli Bereket) – O da kendilerindendir, onlardandır.

Şevket Bey (Bayezid) – Meclistendir, meclisten. Edebsiz herif. (Gürültüler)

Rauf Bey (Devamla) – Hükûmet vazifesini yapıyor. Tekrar ediyorum.

Şevket Bey (Bayezid) – Böyle yapıyorsunuz ya, herkes şüphe ediyor.

Rauf Bey (Devamla) – Hükûmet vazifesini her halde yapıyor. (Kendilerinden ne demek sesleri)

Rauf Bey (Devamla) – Tekrar ediyorum, neticesini hey'et-i âliyenize arzederiz ve inşallah müsbet bir neticeye geliriz. Eğer bu müsbet neticeye gelmezse efendiler, hepiniz buradasınız, hepimiz ve hepiniz bunu bulmağa çalışacağız... Yalnız arzediyorum. Adliye'nin, polisin tâkibâtını işkâl edecek müteheyyiç sözler fâide yerine zarar verir.

Reis – Efendim, yalnız bir noktayı tasrih etmek istiyorum. Arkadaşlarımdan birisi Adliye Vekili sizden diye söyledi.(Gürültüler) (Kim ise, kürsüye çıksın sözünü geri alsın sesleri)

Reis – Bütün vekiller T.B.M.M.'nin vekilleridir ve itimadınıza mazhar olmuştur. (Söyleyen kim ise, kürsüye çıksın sözünü geri alsın sesleri)

Nebil Efendi (Karahisar-ı Sahib) – Reis Paşa hazretleri!.. Kürsüye çıksınlar, sözünü geri alsınlar.

Reis – Efendim başka söz alan kalmamıştır. Mes'ele zannederim tenevvür etti. Evrâk-ı vârideye geçiyoruz..»[118]

Ertesi gün Meclis, tatildi. O zamanlar resmî tatil cumartesi günü olduğundan Meclis çalışmıyordu. 31 Mart 1339 cumartesi günü başlıyan müzâkerelerde yine **Ali Şükrü Bey** mes'elesine devam edildi. Merhumun cesedi bulunmuştu.

Bu mevzuda mevcud kaynaklar içinde en fazla tafsilât veren **Dr. Rıza Nur** olmuştur. Denilebilir ki **Ali Şükrü Bey** vak'asının içyüzüne, O'nun mâlum hâtırâtı kadar selâhiyetle ve hem de samimiyetle temas etmiş bir başka kaynak yoktur. Selâhiyetle, zira kendisi de bu karışık zamanda hükûmet cânibinden vak'anın içinde bulunmuş ve alınan kararlara –belli ölçüde– müessir olmuş, yapılan müzâkerelere iştirak eylemiştir. Samimiyetle, zira mevcud çarpık mevzuat muvâcehesinde iktibas edemiyeceğimiz derecede bir şiddetle birtakım kimseleri itham eden ve bunların meşhud veya tahminî delillerini serdeden **Dr. Rıza Nur**, bu mevzuda çok sert bir ifâde tarzı kul-

118– a.y.

شهيد محترم علی شكری بكك جسدی بولندی ،

ملتك بويله افولكله سنك ايتز أسف »
متبرك صحنهٔ تاريخ ، كفنك شان وشرف

ايشته ، الك منفور اللرك الك شنيع بر جنايتنه قربان اولان شهيد مغدور علی شكری بكك بوغولمش جسد بيروحی ، ديكمندن بر بچق كيلو متروقدر ايلروده قيرشهر يولی جوارنده بر كوی يقيننده جكر سوز بر حالده بولندی . شو سطرلری يازديغمز زمان جسد محترمی كتيرمكه كيتمش اولان مأمورين رسميه ورفقای تحريريه‌مز هنوز عودت ايتمه‌مشلردی . يتيشديره بيلديكمز حالده هيئتك اعطا ايده‌جكی معلوماتی صوك حوادثلرمزه ادخال ايده‌جكز .

Ali Şükrü Bey merhumun cesedinin bulunması üzerine kendi gazetesi «Tan» da çekilen manşet..

«Şehid-i muhterem **Ali Şükrü Bey**'in cesedi bulundu. » (2 Nisan 1923 tarihli nüsha)

«Milletin, böyle ufûlünle senin etmez esef,
«Makberin sahne-i tarih kefenin şâm-u şeref»

«İşte en menfur ellerin en sen'i cinâyetine kurban olan şehid-i mağdur **Ali Şükrü Bey** ... ilh...

lanmıştır. Bu bakımdan **Ali Şükrü Bey**, merhumun cesedinin bulunuşundan sonraki Meclis müzâkerelerini nakletmeden önce, O'nun anlattıklarından bir kısmını dikkatlerinize arzetmek istiyoruz:

Dr. Rıza Nur, –evvelce bir nebze temas edildiği üzere– merhumun kendisinden bizzat dinlediğini kaydederek Birinci Lozan konferansı esnasında Ankara'da **Ali Şükrü Bey**'e karşı tertiplenmiş ve akîm kalmış bir sûikasd hakkında tafsilât vermektedir.[119]

Dr. Rıza Nur, sûikasde memur edilenlerden birinin itirafı üzerine, **Ali Şükrü Bey**'in mes'eleye vakıf olduğunu anlatmakta ve bu hadise üzerine, O'na itidâl tavsiye eylediğini O'nunsa bilâkis **M. Kemâl Paşa**'ya karşı daha şedîd bir sûrette muhâlefete devam eylediğini belirtmektedir. Hatta bu cümleden olmak üzere, birgün Meclis'de **Ali Şükrü Bey**'in kürsüde konuşmakta bulunan **M. Kemal Paşa**'ya karşı ağır kelimeler ihtiva eden küfürler savurduğunu kaydeden **Rıza Nur**, bu küfürleri aynı kelimelerle eserine dercetmiş bulunmaktadır.[120]

Dr. Rıza Nur, çeşitli vesilelerle bu hâdisenin ibtidâî hazırlıklarına şâhid oluşunu hikâye ederken, **Topal Osman Ağa**'nın birgün kendisiyle İstasyon civarında karşılaşarak uzun uzun konuştuğunu, bu konuşma esnasında O'nun Meclis'de bazı hâinler bulunduğunu, Meclis'i basarak bu hâinleri öldürmek istediğini, söylediğini, bu hâinler arasında **Ali Şükrü Bey**'in adından bahsettiğini ve kendisinin O'nu bu yanlış düşüncelerden vazgeçirmek için nasıl gayret sarfettiğini ifâde etmektedir.[121]

Topal Osman, Giresunlu bir milis lideriydi. Etrafında topladığı eskiden çoğu eşkiyâ olan insanlarla «Pontusçular»a karşı bir hayli mücâdele vermiş ve hatta bu mücâdelelerin bi-

---

119- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh.
120- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh
121- **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh.

rinde ayağından yara aldığı için «Topal Osman» adıyla şöhret kazanmıştı. Bilâhare Ankara'da millî kuvvetlerin teşekkülü ve Pontus gâilesinin de halledilmiş bulunması üzerine cepheye gitmiş Türk-Yunan muhârebelerine iştirak etmiştir. TBMM kararıyle Milis Binbaşılığına terfi ettirilen **Osman Ağa**'yı, **M. Kemâl Paşa** bu başarılarından dolayı adamlarıyla birlikte kendisine bir nevî muhâfız kuvveti gibi tâyin etmiş ve istihdam eylemişti. Bilâhare muntazam ordu ortaya çıkıp da, resmi bir muhâfız kıt'ası teşekkül edince, **Osman Ağa** ve avânesine iş kalmamış olmakla berâber, yine de Çankaya'da muhâfaza edilmiştir. Kahraman, fakat son derece câhil bir insandı. Emsâli kuva-yı milliyeciler gibi, o da, eşkiyalıktan yetişme olduğu için hareketleri esnasında pek çok kimseyi tedirgin ve zarardîde etmiştir. O'nun şahsiyetini ifâde etmek üzere **Falih Rıfkı Atay**'ın şu satırları son derece câlib-i dikkattir:

«– İçlerinden yalnız **Topal Osman** kuvveti, **Mustafa Kemal**'in muhâfız kıtası olarak İzmir zaferinden biraz sonraya kadar ayakta kalmıştır. Zaferin ilk günleri İzmir'e vardığım vakit, **Topal Osman**'ı Buca'da görmüştüm. Söz arasında:

«– Ah **Mustafa Kemal Paşa**, o kadını bana verse de, karşı koymak nedir, ona göstersem!.» diyordu.

Bahsettiği kadın, **Halide Edip Hanım**'dı. Karşı koymak dediği şey de, **Halide Edip Hanım**'ın her türlü şiddet hareketlerini önlemek için Başkomutan ve cephe kumandanından daimî dileklerde bulunması idi.

Bir defasında da:

«– **Mustafa Kemal Paşa**'dan bir şey isterim. İstanbul'a gidince çadırlarını Fener'de kurayım,» diyordu.

Fener, Rum Patrikhânesi'nin bulunduğu semtin adıdır... Daha sonra İstanbul'a gelip Beyoğlu caddesinde dolaştığı zaman da, çarşaflı, peçesi açık bir kadın görmüş:

«– Biz bu karıları böyle görmek için mi dövüştük?» diye mırıldanmıştı.

Karadeniz kıyılarının bu destan kahramanı, sonuna kadar **Mustafa Kemal**'e bağlı kalan, çetesinin adamlarına Çankaya'da ve köşkle şehir arasındaki yolda nöbet bekleten **Topal Osman** da, en sonunda, nizamlı ordunun kıta komutanlarından **İsmail Hakkı Tekçe** tarafından ve **Mustafa Kemal**'in emriyle Çankaya sırtlarında vurulmuştur.»[122]

Dr. Rıza Nur, daha sonra **Ali Şükrü Bey**'in gaybûbeti ve nihâyet cesedinin ortaya çıkarılışıyla, **Topal Osman Ağa**'nın yakalanışını şöyle anlatıyor:

«İki üç gün geçti. Bir gün **Ali Şükrü**'nün meydanda olmadığını söylediler. Kardeşi iki gün kendini beklemiş, bakmış yok, hükûmete söylemiş, **Rauf**'a söylemiş. Hükûmet arıyormuş. Bakıyoruz **Rauf**'ta bir fevkalâdelik var. Hey'et-i vekilede soruyorum, soruyorlar, kimseye hiç bir şey söylenmiyor. Herkes merakta, **Ali Şükrü** ne oldu? Yine bunu **Rauf**'a Hey'et-i Vekile resmen soruyor. Hiçbir şey demiyor. Bir aralık **Ali Şükrü**'yü otomobille Çankaya civarında görmüşler diye bir havâdis çıktı. **Mustafa Kemal**'in yâveri arnavut **Bozok Salih**'e rast gledim. **Ali Şükrü**'ye dâir malûmat sordum. O da bunu söyledi. Ve o kadar tabiî söyledi ki, âdeta inandım. Hınzır katil... Halbuki kendisi de işte methaldardır ki, sonra anlıyoruz. Demek bu rivâyeti kendileri çıkarmışlar. Bunda muhakkak bir fena şey var? Ama nedir? Anlamak mümkün değil.

O vakit ikinci grup kuvvetli olduğundan Adliye Vekili onlardan. (Kayseri Meb'usu **Rifat**), hâkimler, jandarma hep onlardan idi. Adliye şiddetle tahkikata koyuldu. Tahkikat derhal şunu gösterdi:

İki gün evvel, **Ali Şükrü** akşam üzere Karacaoğlan Caddesi'nden hükûmete giden yolda câmi karşısındaki kahvede

122– **Falih Rıfkı Atay** – Çankaya – İstanbul 1969 sh. 264-65.

miş. Topal'ın adamlarından ismini unuttuğum bilmem ne kaptan denilen adam gelmiş, **Ali Şükrü**'ye:

«– Ağa seni istiyor» demiş.

Aynı memleketli olduklarından birbirlerini tanırlarmış. Kalkmış beraber gitmişler. Ağa'nın evine girmişler.

Demek iş geldi, Ağa'ya dayandı. Benim de derhâl Ağa ile görüştüğümüz aklıma geldi...»[123]

«... Artık **Rauf** başka işe bakmıyor. Müddeiumûmî ile, jandarmalar ile beraber çalışıyor. Âdeta onlar ile beraber bir polis neferi gibi. Anlaşılıyor ki; **Rauf**'un bunda büyük bir maksadı var: Ta öteden beri **M. Kemâl**'i yıkmak yerine geçmek istiyor. Sivas'dan beri türlü hâdise yapmış fakat becerememiş. Türlü fırsat zuhur etmiş tevessül etmiş, başaramamış. İşi bize hükûmet olduğumuz halde söylemiyor. Ama artık işin ne olduğunu anladık. Onca tam fırsat.. Böylesi ele geçer mi?.. Kaatili meydana çıkaracak, yakalayacak... Bu da müşevviki itiraf edecek...»

«– Mâlûm bir şey. **Ali Şükrü** şiddetle onun aleyhinde çalışıyordu. Ağa'nın O'nu başka sebepten öldürmesine mahal yoktu. **Rauf** da **Mustafa Kemal**'i alaşağı edecek, âdi bir câni gibi hapse tıkacak. Gâliba bütün gâyesi bu.

Kafasız **Rauf,** bunda da aldanıyor. **Mustafa Kemal** buna gelir mi? Bahusus şöyle müthiş bir tahminden O'nu veya O'nun mukavemetinde olan birini alaşağı etmek için vakit gelmeden ansızın kuvvetle basmak lâzımdır. Adliye işi günlere muhtaç. **Mustafa Kemal** işin seyrini görüp duracak. Türlü tedbir almak için yol vakit bulacak...» «... Maslahat-ı icab böyledir. **Rauf** farkında değil. Hattâ kendi de gümleyecek. Bunu da bilmiyor.

Resmî tahkikat göstermiş ki, Ağa, **Mustafa Kemal**'in yanında imiş. Ankara'daki evini taharri etmişler. Evi kar-

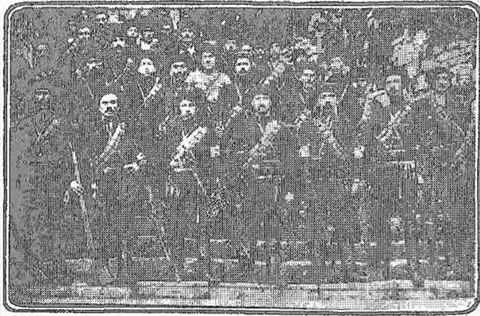
123 – **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh. 1172 vd.

makarışık bulmuşlar. Kırık sandalyeler, yırtılmış minder örtüleri varmış. Civar evlerden sormuşlar. İki gün evvel bu evde müthiş savaş ve bağırışmalar olduğunu söylemişler. Demek, **Ali Şükrü**'yü **Osman** öldürmüştür. Ve öldürme de kolay olmamış, savaşılmış. Nitekim **Ali Şükrü**'nün cenâzesi bulununca avucunun birinin içinde Osmanağa'nın evindeki sandalyelerden birinin hasırının parçası bulunmuştur. **Ali Şükrü** kuvvetli adamdı. Demek uğraşmış. **Osman** cılızdı ve topaldı. Meğerse sonradan öğrenildiğine göre sekiz on adamı ile beraber yapmış. Boynuna çadır ipi geçirip boğmuşlar. Sonra çadırın içine koyup arabaya yükleterek Çankara tarafına götürmüş. Tahkikat bu.

Rauf bunları sır gibi Hey'et-i Vekileden saklıyor. Ama haber alıyoruz. Bu işte Merkez Kumandanı, Kaymakam Arnavut **Fuad** (Şimdi Tayyare Cemiyeti Reisi) ile muâvini yüzbaşı Rizeli **Rauf** da dâhil. Beraber hazırlık yapmışlar. Tertip almışlar, **Salih Bozok** ise elebaşı. İşte bu **Fuad** hıyânetinin mükâfaatı olarak meb'us ve Tayyare Cemiyeti Reisi olmuştur. Tayyare kasasını vurup duruyor. Bu günlerde işittim. Karısı çok sarhoş imiş. Boşamış. Boşadığı karıya elli bin lira vermiş. Rizeli **Rauf** da meb'uslukla çırağ çıkarıldı. Ve Meclis'de **Halid Paşa**'yı vurdu...»[124]

«... Şimdi iş tamam olmak için **Ali Şükrü**'nün cenâzesini arıyorlar ve bu taharriyatı Çankaya'da yapıyorlar. Bir faal jandarma zâbiti, bir müfreze jandarma zâbiti, bir müfreze jandarma ile dolaşıyor. En sıcak mevsimdi. Zâbit bakmış Çankaya'da bir sürülmüş tarlanın bir yerinde bir çok sinek yığılmış bir yere konuyor, uçuşuyormuş. Dikkatini celbetmiş, oraya gitmiş, toprağı koklamış, leş kokuyor. Biraz eşelemiş, eline bir parmak dokunmuş. Epeyce açmış, bir insan ayağı. Bütün açmışlar. **Ali Şükrü**!... Demek acele ile çukuru derin kazamamışlar ve vücudu derince itmiş, ama bir ayağı âdetâ

124– **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. sh. 1175 vd.

● Yukarıdaki klişede **Topal Osman Ağa**'yı etrafındaki çetesiyle birlikte görüyorsunuz. Resim ve onun etrafına çerçevelendirilmiş olan haber yazısı, Ağa'nın taltifine dâir olup Millî Mücâdele esnâsında Ankara'da çıkarılmakta bulunan Cönk şeklindeki «Anadolu Hediyesi» isimli mevkutede yayınlanmıştır.

Haber şöyledir:

«**Kahraman Osman Ağa'nın Taltifi:**

Bir bacağını vatan yolunda kaybetmiş olmasına rağmen, mâiyetindeki Karadenizli dilâverlerle meydan-ı gazâya şitâb eden (atılan) Giresun'lu **Osman Ağa**'ya İstiklâl Madalyası verildi.

Büyük Millet Meclisi tarafından, muzaffer ordumuzun kahramanları arasında en ziyâde fedakârlık ve besâletleri (yiğitlikleri) meşhûd olan ve kahramanlık ünvanına bihakkın kesb-i istihkak eylemiş bulunan erkân-ı ümerâ (binbaşıdan yukarı olan subaylar) ve zabitânımıza takdirnâmeler ve İstiklâl Madalyaları verildiği ve Millet Meclisi'nin arslanlarımızı tebcilen taltif kararını alkışlarla ve ittifak-ı ârâ ile (oy birliğiyle) kabûl ve tasdik eylediklerini haber almıştır. İstiklâl Madalyası ile taltif edilen fedâkârân meyânında kendisine binbaşı rütbesi verilmiş olan, Giresun havâlisi kahramanlarından müteşekkil kıt'anın kumandanı **Osman Ağa** da mevcuttur.

dışarda kalırcasına sâdece dört beş parmak toprak ile örtülmüş imiş. İş tamamiyle tahakkuk etti. Müddeiumûmî **Osman**'ın tevkif emrini vermiş. Başvekil **Rauf** bir jandarma müfrezesi ile Çankaya'da **Mustafa Kemal**'in köşkünün yanındaki köşkü basıp **Osman**'ın tevkif edilmesi emrini vermiş. Ne gaflet!..»[125]

«– **Rauf**'a haber yollayıp çağırtmış ve: «Bu adamın yanında bu kadar haşarat var, bu iş bu kadar jandarma ile olmaz. Ben askerle yaparım. Yalnız tertibat almak için vakit lâzım. Herifi şüphelendirmesinler. Jandarma gönderilmesin.» demiş. Ona **Rauf** aptalı da kanmış. Jandarma işini bana bizzat **Mustafa Kemal** anlattı. Hakikaten **Ağa**'nın yanında birkaç yüz adamı vardı ki, hepsi de eşkiya idi. Onları Giresun dağlarından toplamıştı. Bunlar millî harbler zamanında harbler de görmüşlerdi. Keza bunlardan ikiyüz kişi kadar da, **Ağa Mustafa Kemal**'e vermişti. Birkaç senedir **Mustafa Kemal**'i bunlar muhafaza ediyorlardı. Yani bunlar O'nun muhâfız taburu idiler.

Vaziyet bu halde idi. Ne olacak kimse bilmiyor. Dehşetli bir vak'aya muntazır olmak icabettiğini görüyorum. Bakalım ne olacak? Akşam **İsmet**'le Hâriciye Vekâleti'nde yemek yedik. O da pek düşünceli. Fakat bana bu hususta hiçbir şey söylemiyor. Ya bilmiyor, ya biliyor. Fakat bilse gerek. Bir aralık **İsmet** dedi ki:

«– Gazi çok düşünceli. Gideyim biraz teselli edeyim. Sen beni bekle!» Çünkü yanında daima otomobili ile gidiyoruz. Başka vasıtam yoktu. Gitti. Saatler geçti. Gece yarası oldu ve geçti. **İsmet** yok. Şüphelendim, acaba **Osman** vaziyetini fena

---

Osman Ağa, kıt'asıyla Ankara'dan geçerken, Millet Meclisi'nden bu dilâverleri istikbâle çıkan meb'uslara hitâben «Ben bu millet uğrunda bacağımı zâyi ettim. Düşmanı denize dökünceye kadar icâbederse sedye ile muhârebe edeceğim.» demişti. Karadeniz sâhillerinin kahramânı Sakarya Muhârebâtında bu sözünü tutmuş ve mazhar-ı taltif olacak sûrette şecaat ve besâlet göstermiştir.

125– a.y.

طاك

حريت وجدانك ايلك قربانی

شهيد مندوز علی شكری بك

● **Ali Şükrü Bey** merhumun mübârek nâşı bulunduktan sonra atıldığı çukurdan çıkarıldığında işte bu halde idi. (Tan 3 Nisan 1923 tarihli nüsha)

görüp, adamlariyle birşey mi yaptı? Çankaya'yı mı bastı? Henüz sulh olmamış. Alt üst olacağız. Sulh de belki gidecek. Avrupalılar bizi böyle anarşi içinde görürlerse onlarda sulh fikirleri kat'î ise bile, istifade için derhal vaz geçerler. Sabırsızlandım.»[126]

31 Mart 1921 Cumartesi günü T. B. M. M. İkinci Reis Vekili **Musa Kâzım Efendi**'nin riyâseti altında çalışmaya başladığı sırada, Lâzistan Meb'usu **Mehmed Necâti**'nin söz isteyerek **Ali Şükrü Bey** Merhumun mâruz kaldığı fecî sûikasd hakkında hükûmetten izahat istediği görüldü. Bütün meb'uslar toplantıda hazır bulunuyorlardı. Herkes son derecede heyecanlı idi. Şimdi bu müzâkereyi dikkatlerinize arzediyoruz:

«**Mehmed Necâti Efendi** (Lâzistan) – Efendim, bendenizin evrak-ı vârideye geçilmezden evvel bir teklifim var. Lûtfen okunsun!

Riyaset-i Celîleye

Bir kaç gündenberi herkesin ve betahsis Meclis-i Âli âzasının zihin ve fikrini tehyic ve tedhiş eden Trabzon Meb'usu Ali Şükrü Bey'in esrârengiz bir sûrette gaybûbet-i müessifesi hakkında hükûmetin ıttılâatı (duydukları) nedir? Hepimiz bir güne yekdiğerini mükezzeb (yalanlayan) malûmat işitmekteyiz. İşe bihakkın vâzıulyed olan Hey'et-i Vekilemizin hakikat-ı mes'ele husûsunda bizi tenvir ve tatmin etmeleri için resmen beyânatta bulunmalarını teklif eylerim.

Lâzistan Meb'usu
Mehmed Necati

126- a.y.

Necâti Efendi (Lâzistan) – Efendiler, birkaç günden beri herkesin zihnini, fikrini berbâd eden bir vak'a-yı müessifeyi bir daha burada arzetmeye benim kalbim, fikrim, dimağım müsâid değildir.

Hepimiz biliyoruz ki; hükûmet buna bihakkın vâzıulyeddir (elkoymuştur.) Fakat ne yapıyor, ne etti, netice ne getirdi? Buna dâir malûmatımız yoktur. Her arkadaş öbür arkadaşına soruyor yalan yanlış, doğru, yahud gayrı mevsuk havâdis işitmekteyiz. Binâenaleyh bizi tenvir için hükûmet şimdiye kadar ne yapmıştır. Şu mes'eleyi bertaraf etmek için hükûmet buraya gelip:

«– Tahkikatımız şundan ibârettir» desin, ondan sonra biz de sâlim olarak, her şeyden âzâde olarak bulunalım. Şimdi bu hususta hükûmetin beyânatta bulunmasını teklif ediyorum. Öteden beriden havâdis almaya hâcet yoktur. Aldığımız havâdisler yanlıştır ve ihtimâl ki; bir fikr-i mefsedetle (bozucu fikirle) söylenmiştir. Binâenaleyh hakikati anlamak için Hey'et-i Vekile'nin burada mevcud ve hakikati beyânatta bulunmalarını teklif ediyorum. Başka türlü müzâkere olamaz.

Reis – Efendim, **Necâti Efendi**'nin takriri okundu. Kendileri de izah ettiler. Hey'et-i Vekile bu mes'ele ile alâkadar olacağını ve Hey'et-i Celîleye bildireceğini söylemişlerdi. Ve zannedersem yarın bu husus için bir malûmat verecekmiş. Benim bu kadar malûmatım var. **Necâti Efendi** Hoca ise bugün istiyor.

Necâti Efendi (Lâzistan) – Çünkü zaman mes'elesidir.

Adliye Vekili Rıfat Bey (Karesi) – Efendim, **Necâti Bey** Birâderimizin verdiği takrir bir temenni takriridir. Mâlûm-i âileleri, Meclis âzası ya suâl, veyahud istizah yapar. Bu takrir o takrirlerden hariçtir.

Sonra efendim, **Necâti Bey** birâderimiz olan havâdislerinden olan vekâyîden hükûmet bize malûmat versin diyorlar. Halbuki geçen seferde Reis-i Muhteremimizin Hey'et-i

Celîlenize arzettiği gibi hükûmet bütün kuvve-i icrâiyyesi ile bu işe biliştirak vaz'iyyed etmiş ve vazife-yi kanuniyyesini yapmaktadır. Şimdi esâsen dâire-yi istintakda cereyân eden bütün şeyler kanunen hafi (gizli) olarak cereyan eden birşeydir. Burada gelip –kürsüden– beyân etmek zannederim pek doğru olmaz.

Necâti Efendi (Lâzistan) – Efendim, şimdi Hey'et-i Vekile Riyâseti'ne terettüp edecek bir vazife vardır ki; hariçte birçok havâdisler cereyan ediyor ve bu havâdisler yekdiğerini de tekzip etmektedir. Nedir efendim bunlar? Yok kaçmış, tevkif olunmuş, yok dışarı çıkmış. Binâenaleyh biz Hey'et-i Vekile Reisi'nden tahkikatın ne dereceye vâsıl olduğunu öğrenmek istiyoruz. Hâriçte deverân eden şâyiâtın (şayiâların) asıl ve esâsı yoktur, her şâyiaya inanacak değiliz. Vazifedâr olan memurlar tabii bu işlerle çalışmaktadılar.

Sırrı Bey (İzmit) – Reis Bey, Adliye Vekili'nden bir suâlim vardır. Bunu Adliye Vekili sıfatıyla mı söylüyorsunuz?

Adliye Vekili Rıfat Bey (Karesi) – Evet.

Sırrı Bey (İzmit) – Bu vazife Dâhiliye Vekili'ne âittir. Zapt-u rapt ona âidtir. Bu husûsu o söyleyebilecektir. Adliye Vekili bir âza sıfatıyla bu sözleri söyleyebilir. Vekil sıfatıyla söyleyemez. Bu husustaki vazife ve mes'uliyet Dâhiliye Vekili'ne âittir.

Necâti Efendi (Lâzistan) – Bendeniz Hey'et-i Vekile Reisinden malûmat istiyorum. Hey'et-i Vekile Reisi:

«– Evet, hariçte işitilen havâdis doğru değildir. İşin hakikati şundan, şundan ibarettir» desinler. Yoksa bu mes'ele, bu şâyiât hafî tutulacak bir mes'ele değildir. Adliye Vekili Beyefendi Hazretlerinin buyurdukları doğrudur. Biz tahkikatın ne derecede olduğunu istemiyoruz. Hafî olduğunu biz de biliyoruz. Binâenaleyh bizim istediğimiz şey, hâriçte bâzı şâyiât işitiyoruz, bunu anlamak istiyoruz. Ya doğrudur veya değildir.

LÂZİSTAN MEB'USU
MEHMED NECÂTİ EFENDİ

● 1. Devre Büyük Millet Meclisi'nde Lâzistan (Rize) Meb'usu olarak vazife görmüş bulunan yukarıda resmini gördüğümüz **Necâti Efendi.** Başındaki mahallî serpuşa aldanarak O'nun sıradan bir kimse olduğunu sanmayın. Batum'da «Sadâ-yı Millet» ismiyle bir gazete çıkararak bu bölgedeki Türk–İslâm haklarını kalemiyle müdafaa eden bu zat, bir dersiâmdı. Yâni en yüksek seviyede bir medrese hocası. Böyle olmasına rağmen işte Karadeniz sâhillerinin millî kıyâfetine bürünerek Ruslar ve ermenilerle fiilen harbetmiş bir gerçek mücâhiddi. I. Meclis'e iltihâkında üzerinde hâlâ bu elbise mevcuttu. 2. Grup'a mensup en şuurlu meb'uslardan biri olan **Hoca Necâti Efendi** de diğer emsalleri gibi tasfiyeye uğrayarak II. Meclis'e iştirak ettirilmemiştir.

Doğru ise, doğru, değilse doğru değildir, desinler. Ondan sonra herkes buraya kemâl-i serbestî ve emniyetle gelir, burada müzâkeresini yaparız. Şimdi benim kulağıma çalınan havâdisleri ihtimâl ki; bâzı arkadaşlarım da işitmiştir. Şimdi zihin ve fikir hep bununla meşgûldür. Binâenaleyh Meclis-i Âli'nin şu sûretle müzâkerâtını istirahât-ı fikirle yapacağımı zannetmiyorum.

Reis – Efendim, **Necâti Efendi** Hoca takririnde ısrar ediyor. bunu tensib ederseniz gönderelim. Hükûmet en yakın bir zamanda Meclis Âlî'ye gelir, izahat verir. Maahâza bu takriri rey-i âlinize vaz'ediyorum.

Basri Bey (Karesi) – Hükûmetin yarın izahat vereceğini sizden işitiyoruz. Teşekkür ederiz. Yalnız reislerimizden bilâistisnâ talep etmeye hakkımız vardır. Bu mes'ele Meclis'in şeref ve haysiyeti mes'elesidir. Reisler de bu mes'eleyi dâima tâkib etmelidir. Eğer reisler bu mes'eleyi gevşek tutarsa..»

Bu sırada **Hasan Basri Hoca**'nın (Çantay) konuşmasını kesen bir feryâd yükseldi:

«**Abdülhak Tevfik Bey** (Dersim) – Hükûmet izahat versin! Bu tavuk değil, koca bir Meclis âzasıdır.

Reis – Efendim, bu takriri rey-i âlînize vaz'ediyorum. Hükûmet vak'a–yı müessife hakkında Meclis'i tenvir etmesini kabûl edenler lûtfen ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir.»[127]

31 Mart 1923 tarihli celseyi takibeden günlerin Meclis zabıtlarına bakanlar: «Ali Şükrü Bey Vak'ası» hakkında herhangi bir tafsilâta rastlayamazlar. Fakat Meclis cenazenin teşkil edilen bir meb'uslar hey'eti tarafından İnobolu'dan vapura konularak memleketi olan Trabzon'a götürülüşüne kadar bununla heyecanlı bir sûrette ve anbean meşgûl olmuştur. Götürülüş ve defnedilişine âid tafsilâtı ileride bazı şahidlerinin ağızlarından nakledeceğiz. Ondan önce, yine hâdiselerin

127- Zabıt Cerîdesi, C. 28 Sh. 221 v.d.

içinde bulunanların verdikleri tafsilâta bir göz atalım:

Dr. Rıza Nur cinâyet fâilinin **Topal Osman** olarak ortaya çıkışından sonra kendisinin **İnönü** tarafından Çankaya'ya dâvet edilişini, gitmekten korkmuş olmasına rağmen, gönderilen otomobile binerek Çankaya'daki müzâkerelere iştirak edişini anlatmakta ve bu toplantı hakkında dikkat çekici tafsilât vermektedir. Daha sonra ise, Meclis'teki münakaşa ve görüşmelere avdet ederek şöyle demektedir:

«Meclis'te meb'us, eski valilerden **Arnavut Haydar** bir takrir ile **Osman**'ın cenâzesini mezardan çıkardılar ve astılar.[128] Çirkin birşey idi. Vaktiyle Giresun'da mutasarrıflık eden ve el'an Diyarbakır vâlisi olan **Nizâmeddin** ile **Ağa**'nın arası pek iyi idi. **Nizâmeddin** onun sırlarını bilir idi. Vefalı adamdı. **Ağa**'nın cenâzesini memleketinde gömmek için istemiş, vermemişler. Bana mürâcaat etti. O günü **Ağa**'nın karısı da:

«– Kocamın cenâzesini olsun buraya yollayın!» diye bana telgraf çekti. **Rauf**'a dedim ki;

«– Artık bu kadar olmaz. Ölmüş, her şey olmuş bitmiş. Cenazesini verin!»

«– O!... Vermeli» dedi. Cenazeyi aldıttım. **Nizâmeddin** alıp Giresun'a getirdi.

Zavallı **Ağa** şu vatana üç, dört yıldır bence büyük hizmetler

128- **Topal Osman Ağa**, yakalanışı esnasındaki müsademede mecburen veya **Dr. Rıza Nur**'un ifâdesine göre mukavemet etmeyip çağrıldığı Çankaya'ya kuzu kuzu giderken Muhafız Kıt'ası Kumandanı Rizeli Binbaşı **Fuad Bey**'in emriyle –sırf konuşmasını önlemek maksadıyla– kasden öldürülmüştü. Fakat cesedi üzerinde o kadar tahribat yapılmıştı ki; tanınacak bir halde değildi. Hattâ başı bile koparılmıştı. Meclis ölüsünün Ulus'ta asılmasını kararlaştırınca başı olmıyan bir cesedi bu hükmün infazı bakımından bizzarûre ayağından asmışlardı. Meb'usların büyük kısmı O'nun daha dün alkışladıkları kahramanlıklarını unutmuşlar ve kendisine karşı hınçla doluydular. Hâdisenin gerçek fâil ve müşevviklerinden de haberleri yoktu. Bu bakımdan hınçlarını **Topal Osman**'ın cesedinden çıkarma yoluna gittiler. **Topal Osman**'ın ayağından asılmış başsız cesedi Ulus meydanında günlerce ipte sallandırıldı.

etmiş, kellesi koltuğunda çalışmıştır. Çok ve müthiş hunhar idi. Ama kestiği adamlar da yani Rumlar da Samsun havâlisinde Türkler'i müthiş katliâm etmişlerdi. Hem de pek Türkçü, vatanperver gayretli ve müslüman idi. Yine vatan yolunda zannederek fakat bir haris şeririn bu tarzda iğfalâtına kapılarak **Ali Şükrü**'yü boğdu. Bu sûretle kendi kellesini de verdi. Su testisi âkibet su yolunda kırılır. Ama, zavallı derdi, ümmî ve cahildi, fakat akliselimi galip bir adamdı:

«– Ben çok iş ettim. Ben kurtulur muyum sanırsınız? Vatana hizmet ettim ama, bir gün beni harcarlar.» Sanki kerâmeti vardı. Dediği oldu. Cehline kurban gitti. Burda ahlâkî mühim bir ders de var. Şu adam vatana pek çok hizmet etmişti. Pontus İsyanı'nı, Koçgiri İsyanı'nı o, bastırmış, Giresun dağlarından topladığı eşkiyalardan birkaç alay teşkil edip, Yunanlılara karşı olan harblere iştirak etmişti. **Mustafa Kemâl**'e şahsî hizmeti de gayet büyüktür. Onun hayatını yıllardan beri **Osman**'ın adamları muhâfaza ediyordu. **Mustafa Kemâl**'in Ağa'ya minnettar olması lâzımdı...

Hâlâ **Osman**'a acırım. Birgün Maliye Vekili **Ferid**'in odasında ve beş altı vekilin yanında:

«– Ben câhilim fakat Türküm, Müslümanım, bu iki gayretle iyi yapıyorum, diye yapıyorum. Yalnışsa doğrusunu gösterin, öyle yapayım.» demişti.

Bu fâciayı, **Osman**'ı hatırladıkça hep bu sözleri kulağımda çınlar.»[129]

Birinci devre Meclis zabıt kâtiplerinden olup bir çok, gizli celseye de iştirak etmiş bulunan **Mâhir İz Bey** hâtırâtında **Ali Şükrü Bey**'in şahsiyyetini tebârüz ettirdikten sonra şöyle demektedir:

«İşte bu esnada karşısına **Topal Osman** çıkarıldı. Eşkiyalıktan gelme, fakat Trabzon havâlisinde Pontusçular'a karşı

129 – **Dr. Rıza Nur** – a.g.e. C. II, sh. 1035-36.

بو كون شهيد مظلوم على شكرى بكك نعش مغفرت نقشى برهيئت مخصوصه نك اغوش تكريم وتأثرنده، دائرهٔ انتخابيه سى اولان طربزون خلقنك طلبلرى وجهله، طربزونه ايصال ايدلمك اوزره كوتورولمكده در...

أللرمز، حرمتلرمز، فداكارلغه عائد خاطره لرمزسنكله در! اى محمل قيمتدار!

جووك ملت جلسنده توزيع اولنان

على شكرى بك مرحومك جنازه مراسمى حقنده پروغرام

بر أثر تأثر وحميت

كنده بوغولان

على شكرى يه

بر مرثيه

— على شكرى بكك روحنه —

ملت شهيدى

Ali Şükrü Bey merhum'un mübârek nâşı, Büyük Millet Meclisi'nce bazı meb'uslardan teşekkül ettirilen bir hey'et refakatinde Trabzon'a gönderildiği gün O'nun gazetesi «TAN» da yer alan manşet.

yaptığı şiddetli tenkil savaşıyla bütün günahlarını unutturan Giresunlu **Topal Osman**, herkesin baş üstünde taşıdığı millî bir kahramandı. **Çerkez Edhem** ve emsali hükûmet âsileri ve bir takım İzmir efeleri o meyanda idi. Hepsi kendi mıntıkalarında büyük hizmetler etmişlerdi. Bu hizmetler günahlarına birer kefâret sayılmıştı.

Topal Osman'ın yüzelli neferi bulan çetesi, Çankaya'da resmî muhâfız kıt'asının teşekkülünden evvel, orada **Mustafa Kemal Paşa**'yı koruma vazifesini görüyordu. Sonra bir muhâfız taburu teşekkül etti. Kumandanlığına da **İsmail Hakkı** (Tekce) tâyin edildi. Onlar da Çankaya'nın diğer tarafında mevzi aldılar. Artık **Osman Ağa**'nın çetesine lüzum kalmamıştı. Fakat kimse buna ses çıkarmaya cesaret edemiyordu. Meclisin polisi, komiseri bile tabancasını kapıda bırakmak sûretiyle meclise girebilirken, bu çete efradı, pürsilâh hatta küçük bombalarıyle «sellemehüsselâm» yâni hiç kimseden izin almak lüzumunu hissetmeden doğrudan doğruya meclise giriyor ve toplantı salonunun kapısını açıp içeriye bir kaç kişi toplu halde bakabiliyorlardı. Bu çete, şehirde nizâm ve intizamı, hem de nizâmiye askerî kışlasında askerî disiplini bozacak tavırlar takınmaya başladı. Elbette bu gayr-ı tabiî hâl devam edemezdi. Galiba «Bir taşla iki kuş vurulsun!» diye **Ali Şükrü Bey**'in izâle-i vücûdu **Topal Osman**'a havâle edildi.

Topal Osman, bir kere **Ali Şükrü Bey**'in hemşehrisi idi. sâniyen, **Ali Şükrü Bey** kendisini çok takdir eder ve Karaoğlan'da Kuyulu Kahve'nin karşısındaki Merkez Kıraathânesi önünde akşam üstleri her fırsatta karşı karşıya otururlar ve nargile içerlerdi.

Ali Şükrü Bey'in fâcia-i şehâdeti de oradan başlamıştı. O zamanki söylentiye nazaran, Merkez Kıraathânesinde buluştuktan sonra **Topal Osman**'ın dâveti üzerine nargile içmek için Samanpazarı'ndaki evine gitmişler. Odaya girildiği zaman orta yerde tabure gibi küçük bir şey ve karşılıklı arkalıksız hasır

örme iki sandalye bulunuyormuş. **Osman Ağa** kapıya bakan iskemleye geçmiş. Oturmuşlar, lâkırdıya başlamadan önce hazırlanan iki nargile gelmiş. Bir taraftan nargile fokurdatırlarken, diğer taraftan da sohbet başlamış. Tam bu sırada kahveler getirilmiş. **Ali Şükrü Bey**, kahve fincanını eline alır almaz, Kara Donlu çete efradından dördü yağlı ipi **Ali Şükrü Bey**'in eğilmeyen başına geçirmişler. **Ali Şükrü** o esnada:

«– **Osman**! Yaktın beni!» demiş ve bir eliyle oturduğu iskemlenin hasırlarına can havliyle o kadar kuvvetle sarılmış ki, nâşının avucunda o hasır parçaları görülmüş.

İşte: **«Bir cinâyet ki; cezalar ona nisbetle küçük!»**

İş Meclis'e aksetti. Meclis büyük bir heyecan içindeydi. Bu atmosferde havayı koklayan çeteden pür-silâh beş on kişi meclis müzâkere salonu kapısından eğilip içeri bakıyorlardı. Her zaman haklı gördüğü bütün hâdiselerde, o tiz ve keskin sesiyle Erzurum meb'usu **Hüseyin Avni Bey** söz istedi. O sırada, İcra Vekilleri Reisi olan **Rauf Bey** kürsüden izahat veriyordu. **Hüseyin Avni Bey**:

«– **Raûf Bey**! Kaatilleri biz sizden istiyoruz!..» deyince **Raûf Bey**:

«– Kaatilleri mutlaka Meclis-i Âli'ye getireceğim!..» dedi ve bu sözü o kadar samimi ve o kadar candan söyledi ki, sanki kaatiller hapishanede elinin altındaydı.

Yine o zamanki söylentiye nazaran, **Raûf Bey** Ankara'nın Bâlâ Kazası'ndan bir jandarma teğmenini seçerek, jandarma taburuyla **Osman**'ın karargâhına sevketmiş, askerler, çadırların sınırına yaklaşınca silâhla karşılaşmışlar, jandarma da mukabele etmiş. Müsâdeme sonunda **Topal Osman** yaralanmış, çete efradı bunun üzerine teslim olmuşlar. Çarpışma devam ederken **Osman Ağa**'nın çetesine silâhlarını Çankaya'ya çevirmelerini emrettiği, fakat **Râuf Bey**'in daha jandarmalar hareket etmeden evvel Çankaya'ya telefon ederek, herhangi

bir hâdisenin vuku' bulmaması için **Mustafa Kemal Paşa**'nın istasyon binasına gelmesini tavsiye etmiş olduğu da söylenenler arasında idi.

Osman Ağa'nın cesedi, Taşhan'ın önündeki meydanda asıldı. Çetesi de silâhlarından tecrid edilmiş olduğu halde, muntazam bir şekilde Meclis'in önünden geçirilerek memleketlerine gönderildi.

Ali Şükrü Bey'in «kurb-ı Zül-Celâl»e tâyerân eden (uçan) mübârek rûhunun na'şı Hacı Bayram Câmii'ne getirildi. Meclis'teki bütün memurlar ve belki diğer devlet dâirelerinin memurları arasında yalnız ben, derin bir üzüntü içinde cenâzeye iştirak ettim. Hayatımda ilk taşıdığım tabut da mübârek şehid merhûm **Ali Şükrü Bey**'inki idi.»[130]

Mâhir İz Bey'in Ali Şükrü merhum için yazdığı şiir:

ŞEHİD-İ MİLLET ALİ ŞÜKRÜ BEY'İN RUH-İ MÜBECCELİNE

Ey rûh-ı mübârek Seni bir sâil-i menhus
Şehrâh-ı hakikatde şehid eyledi efsûs...
Bir dest-i mehîn, dest-i şakî, dest-i hiyânet,
İhnak ile mahveyledi, kahreyledi, lânet!.
Kaalin, kalemin rehberi olmuştu sedâdın,
Her yerde tecellî-i hakikatti murâdın,
Kurbân-ı faziletsin, evet hiç şüphe yoktur,
Mağdûr-ı hakikatsin evet; âleme makdûr
İfnâ-yı şehâmet
Târih ile müsbet
Sen ölmedin asla, ölemez çünkü hakikat–
Hiç görmedi hilkat,

130– **Mâhir İz** – a.g.e. sh. 93

مشهد ملت علی شکری بکڭ روح [illegible]

ای روح مبارك سن بر صاعقه نحوی

شهداء حقیقتده شهید ایدڭ، اقوی

بر دست سهید، دست شقی، دست خیانت

افنا ایدی [illegible]، قورایدی... لعنت

قاتلك، قلبك [illegible] سدادك،

هر برده تجلی حقیقتدن مرادك

قربانه فضیلتك ادت [illegible] شبهه یوقدر،

مقدور حقیقتسه ادت، عالم مقدور

اثنای شهادت

تاریخ ایله ثبت

سن نولدك احمد، [illegible] حقیقت،

[illegible] کوردم خلقت،

بر دولت تحقیقه قانون خدادر

مقصود [illegible] اولدیغی [illegible]

[illegible] ادت، یاد [illegible] یاشارکه

[illegible] ملتده قالیر [illegible] ابدیا

تجلید ایده جك [illegible] تاریخ ملی ده،

ونشانه اولاجق عالم، هر ضرب [illegible]

بر حادثهٔ محفوظی شانی غزاتك

تشکیل ایده جك واقعهٔ [illegible]

هر سایه غمٔ انگیزی بر لوحه [illegible]

بر آتشه [illegible]

ای هر سسی بر وجد حمیت خروشان

فکر اوقدینی، هر اوقدینه، نور اوقدینه قربان

مشکوره [illegible]

هر خدمتنك

اطوار تجلیك تعبیر ایدن آهنك،

ایجاد [illegible]

ای ارجمند بعده کی ناقوس مظالم

هر ضربه سی بر [illegible]

هر [illegible]

[illegible]

٤ / ١٣٣٩ [illegible] عبد الله ماهر

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Mâhir İz Bey, Ali Şükrü Bey için yazdığı mersiyeyi kendi hattı ile istinsah edip bize vermişti.

Bir böyle tecellîsin Kanûn-ı Hüdâ'nın,
Makhûr-ı zebûn olduğunu ehl-i Hüdânın
Ölmezsin evet, yâd-ı hazîninle yaşarken,
Sen sîne-yi milletde kalırsın ebediyyen,
Tahlîd edecek fazlını târih-i millet de,
Destan olacak âleme her darb-ı meselde,
Bir hâdise-i mefhareti şanlı gazânın,
Her yâd-ı gâm-engîzi birer levha-yı nefrîn
Bir ateş-i pür kin,
Ey her sesi bir vecd-i hamiyyetle hurêşân!
Fikr uğruna, hak uğruna, nûr uğruna kurban!
Mefkûre vü dinin
Her azm-i metinin
Etvâr-ı tecellîsini ta'yin eder ancak
İcaz ü fesâhatla o bir tek hecedir: hak!
Ey arz-ı fecâyi'deki nâkûs-i mezâlim,
Her darbesi bir umde-i hürriyeti hâdim!
Her sayha-i şûmun
Mat'ûnu umûmun.
4 Nisan 1339 Rûmî (1923)

Sabahleyin erkenden Tâcedden Dergâhı'na gidip Mersiye'mi **Mehmed Akif Bey**'e gösterdim. Merhum fazîletkâr üstâdım **Âkif Bey** şiiri sessizce okudu ve durdu, düşündü. Ben «Tanyeri» gazetesinde neşrini istemiştim; **Âkif Bey**:

«– Şimdilik dursun!» dedi. Emrine ittiba ettim. Cenâb-ı Hak, **Ali Şükrü Bey** merhumu Cennât-ı âliyâtında müstağrak-ı gufran buyursun, âmin.

(Mâhir İz – Yılların İzi, İstanbul 1975 sh, 94)

O zaman hükûmetin başında bulunan **Rauf** (Orbay) **Bey** de hâdise hakkında geniş izahat vermektedir. O'nun **Kandemir**'e

anlattıklarından ibâret olan eldeki yegâne hâtıratında yer alan bu tafsilât, resmî görüş istikametindedir. Resmî görüş denilince **M. Kemâl Paşa**'nın meşhur nutkundan, tutunuz da sâirlerine kadar bu derecede ehemmiyetli olan «**Ali Şükrü Bey** Vak'ası» na gerektiği hacimde yer verilen bir kaynağın mevcud olduğu sanılmamalıdır. Aksine Nutukda ondan bir tek kelime ile dahi bahsedilmemektedir.

Diğer resmî veya resmî görüşü benimseyen kaynaklarda bir çok ehemmiyetsiz hadiseye sayfalar dolusu mütalealarla yer verildiği halde bu vak'aya asla temas edilmemekte veyahutta az menfî bir sûrette şöyle bir dokunulup geçilmektedir.

Rauf Bey'in verdiği izahat Çankaya ve **M. Kemal Paşa**'ya taalluk eden kısmıyla –bazı teferruat ve tefsir tarzı istisna edilirse– mücerred vak'alar itibariyle **Dr. Nur**'u aynen teyid etmektedir.

Mecliste yapılan münâkaşalara ve muhâfazakâr meb'usların –hükûmet reisi sıfatıyla– kendisini kaatili yakalamak hususunda sıkıştırmalarına da temas eden **Rauf Bey** şöyle demektedir:

«Fakat ertesi gün meclis mes'eleyi yine ele alarak, benim gıyabımda bir sürü tartışmalara yol açmış ise de, Adliye Vekili **Rıfat Bey**:

«– Geçen celsede reisimizin arzettiği gibi, hükûmet bu işe ehemmiyetle el koymuş ve kanunî vazifesini yapmaktadır. Bütün bunlar istintak dâiresinde ve tabiî kanunen gizli olarak yürütülmektedir. Şimdi burada bu hususta fazla birşey söylemek doğru olmaz.» diye o günkü tartışmaları durdurmak istemişse de, bilhassa muhâlif meb'uslar:

«– Adliye Vekilinden birşey sormadık, **Rauf Bey** gelsin, dündenberi ne oldu anlatsın, bizleri aydınlatsın, Milletin vekilleri olarak bunu istemek bizim hakkımızdır. Kaybolan rast-

gele biri değil, koskoca Meclisin muhterem bir âzâsıdır. Hükûmet reisi derhal izahat vermelidir.» diye illâ da benim gelmemi istemişlerdi.

Halbuki, o sırada benim, Meclis müzâkerelerine filân katılacak vaktim yoktu. Çünkü devamlı aramalar neticesinde, fakat tesâdüfen, yani Çankaya yolundan geçen arama ekibine mensup jandarma, anayoldan ayrılıp tarlaya sapmış olan bir arabanın izini takip edince, orada yeni kazılmış bir çukurda **Ali Şükrü Bey**'in cesedini bulmuştu. Cesedin avucundaki sımsıkı tutulmuş bir sandalye ayağının da,[131] **Topal Osman**'ın evinde bulunan kırık saldalyeye âid olduğu tesbit edilince mumammayı çözecek ipucu elde edilmiş bulunuyordu. Aynı zamanda yakalanan **Osman Ağa**'nın adamı **Mustafa Kaptan**'ın da verdiği ifadede: «Trabzon'daki **Yahya Kahyâ**'yı, **Osman Ağa**'nın öldürdüğünü şurada burada söylediğini duyan ağanın teşvik ve tertibiyle **Ali Şükrü Bey**'i Kuyulu Kahveden dosça alıp:

«– Ayağından kurşun çıkardılar. Haydi kalk gidelim, yatıyor, sizi çok sever, bir ziyâret edip hatırını sorarsınız.» diye evine götürdüğünü ve orada ayakta bulunan Ağanın karşısında oturup, ikram edilen kahveyi içerken, arkasından anî bir hareketle üstüne abanılarak boğulduğunu» itiraf edişi üzerine olay tamamiyle aydınlanmıştı.»[132]

Kandemir; Rauf Bey'in anlattıklarına istinaden bahsi geçen kitapta mes'elenin Meclis'teki mütebâkî münâkaşasını şu sûretle hulâsa etmektedir:

131– Bu noktada ya **Rauf Bey** yanılmış veyahud da **Kandemir** O'nun söylediklerini yanlış nakletmiştir. Zira merhum **Ali Şükrü Bey**'in cesedinin avucunda tesbit edilen bir sandalya bacağı değil, sandalya hasırı parçasıdır. Diğer bütün kaynaklar bu hususta müttefiktirler.

132– **Kandemir**; a.g.e. Sh. 110

«**Rauf Bey** bu haberi derhal Meclis'e vererek, artık aydınlanmış olan mes'elenin, adâlete intikal eden safhasının da yakında açıklanacağına göre müsterih olarak ve şu nâzik

شهید علی شکری بکه خلقمزك جان
وکوکلدن یاپدیغی دونکی معظم احتفال

● Ali Şükrü Bey merhuma Ankara'da yapılan muhteşem cenâze merâsimini aksettiren bir gazete kupürü (5 Nisan 1923 tarihlı TAN Gazetesi)

zamanda memleket menfaatlerini göz önünden ayırmıyarak işi izam ile bir politik çekişme ve konusu şekline sokulmasının doğru olmıyacağını ve hükûmetin vazifesini iyi bir yolda neticelendirmesine imkân verilmesi için, tartışmalardan da vazgeçilmesini samimiyetle rica etmiş ise de, iptidadan beri heyecan ve asabiyetlerini dizginleyemiyen malûm mebuslar, bu sefer de, artık merhum olan **Ali Şükrü Bey**'in, millî hâkimiyet uğurundaki pervasızca mücâdelelerini sayıp dökerek, onun ölmediğini, ölemiyeceğini ve mübârek kabrinin kendilerine ebediyen hürriyet dersi vereceğini söyleye söyleye, kaatillerine lânetler yağdırırken, işi yine muhâlefete döküp hükûmete ve dolayısıyle **Rauf Bey**'e ve **Mustafa Kemâl Paşa**'ya da târizlerde bulunuyor ve **Osman Ağa** gibi başı bozukların rütbeler, mansıplarla silâhlandırılmış olmasını şiddetle tenkid ve bu arada **Rauf Bey**'e hitapla:

«Beyefendiye soraruz, bazı câhil câni kaatillere nasıl kumandan hüviyeti verilir?» diye bağırıyorlardı.»[133]

Ali Şükrü Bey bahsine nihâyet vermeden önce O'nun bu sûretle yok edilişinden sonra tertiplenen cenâze merâsiminden de bir nebze bahsetmek istiyoruz. Merhuma iki cenâze merâsimi yapılmıştır. Biri Trabzon'da diğeri de Ankara'da. Şimdi O'nun gazetesi «Tan» da çıkan tafsilâtla Ankara'daki merasimi nakledelim:

«Gazetemizde neşredilen ihtifâl proğramı mûcibince saat onbirde merhumun şerefli alsancağımızla müzeyyen (süslenmiş) tabutu Gureba Hastahanesi'nden kaldırılacaktı. Daha saat on raddelerinde şehrin namazgâhına müteveccih sokaklarından fevc fevc halk kitleleri bu fecî cinâyetin bütün nefret duygularını nazarlarında canlandırarak muayyen mevkie doğru akıyor ve halkın bu muazzam hakimiyet-i milliye şehidine pek lâyık bir sûrette gösterdiği hiss-i ihtiram ve alâka bütün sa-

---

133- **Kandemir**, a.g.e. Sh. 112

mimiyetle bu tehâcümde nümâyân (âşikâr) oluyordu.

Hakimiyet-i Milliye'nin en hâr ve en tabiî müdâfii olan halkımızın vatan için, fikr-i hürriyet için ölenlerimize karşı gösterdiği an'anevî hiss-i hürmet ve muhabbeti kemâl-i iftihar ve minnetle kaydetmekten kendimizi alamayız.

Saat on otuz olmuş, namazgâh meydanı, kadın, erkek binlerce halkla tamâmen dolmuştu. Hâzırûn meyânında Hey'et-i Vekile Reisi **Hüseyin Rauf Bey**'le Şer'iyye, Adliye, Müdafaa-i Milliye vekilleri bir çok meb'usîn-i kiram, Afgan Hükûmet-i İslâmiyesi Sefiri **Sultan Ahmed Han** hazretleri ile Başkâtipleri ve kâtib-i husûsîleri, Fransa mümessili **Miralay Mojen** cenapları bulunuyorlardı.

Birçok mektepler, talebeleri ve hey'et-i tâlimiyeleri ile birlikte ihtifâle iştirak etmişlerdi. Merkez kumandanlığından tâyin edilen bir müfreze-i askeriye dahi vazife-i ihtiramiyesini ifâ etmek üzere ahz-ı mevki etmişti. Saat onbire doğru merhumun alsancağımıza sarılmış olan tabutu ihtirâmât-ı lâyıka ile hastahaneden alınarak Namazgâh mevkiine isâl edildi. Saat onbirde imam efendi hâzırûnu, edâ-yı salâta dâvet ederek cinâyetin elem ve ızdırab veren teferruâtından sızlayan bütün kalbler, kıblegâh-ı mü'minin'e döndü. Merhumun ruhuna fâtihalar ithafını müteâkıp Kırşehir Meb'usu **Müfid Efendi** berveçhiâtî beliğ hitâbesini irad buyurdular:

«.. Ey nâs! Bu Kâinat'taki bütün mevcudâd Allah'ın, Resûlünün emrine inkıyâda mahkûmdur. Allah'ın ve Resûlüllah'ın, hükûmetimizin evâmiri dâiresinde harekete mahkûmuz. Ey nas! Dest-i cellâd-i ecelden kimse kurtulumaz. Ey nas! Hakimiyetini elde etmek için millet-i necibemizin intihab ettiği Büyük Millet Meclisi'mizin, yekvücûd bulunan Meclisimizin âzâsından **Ali Şükrü Bey**'in o hakimiyet-i milliye uğrunda dest-i cellâd-ı zâlimin elinde ruhu, âlâ-yı illiyyin'e îsâl edilmiştir.

Ey nâs! **Ali Şükrü**'ye uzanan el Meclis'e uzatılmıştır. Meclis'in mümessilleri olan Türk halkına uzatılmıştır. Fakat biliniz

ki, Meclis ölmez, bu millet ölmez ve öldürülemez. Hükûmetimize, milletimize, âilesine Cenâb-ı Hakk sabr-ı cemîl, ecr-i cezîl (bol mükâfat) ihsan buyursun.»

Merâsimin hıtâmından sonra hâzırûnun dûş-i ihtiramında taşınan tabutun önünde dedegânın tehlil ve tekbir sadâlarıyla bu cemaat-i muazzama saat onbir buçukta Namazgah'tan hareket ederek Koyunpazarı tarîkiyle ilerliyordu.

Güzergâhda göz yaşlarını saklıyamıyan bütün halk merhuma son vazife-i ihtiramı ifâ etmek üzere fâtihalar ithaf ediyordu.

Kâmilen dükkânlarını kapıyarak emsali nâmesbuk (görülmemiş) olan bu ihtilfale bütün tabaka-i halk büyük bir cûşişle iştirak ediyordu. Güzergâha koşan müslüman ve hıristiyan kadınlar akıttıkları gözyaşları ile bu muhterem şehidi en samimi ve tesliyetâmiz bir şekilde tebcil ediyorlardı.

Mevkeb-i muhteşem Koyunpazarı'ndan ve Hapishâne-i Askerî önünden, Karaoğlan Çarşısı'ndan geçerek ağır ağır Hacı Bayram-ı Veli Câmii'ne doğru ilerliyordu.

Saat oniki'yi çeyrek geçe Hacı Bayram-ı Veli Hazretlerinin türbeleri önünde tevakkuf edilerek Balıkesir Meb'usu **Abdülgafur Efendi** tarafından beliğ bir duâ inşâd edildi. **Abdülgafur Efendi** mülk ve milletimizin saâdet ve selâmetine duâ ve temenniyât ithafından sonra fikir ve istiklâl, din ve vatan için mücâhede-i kalemiye ve fikriyede bulunan **Ali Şükrü Bey**'in kalemini kıran o hâin elleri Cenâb-ı Hakk'ın kahr-u tedmir (kahır ve yıkmak) ve hâib-u hâsir eylemesini niyâz etti. Ve milletin kalbine defnedilen şehid **Ali Şükrü Bey**'in kulûb-u ümmette pâyidar kalacağını ilâve etti.

Müteâkıben Kars Meb'usu **Ali Rıza Bey** ahâliye hıtâben:

«– Ey cemaat-i müslimîn! Ey Ankara'nın muhterem halkı! Müsaade buyurunuz da bu na'ş-ı mübârek Meclis'e kadar biz arkadaşları taşıyarak vazifemizi ifa edelim.» dedi.

Lâkin halk yine tehâcüm ederek cenâzeyi bırakmadılar. Başlar üstünde, eller üstünde, taşıdılar.

Bu sûretle saat onbuçukta halkın elleri üstünde yükselen **Ali Şükrü Bey**'in tabutu Hacı Bayram-ı Veli hazretleri türbesi önünden alınarak hareket edildi.

Bu muazzam alay, Şer'iyye Vekâleti'nin altındaki «Tan» matbaası önüne **Ali Şükrü** merhumun tam hücre-i iştigâli yanına geldiği sırada tevakkuf etti. Yine Karesi meb'usu **Abdülgafur Efendi** tarafından gayet müessir bir duâ edildi, fâtihalar okundu.

O sırada ulvî bir tesâdüf eseri olarak etraftaki minârelerde ezanlar okunuyordu. Hacı Bayram'dan, Zincirli Câmii Şerifinden ve Şer'iyye Vekâleti'nin balkonundan semâlara yükselen gâyet muhrik (iç yakıcı) ezan sesleri yekdiğeri ile telâkî (karışıyor) ediyor, bütün sokakları bütün Ankara âfâkını huşû ve hudû' ile titretiyordu.

Alay birkaç hatve ilerledikten ve Şer'iyye Vekâleti'nin tam balkonu karşısına geldikten sonra müezzin «Hayya Alel Felâh» nidalarıyla âfâkı çınlatıyordu. Müezzinin bu nidâ-yı dâveti zaten müteessir olan yürekleri cûş-u hurûşa getirdi. Alay tekrar tevakkuf etti. Ve kemâl-i hudû' ile ezan-ı mübâreki dinledi. Gözlerden yaşlar dökülüyor. Kalbler «Lebbeyk, Allahümme lebbeyk» diyor. **Ali Şükrü**'nün nâş-ı mübâreki, rûh-i mübâreki semâlara ittilâ ediyordu. Müezzin cemaate dönerek bir defa daha tekrar etti: «Hayya Alel Felâh!.» Yine derin bir sükût! Bir dakika tevakkuf. Sonra Şer'iyye Vekâleti'nin balkonundan yine bir nida semâlara yükseldi: «Allah-u Ekber, Allah-u Ekber, Lâ İlâhe İllallah...»

Müezzin azamet ve vahdâniyet-i ilâhîyeyi yâd ve tezkiren sonra cemaat-i kübra hep bir ağızdan tekbirlere başladı.

Kelime-i tevhidlerle, tekbirlerle Büyük Millet Meclisi meydanına gelindi.

Burada meb'usân-ı kiramla bütün Meclis etrafında bahçe ve meydanda mektepler talebesi ve kadın erkek kesif ve muazzam bir halk kütlesi hâl–i intizarda idi. Cemaat-i kübranın Meclis önüne muvâsalatını müteâkıp artık meydan ve sokaklar tâ uzaklara kadar hınca hınç derecede dolmuş ve taşmıştı. Candan ve yürekten kopan bir samimiyetle Ankara halkının gösterdiği hiss-i teessür ve eleme şimdiye kadar Ankara'nın şâhid olmadığı bu ulvî tezâhüre, kırkbin'i mütecâviz halk iştirak etmişti.

Albayrağa sarılmış bir otomobil kalblere hüzün ve elem veren vaz'ıyle uzaktan Meclis'in orta kapısı önünde görülüyordu. Dedegânın tehlil ve tekbir sadâları arasında ilerleyen tabut uzun yolculuğa hazırlanmış olan bu otomobilin içine yerleştirildi. Herkesin üzerine bir ayrılık tesiri çökmüş, hazin bir sükûnet meydanı istilâ etmişti. On dakika sonra bu muhterem şehidin cismi dahi artık Ankara'dan ayrılacaktı. Bu esnada müteaddid fotoğraflar alındı.

Ankara Meb'usu **Hacı Mustafa Efendi**'den beliğ bir duâ irad edilerek merhumun nâşını Trabzon'a îsâl eden hey'et Lazistan meb'usu **Ziya Hurşid, Âbidin** ve **Nebizâde Hamdi Beyler**'den mürekkeb idi.

Hey'et rüfekâ-yı muhteremesine (muhterem arkadaşlarına) vedâ ediyordu. Ortalıkta küçük bir faaliyet görüldü. **Ziya Hurşid Bey, Hüseyin Avni Bey**'e arz-ı vedâ etti. **Hüseyin Avni Bey**:

«– **Ziya Hurşid Bey** hemşehrilerime selâm et!...» dedi.

Herkeste derin bir heyecan alâimi (alâmetleri) görülüyordu. Beklenilen an yaklaşmıştı. Bütün yüzler, hürmetle bir noktaya dikildi. Şehidi hâmil olan mevkeb hareket etti. Gidiyordu. Bu mehterem şehid kendini iştiyakla bekleyen hemşehrilerine gidiyordu. **Hüseyin Avni Bey** arkadan otomobile işâret eden kollarını açarak:

«– Âl-i Trabzon! (Trabzon çocukları) Sana albayraklı bir gelin gönderiyoruz.» hitabıyla merhuma son sadâ-yı teşyiini îsal etti.

Ziya Hurşid, Âbidin, Nebizâde Ahmed Hamdi Bey'ler ayrı bir otomobille hareket ettiler. Lâzistan Meb'usu **Necati Bey** de Ravli köyüne kadar merhume vazife-i teşyiiyyesini ifâ etti. Ravli köyünde halk büyük bir tezahürle şehidi istikbal etmişlerdi. **Necati Bey** halk huzurunda bervech-i âti (aşağıdaki) hitabeyi irad ettiler.

Ankara'dan 30 km. baid (uzak) mesâfede bulunan Ravliye Köyü'ne kadar şehid-i mağfur **Ali Şükrü Bey**'i teşyi için giden Lazistan mebusu **Necati Bey** tarafından esna-yı iftirakta (ayrılış esnasında) naş-ı mübâreke hitaben irad buyurdukları nutuktur:

«Elveda ey millet şehidi! Elveda ey hürriyet kurbanı! Bugün artık cismin ebediyyen bizden ayrılıyor, aramızda bir arslan gibi, bir timsal-i hamiyyet ve şecaat gibi dolaşan o mübârek vücudun bugün bizlere veda ediyor!... Fakat, mahzun olma!... Ruhun, nâm-ı mübârekin fenâpezîr (fâni) Dünya'da da ebedî bir hayat kazandı.

Ey mübârek hürriyet şehidi, ne mutlu sana ki, mezarın vatanın sinesi, milletin kalbi oldu.

Sen kendin için ölmedin! Milletin uğrunda, hürriyet uğrunda, kendini fedâ ettin!. Milletin yaşaması için sen öldün, hürriyetin pâyidar olması için sen can verdin!. Millete, milletin hürriyetine, hakimiyetine en büyük hizmeti sen yaptın. Bunun için sen, millet nazarında en büyük adamsın. Millet daima senden, senin ruhundan feyz alarak yükselecektir.

Sana kıyan eller, senin boynuna kemend atan canavarlar, senden ne isterlerdi?! Sen ki, Dünya'da herkese iyilikten başka bir şey yapmamıştın.

Ey büyük şehid-i hürriyet, o kemend sana değildi! O ke-

mend milletin boynuna atılmak istenmişti. Sen buna rıza gösterseydin ölmeyecektin!

Belki, naz ve niâm (nimetler) içerisinde yaşayacaktın, fakat sen o zilleti kabul etmedin; sen kendini fedâ ettin, milleti kurtardın. Milletin hürriyetini, hâkimiyetini kurtardın. Bunun için millet yaşadıkça sen de müebbeden milletin kalbinde yaşayacaksın!.

Aç kefenini ey mübârek şehid! Bir kere daha o kahraman sîmanı görelim! Güzel gözlerinden bir kerecek daha olsun kalbinin elemlerini okuyalım. Hakkın lisanı olan mübarek diliniz, bir kerecek daha bize hürriyet ve istiklâl âyetini okusun!..

Aç kefenini ey mübarek şehid! Senin hürriyet nurları saçan gül gibi yüzüne son bir bûse-i vedâ takdim edelim.

Ey şehid-i hürriyet! Biz belki günahkârız, belki sana karşı hakkıyla vazifemizi yapamadık. Lâkin sen bizi afveyle ve bize huzur-i Hakta şefaat et.

Senin pâyene elbette bizim gibi küçük kullar erişemez. Çünkü senin mekânın kalb-i millettir, arş-ı ilâhîdir.

Ey **Şükrü**'nün matemli diyarı! Ey hüzünler içinde gözyaşları döken fedakâr Trabzon!. Sizin en kıymetli evlâdınızın cenâzesini size gönderdiğimizden siz de bizi afvediniz.

Hürriyet uğrunda bir kurban vermek mukadder imiş ki, böyle oldu ve bu şeref size düştü. Onun ruhunu biz milletin kalbine defnettik. Cesedini de size gönderiyoruz. Sizi tebrik ederim fadakâr Trabzonlular!.

Haydi ey mübârek hürriyet kurbanı! Geçtiğin yerlere feyz-i hürriyet saçarak âşiyan-ı saâdetine şan ve şerefle vasıl ol! Evleda ey millet şehidi! Elveda ey hürriyet kahramanı! Lillahilfatiha!.»

Necati Bey'efendi bu nutku irad ederken hem kendileri ağlıyor hem otomobilldeki naş-ı mübârekin etrafına toplanan bütün Ravli halkı ve şehid-i mağfurla birlikte giden Lâzistan

ve Trabzon mebusları **Ziya Hurşid, Dr. Abidin, Nebizâde Hamdi Bey**'ler dahi hüngür hüngür ağlıyordu.

Otomobil naş-ı mübâreki saran sevgili sancağımızı örterek halkın gözyaşları arasında yoluna revan oldu..»[134]

Ali Şükrü Bey merhuma bir de Trabzon'da cenâze merâsimi yapılmıştır. Bunu da yakın bir akrabası olup hadiselere bizzat şâhid olan halen sağ;[135] **Hasan Fehmi Bey**'den dinleyelim.

Bu zat ile yaptığımız görüşmeyi arşivimize intikal ettirmiş bulunduğumuz teyb bantından aynen dikkatlerinize arzediyoruz:

«– İsminiz?

– **Hasan Fehmi Atabay.**

– Adresiniz?

– Gazipaşa Mahallesi, Tavanlı Câmii Sok. Nu. 75 Trabzon.

– **Ali Şükrü Bey**'in nesi oluyorsunuz?

– Dedem **Ali Şükrü Bey**'in babasının ağabeyisidir. Bizim sülâlemizin soyadı o zamanlar **«Yamakoğlu»** idi. **Ali Şükrü Bey** merhumun babası Hacı **Ahmed Kaptan** bunu değiştirerek **«Reisoğlu»** almıştır. Hâlen âilemiz Beşikdüzü'nde **Reisoğulları** diye bilinmektedir. Sülâlemiz eşraftandı. Benim dedem de Kaptandır. Reiszâde **Hasan Kaptan** diye bilinir. **Ali Şükrü Bey**'in babası âilede bir sözünün geçmemesi üzerine kızarak soyadını bu şekilde değiştirmiş, ağabeyisi olan dedem de O'na uymuştur. **Reiszâde Hacı Ahmed Bey**, Akçaabat, Vakfıkebir ve hatta Trabzon liman reisliklerinde bulunmuştur. Daha evvel de kol gemilerinde kaptanlık yapmıştır. İmparatorluk zamanında, askerlik dolayısıyla imtihanla yetişme kap-

---

134– 5 Nisan 1923 tarihli TAN Gazetesi'nden aynen

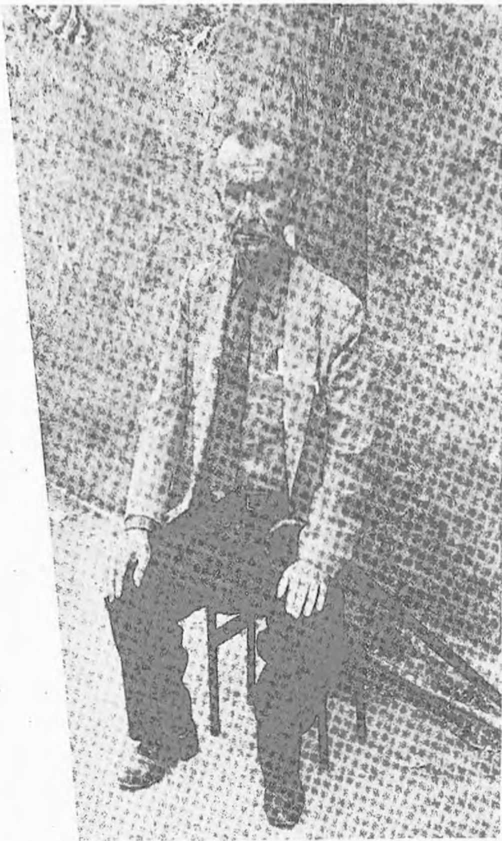
135– Bu eserin gazetemizde tefrika edildiği sırada hayatta olan **Hasan Fehmi Bey**, Ocak 1976 sonlarında Trabzon'da vefat ederek O'nun kitap haline geldiğini maâlesef görememiştir.

tandı. Pâdişahlık zamanında denizde inzibatı korumakla vazifeli kol gemilerine kaptan olmuştu.

Kendisi kaptan olduğu için oğullarını da bahriyeli olarak yetiştirmiştir. Kayınpederi Bahriye Nezâreti'nde **Çoban Ali Kaptan** adıyla mâruf bir kimse idi, çok meşhurdu. Çocuklarını İstanbul'da O'nun yanında ikamet etmek üzere Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ne göndermişti. Çocukları, **Ali Şükrü** ve **Şevket Bey** (sonradan **Doruker** soyadını almıştır) idi. Her ikisi de babalarının ve dedeleri olan **Çoban Ali Kaptan**'ın himmetiyle Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'ni bitirdikten sonra İngiltere'ye gönderildiler. İngiltere'deki Yüksek Denizcilik Akademisi'ni birincilikle bitirmişlerdir. Aralarında bir yaş olmasına rağmen, ikisi de aynı sınıfta okumuşlardı. Oradan döndükten sonra zannederim kolağası rütbesini hâizken «Donanma Cemiyeti» ikinci reisliğine seçilen **Ali Şükrü Bey** «Donanma Mecmuası»nı çıkarmıştır.

Kardeşi **Şevket Bey** kurmay yarbay oluncaya kadar Kuva-yı Milliye'de bilfiil bahriye zâbiti olarak çalışmıştır. Lozan Konferansı'na askerî müşâvir olarak gitmiştir. Sulhten sonra da Karadeniz kumandanı olarak Amasya'da çalışmıştır. Kumandanlık bilâhare Samsun'a nakledilmiş, kendisi Samsun'da da Karadeniz kumandanlığı yapmıştır. Bilâhare de Denizcilik Bankası Güverte enspektörlüğüne geçmiştir. 1955 senesinde Yalova'da vefat etmiştir. Hayatta bir kızı, bir oğlu vardır. Kayınpederi **Kadir Bey** Kandilli'de otururdu. Kandilli'nin yarısı onundu. Tabii ölmüştür. Keza hanımı da. Oğlu **Ali**, Paris'in işgalinde Paris'te eczacılık tahsil ediyordu. Çok eziyet çekmiş, İspanya'ya doğru kaçmıştır. Şimdi İstanbul'da ilâç fabrikalarından birinde çalışmaktadır. Kızının adı ise **İnci**'dir. O da İstanbul'da Nişantaşı'nda oturmaktadır.

Ali Şükrü Bey'in ise iki oğlu bir kızı vardı. Büyük oğlu **Süha**, **Ahmed Emin**'e Malatya'da yapılan sûikasd sırasında Malatya Devlet Hastahanesi'nde idi. Operatördür. **Ahmed**

ALİ ŞÜKRÜ BEY merhumun Trabzon'daki defin merâsiminde bulunan ve yakın akrabası olan **HASAN FEHMİ ATABAY**

Emin'e ilk tedâviyi o yapmış ve bundan dolayı da cemile olarak **Adnan Menderes** tarafından Darülâceze Başhekimliği'ne tâyin edilmiştir. Öteki oğlunun adı **Nuha**'dır. Bu da Kaptandır. Halen husûsî şirketlerde çalıştığını sanıyorum. Kızının adı ise **Suna** idi.

Ali Şükrü Bey, İngiltere'den döndükten sonra askerlik mesleğinden ayrılmıştır. Sebebine gelince, İttihatçılık girdi işin içine.

«– **Ali Şükrü Bey** İttihat ve Terakki Partisi'ne girmedi mi?»

«– Hayır, onlar iki kardeş İttihat ve Terakki Partisi'ne girmediler. Bu partiyi tasvib de etmediler. Bunlar ikisi de bahriyenin ilk kurmay zâbitleriydiler. Fevkalâde iyi yetişmişlerdi. İttihat Terakki komitesiyle bağdaşamazlardı. **Ali Şükrü Bey** mektebinin birincisi, kardeşi **Şevket Bey** ise ikincisiydi. İkisinin de bahriye'de namları ve lâkabları vardı. **Ali Şükrü Bey**'e bahriyeliler arasında «Denizci Şükrü» kardeşine ise «Kitapsız Şevket» deniliyordu. Bu lâkab, **Şevket Bey**'e derslerine kitap yardımı olmaksızın hazırlanışından dolayı verilmişti.

«– **Ali Şükrü Bey** askerlikten ayrıldıktan sonra ne yaptı?»

«– İşte Donanma Mecmuası'nı çıkarmaya başladı, matbaa açmıştı. Bu matbaa Cağaloğlu'nda idi. Adı da «Ali Şükrü Matbaası» idi. Ben de onun kütüphanesi'nde çalışıyordum. Zira, bir de kütüphânesi (yayınevi) vardı. Sık sık matbaayla kütüphane arasında gidip gelir, evrak götürür getirirdim. Bu kütüphâne galiba «Ayyıldız Pazarı» adını taşıyordu. Çıkardığı bir çok kitap vardır. Birinin adını hatırlıyorum, galiba! «İki Hâtırat Üç Şahsiyet» ismini taşıyordu. Eski sadrazamlara paşalara âid bir kitaptı. Ressam **Rafet Bey** vardı. Bazı resimler getirirdi.

O zaman İstanbul işgâl altında idi. O matbaada «Gündo-

ğusu Mecmuası» çıkarırdı. O zaman **Ali Şükrü, Hüseyin Cahid** gibi adamlar yakalanıp Malta'ya, şuraya buraya gönderiliyorlardı. İngilizler 16 Mart hâdisesini yapmış, Şehzadebaşı Karakolu'nu basmış, uyuyan neferlerimizi süngülemiş İstanbul'un resmen işgâlini ilân etmişlerdi. O zaman **Ali Şükrü Bey** meb'us değildi. Hake vapuruyla Trabzon'a geldi. Ben o vakit İstanbul'da kütüphanede çalışıyordum. Tanınmamak için başına şapka giymiş. Türk vapuruyla gelseler Giresun'a kadar gelebilirlerdi. Trabzon Pontus eşkiyası ile dolmuştu. Türk vapurlarına Giresun'a kadar müsaâde ediliyordu. Trabzon'da karışıklık çoktu. İşte o zaman Trabzon'da seçime girdi. Trabzon'a bağlı olan Giresun, Görele, Vakfıkebir gibi yerlerde dolaşıp konuşmalar yaptı. Seçimi kazanıp meb'us oldu.

İstanbul'da Fındıklı Sarayı'nda toplanan Meclis-i Meb'usan'a katıldı. Zannedersem bu son Osmanlı Meb'usan Meclisi'dir. Fakat İngilizler bu meclise çalışma fırsatı vermediler. Bu yüzden onlar orada kaçan kaçana gittiler. Bir kısmı Malta'ya sürülmüş, bir kısmı da kaçıp Ankara'ya kaçanlar arasında idi. Ben o zaman babamın çağırması üzerine Trabzon'a dönmüştüm.

O'nun Ankara'daki mücâdeleleri devam ettiği sırada ben Trabzon'da idim. Birkaç kere Rusya'ya gittim geldim. Kayıkçılık yapıyordum. O zaman burada başka iş yoktu. Babam bana bir kayık aldı. İndim şimdi kayıkçılığa. Denizde Yunan serserileri, karada Pontus eşkiyaları, kıyı boyu sağa sola insan ve yük taşıdım. Elimiz tetikte nöbet tutuyorduk. Gidip biraz mısır alıp satıyor ve kârı ile geçiniyorduk. Bir iki sefer yapınca işgâl kumandanlığı yakalıyor seni, sen iki sefer kendine çalıştın, gel biraz da devlete çalış diyor. Araba yok. Kağnı yok.

«– Şehâdeti vuku bulduğu sırada siz nerede idiniz?»

«– Ben o zaman Hopa'dan gelmiştim. Hopa'daki İstihkâm Taburuna iâşe getirmiştim. Haberi benden gizlemişler. Bir takım fısıltılar oldu, anlamadım. Fakat Beşikdüzü'ne gidince

dediler ki, böyle böyle birşey duyduk biz Trabzon'da, **Ali Şükrü Bey**'e sûikast yapmışlar. Kimisi de Avrupa'ya kaçtı v.s. derlermiş. Gaybûbeti esnasında muhâliflerinin bir kısmı da **Ali Şükrü Bey** hakkında böyle bir balon uçurmuşlar. Netice itibariyle işin aslını öğrendik. Nihâyet cenâze bulunmuş. Fundalıkta şurda burda, bunları biliyorsunuz. Bu arada **Topal Osman** gelmiş de Meclis'in kapısından bakıyormuş. **Yenibahçeli Şükrü Bey**:

«– Ne var, ulan ne bakıyorsun, ne işin var senin burada» demiş. O da:

«– Ne var, bakmak yasak mı?» diye karşılık vermiş.

Yenibahçeli Şükrü yiğit bir adamdı.

«– Hadi git işine, millet galeyanda» diyerek onu kovmuş.

«– Peki» demiş ve dönmüş gitmiş. O sırada Meclis'e girmek üzere olan **Rauf Bey**:

«– Ne o **Şükrü Bey, Osman Ağa**'ya ne diyorsun?» diye sormuş.

«– Kovdum O'nu, gelmiş burda bizi dinliyor.»

Hararetli celseler var, işte **Hüseyin Avni Bey** bağırıp çağırıyor filân.

«– Amma iyi yapmadın,» demiş **Rauf Bey**. «O **M. Kemal Paşa**'nın adamıdır.»

«– E, biz **Mustafa Kemal**'in adamı değil miyiz. Yalnız Topal **Osman** mı Onun adamı?» diyor **Yenibahçeli Şükrü Bey**...

«– **Ali Şükrü Bey**'in cenâzesinin buraya getirilişi nasıl oldu, siz bu merâsimde bulundunuz mu?»

«– O sırada Meclis alev almış, harâretli bir sûrette mes'ele üzerine eğilmiş, bu işi **Topal Osman**'ın yaptığı anlaşılmıştı. Komşusu bir kadın **Ali Şükrü Bey**'in hadise gecesi:

«– Yapmayın, Allah aşkına yapmayın yandım!» diye

bağırdığını duymuş. **Topal Osman**'ın bir yazlık evi vardı, bir de kışlık. Yazlık evi Çankaya'da, kışlık evi Samanpazarı'nda idi. Bu hâdise **Topal Osman**'ın Samanpazarı'ndaki kışlık evinde cereyan etmiştir.[136] Bağırmaları duyan kadın da, bu evin bitişiğinde oturuyormuş. **Çolak Mustafa Kaptan** vardı, bu **Topal Osman**'ın adamlarındandı. Bir de bizim akrabadan **Kadri Bey** vardı. Bu Başçavuştu. Assubay... ve Çankaya'da vazifeliydi. **Topal Osman**'ın **Ali Şükrü Bey**'i öldürmeyi tasarladığını öğrenmiş. Bir mektup yazarak:

«– Ağa seni çağıracak sakın gelme. Gelirsen seni öldürecek» diye yazıp O'na göndermiş. Fakat mektup her nasılsa **Topal Osman Ağa**'nın adamlarından olan bu **Mustafa Kaptan**'ın eline geçmiş. Bu yüzden **Osman Ağa** O'nu da oracakta öldürmüştür.

Topal Osman bu **Çolak Mustafa Kaptan**'la **Ali Şükrü Bey**'i çağırtmış. Bu adam, **Ali Şükrü Bey**'e gelerek demiş ki:

«– **Şükrü Bey**, **Ağa** seni dâvet ediyor. Birlikte bir kahve içecek. Buyur gidelim.»

Topal Osman o sırada ayağından kurşun çıkarmıştı. Rahatsızdı, evde yatıyordu. Yoksa **Ali Şükrü Bey**'i ayağına çağıracak selâhiyeti nefsinde göremezdi. O da, hastadır diye, kalktı gitti. Sonra bildiğiniz gibi hâdise olmuş.

«– **Ali Şükrü Bey** ile **Topal Osman**'ın arasında daha önceden cereyan etmiş bir anlaşmazlık var mıydı? **Rauf Orbay** hâtıratında **Topal Osman**'ın **Ali Şükrü Bey**'e âid olan Tirebolu'daki bazı tarlaları gasbetmiş olmasından dolayı ara-

136– O devri yaşayanlardan, yakın dostumuz eski kültürün nâdir mümessillerinden biri olan **Münevver Ayaşlı** Hanımefendi, **Ali Şükrü Bey**'in katlini müteâkip Ankara'ya gittiğinde kendisine **Topal Osman**'ın Samanpazarı'ndaki bu evini gösterdiklerini ve **Ali Şükrü Bey**'in burada nasıl katledildiğini –gerçeğe uygun bir sûrette– hikâye ettiklerini ifâde buyurmuşlardır. Bu mâlûmat, **Ali Şükrü Bey** Vak'asının o günkü Ankara'da gerçek yüzüyle umûma malolmuş bulunduğunu gösteren câlib-i dikkat bir müşahadedir.

arında eski bir husûmet mevcud olduğunu söylüyor. Bu doğru mudur?

«– Hayır kat'iyyen böyle birşey yoktur. **Topal Osman**'ı kandırmışlar. **Ali Şükrü Bey** İngilizler'i tutuyor, İngiliz siyâsetine taraftardır, demişler. Buna da sebep **Ali Şükrü Bey**'in iyi İngilizce bilmesi, Taymis Gazetesini günü gününe takib etmesidir. Bundan dolayı yakıştırmışlar. Halbuki **Ali Şükrü Bey** bu gazeteyi takibederek İngilizler'in hakkımızda ne düşündüklerini günü gününe tercüme edip gazetesinde neşrediyor, halkı irşad ediyordu. Bazı kimseler **Topal Osman**'a **Ali Şükrü Bey**'in kendisinin aleyhinde konuştuğunu da söyleyip onu tahrik etmişler.

«– Peki **Topal Osman**'la **Ali Şükrü Bey** arasında Trabzon'un **Kâhyası** mes'elesinden dolayı bir geçimsizlik yokmuydu?»

«– Hayır. Sâdece **Topal Osman**'la **Kâhya** arasında geçmiş şu vak'ayı söyleyebiliriz. **Topal Osman** Rumları öldürmeden evvel ağızlarından takrir alıp mallarını üzerine geçirirdi. Görele'yi, Tirebolu'yu, Giresun'u bu sûretle talan ettikten sonra Trabzon'a geldi. Yunanlılardan ganîmet alınan bir gemiyle. Taksim parkında **Kâhya** ile karşı karşıya geldiler. **Kâhya** kendisine elleri arkasında olduğu halde:

«– **Osman Ağa** ne geziyorsun burda?»

«– Niye Ağa, yasak mı Trabzon'da gezmek yasak mı?»

«– Yasak ya!... Biz burada kırıldık mı, sana mı kaldı Trabzon'un asâyişi. Hadi al adamlarını çekil git!»

«– Çekiliriz, peki» falan...

Demiş ve arkasındaki aba zıpkalı adamlarıyla çekilip gitmiş. Hatta mazot bile alamadan kaçmışlar da Akçabat'a uğrayıp ikmâl yapmışlar. Bunu bana o zaman burada Polis müdürü bulunan ve hâdiseye şâhid olan akrabamızdan **Muzaffer Bey** anlatmıştır. **Kâhya**, **Topal Osman**'ın Trabzon'a

سبيل الرشاد

١٣٣٠

والله يهدى من يشاء الى صراط مستقيم

آيينوزك اهدكم سبيل الرشاد

عدد ٤٩٠ | ٢٧ محرم الحرام ١٣٤٠ | جمعه ايرتسى | ٢٤ ايلول ٣٣٧ | جلد ١٩

آناطولينك بويوك ومقدس جهادى

بسم الله الرحمن الرحيم

Ali Şükrü Bey Merhum'un bir din âlimi kadar dinî mes'elere vâkıf olduğu ve vatanına bu yolda da hizmetlerde bulunduğu çoğu kimsenin meçhûlüdür. Trabzon'da bir def'asında Çarşı Câmii'nde vaaz ederek dinleyenleri coşturduğunu biliyoruz. Yukarıdaki klişede onun Kayseri'de Ulu Câmi'de «Cihad» mevzuunda yaptığı konuşmanın 24 Eylül 1338 târih ve 490 sayılı Sebilürreşad mecmuasında neşredilen metninin ilk kısmını görüyorsunuz.

geldiğini duyunca O'nu Trabzon'da halkın burnunu kanatmadan kovabilmek için her tarafı adamlarıyla donatmış. Bu yüzden Ağa kaçmaya mecbur kalmıştır. Hatta o kadar ki, **Topal Osman** kendisi yetişip geldiği gemiye binememiş de, burada konuştuğunuz **Kasap İhsan**'ın kardeşi **İbrahim Bey**'in motoruyla gitmiştir. Hatta **İhsan**'ın bana söylediğine göre bu motoru gasbetmiş, vermemiştir. **Kâhya** ile arasında geçen hâdise bundan ibârettir. **Ali Şükrü Bey**'in bunu mes'ele yapmasına imkân yoktur. O'nun meziyetlerinden biri de memleketinde adam yetiştirmekti. Böyle küçük çekişmelere girmezdi. Meclis'in en genç ve en dirâyetli mebusuydu. Böyle olduğu halde en yaşlılardan daha kafalıydı. 1963 senesinde Milliyet Gazetesinde okuduğuma göre: bir gün **M. Kemâl Paşa**'ya giderek:

«– Sen burada ne oturuyorsun? Başkumandan değil misin? Neden cephede değilsin?. Hadi Ordunun başına!.» demiş. **M. Kemal Paşa** da hiç kızmamış. Kalkmış cepheye gitmiş de sonra da **Ali Şükrü Bey**'in bu zaferde büyük bir katkısı olduğunu –ihtimal bu hâdiseyi imâ ederek– bizzat ifâde etmiştir. O zaman Dünya'nın keşmekeş zamanlarıydı. Meb'uslar gruplara ayrılmışlar, işin içine İttihat Terakkiler girmiş, birşeyler girmiş malûm...

«– Cenâze buraya nasıl getirildi?»

– Erzurum Meb'usu **Hüseyin Avni Bey**'i kimse durduramıyor, yanıp tutuşuyormuş. Ben o zaman buradayım (Trabzonda). Başvekili, adliyesi jandarmasıyla hâdiseyi ortaya çıkarmışlar, fâil belli olmuş. **Topal Osman**'ın ölüsünü Meclis kararıyla Ulus Meydanı'nda asmışlar. Hatta iki meb'us demiş ki:

«– Hadi bakalım şu **Topal Osman**'ı nasıl asmışlar. Gitmiş bakmışlar ki, ayağından asılmış. Çünkü başını daha önceden kesmişlermiş. Başı olmayınca ne yapacaklar, hüküm yerine gelsin diye ayağından asmışlar. Üç gün üç gece sehpada kaldı. Sonradan Giresun'a getirip defnetmişler. Memleketin en güzel

yerine defnettiler. Toplar moplar birşeyler yaptılar oraya. Bak **Ali Şükrü Bey**'e halâ bir mezar yapılamadı. Hepden kaybolmak üzereyken Belediyeye müracaat ettim. O zamanki Reis **Suad Bey** (Oyman)le beraber işte şimdi gördüğümüz basit şeyi yaptırabildik. Bundan dolayı da İstanbul'dan **Ali Şükrü Bey**'in yakınları tebrike geldiler **Suad Bey**'i.

Ankara'daki görüşme, konuşma ve merâsim kâfi görüldü. Trabzonlular da cenâzeyi istiyorlar.

«– Şehidimizi bize verin!» diyorlardı. Bu iş için Ankara'da bir hey'et teşekkül etti. Meb'uslardan **Ziya Hurşid, Dr. Abidin, Nebizâde Hamdi**, Giresun'lu **Musa Kâzım**, Erzurumlu **Necati** vesâireden müteşekkil bir hey'et... Bu heyet refakatinde Cenâze İnebolu'ya getirildi. Orada **Ali Şükrü Bey**'in vaktiyle kendi eliyle almış olduğu **Reşid Paşa Vapuru**'na bindirildi. Dedem **Hacı Ahmed Efendi** de bu vapura İstanbul'dan hareket ederken binmişti. İnebolu'da cenâzeye mülâki oldu. Bizim Denizli Köyü'nde âile mezarlığımız vardı. Oraya gömmek istiyorduk. Ailemiz filasıl Saray'a mensuptu. Ceddimiz Yeniçeri yamağı imiş. Onun için âilemize «**Yamakoğlu**» denilmiş. Sonra biliyorsunuz Reisoğlu oldu. Denizli Köyü'ndeki mezarlık bizim âile mezarlığımızdır. Buna Reisli mezarlığı denir. **Ali Şükrü Bey**'i buraya gömmek istiyorduk. Beşikdüzü hey'eti olarak vapura gittik. Bizim hey'et Beşikdüzü'nden yürüme Trabzon'a gelmiş. O zaman vâsıta yok. Üçyüz kişiden fazlayız. Oniki saat yürüdük. Trabzon'da üç gün üç gece miting yapıldı. Ekmek bile bulup yiyemedik. Trabzon'a öyle kalabalık yığılmıştı.

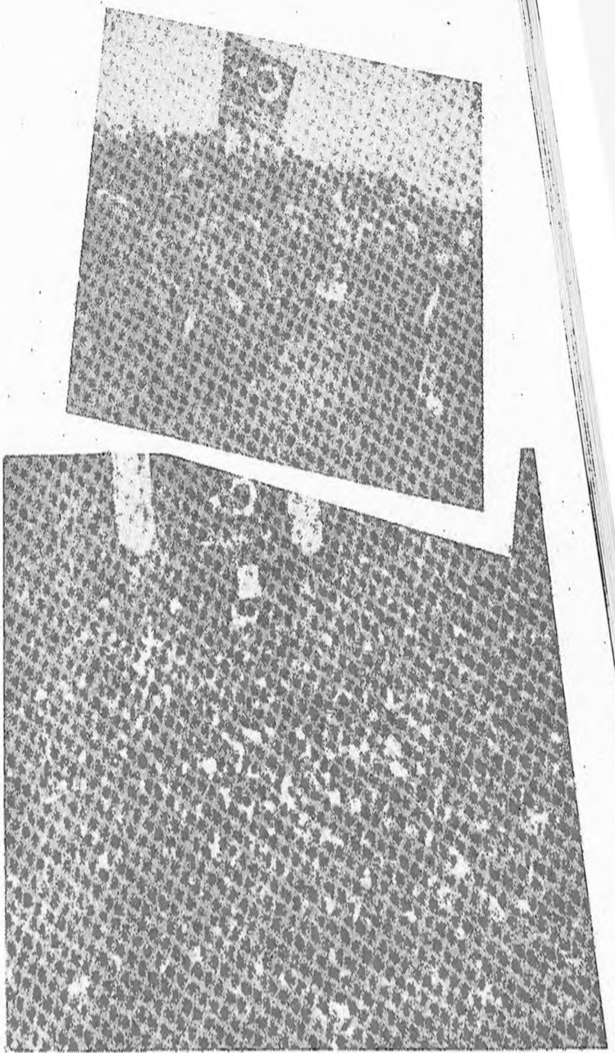
Niyazi'nin otelinde kalıyorduk. **Şevket**'in **Niyazi** derler biri vardı. Onun otelinde. İngilizler kendisini Ermeni katliâmında mes'ul tutarak İstanbul'da muhâkeme etmişlerdi. **Kâhya**'dan namlı adamdı. Çerkez'in **Niyazi** derlerdi O'na. Gemiye gittik, rıhtımdan gemiye kadar iki taraflı kayıklar motorlar dizilmişler, ortada bir geçit bırakmışlardı. Hey'etle gemiye git-

tik. Tabut, tabutun başında Lazistan meb'usu **Ziya Hurşid**. Ben o vakit onaltı, onyedi yaşlarındayım. Kamaraya indik. Amucam da orada, **Hacı Ahmed Efendi**. Elini öptüm. Bana bir çiçek demeti verdi.

«– Oğlum» dedi, «bu çiçekleri yengen verdi.» **Ali Şükrü Bey**'in hanımını kastediyordu. «Bunu muhâfaza et, mezara konulacak!..» dedi.

Oradan çıktık, tabut rıhtıma getirildi. Amcam yani **Ali Şükrü Bey**'in babası **Hacı Ahmed Efendi** en önde, yanında Vâli, Fırka Kumandanı, meb'uslar, arkada tabut, daha arkadan mahşerî bir kalabalık yola girdik. Tabutun arkasında ilâhî okuyan yeşil sarıklı şeyhler, müridleri ellerinde yeşil sancaklarla ilerlemeye başladık. Tekkeler zâviyeler kapatılmamıştı. İlâhilerle yürüdük. Kalabalığı yollar almıyordu. Belediye'nin önüne geldik. Namazı Belediye'nin önündeki meydanlıkta kılındı. Namazdan sonra **Fâik Ahmed Bey** (Barutçu) orada ateşli bir nutuk söyledi. **Ali Şükrü Bey**'in şahsiyyetini, siyâsî mücâdelesini anlattı. Cinâyetin fâillerinin meydana çıktığını, tahkikatın daha da derinleştirileceğini söyledi. Bu işin arkasını bırakmıyacağına dâir millete hep bir ağızdan yemin ettirdi. **M. Kemal Paşa** ve Çankaya'yı imâ eden ağır sözler de söyledi, bunları biliyorsunuz. Cihan Palas'ın balkonundan halka hitabediyordu. Bu sözler o günleri yaşıyanların hatırındadır. Galiba İstikbâl Gazetesi de yazmış. Merâsim ve konuşmalardan sonra polis, jandarma, halk, topluca şimdi defnedildiği yere gelindi. Trabzon daha öyle bir kalabalık görmemiştir. Mezarının başında da uzun boylu nutuklar söylendi. Bu arada birisi bağırdı.

«– Demin gemide birisinin elinde bir çiçek demeti vardı. Nerdedir, getirsin mezara koyacağız!» Baktım bu bağıran **Ziya Hurşid**'di. İleri geçmeme imkân yoktu. Mahşerî bir kalabalık vardı. Mezara kadar belki elli adım vardı. Kalabalıktan oraya zor yaklaştım. Kimisinin bacaklarının arasından, ki-

Ali Şükrü Bey Merhumun mübârek na'şının defni sırasında Trabzon'da yapılan merâsimden bir görünüş...

misinin üzerinden düşe kalka mezarın yanına vardım. Hanımının verdiği çiçekleri Lazistan meb'usu **Ziya Hurşid Bey**'e uzatabildim, mezarına koydular.

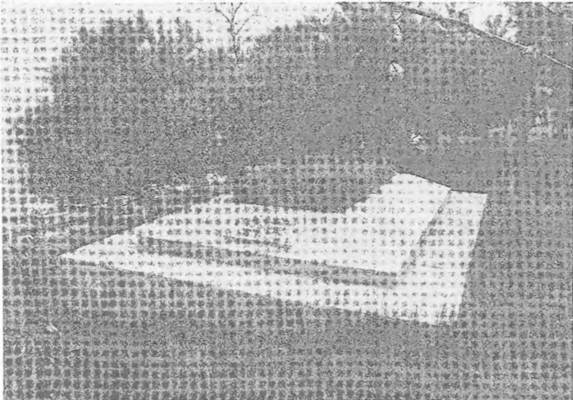
O akşam da yine yiyecek içecek bulamadık. Erzurum'dan Samsun'a kadar muazzam bir kitle Trabzon'a gelmişti. Şehir istiab etmiyordu. Belediye Meclisi Boztepe'ye «Ali Şükrü Tepesi» adını verdi. Şimdi unutuldu bunlar. Dünya böyledir. Bak ne **Ali Şükrü**'sü kaldı, ne **Topal Osman**'ı kaldı. Ben de öleceğim. Zaten **Ali Şükrü** gibi adamlar öldükten sonra benim gibi adamların ne lüzumu var Dünya'da!..

Büyük Millet Meclisi kararıyla **Ali Şükrü Bey**'in çocuklarına o günkü parayla beşer bin, hanımına da üç bin lira verilecekti. Demek hepsi onsekiz bin lira. Bu para verilmemiştir. Gerek hanımı ve gerekse çocuklar çok büyük zarûret çekmişlerdir. Neleri varsa sattılar. O parayı alsalar rahat ederlerdi. Ey gidi adam... Meb'us olmaya geldiği zaman Trabzon'da Çarşı Câmiinde vaaz etmiş, hocalar Arapçasına ve bilgisine hayran kalmışlardı. Şimdi öyle adamın çocukları perişan oluyorlar. Hâle bak.

Defni sırasında en ateşli taraftarı görünen **Faik Ahmed Bey** sonradan Halk Partisi'ne girdi. **İsmet Paşa**'nın yardımcısı oldu. Yengem yani **Ali Şükrü Bey**'in hanımı kendisine gitti de Meclis kararıyla verilmesi lâzımgelen bu para için yardımcı olmasını istedi. «İşte bakarım, ederim» diye onu baştan savdı. Bir de yengemin bana anlatışına göre, ikide bir saatine bakıyormuş. Hani kalksa da gitse gibilerden. Bunun üzerine:

«– **Fâik Ahmed Bey**, rahatsız ettim herhalde...» demiş. O da:

«– Evet» demiş, «bir randevum vardı da...» Bunun üzerine yengem de kalkıp gitmiş. **Gökalp** için de böyle bir karar alınmıştı. Onunki alınıp karısına verildi. **Fâik Ahmed**, **Ali Şükrü** vak'asından dolayı meb'us yapılmıştı. O'nun baş müdâfii idi. Sonradan işte böyle oldu. Eski düşüncelerini sildi

ALİ ŞÜKRÜ merhumun Trabzon'un Boztepe'sindeki mezarının bugünkü hâli..
– Trabzonlular, nihâyet bir vefâkârlık göstererek bu muazzez şehide mütevâzi bir mezar yapabildiler!.. –

attı. Merhumun âilesi ve çocukları fakr-u zarûrete düştüğü halde onlarla hiç ilgilenmedi.

Yengem Ankara'daki matbaa işini de **Rauf Bey**'e havale etmişti. Satsın da parasını yollasın diye. O da bu matbaanın parasını yemiştir. Matbaayı satmış, parayı teslim etmeden aceleye gelmiş, yurt dışına kaçmış. Dönüp geldikten sonra da ödiyemedi. O da öyle gitti. Velhasıl merhum **Ali Şükrü Bey**'in çoluk çocuğu tahmin edemiyeceğiniz kadar eziyet çekmişlerdir. Kimse merhumun hâtırasına saygı ve alâka göstermedi. Şimdi Trabzon gençliği çıkar da mezarını yaptırırsa doğrusu minnettar olurum.»

«– Teşekkür ederim, Yorduk sizi!..»

«– Estağfurullah... Ben teşekkür ederim.»

Ali Şükrü Bey'in yakın akrabası emekli kaptan **Hasan Fehmi Bey**'le konuşmamız burada nihâyete erdi. Fakat merhumun defnedilişi ile Trabzon'daki hâdiseler kolayca yatışmadı ve resmî bir tahkikata mevzu teşkil eyledi. Bu tahkikattan da bir nebze bahsedersek, hâdisenin Ankara'da uyandırdığı telâş ve buna atfedilen ehemmiyet daha iyi anlaşılır.

Ali Şükrü Bey'in vefatını müteakip Birinci Büyük Millet Meclisi'nin «artık vazifesini bitirdiği» esbâb-ı mûcibesiyle Meclis'in yenilenmesi ve seçimlere gidilmesi kararı alındı. Zira artık bir numaralı uzvunu kaybetmiş bulunan «İkinci Grup»un tasfiyesi hem mümkün ve hem de gerekliydi. Mümkündü, zira karşı koyacak kimse kalmamıştı. Gerekliydi, zira artık bir seri inkilâba sıra gelmişti ki, bu ancak «dikensiz gül bahçesi» denilebilecek bir Meclis'le yapılabilirdi. Yenileme kararı 1 Nisan 1923 tarihli celsede yani **Ali Şükrü Bey**'in vefatından sadece dört gün sonra ittifaka yakın bir ekseriyetle alınmıştır.

Hâdiselerin akışında bu noktaya gelinmesini temin eden birkaç ehemmiyetli tasarruf vardır ki, bunlara kısaca dokunmak isteriz:

1– Evvelâ bir «Nisâb-ı Müzâkere Kanunu» çıkarılmıştı. Bu, mevcud azânın yarıdan bir fazlasıyla toplanıp hazır âzânın yarıdan bir fazlasıyla kanun çıkarma imkânını sağlıyordu. Mürettep azâ dörtyüzün üstünde ise de, ölenler ve iştirak etmiyenlerle aşağı yukarı tam dörtyüz kadardı. Buna göre ikiyüz bir kişi ile Meclis toplanabilir, yüz bir kişi ile de kanun çıkarılabilirdi. Bunun için, bâzı meb'usların vazife ile hâriçte bulunmaları dolayısıyla kanun çıkarmakta müşkilât çekilmesi sebep gösterilmişti. Fakat işin aslı başkaydı. Bir kere Nisab-ı Müzâkere Kanunu çıkarıldıktan sonra hocaların çoğu isyan eden bölgelere «nasihatçı» veya harbetmek istemeyen askerlere vaaz etmek üzere hey'etler hâlinde sağa sola dağıtılmış ve İkinci Grup'un Meclis'teki sayısı azaltılmıştı.

2– Nisab-ı Müzâkere Kanunu'nun sağladığı imkânlardan istifade ile **M. Kemal** bir ara «Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Grupu»nu kurmuş yani bu cemiyeti bir nevi parti hâline getirmişti. Bu partiye de gerektiğinde Meclis'i feshetme selâhiyetini koparmıştı. Buna karşı İkinci Grup'un itirazları ve bilhassa başta **Kadı Râif Efendi** olmak üzere Erzurumlular'ın muhâlefetleri meşhurdur.

Gerçekten Erzurumlular «Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti» adıyla bir cemiyet kurmuş ve **M. Kemâl Paşa**'nın «Ankara'da bir takım eşirrâyı (şerirleri) başına toplıyarak Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-yi Hukuk Cemiyeti'ni, onun hakiki sahibi olan Taşra şûbelerine danışmadan parti hâline getirişini» protesto eden beyannâmeler neşretmişler ve bunda **M. Kemal Paşa**'nın idâreyi yavaş yavaş cumhuriyete doğru kaydırması yüzünden Erzurum'un Ankara ile alâkasını kestiğini ilân etmişlerdi. Bu tehlikeli durumu Ankara'ya bildiren **Kâzım Karabekir Paşa**'nın, **M. Kemâl Paşa** tarafından Erzurumluları teskine memur edilişi ve bu uğurda bizzat **M. Kemâl Paşa** tarafından memlekette «Cumhuriyet idâresi kurulmıyacağı» tarzındaki vaad ve taahhüdlere kadar ne

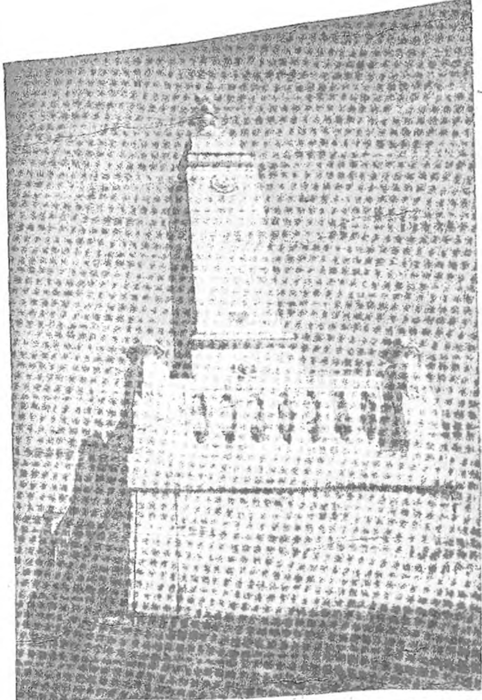
gayretler sarfedildiği diğer bazı eserlerimizde tafsilâtı ile anlatılmıştır.

İşte bütün bu merhaleler kat'edildikten ve İkinci Grup'un başedilmez hatibi **Ali Şükrü Bey** merhum ortadan kaldırıldıktan sonra, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grupu'nun bahsi geçen selâhiyetine istinâden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin feshi ve seçimlerin yenilenmesi kararlaştırılmıştı. Fakat İkinci Grupa mensup meb'usların Cumhuriyet Halk Partisi'nin esâsını teşkil eden bu grupa alınmadıkları halde, yeniden seçilmeleri tehlikesi vardı. İşte bu da önlenmeliydi. **Ali Şükrü Bey** hâdisesi dolayısıyla Trabzon bir nevi «muhâlefet merkezi» hâline gelmişti. Şimdi sıra bu muhâlefet merkezini sukut ettirmeye gelmişti.

Bir muhâlefet merkezi olarak Trabzon'u sukut ettirmeye memur olanlardan Adana meb'usu **Zamir** (sonradan Damar) **Arıkoğlu** hâtıratında **Ali Şükrü Bey**'in mâruz kaldığı fecî sûikasd hâdisesini –yine resmî görüşe uygun olarak– naklettikten ve bunun Meclis'te husûle getirdiği infialleri belirttikten sonra:

«Bu durum karşısında **M. Kemal Paşa** yeniden intihâba (seçime) girmek maksadıyla tecdid-i intihab kararını konuşmak üzere ilk önce grup idâre hey'eti ile Vekiller Hey'eti'ni bir arada ictimâa dâvet etti. **M. Kemal,** müzâkereyi açtı. Vaziyeti izah etti. Tecdid-i intihâba gidilmesinin zarûrî olduğunu, Meclis'in artık bu vazifeyi ifâya kaabiliyeti kalmadığını bildirdi...» demekte ve seçim kararı için yapılan müzâkereleri ve alınan kararları kaydetmektedir. Müteâkiben yeni seçim için «Birinci Grup»'un seçim faaliyetlerini naklederek tekrar muhâliflerin durumuna avdet etmekte ve şu beyanda bulunmaktadır:

«Biz bu şekilde çalışırken karşımızdaki İkinci Grup da boş durmuyordu. Şimdiden Lazistan meb'uslarından **Ziya Hurşid** ile **Dr. Abidin Bey**'leri Karadeniz sahillerindeki vilâyetleri-

OSMAN AĞA'nın Giresun'daki mezârı!. Giresunlular daha vefâkâr çıkmış ve câhilliği ile zâlimlere âlet olup vatanın en değerli evlâdı ve hemşehrisi olan **ALİ ŞÜKRÜ**'yü katleden kahraman **Osman Ağa**'ya bu âbidevî mezarı yapmışlardır!..

mize göndermişler, propagandalarını şiddetle yapmağa başlamışlardı. Yer yer dolaşıyorlar, nutuklar çekiyorlar, matbuâtta çeşitli akisler uyandırıyorlardı.

15 Nisan 1923 tarihinde **M. Kemal**'in istasyondaki evinde toplanan intihap bürosuna mutad saatte gittiğimde, bütün icra vekilleri hey'etinin de hazır olduğunu gördüm. Bu şekilde toplanma mutad değildi. Bir fevkalâdelik vardı. Bir müddet sonra Gâzi hazretleri geldi. Elinde bir gazete, öfkeli ve sinirli halde makamına oturdu. Trabzon'da **Kâhya**'nın kaatillerinin bulunması, **Ali Şükrü**'nün fecî bir cinâyete kurban gitmesi mevzuunda İkinci Grup müfritlerinin asılsız ve insafsız ağır ve kulak neşriyatlarının tesiri altında Trabzon'da intişar eden «İstikbâl» Gazetesi'nin sahibi ve başyazarı, Trabzon Belediye balkonunda, **Ali Şükrü Bey**'in cenâzesi karşısında heyecana gelerek, kalabalığa karşı irad ettiği konuşmasında: «**M. Kemal** ve Çankaya hakkında» çok ağır sözler sarfetmesi bazı kimselere gözyaşı döktürmesi; günü gününe bunların **M. Kemal**'in kulağına gelmesi, mütemâdiyen aleyhde yazan bu gazete, bu defa da eski Adana Valisi **Hamid Bey**'in delice bir yazısını neşrediyordu. İşte **Mustafa Kemal**'in elindeki, gazetenin bu makaleyi ihtiva eden nüshası idi. **Hamid**'in makalesi okundu. Uzun zaman devlet hizmetinde vâlilik ve müsteşarlık yapmış bir kimsenin bu yazısını hazır bulunanlar teessüf ve teessürle karşıladılar. Tarihi alâkadar eden bu yazıyı aynen buraya dercediyorum:

4 NİSAN 1923 TARİHLİ İSTİKBAL GAZETESİNDE HÂMİD'İN MAKALESİ

Hâkimiyet, hakikat-ı milliye-yi hürriyet-i fikriyyenin, masuniye-i şahsiyenin kahraman mücâhidi, **Ali Şükrü Bey** kardaşımız, bu gün müdafaa ettiği esâsat-ı kudsiyenin ilk kur-

Trabzon'daki muhâlefeti sükut ettirmek üzere **Zamir Bey** başkanlığındaki hey'etin hareketinden evvel topluca çektirdiği resim.

banı, 13 senelik mesâib-i mütevâliyeden arta kalan emniyet-i mazlûmenin, hayatı bahasına da olsa, başını tekrar kaldırmak milletin benliğini bozmak isteyen EJDERİN, ilk hedef-i taarruzu olmuş bulunuyor. Üç senedenberi kasd-u izhar edile gelinip nihâyet sefil ve hunhar bir vasıta ile vurulan bir darbeyi, basit bir cinâyet telâkki etmek için, fazla safderûn olmak lâzımgelir. Milletin teyakkuz ve intibahını, muzmirlerinin tahakkununu mâni gören, mûhitlerinde dalkavuktan başka mevcûdiyet görmek, tasdikten başka seda işitmek istemiyenler, şehid-i muhteremin şahsında, milletin hukuk-i tabiiye ve esasiyesini imha etmek istemişler, bu taarruzun her hangi bir sû-i emele karşı müheyya-yı feveran olan kalpleri, sindirmeye kifâyet edeceğine zâhip olmuşlardır. Ne büyük gaflet, ne büyük cehalet!

Bu zavallılar, henüz öğrenmemişler mi ki, fikir lâyemuttur, öldürülemez. Hürriyet müsteid-i infilâktır, tazyîk olunamaz. Mazluma karşı veluttur. Her bir katrası bir feda'i iblât eder. İkide bir makam-ı tehdidde Fransız İnkılâb-ı Kebiri'ni ileriye süren bu yalancı pehlivanlar, o tarihin pençe-i menhus bir faslında saplanıp kalarak, sahife-yi mütaakibeyi çevirmeğe cesâretyap olamıyorlar. Niçin bu ihyasına saâyyi bulundukları 18 BRÜMER kahramanının unvânının memlekete yüklettiği âfeti tehattur etmiyorlar. Milletin dört senedenberi mülkün cihet-i erbaasında ibdaa ettiği havâriki, müteaddid kademeler veçhile ferdlere hasr-u temlik etmek isteyen fâsıklar, bilmelidirler ki; artık Anadolu'da GARKILOTUN tasavvur ettiği koyun sürüleri yoktur. Asırlardır başında taşıdığı tâcidarları fedâ eden millet, mahlûkûna secde etme, bu güne kadar mâhiyet-i sâbıka ve hâliyeleri pek mâlum olan, Kuvay-i sefileden savrulan tehdidlere, saçılan hezayanlara mukabele edilmemiş ise, bu sükût münâfıkların tahmin ettikleri gibi, âcizden, teslimiyetten, tevekkülden değil, kendi kalplerinde yer bulmayan bir hiss-i necibden ve aziz vatanı izrar endişesinden inbias etmiştir. Amma mâdemki bu gün tel-

kinat... O meş'um galîzenin âsâr-ı mehîbenin, tezâhuru inkasât-ı elimesi tecellî etmiştir. Artık bundan sonra tahakkuk edecek hadisatın günahı da onlara âiddir. Açılan ağızları kapatmak tarikiyle istihsal-i arza yeltenen **Osman**'ın kirli ellerine arz-ı iftikar eden biçâreler bilsinler ki; millet istiklâl-i hâricisi kadar, hürriyet-i dahiliyesine de âşıktır.

Ne mümkün zulm ile bîdad ile imha-yı hürriyet!.
Çalış idraki kaldır, muktedirsen âdemiyetten!.

HÂMİD

Bu yazıyı okuyanlar, bu ağır kelimelerin **Mustafa Kemal**'e mâtuf olduğunu anlamakta hiç tereddüd etmediler. Nitekim yüksek divan da müttefikan bu kanaatı izhar etti ve çok müteessir oldular. **Mustafa Kemal** haksız ağır bir tecâvüze mâruz kalmıştı. **Hamid**'i yakından tanırım.. Çukurova'nın istirdadında, Fransızca bildiğinden Dahiliye müsteşarlığından, Adana vâliliğine tâyin kılındı. Dürüst bir adam olmakla beraber, delice hareketlerine şâhidim. Memûriyetine ve şahsına taallük etmeyen, Gümüşhâne mebusu **Hasan Fehmi Bey**'in Meclis'in gizli seçimiyle Maliye Vekâletine intihabı, bu adamı bir kat daha deli etti. Derhal istifasını verip vâlilikten ayrıldı. Niçin bu hatalı hareketi yaptınız sualine karşı:

«– **Hasan Fehmi Bey** madem ki; Maliye Vekili oldu, ben de hükûmete artık hizmet etmem, vazife alamam, meclisin bu hareketi bana çok ağır geldi. İstifam kat'idir» deyip bir iki gün sonra Adana'dan ayrıldı; âilesiyle birlikte eski dostlarından, Trabzon'da beldenin tanınmış zengin bir şahsiyeti olan **Gazazzade Hüseyin Efendi**'nin yanına gitti.»

Ali Şükrü Bey merhumun vefatı üzerine Trabzon'da daha da alevlenen muhâlefeti sükut ettirmek üzere oraya giden hey'etin reisi **Zamir Bey** (Adana meb'usu) adı geçen

hâtıratında icraatı ve gördüklerini anlatmaya devam ederek diyor ki:

«**Hasan Fehmi Bey**'le aralarında ne geçmiş bilemem; bildiğim birşey varsa **Hasan Fehmi Bey** en iyi Mâliye vekillerimizden birisidir. Aklı başında, sözü sohbeti yerinde, ileriyi gören, dürüst bir şahsiyettir. Yunanlılara yaptığımız son taarruzda, askerlerimizin ve ordunun bütün ihtiyaçlarını hiç kimseye muhtaç etmeden başarmıştır. Bu hususta **Atatürk**'ün takdirine mazhar olan değerli bir şahsiyettir. İşte **Hamid**'in delice hareketinden canlı bir misâl. Bu şekilde bir istifa kimsenin hatırından geçmez ve tahayyül de edemez. Trabzon'un bu karışık devresinde, birçok fena sözlerle kulakları dolan Trabzon halkını **Hamid** gazetede neşrettiği yazısı ile, bir kat daha teşvik ve heyecana sürüklemekte sanki bir rol almış vaziyetine girmişti. Bundan başka Trabzon'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idare heyeti, Ankara merkezini tanımıyor, âsî bir vaziyete geçmişti. Çok temkinli, büyük devlet adamı **Mustafa Kemal**'i **Hamid**'in İstikbâl gazetesinde çıkan bu yazısı ve gazetenin mütemâdî aleyhte neşriyatı son derece sinirli ve öfkeli yapmıştı; esasen ikinci grubun müfritleri ağızdan nutuklariyle ve kulaktan çirkin şâyialar yaymağa germi vermişlerdi. Divan âzalarının bu durumdan özgün olduklarını, hele Trabzon'da cereyan eden bu son vaziyetten hiç memnun görünmüyorlardı. Trabzon'un yanlış bir âkibete sürüklenmesinden endişeleri vardı. Divanda ilk söz alan general **Ali Fuat Cebesoy** (ikinci meclis reisi) umûmî vaziyetimizi ve son hadiseleri uzun uzadıya teşrih ve izahtan sonra mes'elenin ehemmiyet ve nezâketine dikkat nazarını çekti. Müteâkiben söz alan diğer divan âzaları da durumun hassasiyetinde ittifaka vardılar. En son söz alan millî müdafaa vekili Generel **Kâzım** (Özalp), kendisine mahsus samimi asker ifâdesiyle konuştu ve mütalâalarını bildirdi. Bütün konuşmalar, sinirli bir atmosfer içinde cereyan etti. Bedbinlik hafiflemedi.

Nihayet ben söz aldım:

«– Kazandığımız zafer büyüktür; hadsız, hesabsız emek ve fedakârlıkla elde edilmiştir. Milletimizin bu zaferin nimetlerinden faydalanacağı bir zamanda, müessif ve zararlı yollarda gitmekten son derece sakınmalıyız. Hiç bir zaman sert tedbirlere tevessül etmek taraftarı değilim. Davulun sesi uzaktan başka gelir, yanına gidildiği zaman yine başkadır. Kanaatıma göre ilk önce bir kaç arkadaşı Trabzon'a gönderelim, durumu yakından tetkik edip âsî Müdâfaa-i Hukuk idare heyetiyle temasa geçsin; dertleri meseleleri açık açık konuşsun. Gittikleri yolun doğru olmadığını, henüz daha sulha kavuşmadığımızı, dosta düşmana karşı müttehid olmamızın vatan borcu olduğunu söylesin.

Bu konuşmalar âsî idare heyetini yola getirmezse, vazifelerine son vererek yeniden müteşebbis bir heyet vasıtasiyle idare heyetini meydana getirsin; eminim ki; bu tatsız hava zâil olacaktır. Kardeşçe saimimi bu konuşmalardan sonra gergin hava zâil olmaz ve mâkul bir neticeye varılmazsa, mes'ele yüce divana bir kerre daha arz olunur. Memleketin menfaatına uygun tedbirleri almağa hak kazanılır.» Bu konuşmam divan üzerinde iyi tesir yarattı; bir lâhza sükûnetten sonra **Mustafa Kemal** heyete hitaben:

«– Arkadaşlar **Zamir Bey**'in mütalâaları bana mülâyim geldi, bu hususta fikriniz nedir» dedi. Hepsi de bu arabulucu yumuşak fikrimi mâkul buldular. Şimdi oraya gidecek kimselerin isimleri ortaya atıldı. Hiç birisinin üzerinde durulmadı. **Mustafa Kemal** hiç birisini tasvip etmedi.

«– Arkadaşlar müsaâde ederseniz buraya gidecek olan arkadaşı ben buldum» dedi, hepimiz dikkat kesildik.

«– **Zamir Bey** arkadaşımızı ben muvâfık buluyorum.» Heyet de bu buluşa iştirak etti. Benim aklımdan, hayalimden böyle bir şey geçmemişti. Derhal cevap verdim:

«– Paşa hazretleri iltifat ve teveccühünüze çok teşekkür ederim. Fakat bu işi ben yapamam; hiçbir tecrübem yoktur. Buraya gidecek olan arkadaşın iyi hatip olması lâzım, icabında kütleye hitap etmelidir.» Paşa tekrar ısrar etti.

«– İyi söz söyleyen hatiblerden kaç tane isterseniz birlikte yanınıza alınız, bu işte tereddüd etme!..» dediler.

Yanımda oturan Mersin mebusu, Maârif Vekili **İsmail Safâ Bey**'in:

«– Zamir ısrar etme kabul et!» demesi üzerine muvafakat ettim. Divanın içtimâına ve sinirli havaya son verildi, benimle gidebilecek arkadaşlarımı seçip paşaya ismini vermek üzere nezdinden ayrıldım.

Benimle Trabzon'a gideceğini aklımdan geçirdiğim bazı arkadaşlarla temasa geçtim. Nedense çekiniyorlar. Müsbet cevap alamıyordum. Bu arada **Refik Şevket** (Saruhan) **İnce**'ye teklifte bulundum. Tereddüdsüz kabul etti. Derhal yola çıkmağa da hazır olduğunu bildirdi. Çok memnun oldum, iyi hatip, mantıkiyle konuşan, vicdanının sedasına bağlı bir arkadaştı. Dâima fikir ve kanaatlarını açık açık söylerdi. **Mustafa Kemâl**'in yanına gittim. **Refik Şevket Bey**'in ismini verdim, o da memnun oldu.»

Bundan sonra kendisine muhaberesinde kullanacağı şifre ve telgraflarının meccanen çekilmesi için bir yazı verildiğini anlatan **Zamir Bey**, tahkik heyetinin teşekkül ettirilişini, bu heyetle İstanbul'a varışlarını ve burada vapurla Trabzon'a doğru yola çıkışlarını tafsil ederek diyor ki:

«– Reşid Paşa vapuru ile Boğazdan Karadeniz'e Trabzon'a doğru hareket ettik. Yolculuğumuz gayet güzel geçti. Çarşaf gibi bir deniz, yemyeşil sahil, mesken tarlası gibi sıra boyu üzeri kiremitli evler, tatlı bir hava içinde birkaç gün sonra gece saat onikiye doğru Trabzon iskelesine çıktık. Tahmin etmediğimiz bir kalabalık bizi karşıladı. Memleketin ileri ge-

lenleri hattâ **Hasan Saka Bey**'in babası da ihtiyar halinde gelmişti. Nûranî yüzlü kır sakallı, orta boylu mehterem bir zattı. Vâli vekili **İhsan**, Fırka Kumandanı, Ticaret Odası Reisi, Belediye Reisi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi ve âzâları gelenler arasında bulunmakta idiler. İlk manzara üzerimizde kötü bir intiba husûle getirmedi. Bilâkis lehde bir hareket sayılırdı.

Tanışma merâsiminden sonra Yeşil Yurd otelinde ihzar edilen odamıza gittik. Ertesi sabah odamdan hole çıktım, bazı kimselerin polisle beraber bir arada oturmaları, beni görünce ayağa kalkıp selâmlamaları dikkat nazarımı çekti. Polislerden birini bir köşeye çektim ve niçin burada bulunduklarını sordum. Polis müdürü tarafından mâiyetimize verilmiş olduğunu ve emrimizde bulunduğunu diğer arkadaşlarının sivil emniyet memuru olduğunu bildirdi. Doğrusu hiç de memnun olmadım. Akşamki nikbin havamızı bu vaziyet şimdi dağıtmıştı. **Refik Şevket Bey**'in odasına gittim; gördüğüm manzarayı anlattım. Bunların bizden uzaklaşmalarının işlerimizi kolaylaştırmak bakımından iyi olacağını söyledim,

«– Eğer sen de muvafakat edersen derhal bunları yanımızdan uzaklaştıralım. Zira buraya biz halkla yakından temasa geldik, resmî memurların nezareti bizi halktan uzaklaştırır» dedim. Kanaatimi **Refik Şevket Bey** de doğru buldu. Polisi ve diğer sivil emniyet memurunu odamıza çağırdık. Bir arkadaş gibi oturmalarını teklif, birer de sigara ikram ettikten sonra kendilerine yaptıkları zahmetten dolayı teşekkürlerimizi bildirdik; her hangi bir şekilde kendilerini buraya izam eden âmirlerine ayrıca teşekkürden sonra, bizimle meşgul olmamalarını, buradan uzaklaşmalarını ve âmirlerine de selâm ve sevgilerimizin iblâğını ricada bulunduk. Yanımızdan ayrıldılar. Sabah kahvaltısını bitirdikten sonra saat ona doğru ilk işimiz Belediye Reisini görmek oldu. Belediye reisi 36–37 yaşlarında, kara bıyıklı, yakışıklı, konuşması ve muâmelesi yerinde

bir insandı. Samimî bir çehre ile bizi (zannedersem **Hamid**'in himâyesine sığındığı **Gazzaz Hüseyin efendi** bu zattı) kabul etti.

Riyâset makamı masasının arka duvarında, merhum **Ali Şükrü Bey**'in büyük çapta ağrandisman resmi bir çerçeve içinde, üzeri ince siyah tülle örtülmüş asılı bulunuyordu. Belediye Reisi'nin çok makûl bir insan olmasına rağmen kendisini cereyana kaptırdığı aşikâr görünmekteydi. Mutat merâsimden sonra niçin geldiğimizi, vazifelerimizin neler olduğunu, son zamanlarda kahraman Trabzon halkının bir takım menfî propagandacılar tarafından yanlış yola sürüklendiğini, hoşa gitmeyecek hâdiselere yol açmak istidadında bulunduğunu, Ankara'nın bu gidişi tasvip etmediği, bunları yakından görüp aradaki sûitefehhümü izâle edecek tedbirler almağa selâhiyetimiz bulunduğunu, elbirliğiyle tatlı bir safhaya icranın mümkün olduğu kanaatını izhar ettik. Merhum **Ali Şükrü** arkadaşımızın, memleketin sevilen bu evlâdının lâyık olmadığı bir cinâyete kurban gitmesinin içimizde derin yara açtığını, fâilinin cezasız bırakılmadığını teessürümüzle ifadeden sonra; çok yazık ki insafsız politikacıların, bu iğrenç faciayı istismar ederek yaygara yaptıklarını, bilhassa Trabzon'u bu hususta merkez haline getirdiklerini, mâsum vatandaşları muztarip etmekte oldukları, neticesinin memleketimiz için hiçte hayırlı olmadığını bildirdik. Duvardaki asılı resmi göstererek;

«– Burada, devletin en yüksek makamında bulunan zatın resmi bulunması protokol icabı iken, nedense muhâlif yıkıcı neşriyatın, belediyeyi de tesiri altında bıraktığı bir hakikattir. İşte misali karşımızda duruyor» dedik. Belediye reisinin anlayışlı, aklı başında ve memleketini çok seven bir insan olması işlerimizi bir hayli kolaylaştırdı. Aramızda samimi daha bir çok konuşmalar geçti. Gaflet perdesinin yırtıldığını müşâhede etmekte gecikmedik; çünkü ikinci ziyaretimizde be-

lediye riyâset odasından **Ali Şükrü** merhumun siyah örtülü resmi tamamen kalkmıştı. Belediye Reisi her müracaatımızda bize son derecede kolaylık göstermiş ve elinden gelen yardımı esirgememiştir.

Halkın içinde, çarşı pazarda dolaşıyoruz. İnsanları çok terbiyeli, her yerde hürmet ve sevgiden başka bir muâmeleye mâruz kalmadık. Herkes işi ve gücü ile meşguldü. Normal bir hayat içindeydi. Halkın huzur ve rahatını, mânevî huzurunu kaçıran, asılsız şâyialar yayan, bedbin bir hava yaratmak isteyen rey avcıları, ikinci gurup müfritleri olduklarını tesbit ve teşhisten sonra, icraata başladık. Burada Trabzon mebusu **Nabizâde Hamdi Bey**'le karşılaştık, kendisini pek üzgün bulduk, insafsızların epeyce hücumlarına mâruz kalmış. Hadiselerin içinde bulunan, olayları yakından takip eden, şuurlu, temiz ahlâklı, vatansever bu arkadaş muhaliflerin aleyhde insafsız propagandaları karşısında çok sıkılmıştı. Durumun fenaya gittiğini, çok sevdiği Trabzon'un kötü bir âkibete sürüklendiği endişesinden muztaripti.

Bizim gelişimiz, bu vazife ile tavzif edilişimiz bu arkadaş üzerinde iyi bir tesir husule getirmiş idiyse de, tamamen emniyet içinde değildi. Değerli yardımlarını bizden diriğ etmediler.

Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti genel merkezini tanımayan, uzun zamandanberi muhâberesini kesen âsi il merkezi idâre heyetini ziyârete gittik. Hepsi toplu şekilde bir orada idiler (Daha evvel geleceğimizi bildirmiştik). Reisleri **Ahmed Ağa** (Barutçu) uzun boylu, iriyarı, geniş omuzlu, siyah sakalına biraz kır düşmüş, sert bakışlı, heybetli ve İttihat Terakki Partisi'nde uzun zaman vazife almış, politikaya yabancı olmayan bir insandı. (Merhum **Faik Ahmed Barutçu** babasının yanında pek ufak tefek kalır.) Aramızda çok ciddi, sürekli, günlerce devam eden konuşmalar geçti. Henüz sulha erişmediğimizi, dost ve düşman karşısında tesânüdümüzün

bu günler muhafazasının şart olduğunu, kardeş kavgasına gidecek yollardan uzak kalmanın faydalarını, yayılan kötü haberlerin hakîkatla hiç alâkası bulunmadığını, sırf oy avcılığına dayanan bu menfur propagandanın tesiri altında kalmanın memleket hakkında hayırlı olmadığını izah ederek, heyeti doğru yola getirmek için dilimizin yettiği kadar uğraştık. Çok yazık ki; karşımızda bulunanlar; müfrid muhâliflerin tesiri altında olduklarından onları kanaatlerinden ayırmak mümkün olmadı. Bir çok meseleler içinde **Kâhya**'nın katili hadisesi baş mevzu oldu. Bu hadisede Garnizon Kumandanı'nı mes'ul tutuyorlardı. Cevabımızda bu işi meclisten gönderilen üç kişilik tahkik heyetinin aylarca Trabzon'da tahkikat ve tetkikat yaptığını, bilhassa tahkik heyetinin müfrit muhalifler tarafından da beğenildiğini, bunun âdi bir cinâyet olduğunu, **Ali Şükrü Bey**'in katillerinin cezaları verilmiş bulunduğunu, her iki cinayeti siyasî cinayet halinde gösterenlerin çok insafsız hareket ettiklerini uzun uzadıya anlattık. İnatçı heyeti fikrinden zerre kadar çevirmek mümkün olamadı.

Geldiğimiz gündenberi, bu konuşmalarımızın devam ettiği günlerde, hünez politika âlemine yeni atılmış genç avukat **Fâik Ahmed Barutçu,** sahibi bulunduğu İstikbal Gazetesi'nde durmadan aleyhte neşriyatına devam ediyordu. Trabzon'un ileri görüşlü, kıymetli evlâdlarından (sonradan mebus olan) **Ali Becil Bey**'in gazetesi de müdafaamızı yapıyordu. Merhum **Refik Şevket** de ilmî ve hukukî cepheden bu gazetede hücumlara cevaplar vermekteydi.

Üç dört gün devam eden konuşmalarda hiç bir terakki kaydedilmedi. Nihayet selâhiyehiyetimizi kullanarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idare heyetine el çektirmeye karar verdik. Bir daha son olarak konuşup bir şey elde edilmezse, kararımızı tatbik sahasına koyacaktık. Dışardan tatsız görüldüğü gibi, Trabzon'un mâsum halkında hiç bir kötü niyet yoktu. Ankara hükûmetine yürekten bağlı idiler. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

idare heyetini eline geçiren eski İttihad ve Terakki'ye mensup kimselerin kuru gürültüsünden başka bir şey değildi. Trabzon'un iki münevver genci yanımızdan hiç ayrılmıyor, ellerinden gelebilen bütün yardımlarını esirgemiyorlardı. Görüşleri, sezişleri yerinde olan bu gençlerden çok istifade ettik. **Ali Becil Bey** de bir taraftan uğraşıyordu. Kendi başına hitabeler tertip ediyor, halkı irşad etmek azmini elden bırakmıyordu. Trabzonlu bu iki genç arkadaş, kimlerdir bilir misiniz? Birisi **Dâniş Eyuboğlu** (Trabzon mebusu), diğeri **Arif Bey** (Trabzon mebusu); her ikisi de bilâhare mebus olmuşlardır.»

Trabzon'daki muhâlefeti bertaraf etmeye memur olup, Ankara'dan gönderilmiş bulunan **Zamir Bey** (Adana mebusu) başkanlığındaki heyet, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idarecileri ile görüşüp konuştuktan sonra bu heyeti feshedip Cemiyetin kapısını kilitlemişlerdir. Müteâkiben yeni bir «müteşebbis heyet» seçmiş ve durumu, bilâhare ısmarlama Trabzon mebusu yapılan **Ali Becil**'in «Güzel Trabzon» isimli gazetesinde neşredilen bir beyannâme ile millete açıklamışlardır.

Yeni müteşebbis heyetle Trabzon'u dolaşan ve kazalara giden hey'etin her yerde halktan büyük bir hüsn-i kabul (!) gördüğünü kaydeden **Zamir Bey** şöyle demektedir:

«Trabzon'un durumunu bu hâle irca ettiğimiz zaman, Meşrutiyet devrinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Maârif Nâzırı **Şükrü Bey** (maslup) vâli olarak Trabzon'a geldi. İttihat ve Terakki'nin nüfuzlu şahsiyetlerinden birisiydi: Cin gibi adam, aklı her şeye ererdi. Temaslarımızı ve vaziyeti kendisine izâh ettik. **Ahmed Barutçu**'yu ve arkadaşlarını tanıyordu: Bize teminat verdi;

«– Hiç birisini kımıldatmam, nâhoş bir hareket ihdas etmem. İcap ederse kafalarını kırarım!» dedi. Artık Trabzon'da işlerimiz bitmişti. **Mustafa Kemal**'den aldığımız şifrede vazifelerimizi hüsnü ifa ettiğimizden dolayı, dürbin görüşümüzün

memleket için isabetli bir hizmet sırasına geçtiğini söylüyor, bizi taltif ediyor; aynı zamanda, Erzurum'a gitmemizi, otomobilin hazırlandığını rahat bir yolculuk yapacağımızı bildiriyordu. **Refik Şevket** arkadaşım, İzmir'de mühim işleri olduğunu, maattessüf gidemiyeceğini bildirdi; ben de rahatsız olmuştum. Refikamın ölüm döşeğinde ağır hasta olduğu haberi üzerine, Paşa'dan bu hususta afvedilmem ricasında bulunduk. Verdiği muvafakat cevabı üzerine, Fransız bandıralı Pake vapuru ile İstanbul'a dönüyoruz...»[137]

Bu sûretle, Millî Mücadele esnasında Ankara'da teşekkül eden yeni fakat görüş ufku itibariyle eski İttihatçıların devamından ibaret kadroyla, Anadolu dahilindeki şehir ve kasabalarda ötedenberi vâki olan muhâlefetin son merkezi, Trabzon da sükût ettirilmiş bulunuyordu. Artık yeni seçimlere gidilebilir ve Meclis'in, garba topyekûn teslim olma istikametindeki mâlum zihniyet hesabına «dikensiz bir gül bahçesi» halinde teşekkülü temin olunabilirdi. Fakat, ileride görüleceği üzere bu da tam mânasıyla gerçekleştirilmiş ve Trabzon hadiselerinde rolü olanlardan **Kadir beyoğlu Zeki Bey** «müstakil» sıfatıyla Meclis'e girerek Hılâfet'in ilgası esnasında **Ali Şükrü Bey**'in aziz ruhunu şâd edecek bir sûrette muhalefete devam edecektir!..

ALİ ŞÜKRÜ merhumun kartviziti.

137- **Damar Arıkoğlu** – a.g.e.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞÜKRÜ BEY CİNÂYETİ YETMİŞ YIL SONRA MECLİS GÜNDEMİNDE

1991 Umûmî seçimlerinde, İstanbul'dan Refah Partisi milletvekili olarak seçilip Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne giren **Hasan Mezarcı** daha ilk günlerden itibaren Meclis'in dahil ve haricinde «Yakın Tarih»imizle âlâkalı konuşmaları ile dikkat çekmeye başlamıştı. Bu konuşmalar bazılarınca parti disiplini ve usûl itibariyle tenkid edilse de, esasda amme vicdanında hapsedilmiş gerçeklerin terennümüne mâ'kes bulunduğundan her tarafta büyük bir alâka uyandırıyordu.

Hasan Mezarcı, bir takım tehlikeli tabulara dokunmak bahasına konferans ve beyanatlar sûretiyle bu faaliyete devam ederken, birdenbire Cumhuriyet tarihinin yetmiş yıllık bir ufûnetine neşter vurdu ve o anda kızılca bir kıyamet koptu. Bu ufûnet **Ali Şükrü Bey** cinâyeti idi.

Bu cinâyetin, Meclisce araştırılması talebini ihtiva eden bir takriri, Meclis Riyâseti'ne veren **Hasan Mezarcı**, önce çeşitli partilere mensup on yedi arkadaşının da kendi yanında

yer almasını sağlıyabilmişti. Bunlar:

1- **Ökkeş Şendiller** (K. Maraş)
2- **Muhsin Yazıcıoğlu** (Sivas)
3- **Musa Demirci** (Sivas)
4- **Zeki Ergezer** (Bitlis)
5- **Mukadder Başeğmez** (İstanbul)
6- **İbrahim Halil Çelik** (Ş. Urfa)
7- **Ahmed Dökülmez** (K. Maraş)
8- **Lütfi Esengün** (Erzurum)
9- **Remzi Kartal** (Van)
10- **Kâzım Ataoğlu** (Bingöl)
11- **Abdullah Gül** (Kayseri)
12- **Kemaleddin Göktaş** (Trabzon)
13- **Zübeyir Aydar** (Siirt)
14- **A. Melik Fırat** (Erzurum)
15- **İbrahim Kumaş** (Tokat)
16- **Şâdi Pehlivanoğlu** (Ordu)
17- **Ahmed Fevzi İnceöz** (Tokat) idiler.

Bu kadar milletvekilinin **Hasan Mezarcı**'ya ilâveten ve O'nu teyiden imzaladığı araştırma takriri Meclis dahilî nizamnâmesine aykırı olarak bir hafta sümen altında tutulmuş ve bu müddet zarfında bazı milletvekillerine sağdan soldan, veya partilerinden baskılar gelmiş, «arının yuvasına çomak sokmak» gibi tehlikeli addedilen bu takrirden imzalarını çekmeleri temin olunmuştur. Bu milletvekilleri şunlardı:

1- **Musa Demirci** (Sivas)
2- **Zeki Ergezer** (Bitlis)
3- **Mukadder Başeğmez** (İstanbul)
4- **İbrahim Halil Çelik** (Ş. Urfa)
5- **Ahmed Dökülmez** (K. Maraş)

6- **Lütfi Esengün** (Erzurum)

7- **Kâzım Ataoğlu** (Bingöl)

8- **Abdullah Gül** (Kayseri)

9- **Kemaleddin Göktaş** (Trabzon)

10- **Ahmed Fevzi İnceöz** (Tokat)

Bu sûretle takriri imza eden milletvekili sayısı, on adedin altına düşünce, o hukuken mesmû (dinlenebilir, geçerli) olmaktan çıkmış bulunuyordu. Bu sebeple sâhibine iâde edildi. Fakat davâsında mûsır olan **Hasan Mezarcı** bu takrirdeki imzaları kanunî on barajının üstüne çıkarmayı başardı. Bu yeni destekçiler şunlardı:

1- **Ali Kemal Başaran** (Trabzon)

2- **Celâl Kürkoğlu** (Adıyaman)

3- **Ahmed Özdemir** (Tokat)

Bu sûretle geçerlilik kazanıp gündeme giren takrir Meclis'te 7.5. 1992 tarihinde okunarak zapta geçildi. Sıraya girdi. Meclis gündeminin 37. sırasında yer aldı.

Meclis dahili nizamnâmesine göre bir takririn metni beşyüz kelimeden daha uzun olamadığı için, aslı kısaltılarak Meclis'te okunmak üzere kısa bir metin vücûda getirilmiştir. Zapta üç dört sahifelik bu hülâsa geçmiş olmakla beraber, biz okuyucularımıza dosyasında mevcud olan asıl metni takdim ediyoruz:

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞI'NA

27 Mart 1923 Yılında boğularak öldürülen Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey** cinâyeti ile ilgili başta Sinop Milletvekili **Rıza Nur Bey** olmak üzere olayların birinci derecede şâhidi olan kişilerin itiraf ve iddiaları devleti zan ve şâibe altında bulunduracak niteliktedir.

Ali Şükrü Bey cinâyetini müteakip 1 Nisan'da Birinci TBM Meclisi feshedilmiş ve cinâyet dosyası resmen kapatılmış olmakla beraber, aradan uzun yıllar geçtiği halde, bu olay ve bunu müteakip gelişen hadiseler kamuoyu gündemimizden bir türlü düşmemiştir. **Ali Şükrü Bey** cinâyetinin bütün bilgi, belge, şâhid ve Meclis zabıtları değerlendirilerek aydınlatılması için, Anayasanın 98. TBMM'nin 102-103. maddeleri gereğince, ilişikteki Meclis araştırma önergemizin kabulüne delâletinizi saygıyla arzederiz.

İmzalar

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞI'NA

Lozan Antlaşması ve bunu müteakip gelişmeler, ülkemizle birlikte tüm bölgemizin ve İslâm Âlemi'nin geçmişini ve geleceğini etkilemiş ve etkilemeye de devam etmektedir.

En çok bilinmesi gereken yakın tarihimizin başlangıcında olup-bitenlerin yeterince aydınlatılmış olmaması, siyâsî çevrelerimizde ve kamuoyumuzda süregelen tartışma ve kısırdöngülerin devamına sebep olmakta, bu durum bir yandan millî mutabakatlara ulaşılmasını engellerken, diğer yandan geleceğe dönük sağlıklı kararların bir an önce alınmasına imkân vermemektedir.

Tarih, mutlak övgü, ya da sövgü kitabı değildir. Tarih, milletimizin ortak hayatı ve idrakîdir.

Mâzisi olmıyan âti düşünülemez. Kendisini ve kendisiyle ilgili gerçekleri bilmiyenin, hiç bir şeyi bilmesi ve anlaması mümkün değildir.

Hadım edilmiş bir idrak ve izinli hürriyetle çağdaşlaşma,

70 yıl sonra **ALİ ŞÜKRÜ** cinâyetini bir Meclis araştırma takriri ile gündeme getiren, 19. Devre İstanbul Milletvekili:
HASAN MEZARCI

medenîleşme, muâsırlaşma, hukuk devleti, devlet-millet kaynaşması ve insan hakları olamaz! Baskı, şiddet ve darbelerle bir yere varılamıyacağı, devlet ve milletce yaşanan bunca acı tecrübelerden sonra, artık yeterince anlaşılmış olmalıdır.

Demokratikleşme, şeffaflaşma, sivil anayasa, insan hakları gibi kavramların siyâsî gündemimizi işgal ettiği son günlerde, kont gerilla ve darbe söylenti ve endişeleri yaygınlık kazanmakta, geçmişe dönük tartışmalardan siyasî çevrelerimiz ve kamuoyumuz kurtulamamaktadır.

Siyasî, iktisâdî, sosyal ve kültürel meselelerimizin tabusuz, yasaksız, sağlıklı, hür bir ortamda ele alınabilmesi teşhis, tesbit ve tekliflerin doğru ve isabetli yapılabilmesi, geçmişe dönük tartışmalara son verilebilmesiyle yakından ilgilidir.

Son yıllarda, devlet tarafından geçmişe dönük tartışma ve kırgınlıklara son verecek adımlar atılmış, ancak olayların

perde arkası ve sebepleri tam bir açıklıkla ortaya konulamadığı ve kamuoyumuz yeterince iknâ edilemediği içindir ki, istenilen netice tam olarak hasıl olamamıştır. Nitekim ikibinli yıllara hazırlanması gereken ülkemizde ve bölgemizde, siyasî, sosyal, ekonomik ve etnik problemler her geçen gün daha da ağırlaşmakta, başta siyasî ve askerî çevreler olmak üzere fail-i meçhûl cinâyetler sürüp gitmektedir.

27 Mart 1923 tarihinde işlenilen, Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey** cinâyeti, 70 yıl sonra hâla bugün esrarını korumaya ve tartışılmaya devam etmekte, bu durum devleti ve devlet erkânını zan ve şâibe altında bulundurmaktadır.

Bu ülkede haksızlık yapanın haksızlığının, hırsızlık yapanın hırsızlığının, cinâyet işleyenin cinâyetinin yanına kâr kalmıyacağını, hukûkun üstünlüğünün ve âdaletin er-geç mutlaka tahakkuk edeceğini görmedikce ve tüm Dünya'ya göstermedikçe yapılacak tüm değişiklik ve yenilikler, teorik kalmaya ve su-i istimal edilmeye mahkûmdur. Şahıs, makam ve ünvanlara göre eğilip-bükülmeyen bir adâlet üzerine bina edilmiş ve, milletinin adâletinden endişe ve şüphe etmiyeceği bir devlet, devletin bekasının ve devlet-millet kaynaşmasının ön şartı olsa gerektir.

Genel kurmaydan gelen gizli bir emirle, devlete ihânetten müebbed cezaya mahkûm edilerek Şeytan Adası'na sürülen **Yüzbaşı Dreyfus** olayı, Fransız askerî, siyasî ve adlî tarihinin en büyük imtihanlarından biridir.

Kesinleşmiş mahkeme kararına, genel kurmaya, siyasî iktidara ve şartlandırılmış bir kamuoyuna rağmen, **Emil Zola**'nın **«İTHAM EDİYORUM!..»** başlıklı yazısıyla başlıyan hukuk ve adâlet savaşı yavaş-yavaş temiz vicdanlarda ma'kes bulmuştur. **Yüzbaşı Dreyfus** olayı, Fransız halkının tarihte kazandığı en büyük zaferlerden biridir.

Halkının, adâletinden endişe ve şüphe ettiği bir devletin, millete yarar değil, zarar vereceğini çok iyi bilen Fransız halkı

«devlete ihânet»den haksız yere mahkûm edilen **Dreyfus**'u beraat ettirerek, devletini mahkûm etmemiş, aksine aklamıştır. Çünkü devlet, şahıslarla değil, milletle ve adaletle kaimdir.

Yüzbaşı Dreyfus olayına göre, her bakımdan çok daha ağır ve vahim olan yüzbaşı ve Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey** cinâyeti ile ilgili iddia, bilgi ve belgelerin kamuoyumuzca bilinen kısmı dahi, devleti zan ve şâibe altında bulunduracak mâhiyettedir.

70 yıl sonra hâlâ bugün, devleti zan ve şâibe altında bulundurmaya hiç kimsenin hakkı yoktur. Bu menfur cinâyetle ilgili bilgi ve belgelerin hâlâ sansürlü veya yasaklı olması ise, anlaşılır bir durum değildir.

Konuyla ilgili bilgi, belge ve iddialara göre 1923 yılının şubat ayında Lozan'la ilgili görüşmeler kesilmiş ve **İsmet İnönü** başkanlığındaki heyetimiz yurda dönmüştür.

Özellikle bu tarihten itibaren Meclis'te Lozan'la ilgili şiddetli münakaşalar başlamış, mevcud haliyle Lozan Antlaşması'nın kabûlünün devlete ve Misak-ı Milli'ye ihânet olacağı şeklinde, hararetli tartışmalar olmuştur.

2. Gurup diye anılan, Meclis çoğunluğuna mensup mahallî gurupa mensup milletvekillerinin ateşli sözcülerinin başında Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey** gelmektedir.

Tartışmaların fevkalâde hararetlendiği mart ayının sonlarında bir gün (27 Mart) Trabzon Milletvekili **Ali Şükrü Bey** kaybolmuştur.

Meclis'in olağanüstü infiali ve hükümetin ısrarlı takibi neticesi iki gün sonra (29 Mart) boğularak öldürülmüş bulunan **Ali Şükrü Bey**'in, Çankaya civarında bir yere gömüldüğü anlaşılmıştır. **Ali Şükrü Bey** cinâyetine iştirak edenlerden bir mülâzim-i sanî (üsteğmen) işlediği başka bir suçtan dolayı tutuklanmıştır.

Ali Şükrü Bey'i boğarak öldürenler, gece cesedini acele

gömerken, bir ayağının hafifçe dışta kalması ve o yere sineklerin üşüşmesi cesedin bulunmasını sağladığı gibi, başka bir suçtan ötürü tutuklu bulunan üsteğmen ve boğuşma esnasında **Ali Şükrü Bey**'in avucunda kalan hasır parçası da katilleri açığa çıkarmıştır.

Katil Çankaya muhâfızlarından kaymakam (yarbay) **Topal Osman** ve adamlarıdır.

Cesedin ortaya çıktığı 29 Mart gününün gecesi **Topal Osman** ve adamları, Çankara'daki ikametgâhlarında, muhafız alayı komutan ve askerleri tarafından öldürülmüşlerdir.

Olay, teslim ol!.. çağrısına uymayan **Topal Osman** ve adamlarının, çıkan müsâdeme sonucu ölü olarak ele geçirildikleri şeklinde, komuoyuna duyurulmuştur. Meclis'in ve kamuoyunun infiali yatışmayınca, **Topal Osman**'ın cesedi gömülü olduğu yerden çıkarılıp meclisin önüne bırakılmış, gelen geçenin hücûmları ile başı ezilip, kopmuş ve cenâze ayaklarından asılarak, infial yatıştırılmak istenmiştir.

Ancak bu olayları müteakip konuyla ilgili Meclis zabıtları dikkatlice incelenirse görülür ki, Meclis fevkalâde galeyan hâlindedir ve hükümetten olayın gerçek boyutlarını aydınlatmasını ve diğer faillerin adâlete teslim edilmesini istemektedir.

İngiliz işgalinin devam ettiği, Lozan görüşmelerinin kesildiği ve Lozan'la ilgili şiddetli münakaşaların yapıldığı bu tarihî kritik günlerde, 27 Mart günü muhâlefeti ile meşhur bir milletvekili öldürülüyor, 29 Mart günü ceset ortaya çıkıyor, aynı günün akşamı katiller öldürülüyor ve fevkalâde galeyan ve infial hâlinde olan meclis, 1. Nisan günü, «görevini ikmal ettiği» gerekcesiyle feshediliyor. Bu esnada garip olan bir diğer olay da, **Ali Şükrü Bey**'in katillerinin yakalanarak adalete teslim edilmesi hususunda yetkili ve sorumlu bulunan Başbakan'ın ve İçişleri Bakanı'nın devredışı bırakılması ve **Topal Osman** ve adamlarının Muhâfız Alay komutanının as-

kerleri tarafından öldürülmesidir. Olayın daha da garib tarafı, Muhafız Alay Komutanlarından **Binbaşı Rauf**'un bu olayı müteakip, intihab yoluyla oluşturulan 2. TBMM'de Rize Milletvekili yapılması ve aynı kişinin Meclis'te vurularak öldürülen **Deli Halid Paşa** cinâyetini müteakip, daha sonraki meçhûl âkıbetidir.

Her olayı kendi şartları içinde değerlendirmek, hakperestliğin gereğidir. Ancak, yakın tarihimizin bu en kritik noktasında işlenen ve hâlâ esrarını muhafaza eden **Ali Şükrü Bey** cinâyetini ve bunu müteakip olayları bilmek de milletin hakkıdır.

Çünkü bu olayın hemen ardından, 1. TBMM'nin feshini müeakip oluşturulan 2. TBMM, **Ali Şükrü Bey** cinâyetinin aydınlatılması hususunda hiçbir gayret göstermediği gibi, Lozan dahil, daha sonra yapılan ve hâla bugün devlet ve millet hayatımızın esasını teşkil eden tüm tasarruflar da intihab yoluyla oluşturulan 2. TBMM tarafından yapılmıştır.

Ali Şükrü Bey cinâyeti ile ilgili bilgi ve belgelerin 70 yıl sonra hâla bugün sansürlü olması ve özellikle her iki mecliste de milletvekilliği, Sağlık ve Millî Eğitim Bakanlığı yapmış, Lozan Antlaşması'nda imzası bulunan Sinop Milletvekili **Dr. Rıza Nur** gibi, devrin mühim bir devlet adamının **Ali Şükrü Bey** cinâyeti ile ilgili hâtıratının şiddetle yasaklanmış olması, fevkalâde mânidar, üzücü ve ürkütücüdür.

Dr. Rıza Nur gibi olayların perde arkasına vâkıf mühim bir devlet adamının, **Ali Şükrü Bey** cinâyetinin şâhidi olarak itirafları, tek başına devleti zan ve şaibe altında bulundurmaya kâfidir. Ve olay bu boyutları ile yalnız siyasî bir cinâyet değil, devletin mutlaka aklanması gereken ve bugünümüzü de ilgilendiren siyasî bir skandalıdır.

Ali Şükrü Bey cinâyeti ve bunu müteakip işlenen cinâyetler, âilelerini de zan altına sokmuş ve hâlâ da bu zan ve töhmetler devam etmektedir.

Maksadımız hiç kimseyi karalamak değil, mevcud bilgi, belge ve iddialara göre, devletimizin ve milletimizin geçmişini ve geleceğini aydınlatacak mahiyette olan **Ali Şükrü Bey** cinâyeti ile ilgili gerçekleri, 70 yıl sonra da olsa aydınlatmak sûretiyle hem I. TBMM'nin arzusunu yerine getirmek, hem geç de olsa adâleti ve hukûkun üstünlüğünü tahakkuk ettirmek ve hem de devleti zan ve şâibeden kurtarmak sûretiyle aklamaktır.

Ali Şükrü Bey cinâyeti ve benzeri iddia, itham ve isnadlar devam ettiği sürece, kamuoyumuzu geçmişe dönük tartışma ve kısır döngülerden kurtarmak mümkün olamıyacağı gibi, devlet-millet kaynaşması sağlamak da hayli zor olacaktır, kanatindeyiz.

Temeli meçhûl ve karanlık bir yapı üzerine sağlıklı hiçbir ilâve yapılamıyacağı aşikârdır.

Milletimizin ve meclisimizin kendi müşterek tarihi, hayatı ve devleti ile ilgili gerçekleri apaçık bir şekilde bilmeye hakkı vardır. Ve en mühimi, siyasî bir milletvekili cinâyeti ile ilgili gerçekleri bilmeye milletvekillerimizin hakkı vardır.

Ali Şükrü Bey cinâyeti ile ilgili bilgi, belge, iddia ve isnatlardan, elde edilebilenler ilişiktedir.

Üstte zikredilen sebeplerle, **Ali Şükrü Bey** cinâyeti ile ilgili tüm iddia, bilgi ve belgelerin toplanarak incelenmesi, meclisimizin ve kamuoyumuzun ikna edilecek şekilde aydınlatılması ve en mühimi devletimizin aklanması için, Anayasının 98. İçtüzüğün 102. ve 103. maddeleri gereğince, bir meclis araştırması açılmasını talep ediyoruz.

Gereğini saygıyla arz ederiz.

Buraya kadar, her şey –az çok- normal yürüdü ise de, bundan sonra, eski bir cinâyetin üstündeki külleri silkelemek **Hasan Mezarcı**'ya uğur getirmedi. Rejimin yetmiş yıldır pansumanla kapatılan pisliklerinin ortaya çıkarılmasının teşriî ma-

suniyeti (dokunulmazlık) sâyesinde mümkün olabildiği hesap edilerek bunun kaldırılması yoluna gidildi. Halbuki Anayasanın 83. Maddesi'ne göre bir milletvekili Meclis'te beyan etmiş bulunduğu fikirlerin hariçteki tekrarından dolayı asla mes'ul tutulamazdı.

Hasan Mezarcı bize gönderdiği mektupta buna işâret ederek diyor ki:

«Mutlak yasama dokunulmazlığı ile ilgili bu maddeden hareketle, **Ali Şükrü Bey** cinâyeti araştırma önergesi konusunu televizyonlarda, konferanslarda ve Bandırma panelinde açıkladım. Bandırma C. Savcılığı bu açıklamalarımı «Atatürk'ü kaatil olarak nitelendirmek ve dolayısıyla hakaret» sayarak dokunulmazlığımın kaldırılmasını talep etti. Meclis, Anayasanın 83. maddesine aykırı olarak gündeminde bulunan önerge konusundan dolayı dokunulmazlığımı kaldırarak, kendi gündeminin mahkemede yargılanması gibi utanç verici bir işlem yaptı. Mahkemede durum açığa çıkınca, mahkeme resmen Meclis'e sordu. T.B.M. Meclisi başkanlığı da, **Ali Şükrü Bey** cinâyeti önergesinin resmen gündeminde bulunduğunu mahkemeye bildirdi. Mahkeme yargılanmamın ve dokunulmazlığımın kaldırılmasının Anayasaya aykırı olduğuna hükmederek «Kamu davasını kaldırdı».

Hasan Mezarcı devamla:

«Yargıtay 9. ceza dairesi önergeyi çarpıtarak önerge ekindeki **Ali Şükrü Bey** cinâyetiyle ilgili belgelerin, önerge metninde belirtildiği halde **Rıza Nur**'un hatıralarını dikkate almıyarak mahkeme kararını bozdu.

Mahkeme esasa girmediği ve usulden reddettiği halde, mahkeme esastan beni suçlu bulmuş gibi bir karar metni yazarak, bozma kararında mahkemeye, mahkûm edilmem doğrultusunda yol gösterdi.

Mahkeme yeniden başladı ve devam ediyor.

Not: Ali Şükrü Bey cinâyetiyle ilgili Meclis araştırma önergesi vermiş olması sebebiyle ve yetmiş yıl sonra bir Milletvekilinin daha dokunulmazlığı kaldırıldı, Atamıza küfrediyor, hakaret ediyor gerekçesiyle linç, küfür, hakaret ve yargısız infaz kampanyaları yapılarak, Millet ve Meclis kandırılıp tahrik edildi. Millet'e «**Atatürk**'e hakaret»den dokunulmazlığımı kaldırıyoruz dediler. Gerçekte ise **Ali Şükrü Bey** cinâyetiyle ilgili önergeden dolayı dokunulmazlığımı kaldırdılar.» demektedir.